

Bács-Kiskun
megye múltjából
é v k ö n y v

22.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XXII.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XXII.**

Kecskemét, 2007

A kötet szerzői:
Iványosi-Szabó Tibor; Gyenesei József; Mohay Ákos;
Nagy István; Soós László; Tánczos-Szabó Ágota; Terenyi Éva

Szerkesztő:
Szabó Attila
Tánczos-Szabó Ágota

Az összefoglalókat fordította:
Mohay Gábor

Tipográfia:
Mudri Andor

ISSN 1217-6869

Megjelent a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatásával.

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
Felelős kiadó: Dr. Szabó Attila levéltár-igazgató

TANULMÁNYOK

ÁLLATTARTÁSUNK A HOMOKHÁTSÁG KÖZEPÉN A XVII. SZÁZADBAN

I. Feltételek, keretek

A hódoltság alatti mezővárosok és falvak gazdálkodásával, ezen belül állattartásunkkal a helytörténeti monográfiák – forrásaik adta lehetőségeiknek megfelelően – szinte kivétel nélkül foglalkoznak. Sajnos, éppen a források hézagossága nem tette lehetővé, hogy a szerzők még egy földrajzilag nagyon behatárolt területen belül is a korszak egészéről átfogó képet tudjanak adni, sőt, az esetek többségében csak egy-két feljegyzésre alapozva kíséreltek meg az állattartásnak egy-egy szűkebb területéről érdemleges adatokat közölni.¹ A források viszonylag széles köre révén e korszakról legrészletesebb, legátfogóbb képet a szomszédos Nagykőrösről tudtak eddig a kutatók összeállítani. Első alkalommal Majlát Jolán vázolta fel a szomszédos mezőváros XVIII. század elejéig tartó fejlődését, majd két évtizeddel ezelőtt Buza János vállalkozott arra, hogy a korszakon belül a mezőváros állattartásának egészéről adjon egy áttekintést a „vadszám” és az adózás adatainak felhasználásával. Számára forrásul alapvetően a nagykőrösi nyilvántartások szolgáltak, bár több esetben a kecskeméti adatokat is felhasználta.² Nem kérdőjelezve meg vállalkozása eredményeit, látnunk kell, hogy ez a megközelítés nem tette számára lehetővé a rendelkezésünkre álló források szélesebb körének kamatoztatását, illetve a kecskeméti állapotok elemző bemutatását.

A hódoltság korával foglalkozók ismételten kénytelenek szembesülni azzal a ténnyel, hogy a XVII. századi állapotokról gyakorta kevesebb forrás áll rendelkezésünkre mint a XVI. századról. Ez nem kis részben a közelmúltban feltárt török adóösszeírásoknak is köszönhető. Több ok idézte elő, hogy írott emlékeink kisebb számban maradtak a hozzánk közelebb eső évszázadról. Ezek közül az egyik, hogy Európában a XVI. századra jellemző gazdasági fellendülés alábbhagyott, és a következő évszázadban a jelentős gazdasági depresszió és a pénzügyi válságok sora nem-

¹ A Szeged monográfiájának XVII. századi részét feldolgozó Szakály Ferenc kénytelen megállapítani: „Bár a szegediek marhakereskedelméről a XVII. században szinte egyáltalán nincs adatunk, nyilvánvaló, hogy a lakosság a környékbeli pusztákra továbbra is jelentős marhatenyésztést folytatott.” SZAKÁLY Ferenc, 1983. 682.

Hódmezővásárhely történetének feldolgozása során a „Török hódoltság kora” című fejezetben a szerző megállapítja, hogy a szarvasmarhákra vonatkozóan csak a XVI. századból vannak adatok, a XVII. századi állapotokat az 1670 körüli vaj fejében fizetett adó révén tudta felidézni. Ennek alapján viszont csak arra tudott következtetni, hogy „[...] szinte mindegyik vásárhelyi gazda rendelkezett egy-két szarvasmarhával [...]”. KOVÁCS István, 1984. 340.

Kiskunhalas hódoltság alatti életét szintén Szakály Ferenc dolgozta fel, aki ugyancsak komoly gondokkal küzdött a korszak bemutatásával a források hiányosságai miatt. Lényegében a század legvégén keletkezett összeírás alapján és néhány egyedi esetre vonatkozó adat segítségével tudta a XVII. századi állapotokat érzékeltetni. SZAKÁLY Ferenc, 2000. 303–354.

² MAJLÁT Jolán, 1943., ill. BUZA János, 1984.

csak a tényleges árucserét mérsékelte erőteljesen, hanem megritkultak a gazdaság egyes területeit szabályozó rendeletek, az ezekhez kapcsolódó jogi eljárások, a kereskedők és földesurak nyilvántartásai, az állami tisztviselők vámjegyzékei és lajstromai stb. Talán még ezeknél is fontosabb volt az, hogy a XVII. században a korábbiaknál is több háború dúlt szerte Európában, amelyek alig felmérhető pusztításokat végeztek a városokban és a falvakban, elpusztítva többek között a középkorból gyéren fennmaradt írott emlékeinket is. Jól tudjuk, hogy a hódoltság idején a két császár által szentesített békekötések sem eredményeztek tényleges békét,³ hisz a végváriak portyázásait a szerződő felek hallgatólagosan vagy ismételt felháborodás és többszöri jegyzékváltás mellett tudomásul vették. 1649 és 1686 között pedig már nem volt olyan esztendő, hogy az ország valamely részén ne folyt volna számottevő harc. Ezt követően pedig csaknem másfél évtizeden át a török kiűzésére irányuló hadműveletekre került sor, melyek az Alföld népét közvetlenül érintették. Tehát túlzás nélkül állítható, hogy a század második felében állandósultak a háborús állapotok. Nem véletlen az sem, hogy az ötvenes évek elején a három országrészben élők egyöntetűen és ismételten megfogalmazták, hogy az anarchikus állapotok miatt a civil lakosság helyzete egyre tarthatatlanabb, a normális termelőmunka végzése szinte lehetetlen.

*

Az Alföldön meghonosodott egykori szilaj állattartással kapcsolatosan szinte máig több illúzió él. A XIX. századi leírások a pusztákon levő jóságok tartásának körülményeit csaknem zavartalannak, a pásztorok életét pedig szinte idillikusnak mutatták. Pedig mindaddig, amíg a rideg állattartás volt az uralkodó, a természeti adottságok és az időjárás rendkívüli módon befolyásolta a jóságok szaporulatát, tartását és értékesítését. Télen a takarmány szűkössége, a ragadozók, a nagy hideg és a hó, nyáron pedig a kellő minőségű legelő és víz hiánya okozott a gazdák számára vissza-visszatérő súlyos gondot. Kontinentális éghajlatunk csaknem minden esztendőben próbára tette a jóságokat és őrzőiket egyaránt. Több szélsőséges, rendkívül mostoha évszak pedig egyenesen megtizedelte vagy erősen lerontotta az állományt.⁴ Annak érdekében, hogy ezen adottságokat valamelyest érzékeltetni tudjuk, célszerű néhány újabb adat, néhány feljegyzés idézése.

A század e tekintetben is igen rosszul kezdődött. Már a tél is szokatlanul száraz volt 1601-ben, és a következő hónapokban a csapadék hiánya miatt a kutak kiszáradtak, a legelők kiégtek. Ez a jelenség gyakran visszatért a század folyamán. Közülük is kiemelkedett néhány év: 1616, 1622, 1632, 1638, 1639, 1651, 1652–53, 1666 és 1686. Néhány enyhe tél mellett sok rendkívül kemény télről maradt fenn feljegyzés. Különösen zimankós tél köszöntött be 1662–1663 fordulóján, amit még évtizedekkel később is „nagy télként” emlegettek. Nemcsak a jóságok tömege, hanem több pásztor is életét vesztette ezekben a hónapokban.⁵ Szükséges fennmaradt adatok

³ SZAKÁLY Ferenc, 1983. 23–44.

⁴ Lényegében megegyezik a helyi megfigyelésekkel a kontinens nyugati és középső részéről készített elemzés több következtetése is: „[...] a XVI. század elejét és az 1640-es évek erős felmelegedését leszámítva, az indexértékek többnyire az „átlagnál” némiképpen hidegebb teleket jelölnek. A lehűlés első súlypontja az 1640–1670-es évek között található.” RÁCZ Lajos, 1989. 140–142.

⁵ 1662-ben „Bab Mihálynak Katona János a hideg megvette juhászért fizetett az úrnak [nazur bégnek] f. 60...” Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1508/c. Kecskemét Város Adópénztárának iratai. Adólajstromok (a továbbiakban: IV. 1508/c.). 1662. 228.

közül talán egyetlen is tudja érzékeltetni a kockázatok mértékét: ezen a télen Kamarás Ambrus 1300 juhából alig 150 jószág maradt meg.⁶ Közel hasonló pusztító hideget hozó évszaknak említik a kortársak 1677-et, 1679-et és 1683-at is. A szélsőségekre jellemző, hogy 1685-ben Szent György napkor (április 24.) a Tisza befagyott. A század végén, 1695-ben újabb kegyetlen hideg tette próbára az embereket és az állatokat egyaránt. Ráadásul a rendkívül hűvös idő egész júniusig kitartott. Bár szerencsére voltak ritka termékeny és kellemes évek is, néhány esztendőben az időjárás csaknem minden szeszélye sújtotta nemcsak vidékünket, hanem szinte az egész kontinenst. Ezek hatására 1628-ban Európa-szerte nagy éhínség pusztított. Nem sokkal maradt el ettől 1638 és 1645 sem. Ínséges év lett 1677 és 1678 is. Az utóbbit Kecskeméten az időjárás viszontagságai mellett tűzvész és súlyos pestisjárvány tette igazán katasztrófálissá. Több évben a sáskák és a cserebogarak, illetve jégesők keserítették sokak életét, nehezítették mind a növénytermesztést, mind pedig az állatok tartását.⁷

II. A vadszám, illetve marhaszám

A marhaszám, más formában a vadszám mint sajátos adóalap Hornyik János munkássága révén került be a szakirodalomba. Bár ennek tartalmát ő már a legelső alkalommal egyértelművé tette egy 1672-ből származó tanácsi határozat teljes szövegének idézésével,⁸ ezt a fogalmat, ezt az adónemet később többen félreértették, félremagyarázták, és belőle olykor hamis következtetéseket vontak le. Buza János egy önálló tanulmányban tisztázta mind a félreértéseket, mind a vele kapcsolatos további találgatásokat. Így feldolgozása alapján az is egyértelmű, hogy nemcsak a Duna–Tisza közén ismerték hosszú időn át ezt az adónemet. Bizonyította azt is, hogy nem török eredetű, bár kétségtelen, hogy jórészt a hódoltság területén használták. Tehát nem pusztán szófordulat az egykori tanácsi határozatban az a kitétel, hogy a „régii atyáink szokása szerént” születtek meg újból és újból az esküdteknek a vadszám alapján kivethető adóval kapcsolatos döntései. Valóban a helyi hagyományokat követték.⁹ Buza János viszont – témaválasztásából adódóan – feldolgozásában alapvetően a nagykőrösi adatokra épített, és csak esetenként, inkább csak megerősítésként nyúlt a kecskeméti nyilvántartásokhoz.

Tehát a vadszámmal, azaz a marhaszámmal nem azért foglalkozunk itt részletesebben, mivel hangzása alapján az egyik haszonállatunkra gondolhatunk, hanem azért, mert sok esetben a városban lévő korabeli állatállomány méreteit, az egyes jószágok számát más módon aligha lehet legalább hozzávetőlegesen meghatározni, bemutatni. Az adókvetések során több alkalommal is minden kétséget kizáróan megfogalmazták a tanácsi határozatok, hogy a marhaszám mint adóalap összetett fogalom. Ebbe a kategóriába tartozott Kecskeméten – néhány háborús évtől eltekintve, amikor a fiatal jószágokat is beszámították – minden tenyészerett szarvasmarha, minden ökör, minden ló és öt tenyészerett juh ugyancsak egy vadszámnak fe-

⁶ KOCSIS Gyula, 2002. 197. Az is aligha kétséges, hogy a növendék szarvasmarhákból és lovakból is sok pusztult el. Minden bizonnyal a kevésbé katasztrófális telek is szedték áldozataikat.

⁷ SZILÁGYI Tibor, 1999. 21–26.

⁸ HORNYIK János, 1860–1866. II. 187–192.

⁹ BUZA János, 1984.

lelt meg. Ezen kívül néhány tucat gazda vadszámát tízzel gyarapította a tulajdonukban lévő szárazmalom. A családok készpénz vagyonát is ennek keretében adóztatták meg oly módon, hogy öt tallért – hozzávetőlegesen egy tehén árát – ugyancsak egy vadszámnak tekintettek.¹⁰

Csaknem minden egyes feljegyzés meggyőz bennünket arról, hogy a város adózóinak anyagi érdekeit a hatályos magyar törvények mellett minden téren jól átgondolt, a szokásjogra épülő „szép rend” alapján szabályozta és ellenőrizte a választott tanács, ami persze nem zárja ki azt, hogy bizonyos esetekben részrehajlás történhetett. Az erre vonatkozó, időről időre meghozott városi rendeleteket annál inkább elfogadhatták, mivel ebben a város lakosságának nagy része közvetlenül érdekelt volt. A következő néhány adat jól illusztrálja a korabeli állapotokat: 1662-ben az adózásra kötelezettek 77,65%-a, 1676-ban pedig a lakosság 87,15%-a fizetett – erősen eltérő mértékben – adót az egyik legszélesebb társadalmi csoportokat érintő adónem, a vadszám alapján. (L. az I. sz. táblázat adatait!) Még 1705-ben is, a több évtizedes háborúskodás miatt végletesen elszegényedett városban a nyilvántartásba vett 1278 adózó 40,68%-a volt érintve ilyen formában.

I. táblázat
A „vadszám” adóalap alakulása Kecskeméten
1662–1703 között

Év	Adózók száma	Az adózók vadszám szerinti megoszlása						
		0	1–5	6–10	11–50	51–100	101–200	201–
1662	792	177	202	85	230	50	36	12
1667	815	234	256	89	190	25	17	4
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3
1688	1085	342	405	151	167	13	6	1
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2
1703	1263	551	371	145	156	21	16	3

Bár a vadszám ismerete komoly tájékozódási pont lehet ahhoz, hogy a város lakosságának vagyoni állapotát, főként pedig annak változásait érzékeljük, kétségtelen, hogy nagysága, módosulása csak közvetett módon tudja érzékelteni, mekkora volt, és miként alakult a város gazdáinak szarvasmarha, ló vagy juhállománya. Mindezt ki kell egészítenünk még azzal, hogy az adóalap nagyságát nem esetenkénti számlálás vagy becslés alapján határozták meg, hanem a gazdák bevallása révén.¹¹ Aligha lehet véletlen, hogy 1662-ben Kamarás Ambrus 758, Kalocsa János 750 és 1675-ben Kalocsa János 759, Kamarás Ambrus 759, Pathay András 758 vadszámot vallott be. Tehát a leggazdagabb cívisek vadszáma kísértetiesen hasonló volt. Min-

¹⁰ HORNYIK János, 1860–1866. II. 191–192. A vadszámra kivetett adó összege a városra nehezedő terhek alapján eltérő volt. A vadszám alakulásáról négy évtizedből kaphatunk áttekintést az I. táblázat alapján.

¹¹ Ezt a jelentős számban fennmaradt esküszöveg egyértelművé teszi. BUZA János bemutatta, hogy Nagykőrösön többen fizettek büntetést letagadás miatt. Kecskeméten nem állnak rendelkezésünkre az egykori tanácsi, bírói jegyzőkönyvek, amelyek minden bizonnyal több felvilágosítást tudnának adni ez ügyben. Az adókönyvekben és a főbírói számadáskönyvekben pedig ilyen jellegű utalások nem találhatók.

den bizonyos e téren is meghatároztak, vagy legalább is követtek egy maximumot, miként az egyéb adókkal kapcsolatosan is: 1662-ben a több tucat leggazdagabb cívis egyéb vagyona után maximum 19 forint, 1675-ben pedig, akiknek a marhaszáma erőteljesen eltért ugyan egymástól – ami valószínűsíti, hogy egyéb vagyonuk is számottevően különbözött egymástól –, legfeljebb 18 forint fizetésére volt kötelezve.¹²

Szerencsénkre a vadszám nagyságának megállapítása, és ennek az adóalapnak a nyilvántartása Kecskeméten egészen 1711-ig nyomon követhető. Sajnos, csak kevés évben végeztek el a hivatalnokok a lajstromok végén az összesítést, nem mindig jegyezték fel az ennek alapján beszedett adó végső összegét,¹³ de a vadszám után kivetett adó mértékét több esetben külön is rögzítették az új főbíró hivatalba lépése alkalmával, és néhány tanácsi határozat is tájékoztat ennek alakulásáról. Tekintettel arra, hogy a különféle adónemek nagyságának meghatározása során komoly érdekek ütköztek, a tanácson belül számottevő viták alakulhattak ki. Erre utal, hogy 1672-ben rövid időn belül kétszer is döntött a tanács a marhaszám utáni adó összege, mértéke felől. Július 12-én úgy határoztak, hogy minden vadszám után 15 dénár fizetésére kötelezik a gazdákat. Úgy tűnik, hogy a jelentős számú jószággal rendelkező esküdtek szapora tanácskozásba kezdhettek, és július 17-én módosították korábbi döntésüket: „Egyező akaratból és lélek szerént való voxolásból mi, alább megírandó eskett személyek tettünk ilyen végzést, hogy mai napságtól fogvást az vadszám 10 pénzben [dénárban] álljon meg.”¹⁴ A valóság pontosabb megismeréséhez az egykori tanácsi jegyzőkönyvek nagyon hiányoznak. Sok fontos döntés bővíthetné szűkös ismereteinket. A nyilvántartásokban ezen adónemmel kapcsolatos újabb határozat csak 1687-ből maradt ránk, amikor a városra szakadt hatalmas terhek miatt ezt az adónemet 5 polturára, azaz 15 dénárra kellett növelni.¹⁵ A következő években már a magyar közigazgatás vezetői rótták ki a háború folytatása érdekében az igen magas *porció adók* összegét, és éppen ezért ezekben az években az erősen lecsökkent vadszámra – alapvetően a jószágállományra – a korábbiakhoz képest magas összegeket kellett kiróni. A tanácsstagok 1689-ben kénytelenek voltak úgy dönteni, hogy „A vadszám mindenkinek, minden néven nevezendőkre vettetett egy forint közönségesen.” A következő évben történt ugyan kisebb egyhítés, de még mindig többszörösét kellett fizetni, mint a korábbi évtizedekben. Az 1690-ben hozott határozat alapján „Marhabéli vadszám is minden néven nevezendő fogh lenni egy marhátúl gar[as] 2, (nro 2). Az harmadfű tinó vagy üsző egy vadszám lészen. Mint azelőtt penigh 10 meddű, kos és ürütül adatik gar. nro. 2. Tavalyi borjú kettő 1 vadszám.”¹⁶ Mivel a hadsereg szorításai közepette a megyei hatóságok követelése ugrásszerűen növekedtek, a városi tanács kénytelen volt ennek az adónemnek az összegét is emelni.

¹² BKMÖL IV. 1508/c. 1675. 6–204.

¹³ A ránk maradt lajstromok nem tisztázatok, hanem folyamatosan vezették azokat. Ily módon nem mindig egyértelmű, hogy a kivetett adó egészét beszedték-e, különféle okok miatt annak egy részét elengedték, vagy nem tudták behajtani.

¹⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 209.

¹⁵ Uo. 1687. 2. A többi években a rögzített vadszám és a befizetett adó alapján lehet kiszámítani az egy vadszámra kivetett adó összegét.

¹⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 3–5., valamint uo. 1687. 2., továbbá: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 1689. és 1690., valamint 1695. 37–38. és 45–46.

A vadszámra kivetett két garas 60 dénár összeget képezett. Talán nem felesleges felhívni a figyelmet arra, hogy alig két évtizeddel korábban a vadszámra más ingóságokat vontak be az esküdtek.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez még távolról sem volt a Homokhátság mezővárosai és falvai számára a mélypont. Tény viszont, hogy az 1695. évi városi statútumot a sok borzalmas évet megért tanácsnokok minden bizonnyal keserves viták után alkották meg. Ennek szövege a maga tömörségében is sok olyan adatot tartalmaz, amely több területen is eltér a korábbi évtizedekben meghozott hasonló dekrétumok tartalmától, ezért indokolt, hogy csaknem egészében itt is közöljük. Annál inkább, mivel nyilvánvalóvá teszi, hogy Kecskeméten a vadszámot – alapvetően az élő állatokat terhelő adók nagyságát tekintve – merőben más tendencia érvényesült, mint Nagykőrösön. Az ismételt közlés azért is indokolt, mivel a Homokhátságon ezekből az évekből hasonló helyi döntés nem ismeretes.

„Igaz Isten, az atya, fiú, szentlélek, teljes szent háromságh egy örök Isten téged úgy segéllyen, úgy áldgyon megh, minden jármos, hámos és egyéb féle marháidtul, pénzedtül ezüst jószágodtul, akár magadé, akár mi néven nevezendő atyádfiadé légyen, valamely ez te birtokod alatt vadnak, mindeniktüll az vadszámot igazán be adod. Szolgád bérit, esztendő által való költségeidet azoktul ki nem tudod. Ha uzsorás pénz vagyon nálad, kié az megh vallod, ha nem az vadszámtulé, be adod. Isten téged úgy segéllyen.

Statutum.

Valaki hamisan megh esküszik, és el tagadgya az ő vad számát, akármi néven nevezendőtt, akar pénz, marha, ezüst pénz, ha bolt béli jószág legyen az [...] instante jó végire menvén [...] foglaltassék az váras közönséges portioja fizetésére.

egy öregv vadszámtul flo. 1 nemeth
két tavali tavali barintul flo. 1 nemeth
harmadfütül egy nemeth forint
meddő juhtul, kostul, ürütül 2 n. flo.
5 tallértul 1 nemeth flo.
háztul 2 flo. nemeth
kertul 2 flo. nemeth
szöllötül 2 flo. nemeth
fő pénz vagy személy pénz, mindentül flo. 1.”¹⁷

Az itt felsorolt néhány idézet kétségtelenné teszi, hogy ez a sajátos adóalap kétségtelenül fontos helyet kapott a Homokhátság két legjelentősebb mezővárosának gazdasági életében, és a rá kivetett adó a város bevételei között jelentős tétel volt. A vadszám pontos alakulását és az ilyen címen szedett adó mértékét Nagykőrösön 1626-tól, Kecskeméten pedig 1640-től tudjuk nyomon követni. A nagykőrösi adatok arról tanúskodnak, hogy 1626-hoz képest, amikor a város lakosságára összesen 7800 vadszám után vetettek ki adót, ezen az adóalapon belül egy évtizeden át csaknem folyamatos volt a gyarapodás, és a számszerű összeg 1637-ben érte el a csúcst a város XVII. századi történetében: ekkor 11 300 vadszámot vettek nyilvántartásba. A II. sz. táblázat több fontos sajátosságra hívja fel a figyelmet. A véletlen úgy hozta, hogy 1640-ben a két mezővárosban csaknem pontosan egyforma volt a vadszám. Nagykőrösön a következő évtizedekben e szám további lassú csökkenését tapasztalhatjuk,

¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 45–46.

bár kisebb növekedés néhány évben még fellelhető, de a hódoltság utolsó éveire csaknem felére csökkent ez az adóalap. 1683 után pedig, a háborús években rendkívüli módon összezsugorodott.

Ezzel szemben Kecskeméten két évtized alatt, 1662-ig megkétszereződött a marhaszám. Az ezt követő fél évtizedben a háborús viszonyok és néhány rendkívül mostoha időjárás eredményeként csaknem az 1640. évi szintre esett ugyan vissza a vadszám, de a következő szerencsésebb évtizedben csaknem háromszorosára duzzadt, és 1679-re érte el a maximumot. Tehát számos adat alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy ez az adóalap mindvégig rendkívül sérülékeny volt. Rövid időn belül a külső körülmények hatására súlyos veszteségeket szenvedett, de ekkor még olyan forrásai, olyan kedvező feltételei voltak, amelyek hatására – a normalizálódott viszonyok között – ugyancsak rövid időn belül képes volt megújulni, sőt gyarapodni is. Ezek az adatok azt is kétségtelenné teszik, hogy Kecskeméten merőben más tendencia érvényesült, mint a szomszéd mezővárosban. Úgy látszik, hogy Kecskeméten az állattartás tartalékai, előfeltételei lényegesen jobbak és bővebbek lehettek, mint Nagykőrösön. Ezt a megfigyelést az sem kérdőjelezi meg igazán, hogy a vadszámba Nagykőrösön – legalább is abban az évben, amelyből az erre vonatkozó adat fennmaradt – nem számították be az igás ökröket. Tehát egyértelmű, hogy a vadszám alapján kivetett adó összege Kecskeméten a hódoltság utolsó éveiben és az azt követő évtizedben is jelentősen növelte a város adóbevételeit. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy itt 1711-ig nyilvántartották ezt az adóalapot.¹⁸

II. táblázat
A vadszám és az egy vadszámra kivetett adó alakulása
Kecskeméten és Nagykőrösön

Év	Kecskemét		Nagykőrös	
	Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
1640	10 601,5	8	10 600	10
1642			9 472	15
1647	12 472,5	8	9 000	10
1649	12 204,5	8	8 000	11
1654	12 001	8	8 042,5	11
1660	17 708	8		
1661			5 249,5	12
1662	20 560,5	10		
1663	19 739,5	10	4 473	12
1668	10 665	15		
1669	11 417,5	15		
1671			5 002,5	15
1672	22 046,5	10		
1673	22 222	5		
1674	21 519	10		
1678	29 190	8		

¹⁸ A nagykőrösi adatokat BUZA János, 1984. I. táblázata, a kecskeméti adatokat HORNYIK János, 1860–1866. II. 185–186. oldalakon található adatok és a jelzett évek nyilvántartásai alapján állítottuk össze.

Az „Adó” c. rovatban az egy vadszámra kivetett adó dénárban meghatározott összege található.

1679			6 989,5	15
1681	27 691	10		
1682	24 067,5	10	6 163,5	15
1683	26 996,5			
1685	16 178			
1687		15	1 100	15
1688	14 455	15		
1689		100		
1690		50		
1691		30		
1692	7 639	30		
1693	8 352	30		
1694		30		
1695	9 211	30		
1696		30		
1697		30		
1698		30		
1703	11 916			
1707	4 478			
1711	2 512			

Az eddigiekhez feltétlenül ide kívánczik egy újabb észrevétel. Az 1668. évi és az 1673. évi vadszám közötti különbség olyan erőteljes, amelyhez hasonlót egyetlen más esetben sem találunk, nemcsak egy félévtized során, hanem jóval nagyobb időközben sem. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a feltűnő gyarapodás forrásai között – a több évre kiterjedő szerencsés időjárás, az átlagosnál kedvezőbb természetes szaporulat, néhány békésebb év mellett – külső tényező is közrejátszott. A kecskeméti lajstromokban ismételtelen feltűnnek olyan adatok, amelyek azt érzékeltetik, hogy az 1660-as években, főként annak végén délkelet Dunántúlról (Baranya, Somogy és Tolna megyék területéről) jelentős számú menekült érkezett a városba. Bár ezek egy részét később Budára toloncolták, többen pedig újabb településeket kerestek fel, egy 1687-ből való kimutatás egyértelműen igazolja, hogy sok baranyai menekült települt itt le tartósan vagy véglegesen.¹⁹ Ők minden bizonnyal jelentős számú jószágot hoztak, vagy magukkal hozott tőkéjük révén kellett részt vállalniuk a városra nehezedő terhekből. Az ide menekülőkkel szemben – jelen ismereteink szerint – a város közössége hátrányos megkülönböztetést nem tett, de őket is kötelezte bevallott vagyonuknak megfelelően az arányos adózásra. Ennek a feltételezésnek a megalapozottságát érthetően csak egy önálló feldolgozás tudná igazolni. Itt csak egyetlen adattal tudjuk érzékeltetni, milyen arányú lehetett az ideiglenesen, vagy véglegesen leteleplülők állatállománya, vagyona. Fennmaradt 1693-ból egy feljegyzés, amely külön rögzíti a régebbi lakosok és a „jövevények” vadszámát. „Máthé Kovács [adószedő] uralm... felvetvén az vadszámot az lakosok lajstromában, lett tall. 1039, polt. 5. Máthé Kovács uralm... felvetetésével lett az jövevények lajstromában az vadszám tall. 239, polt. 5.”²⁰ Ezen összegzés szerint a bevándorlók vad-

¹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1981. és 1985/d.

²⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1693. 2.

A városon belül a jövevények száma, aránya a század végén is magas volt. L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d.

száma az összes 17,18%-át alkotta. Tehát a vadszámoknak a 60-as évek végén történő kiugróan magas növekedését ez a migrációs folyamat számottevően elősegíthette.

Tekintettel arra, hogy az egyes gazdáknál a marhaszám nagyobb hányadát kétségtelenül az élő állatok alkották, ennek az adóalapnak a változásai, ha közvetve is, de képesek érzékeltetni a két városon belül a jószágállomány nagyságának ingadozásait.

Annak érdekében, hogy a mezővárosok életében érzékeljük a vadszám alapján beszédett adó jelentőségét, ha röviden is, de célszerű a rá kivetett adónak a többi adóhoz viszonyított arányát végigtekinteni. Nagykőrösön 1631-ben még a „Fontosabb bevételeknek 2/5-e (40,1%) származott a marhaszám után fizetett adóból, 1687-ben viszont [...] az egy marhaszámra kivetett 15 dénár nyomán az összbevétel töredéke, nem egészen 4%-a származott az erősen lecsökkent 1100 marhaszámból.”²¹ Figyelemre méltó, hogy a szomszédos mezőváros adóztatási gyakorlatától a kecskeméti tanács milyen jelentős mértékben tért el. Itt e téren lényegesen kisebb volt a legkorábbi (1640) adatunk és a hódoltság utolsó éve közötti különbség, és a teljes adóbevételen belül is – bár egy az egy főre eső marhaszám átlaga itt sokkal nagyobb volt –, számottevően kisebb összeget vetettek ki egy-egy vadszámra, mint Nagykőrösön, és az ilyen címen kivetett adó aránya is jelentősen eltért a többihez képest. Különösen feltűnő a különbség a hódoltság utolsó éveiben.²² A Kecskeméten rögzített legkorábbról fennmaradt adat szerint az összes adónak 25,3%-át képezte a marhaszám után beszédett adó összege. Az kétségtelen, hogy az összes adón belüli arány csökkenő tendenciája itt is kimutatható. Ez a folyamat annak ellenére megmaradt a következő évtizedekben, hogy (a kiindulópontozhoz képest) 1678-ban a marhaszám csaknem háromszorosára nőtt a városon belül, és valószínűleg ekkor érte el a hódoltság alatt ez a sajátos adóalap a maximumot. Mégis azt látjuk, hogy ebben az évben az összes adónak csupán 13,6%-át alkotta. A hódoltság utolsó éveiben viszont – a Nagykőrösön érvényesülő, (Buza János által dokumentált) tendenciával ellentétben – ismét számottevően nőtt az összes adón belüli hányada: 1682-ben 21%, 1685-ben pedig 27,17% volt. Tehát míg Nagykőrösön a század első harmadához képest csaknem tizedére zsugorodott az aránya, Kecskeméten 1640-től mérhető időszakon belül ekkor emelkedett ugyan a legmagasabbra, de még mindig lényegesen csekélyebb arányt képezett az összes adóbevételen belül, mint ott a 30-as években.²³ (L. a III. sz. táblázatot!)

²¹ BUZA János, 1984. 9.

²² Az 1640-ből származó adat: HORNYIK János, 1860–1866. II. 185.

²³ Az adatok egy része HORNYIK János, 1860–1866. II. 185–186. alapján került a táblázatba. A vadszám után járó adó összegének átszámítása néhány esetben nem egészen pontos, de az eltérés elhanyagolhatóan kicsi. Ennek oka részben az lehetett, hogy évközben a nyilvántartásba kerültek közül néhány személy megszökött, és a rájuk kirótt adót nem tudták beszédni. Előfordult az is, hogy a szökés előtt már fizetett kisebb összeget az adózó. Arra is van példa, hogy az eredetileg felvetett adó összegét részben vagy egészben a tanács különféle szolgáltatások fejében vagy az illető anyagi állapotát figyelembe véve elengedte.

1663-ig magyar számítási forintban rögzítették a számadások adatait. Később az összegeket többször tallérban adták meg. Ezt a számok után tett „t” rövidítés formában jeleztük.

Az adókulcs az egy vadszámra kivetett adó dénárban meghatározott összegét jelzi.

A kurzív formában szedett 1695., 1703., 1707. és 1711. években a jelzett vadszámokat a súlyozott átlag alapján kapjuk.

Az 1686 utáni évtizedben gyakran vetett ki részben a hadsereg, részben a megyei közigazgatás rendkívüli pénzületi és természetbeni szolgáltatásokat a város lakosságára. Ezek teljesítése érdekében az

III. táblázat
A vadszám és a fontosabb adók összegének alakulása Kecskeméten

Év	Vadszám			Derék- adó	Császár- adaja	Adó összesen
	Darab	Kulcs	Adó			
1640	10 601,5	8	844,52	2 499		3 343,52
1647	12 472,5	8	977,76	2 755,06	555,80	4 308,62
1649	12 204,5	8	976,36		582,75	4 957,56
1654	12 001	8	960,80	3 636,92	642,20	5 239,20
1657					804,20	6 226
1660	17 708	8	1 416,16	4 463	1 117,25	6 996,99
1662	20 560,5	10	2 056,50	4 951	1 790,16	8 751,40
1663	19 739,5	10	1 973,95	4 869,25	1 682,40	8 525,60
1664		10		4 618,35	1 603,15	
1665					1 431,05	
1668	10 655	15	799,8 t.			4 509,80 t.
1669	11 417,5	15	417,5 t.			
1670		15				
1672	22 046,5	10				5 587 t.
1673	22 222	10	842,5 t.	5 624 t.		6 767 t.
1674	21 519	10	896 t.			5 130 t.
1675		10				6 518,50 t.
1676		10				6 460 t.
1678	29 190,0	10	871,5 t.	5 539,5 t.		6 410 t.
1679		10				
1680		10				
1681	27 691	10		4 295,5 t.		5 170,50 t.
1682	24 067,5	10	950,5 t.	4 538 t.		5 075,50 t.
1683	26 996,5	10				6 363 t.
1684	18 019	10		5 653 t.		6 817 t.
1685	16 178	10	577,8 t.	5 374 t.		5 951,80 t.
1687		15				
1688	14 455	15	1 032,5 t.	4 989 t.		6 021,50 t.
1689		100		3 902,5 t.		
1690		50				
1691		30	3 419,3 t.			5 130 t.
1692	7 639	30	1 278 t.			5 102 t.
1693	8 352	30				5 176 t.
1694		30				5 046 t.
1695	9 211	30				
1696		30				8 823 t.
1697		30				
1698		30				6 910 t.
1703	11 916					
1707	4 478					
1711	2 512					

itt jelölt adókon felül külön szedtek be a lakosságtól évenként akár többször is pénzt, és hajtottak be szolgáltatásokat.

Buza János kutatásai alapján megállapította, hogy Nagyörösön „[...] 1687-ben [...] ismereteink szerint véget ért a marhaszámmal kombinált adózás”.²⁴ A Duna–Tisza közén lévő mezővárosokban az adóztatáson belül kialakult jelentős eltéréseket mi sem érzékelteti jobban, minthogy Kecskeméten még közel negyed száza- don át rögzítették, hogy az egyes gazdák mekkora vadszámmal rendelkeztek. Ez a gyakorlat nemcsak egyfajta szokás továbbélése volt, hanem azt is jelzi, hogy szá- mottevő arányt képezett az adózáson belül az ilyen címen kivethető összeg. Mindezt nemcsak az adólajstromok formái hasonlósága alapján állíthatjuk, mivel a gazdák neve előtt rendre megjelentek vadszámuk (marhaszámuk) nagyságát rögzítő calculusok, hanem egyértelmű szöveges megfogalmazások is kétségtelenné teszik ezt. A sok esetből csupán néhányat idézünk: 1692: „Introitus az adónak vadszámmal együtt.” 1694: „Az adó az vadszámmal együtt tall. 3.609, gr. 4.” [az egyik lajst- romban].²⁵ Azokban az esetekben, amikor a lajstromok bevezetője, vagy záradéka nem tesz egyértelmű utalást a marhaszám után szedett adóra, az egyes adózók befizetésének bejegyzésekor találunk egyértelmű bizonyítékokat: 1700-ban „142 Szivos János tall. 20. Vadszámát megadta. Adaja defalcáltatott a Becsületes városnál [...] való adósságára”. Ugyancsak ebben az évben: „10 ½ Czirkos Balázs tall. 6. N. b. Egész adajára vadszámával együtt egy negyedfü üszöt adott.” 1701-ben: „111 Ka- marás Ambrusné tall. 18. Vadszámát megadta, adaja defalcáltatott a becsületes vá- rasnál levő adósságára.”²⁶

Remélhetőleg a marhaszámmal mint adóalapnak a Homokhátság mezővárosai- ban tetten érhető fontossága az eddigi ismertetésekből is egyértelművé vált. Az ugyancsak aligha kétséges, hogy az alföldi mezővárosok gazdasági súlyát, boldogu- lását elsődlegesen állatállományuk, ezen belül pedig az igaerő nagyobb részének pótlását is szolgáló szarvasmarhák száma határozta meg. Eddig a város egészére ki- vetítve láttunk erre adatokat. Feltétlenül indokolt, hogy harminc, különféle vagyoni csoportból kiemelt gazdnál érzékeltessük ennek alakulását legalább két évből való adatok alapján. Egyik forrásnak a legkorábbi adókönyv (1662) adatai kínálózik, másikon az 1675. évi, amelyből több lajstrom is fennmaradt, és a későbbi elemzé- sek során is hivatkozni fogunk még rájuk.²⁷

²⁴ BUZA János, 1984. 9.

²⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1692. 263. 1694. évben is két adókönyvet vezettek. A köteteket nem paginálták. Az egész évben beszedett adó összegét a másik kötet tartalmazza: „Az egész adó vadszámmal együtt tall. 5.046, gr. 5.”

²⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1700. 131. és 132., ill. 1701. Ennek a kötetnek lapjai is számozatlanok. A korábbi évtizedekben is a nyilvántartásokban az egyes gazdák neve előtt rögzítették a marhaszám nagyságát, a nevük után pedig az egyéb címen kivetett adó összegét. Tehát még formai szempontból sem tértek el a sok évtizedes gyakorlattól. A „várasnál levő adósság” szóhasználat ma már megtévesztő lehet, hisz valójában a városnak, a ta- nácsnak az egyes gazdák által adott kölcsönt jelenti, tehát nem a gazda, hanem a város adósságáról van szó. Igen gyakran ezt az összeget, vagy ennek kamatait számította be a város egy-egy kötelezett- ség kiegyenlítésére.

²⁷ A felhasznált két összeírás jelzete: BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 24–130. és uo. 1675. 6–204. A nevek kiválasztása során – azon kitélen túlmenően, hogy mindkét évben szerepeljenek az adó- lajstromban – elsődleges célunk az volt, hogy a jellegzetes családneveket vegyük számba, és így a közel másfél évtized eltelte után is pontosan azonosítani lehessen a velük kapcsolatos adatokat. A vi- szonylag megszokottabbnak tűnő családnevek esetében – pl. Deák – olyan személyt választottunk, akinek keresztnéve nem ismétlődött.

A vadszám utáni adót a korábbi táblázatban feltüntetett adókulcsok alapján számítottuk ki. Mind a vadszám utáni, mind az egyéb adó összegét számítási forintban adtuk meg.

IV. táblázat
A vadszám utáni és az egyéb adók aránya
harminc eltérő vagyonnal rendelkező kecskeméti gazda esetében

Név	1662			1675		
	Vadszám		Egyéb adó	Vadszám		Egyéb adó
	összege	adója		összege	adója	
Kamarás Ambrus	758	75,8	19	759	75,9	18
Kalocsa István	750,5	75	19	759	75,9	18
Kusztos András	35	3,5	18	137,5	13,7	16,5
Sera István	6	0,6	8	6	0,6	6
Korbucz Márton	24	2,4	14	22	2,2	7,5
Iványosi Jakab	55	5,5	7,25	7,5	0,7	8
Pathay András	520	52	18	758	75,8	18
Garabant Miklós	50	5	16	16	1,6	6,5
Paksi István	107	10,7	19	175	17,5	18
Zagh Balázs	105	10,5	17	172	17,5	18
Dékány György	55	5,5	14	272	27,2	18
Beke Péter	41	4,1	18	38	3,8	16
Deák Miklós	3	0,3	5,50	3	0,3	4
Csuka Miklós	47	4,7	19	277	27,7	18
Bozó János	60	6	18	63	6,3	13,5
Czirkátor Mihály	170,5	17	19	59	5,9	12
Mező Mihály	6	0,6	9,50	17	1,7	10
Bölcskei János	15	1,5	12,50	12	1,2	11
Burдохány János	19	1,9	11,50	22	2,2	10
Csete Gergely	208,5	20,8	19	200	20	18
Hajgató János	100	10	19	127	12,7	18
Balogh István	40	4	15,20	192	19,2	18
Balassa György	6	0,6	8,50	38	3,8	10
Könyves Mátvás	29	2,9	17	32	3,2	10,5
Tok András	4	0,4	4,50	5	0,5	6
Ila Miklós	5		8,50	13	1,3	7
Josa János	28		13	51	5,1	12
Tancsa Márton	35		12	66,5	6,6	16
Csaba János	180		19	162	16,2	18
Szabó Keresztes	43		18	121,5	12,1	18

Mezővárosainkban meghonosodott adóalap, a marhaszám – miként erre korábban is utaltunk – valójában négy-öt halmazt takar. Kétségtelenül magába rejti a városban található szarvasmarhák, lovak, juhok tömegét, ha nem is teljes pontossággal rögzíti számukat. Aligha kétséges, hogy a szerényebb vadszám mögött az esetek aránytalanul nagyobb részében valóban élő jószágok lehettek, hisz malommal, számottevő készpénzzel kevesen rendelkezhetek a városban. A szegényebb gazdák néhány lovukat, ökrüket semmiképpen sem tagadhatták le, az viszont kétségtelen, hogy aki több tucat vagy több száz jószág tulajdonosa volt, ezt inkább megtehetette. A

A hódoltság alatti mezővárosaink adózásának feltárása még nem történt meg. Minden bizonnyal az egyes városokon belül és az egyes évtizedekben is számottevő eltérést fog feltárni egy ilyen feldolgozás.

juhok esetében is a tél folyamán a ház körül tartott néhány jószágot nehéz lehetett a vagyonebecslők elől elrejtetni, de a sok száz darabból álló nyáj esetén bizonyos mérvű letagadás nagyon is lehetséges volt.²⁸ Ezek ismeretében is célszerű abból kiindulni, hogy az esetek többségében a fokozott adóztatási kényszer miatt az adóbecslők nem lehettek túlságosan elnézők. Mindezek ellenére a számokat minimumnak kell ugyan elfogadnunk, de nem vonhatjuk kétségbe, hogy viszonylag kevés kivételtől eltekintve a valósághoz közel álló adatokat rögzítettek a ránk maradt lajstromok. Bár a szárazmalmok után kivethető adó mennyisége az egészhez képest lényegében elhanyagolható a behajtott adókon belül, minden bizonnyal ezek letagadását lehet leginkább kizárni. Az egyes gazdák, családok készpénzének összegét, amely ugyancsak ennek az adóalapnak a része volt, nyilván nehezebb lehetett ellenőrizni. A bevallás során elmondott esküszövegek szigorúak voltak ugyan, de nem valószínű, hogy mindenki lelkiismereti problémát csinált volna ebből. Az viszont kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatos letagadásokról Kecskeméten nem tudunk. Nem árt megjegyezni, hogy a gazdagabb családok rendszeresen kiségitették a tanácsot váratlan kifizetések alkalmával igen komoly összegekkel is, ezekről tehát tudtak. A letagadásokat nehezítette az is, hogy a háborús években, vagy váratlan támadás idején a lakosság készpénzét, értékeit az altemplomba menekítette, melyekről így ugyancsak tudomást szerezhetett a hatóság.

Mindezek ismeretében és a kisebb fenntartások ellenére a vadszám vizsgálata során Kecskemét gazdasági életére, ezen belül az élő állatok számára vonatkozóan több fontos következtetést vonhatunk le a rendelkezésünkre álló adatokból. Ez az elemzés még egy további eredménnyel jár. Már a legkorábbi évből fennmaradt adatunk önmagában is – a korábbi szakirodalomban több helyen felbukkanó túlzott általánosítás, és az ezekből levont következtetés – egyértelmű cáfolata lehet. Ha alaposan áttekintjük a több mint négy évtized csaknem minden egyes évének nyilvántartásait, azt tapasztaljuk, hogy a tizedesek és a kisbírók meglepő következetességgel jártak el. Ezzel a megállapítással érthetően nem zárjuk ki sem a kisebb pontatlanságok, sem pedig az esetenkénti részrehajlások lehetőségét.

A táblázat alapján eloszthatjuk azokat a legendákat, téves képzeteket, amelyek az „egykori baromparadicsom” és a már idézett hasonló ellenőrizhetetlen megfogalmazások nyomán sarjadhatnak. Kizárják annak lehetőségét, hogy a hódoltság korával kapcsolatos egykori hamis illúziók tovább éljenek. Ezek a kétségbe nem vonható adatok feltétlenül alkalmasak arra, hogy legalább 1640-től a Homokhátság legjelentősebb mezővárosában kialakult állapotokról elég egyértelmű, nehezen félremagyarázható összképet tudjunk alkotni. A legkorábbi adatunk szerint az összes vadszám 1640-ben alig haladta meg a tízezret. Ha a következő évtizedekben kirajzoló tendenciákat vesszük figyelembe, joggal tételezhetjük fel, hogy a város 1600 körüli pusztulását követő évtizedekben hasonló lehetett a folyamat. Tehát két-három évtizeddel korábban jóval kisebb számú adózó feltételezésével még kevesebb vadszámmal kalkulálhatunk, amely kizárja annak lehetőségét, hogy szertelen nagyságú gulyákat, méneseket és juhnyájakat képzeljünk Kecskemét akkori határaitra. A nagy-kőrösi adatok is azt érzékeltetik, hogy ez a több évtizedet átfogó fejlődés, amelynek kezdete a zsitvatoroki békét követő időszakra nyúlik vissza, kisebb ingadozásokkal egészen a hatvanas évek elejéig tartott. A következő évtizedekben viszont a közbiz-

²⁸ Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a XVIII–XIX. században a tanács a juhok összeírásakor utasította az összeírókat, hogy tíz százalékot elhullásra és egyéb veszteségre vonjanak le.

tonság romlása és a csaknem állandósuló háborús állapotok miatt feltűnően erős hullámszámú lehetünk tanúi, majd a hódoltság végén és az azt követő évtizedben egy katasztrófával felérő zuhanást, összeomlást olvashatunk ki.

Ezt a tendenciát azért kell kiemelnünk, mivel többen szinte kizárólag Buda visszafoglalását követő és a század csaknem végéig zajló, a török kiűzésével járó – szemükben érthetetlen és indokolatlan – háborúk rovására írják a korábbi évtizedekben kétségtelenül fel-feltűnő és számottevő anyagi gyarapodás felélését.²⁹ Erre utalnak a hasonló megfogalmazások: „Meg kell jegyezni, hogy ezt a jószágállományt és vagyoni erőt a 16 évig tartó török alóli felszabadító háború első 7 esztendeje felemésztette.”³⁰ Az országos történetírásunkban sem elég árnyalt, nem eléggé pontos a jeles szerzők megfogalmazása: „A mezővárosok maradék tartalékait a török támadó hadjárata után a visszafoglaló háborúk emésztik fel.”³¹ Éppen ezért szükséges annak kiemelése, dokumentálása, hogy a Homokhátság mezővárosaiban, falvaiban az egykor felhalmozott értékek talán *nagyobb része már Buda visszafoglalása előtt elpusztult.*

Ezeket az – évtizedek, sőt talán már évszázadok során sokszor idézett, de valójában nem dokumentált – állításokat nem könnyű megcáfolni, és még sokkal nehezebb a köztudatból, de még a szakirodalomból is kiiktatni, vagy legalább pontosítani. Ezt csak a korabeli források felidézésével tudjuk elérni. Itt egy – igaz hosszabb, de remélhetőleg – sok kétséget és hamis illúziót megcáfoló forrásrészt célszerű közreadni. Ezt azért is érdemes idézni, mivel eddig a szakirodalom ezt nem kamatoztatta.³²

„1686. die 20. Aprilis. Az tatárok kiknek mi károkat tettenek.
Farkas Gergelynek két szolgáját, elvitték két ökrét.
Szonka Istvánt elvitték szolgástul.
Czirkátor Mihálynak 10 ökrét, azon kívül 15 magával való marhát.
Vajda Péter öccsének két lovával.
Öreg Bíró Györgyé 3 ökröt.
Faragó Péteré 3 ökröt.
Czimbalmos Lászlóét 2 ökröt.
Varga Istvánnak minden szolgáját, minden barom és ló, és 10 ökröt.
Szabó István 16 ökör, 3 szolgál.
Szabó János fia 2 ökrivel.
Katona István 2 ökre fiával és egy gyermekével.
Szabó János zsellére, szolgálja.
Szalai János, Máté Kovács vejének 5 ökrét, 3 emberével.
Zombori Mihály 6 ökre és fia Istók.

²⁹ Itt most nem kívánunk adatokat felsorolni annak bizonyítására, mit vesztek azok a területek, amelyek csak a XX. század elején szabadultak meg a török uralomtól.

³⁰ BALANYI Béla, 1968. 98.

³¹ VÁRKONYI Ágnes, R., 1985. 1378.

Aligha kétséges, hogy ez a téma megérdemelte egy nagyon körültekintő és alapos feldolgozást. Bár kétségtelen, hogy soha nem tapasztalt követelésekkel álltak elő egyes úgynevezett *keresztény* tábornokok, ezeknek a terheknek tudomásul vétele nem terelheti el figyelmünket a talán még nagyobb tatár és török rablásokról, a lakosságot, falvakat megtizedelő kíméletlen szolgáltatásokról.

³² BKMÖL IV. 1510/i. Kecskemét város számadási iratai. Főbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/i.) 1682. 63–68. A lajstromon belül a központosítás szinte teljesen hiányzik, ezért a szöveg olvastára néhány helyen bizonytalan.

Szabó Mártonnak 6 ökre, minden barombeli jószágával és egy szolgájával, Jancsival.
Denczi Jánosnak 11 ökrét, egy szolgájával és barombeli minden jószágával.
Böttös Istvánnál Földvári Györgyöt és Istvánt a gulyását.
Az zsellérjét Kis Tamást két ökrivel, egy lóval.
Varga Péter zsellérjét Gyurkát elvitték.
Pulyai Istvánnak 11 ökrét szolgástúl, András nevűt.
Varga Péter fiát, Jancsit elvitték 5 ökörrrel
G. Nagy István 8 ökrét két szolgájával és minden marháival.
Fai prédicator fiát Gyurkát 2 ökörrrel.
Bereczki két ökrét Aracsi Jancsi bééssel.
Kovács Mártonnak, kalocsainak 2 ökrét fiastúl. Főző Istvánnak 4 ökör, szolgástúl, Lőrinc nevű.
Kovács Gergelynek két szolgája: Tamás és János, 3 lova, kocsija.
Hemző Istvánnak 1 szolgája és egy ridegje, Istók és János, 2 ökrével.
Nyúl Jánosnak 2 szolgája, János és Mátyás, 2 szekerevel.
Pulyai Györgynek 2 ökrét elvitték.
Szánthó Miklóst 2 ökrével együtt elvitték.
Komlói Samunak 2 szolgáját, János és Imrét, 2 ökrével.
Decsi Péternek 8 ökrét, 2 tehenét borját is 2.
Herczeg Istvánnak 2 fiát, Pált és Miskát, 4 ökrivel.
Kari Andrásnak 2 szolgája, János és Gyurka, 4 ökrivel.
Komlói Ferencnek 1 fia, Gyurka.
Kovács Jánosnak 1 szolgáját, Jancsit 10 ökrével, közte volt Csekéjé és Takács Mártoné.
Gazdagh Gergelynek 2 embere 4 ökrével. Egyik sógora, másik Takács Mártonnak zsellére.
Tar Györgynek 2 szolgája, János és Miklós, 4 ökrével.
Nagy Mihálynak 8 ökrét elvitték. Item 4 lova, 1 embere Péter.
Varga Jánosnak az öccse, Gyurka, 4 ökrével.
Bíró György gulyása, János 60 számú marhákkal.
Balogh István gulyása Ferenc 60 avagy 70 számú marhákkal.
Haranczos Nagy Jánosnak egy fiát, Gécit elvitték.
Szalai János fiastúl, 4 ökrivel.
Francia Kis Istvánnak fia és 2 szolgája 12 ökrével, lovaival és mindenféle marháival.
Berényi Mihálynak 1 fia, Géci, 5 ökre, azon kívül minden apró marhája.
Kovács Jánosnak 8 ökre, minden apró marhája.
Solthi Györgynek 3 lova magával együtt.
Szikszai Szócs Jánosnak zsellérje, Márton és 1 gyermek, Istók, 2 ökre.
Földvári Györgynek a fia Istók, 8 ökör, szolgája Peti, minden apró marhája.
Faragó Györgynek 1 szolgája, András, 8 ökre, egyéb apró marhája.
Ruza Andrásnak aprómarhája 12.
Fekete Istvánnak 4 ökre, 5 apró marhája.
Csizmadia Gergelynek 1 fia, Jancsi, 7 ökrével, aprómarhájával együtt.
Demeter Mártonnak 3 szolgája, János kettei, Balázs harmadik, 400 apró marháival együtt, juhái oda vagynak.

Borsodi István 2 ökrével, két szolgáját is 2 ökörrrel, szekerevel elvitték, Istók, Jancsi.
Szita János 2 lovával és 1 gyermekkel, Jancsival.
Miklosza Jánosnak egy szolgáját, Jánost és 2 ökrét.
Lázár Pálnak egy szolgáját, Jánost és 2 ökrét.
Nagy Bertát 2 ökrével.
Vincze Mihálynak, Bodis Mártonnak 4 ökrét, 2 tehenét.
Furus Istváné 1 szolgát, Mihókot 6 ökrével.
Kalocsa Jánosét 28 ökröt, azon kívül minden apró marháját lovaival együtt, 3 gulyásokkal egyetemben.
Szilágyi Mihálynak 3 emberét és 4 ökrét.
Szabó Mihály bíró uramnak 16 ökrét, 3 emberit elvitték.
Fazekas Istvánnak 4 ökrét elvitték.
Garai Istvánnak 3 szolgája, 11 ökör, minden apró marhája.
Sori Miklósnak 1 fiát, Miklóst elvitték.
Farkas Péternek 1 fia, János, 8 ökre.
Lenart Mózzest 4 ökrével, és szolgájával.
Korbacs Istvánnak 4 ökre.
Bozo György 1 szolga, 6 ökör, 16 marha.
Szappanos Hagymási Gergely 4 ökör, tehén 4.
Bereczki Jánosné fiát, Mátét elvitték.
Dékány Gergelynek 12 marháját elvitték.
Kálmán Györgynek 1 szolgáját, Andrást, 2 ökrét elvitték.
Romso Lukácsot 2 ökrével.
Törköly Mihályt, magát.
Illyés Jánost, magát 3 lóval.
Berkes Istvánnak 13 ökrét, a juhait elvitték.
Zombori Istvánnak 2 fia, András és Palkó, marhája 14.
Molnár Istvánné zsellérje, András, 6 ökörrrel, a marhái mind.
Rideg Fazekas Jánosnak 2 ökre, 5 marhája.
Bán Jánosnak 2 szolgáját, Istókot, Gyurkát, item 2 lovát.”

A tatárok távolról sem első és nem is utolsó rablásai ebben az évben nem csak Kecskemét, hanem az egész Duna–Tisza közének gazdaságát tönkretették. A török haderő fékezhetetlen segédcapatainak garázdaságát – a maga javára fordított újabb súlyos sarc kivetése révén – a török katonai igazgatás igyekezett valamelyest ellensúlyozni. Az is igen jellemző, hogy ennek során Murat aga a tavaszi rablásokból a maga hasznát kívánta biztosítani. Ezért 1683. augusztus 12-én Budán kelt levelében sürgette a térség falvainak és mezővárosainak előljáróságát: „Ti Némedi, Ócsai, Szentmiklósi, Fülöpszállási, Szabadszállási, Vecsei, Solti, Patai, Halasi, Kecskeméti, Abonyi, Folti bírák és esküdtek, karóba való szófogatlan kutyak...” a tatároktól visszaszerzett jószágok után adjátok meg a váltságdíjat: Némedi 2 marha, 2 lepér, Ócsa 7 marha 7 lepér, Tatárszentmiklós [Kunszentmiklós] 97 marha, 97 lepér, Fülöpszállás 244 ló, 244 lepér, Solt 77 ló 77 timon, Pataj 648 [marha?, ló?] 648

lepér, Halas 593 marha 593 lepér, Kecskemét 6-700 marha, 6-700 lepér, Abony 364 marha, 364 lepér, foltiak [Fót] 30 marha, 30 lepér, Tas 65 marha 65 lepér.³³ A stílus itt nem az „embert”, hanem a török katonai és állami igazgatást jellemzi.

A különféle katonai egységek részéről történt rablások és az ezek mértékét nem ritkán meghaladó adók kíméletlen behajtása a mezőváros anyagi bázisát, társadalmát teljesen szétzúzta. Ennek igazolásaként álljon itt néhány adat: Kecskeméten a 11 és 50 vadszám után 1684-ben 271 *gazda*, 1686-ban pedig már csupán 94 *gazda* adózott. Csak ez az egyetlen adat kellően érzékelteti, hogy a tehetősebb családok – amelyek e mezőváros pénzbeli és különféle ígás szolgáltatásainak teljesítésére leginkább igénybe vehetők, kötelezhetőek voltak – vagyona, termelőeszközei két éven belül milyen *katasztrofális*an csökkentek. Egyébként rendkívül figyelemreméltó, hogy – sok hamis illúzióval szemben – ezekben a kaotikus években a nagyobb vagyonok is mennyire sérülékenyekké váltak: az 50 és 100 vadszám után adózók száma a jelzett két éven belül 62-ről 11-re csökkent! A tartalékok felemésztésének a mértékét jól jelzi, hogy a 101 és a 200 közötti vadszámmal rendelkezők 12-ről 4-re, az ennél is nagyobb vagyonú, ekkor dúsgazdagoknak vélt családok száma pedig 10-ről 3-ra apadt.³⁴ Lényegében hasonló következtetésre jutott Nagyköros forrásainak feltárása során Buza János is, amikor az 1687-es év adatai alapján kirajzolódó gazdasági katasztrófáról szólt. Ott is már az előző években a tatár csapatok rablásai korábban nem tapasztalt pusztulást eredményeztek.

Annak érdekében, hogy minél pontosabban lássuk, hogy Kecskemét leggazdagabb családjai mennyire megszenvedték a „keresztény” hadak feltűnése előtt a városra zúduló terheket, rablásokat, egy újabb összesítést érdemes beiktatni. A minél tárgyilagosabb összehasonlításhoz célszerűnek látszott az első nagy katasztrófát hozó évet, 1683-at megelőző állapotokat felidézni.³⁵

V. táblázat
Kecskemét legmódosabb gazdái az 1680-as években

Név	Vadszámuk	
	1682-ben	1688-ban
Balogh István	205	22,5
Bíró György	304	16
Bíró János	252	62
Deák Pál	800	200
Dékány György	350	48
Hegedűs István	400	33
Illyés István	250	64
Kalocsa István	800	150
Kamarás Ambrus	800	40
Nagy István	284	60

³³ NAGY SZEDER István, 1926. 50.

Ez a feljegyzés is jelzi, hogy az elrabolt jószágoknak csak egy részét tudták komoly ellenszolgáltatásként az egyes települések visszaszerezni. Az egyéb értékekről és emberekről nem történt említés.

³⁴ Ezt az állítást igazolja az I. sz. táblázat is.

Ezen néhány év – tehát nem a török kiűzésének másfél évtizedére vonatkozó – eseményei, katonai és közigazgatási következményei önmagukban is megérdemelnék, hogy e térség egészére gyakorolt hatását alaposabban felmérjük.

³⁵ A vadszámra vonatkozó adatokat a jelzett két év adókönyveiből gyűjtöttük ki. BKMÖL IV. 1508/c.

Nagy Márton	229	34,5
Oláh István	386	80
Pathay András	800	118
Sárközi István	250	19
Sárközi Pál	243	23
Szabó István	244	84,5
Szeles György	210	32
Szentkirályi Pál	201	24
Szivós János	328	25,5
Varga István	510	72

Természetesen ezzel nem azt állítjuk, hogy a háború következő évei, sőt másfél évtizede kisebb terhet jelentett volna a város lakosságának, hanem csupán azt, hogy a korábbi évtizedekben felhalmozott vagyon, az összegyűjtött értékek nagyobb részének elrablása, majd elpusztítása már *Buda elfoglalása előtt* megtörtént. A falvak és a mezővárosok lakosai számára a következő évek keserveit éppen az növelte, hogy a sok évtized alatt felhalmozott tartalékoktól már a felszabadító harcok megkezdése előtt megfosztották a várost, és annak lakosságát. Ezután már nem a tartalékok sarcolása történt, hanem sok esetben a legfontosabb termelőerőket konfiskálták, amelyek híján a családok többségének a létfenntartás is rendkívüli nehézségeket jelentett.

A statisztikai adatok gyakorta önmagukért beszélnek, és nem kívánnak magyarázatot, észrevételezést. Ebben az esetben a megállapítás különösen helytálló. Mégis a szembeszökő különbségek, a pusztulás mértékét érzékeltető arányok sem teszik feleslegessé, hogy egy-két tényre külön felhívjuk a figyelmet. Ez a táblázat jól érzékelteti, mennyire bizonytalan lábakon állt az a jelentős és olykor kiemelkedő paraszti vagyon, amely a hódoltság utolsó évtizedeiben a Homokhátság mezővárosaiban felhalmozódott. Tekintettel arra, hogy túlságosan is szem előtt volt, sokak számára szinte kihívónak érződött az élő jószágok tömege mind a rabló tatár és kuruc csapatok, mind a reguláris hadseregek főtisztjei számára, akik építettek, számítottak ezekre az értékekre, energiákra talán még akkor is, amikor már azok nagyobb részét régen elrabolták, és csak amelyeknek már csak az emléke maradt meg. Azok a falvak és mezővárosok, amelyek gazdasági alapját valamely intenzívebb mezőgazdasági kultúra, számottevő iparos réteg vagy kereskedők csoportja alkotta, talán kevésbé voltak sebezhetők, mint ezek az úgynevezett civis városok. Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy 1683 és 1687 között csaknem kártyavárként omlott össze Kecskemét és a térség nagyállattartásra épülő gazdasága. A kisebb mezővárosok és falvak pedig mindig is jobban ki voltak téve az apróbb portyázó csapatok pusztításainak is.

Annak érdekében, hogy érzékeljük, Kecskemét esetében nem kivételes esetről, nem egyetlen feljegyzés, nem egyetlen lajstrom félreértelmezéséről van szó, hanem egy régió egészére igaz a korábbi állítás, célszerű a szomszédos Nagykőrösön végbement változásokat is áttekinteni.³⁶

³⁶ A vadszámok a jelzett évek adókönyveiben lelhetők fel. A nagykőrösi állatok számára vonatkozóan l.: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. 467.

VI. táblázat
Nagykőrös legmódosabb gazdái egyik legfontosabb vagyonának változásai
az 1680-as években

Név	Vadszám		Állataik száma 1689-ben	
	1682	1688	Számos állat	Juh
Beretvás István	300	14	22	150
Bokoriné	142	–	–	–
Budori Balázsné	140	14,5	20	–
Czirják Pál	105	–	25,5	–
Csatári N. János	100	–	–	–
Csete Gergely	80	–	10	–
Erdős árvái	266	–	5	–
Fruttus Gáspár	85	–	4	–
Jó Máté Gergely	330	32	31	–
Karai Ferenc	140	17	35	–
Oláh János	230	–	–	–
Pap Pál	53	–	15	67
Sepsei István	100	13	25	–
Somodi István	72	–	4	–
Somodi János	186	–	19	–
Szabó Ferenc	134	12	–	–
Szemere Pál	163	18,5	20	–
Szivós János	290	24	47	87
Tott István	63	–	6	–
Urházi Péter	280	20	24	–
Vas Mihály	50	–	20	–

E táblázat egyrészt kétségtelenné teszi, hogy Nagykőrösön a nagyállattartás, ezen belül a szarvasmarhatartás mindenképpen szerényebb méretű volt, mint Kecskeméten, másrészt a táblázatban fellelhető számok egyértelműen tanúsítják, hogy az állatállomány pusztulása során, a város gazdasági élete arányaiban csaknem hasonló károkat szenvedett mint Kecskemété.

*

A vadszámmal kapcsolatos eddigi vizsgálódás kétségtelenül csak az állatállomány egészére vonatkozóan adhatott támpontokat. Az így megszerzett ismeretek közvetlenül nem képeznek biztos adatokat ahhoz, hogy a szarvasmarhák, a lovak és a juhek tartásával kapcsolatos ismereteinket pontosítsuk, kiegészítsük. Sajnos, csak a század legvégéről maradt fenn egy összeírás, amely e téren biztos alapul szolgálhat. A Pest megyei összeírás adatai így is komoly támpontul szolgálhatnak. Kecskeméten 1699-ben 2313 ökör, 1388 hámos ló, 2759 fejőstehén, 1326 egyéb szarvasmarha, 1123 egyéb ló, 9925 juh, illetve kecske és 1121 sertés került a nyilvántartásba. Ha ennek alapján számolnánk ki a vadszámot mint adóalapot, kb. 9780-at kapnánk. Itt utalnunk kell arra, hogy az összeírás során a növendék állatokat is beszámították, míg a vadszámba mint adóalapba csak a tenyészerett jószágokat vonták be. 1695-ben a marhaszám a városban 9217 db volt. Kétségtelen, hogy a törökelle-

nes harcok során ekkor jutott a város és lakossága gazdaságának mélypontjára. A következő években lassú emelkedés indult meg, amit egyértelműen jelez az 1703-ban készített adókimutatás, amely szerint 11 925-re emelkedett ez az adóalap.³⁷ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az összeírás adatai és a lajstromokban fellelhető vadszám nagysága összhangban van.

A XVIII. század elejétől Kecskeméten is gyökeresen átalakult az adóztatás rendszere, és a dicális adókimutatás során minden számottevő adóalapot felmértek és nyilvántartásba vettek. A legkorábbi teljesnek mondható ilyen összeírás 1707-ből maradt fenn.³⁸ Bár kétségtelen, hogy a szabadságharc során elszenvedett pusztítások és a rendkívüli terhek tovább csökkentették az állatállományt, ez a – minden bizonnyal a gazdasági mélypontot rögzítő – dokumentum mégis egyfajta támpont lehet. Mivel nem lenne tárgyilagos eljárásunk, ha egy végletet vennénk alapul, célszerű a békésebb évtizedekben gazdaságilag ismét magára találó mezőváros viszonyait is figyelembe venni. Ezt annál inkább megtehetjük, mivel jól tudjuk, hogy a rendifeudális gazdasági és társadalmi állapotok nagyon lassan változtak. Bár a század derekán kialakult állapotok számottevően eltértek ugyan a XVII. századitól, néhány tekintetben mégis tájékozódásul szolgálhatnak. Annál inkább, mivel egyrészt az állattartás feltételei lényegében nem változtak, és a békés körülmények között az egyes állatfélések aránya hozzávetőlegesen azonos lehetett, mint száz évvel korábban. Másrészt mivel az adózók száma többszörösére nőtt, joggal feltételezhető, hogy a tenyésztések száma is magasabb lett, mint a hódoltság bármely időszakában volt. Így ezek az adatok is segítenek abban, hogy a hódoltsággal kapcsolatos romantikus túlzások egyértelművé váljanak.

1707-ben az adóösszeírások alapján a város gazdáinak tulajdonában 1118 ökör, 849 fejőstehén és 93 meddő tehén volt. A nagyállatokon belül a szarvasmarhák 62,1%-ot képeztek. Itt mindenképpen ki kell emelni, hogy a szilajon tenyésztett állomány részben a rációk tisztításai, részben pedig a kuruc hadsereg követeléseirei rendkívüli módon apasztották.

Merőben más állapotokkal találkozunk 1757-ben. Ekkor 11 378 szarvasmarhát írtak össze a városban, tehát számuk közel ötszörösére nőtt. Figyelemre méltó, hogy a nagyállatokon belül ekkor számarányuk jóval nagyobb lett: 72,85%.³⁹

Talán túlzott kiterőnek tűnik, de az említett célok érdekében célszerű ennek az összeírásnak néhány adatát szembesíteni a XVII. századi állapotokkal. Érdekes az 1675. évi vadszám és az 1757. évi állatállomány adatait összevetni. Az 1757-ben készített összeírás alapján 4239 ló, a szarvasmarhák előbb jelzett száma és a juhok állománya (55 534 db, azaz 5553 vadszám) együttesen 21 170 vadszámot tettek volna ki.

Azt a korabeli lajstromok összesítője alapján pontosan tudjuk, hogy 1675-ben a vadszám teljes összege 25 813 volt. Ebbe mindenképpen beszámították a szárazmalmok után kivethető vadszámot (bár a kb. harminc malom után kivethető 300

³⁷ Az 1695. és az 1703. évi vadszámot súlyozott átlag alapján számítottuk ki. A számítás pontosságát jelzi, hogy az 1695. évi adókimutatásban található korabeli összegzés adata mindössze hattal kevesebb, mint a súlyozott átlag szerinti.

³⁸ BKMÖL IV. 1504/m. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Összeírások (a továbbiakban: 1504/m.). 1707. Az összeírás előlapján „Conscriptio circa annorum 1707–1708 peracta, ut collimare licet” felirat található. A hátlapján az „1707 vel 1708” feljegyzés olvasható.

³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. Az arányokat a 158–159. és a 206–217. oldalakon lévő táblázatok alapján számítottuk ki.

vadszám az egészhez képest csaknem elhanyagolható).⁴⁰ Tehát, ha az élő állatok száma megegyező lett volna, a készpénzre kb. két és fél ezer marhaszám (ez kb. 12 500 ezüst tallér után volt kivethető összeg) jutott volna. Ez a hipotézis nem egyértelmű játszódás a számokkal. Ennek alapján arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a város gazdái számára mindkét időpontban közel azonos nagyságú puszták álltak rendelkezésre. Aligha képzelhető el, hogy amikor a közbiztonság nem rossz, hanem egyenesen kataszrofális volt, nagyobb lehetett volna az élő jószágok száma, mint hét-nyolc évtizeddel később, a valóban békés időszakban, amikor a lakosság száma a korábbiak két-háromszorosa lett.

Ez a kitérő azért is indokolt volt, mivel a számok érzékeltetik, hogy ez a térség a rideg állattartás keretei között a XVII. század dereka táján csaknem pontosan akkora állományt tudott eltartani, mint egy évszázaddal később. Ha ez a feltevés helytálló, akkor azt mondhatjuk, hogy a hódoltság békésebb évtizedeiben a térség gazdái csaknem teljesen kihasználták a rideg állattartás nyújtotta kereteket, és a következő évszázadban a lakosság számának növekedése során, a növénytermesztés bővülésekor szükségszerűen válságba kellett hogy kerüljön a rideg állattartás sok évszázadon át üzött csaknem minden formája.

Ha ezekkel a tényekkel szembesítjük a hódoltság kori marha- és lóállomány adatait, rögtön érezhetjük a túlzásokat. Hornyik János szerint „nem volt ritka eset, hogy egyetlen kecskeméti gazdának egy- vagy kétezer darab szarvasmarhából álló gulyái, egy- vagy több száz darab lóból álló ménese, azon kívül juh- és sertésállománya legyen...”.⁴¹ Mészáros László tényként fogadta el Hornyik állítását és ebből azt következtette a XVI. századi állapotokra, hogy „Több százaz vagy ezres gulyákat és méneseket viszonylag kis tőkebefektetéssel fel lehetett hizlalni a bérelt pusztákon”.⁴²

*

Sajnos arra nincs lehetőségünk, hogy a XVII. századon belül akár csak néhány gazdánál bemutassuk, valójában mit takar a náluk rögzített vadszám. Erre csak a XVIII. század elején rögzített dica-jegyzék felhasználásával tehetünk kísérletet. Az

⁴⁰ 1690-ben a városban 38 szárazmalom működött. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 181.

⁴¹ HORNYIK János, 1927. 71. Bár Hornyik rendszeresen adatok sorával dokumentálja állításait, ez esetben nem tesz forrására semmiféle utalást. Éppen ezért ezzel az állításával szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy a dokumentálható esztendőekben egyetlen gazda vadszáma sem érte el az általa jelzett értékeket. 1662-ben és 1675-ben is csak a néhány leggazdagabb civis vadszáma ért el 759-et, 1682-ben pedig 800-at. Ezekbe pedig nemcsak a különféle élő állatokat (szarvasmarha, ló, juh), hanem malmaikat és a vélhetően számottevő készpénzvagyonukat is beleszámították. Tekintettel arra, hogy évről évre jelentős kölcsönöket nyújtottak a tanácsnak szorult helyzetében, teljes letagadásra nem volt lehetőségük.

⁴² MÉSZÁROS László, 1979. 91.

A lábjegyzetben Balanyi Béla munkájára utalva azt rögzítette: „1666: 21 143 marha; 1682: 27 456 marha és ló; 1683: 30 135 marha.” Balanyi Béla viszont a jelzett helyen egyértelműen és helyesen marhaszámról, „marha értékű vagyonról” szól, nem pedig ilyen számú élő állatról.

Balanyi Béla valószínűleg nem az adózók lajstroma végén található egykori összegzést fogadta el, illetve idézte, hanem maga számolta össze a vadszámot, ugyanis a közölt adatok pontos helyét nem jelölte. Kétségtelen tény, hogy 1679-től évről évre csökkent a vadszám. 1682-ben is az általa közölttel szemben a *korabeli* összesítés szerint csak 24067,5 volt. Egyébként sem valószínű, hogy ezekben a háborúkkal, kuruc és török követelésekkel, tatár csapatok rablásaival terhelt időszakban egyetlen évre ilyen váratlan fordulat – 11,4%-os növekedés! – állt volna be e tendencián belül.

1707. évi adóösszeírás és az 1704-ben készült adójegyzékben rögzített vadszámok egyeztetése révén nyílik arra lehetőség, hogy 44 fő adatai alapján részleges betekintést nyerjünk.

VII. táblázat⁴³
Néhány gazda vadszáma és adóalapként nyilvántartásba vett élő állatai
(1704–1707)

Név	Vad- szám	Ökör	Te- hén	Meddő	Igás- ló	3 éves	Csi- kó	Ser- tés	Juh
Aczél János	25	5	3	1	3				40
Barna György	2	1							15
Bekő András	5	5	2	3					25
Benkő István	19	2	2		2			2	30
Bíró György	8,5	4	4	2	2				10
Boda Gergely	23,5	4	2						30
Borbély István	1	4	2		3				
Bozo István	18	2	1		2				12
Cséplő Mihály	1	3	3		2			1	10
Csizmadia János	8	2	1		2			1	20
Csorba István	30	6	8	2	5	4	2	4	60
Darányi György	60	6	16	4	6	12	1	4	60
Deák István	62	7	11	3	21	8	9	1	65
Dékány István	97,5	3	3			2		1	20
Dömötör Gergely	300	16	28	3	38	8	7	23	180
Fazékas János	14	2	1		1			1	16
Herczeg István	6	2		1	2			1	15
Hemző István	5,5	3	1		2	1			10
Kelemen György	5,5	4	7			1			
Kalocsa István	127	10	34		40	17		5	150
Kamarás János	109	6	13		20	1	7	1	130
Cz. Kis János	60	16	24	4	36	15	9	4	140
M. Kovács Gergely	47	2							25
Kovács Pál	6	2	1			2		1	10
Kovács Mihály	2	2							10
Kovács Miklós	16	4	3		1	2			
Ladányi Pál	3,5	4	1			1			20
Mészáros János	4,5	4	2		1			2	10
K. Nagy István	52	8	12	2	13	5	2	4	90
Nagy Mihály	20	4	3					1	10
Pataki István		2						1	25
Sárközi Pál	24	8	10		8			4	80
Szabó András	2	3	3		3	1		1	23
Szabó Márton	28,5	2	1		2	2		1	15
Szana István	10,5	2	1		3				20
Szántó István	30	6	6		2	2			30
Szeles György	40	4		1	9		4		30
Szentkirályi János	6	2							10

⁴³ A táblázat a BKMÖL IV. 1504/m. 1707. és a IV. 1508/c. 1704. adatai alapján készült.

Szivos Pál	20	4	2		1				40
Szivos Jánosné	18	1	1		2			1	
Tóth Mihály	14	6	8	1	3	5		4	40
Tubak János	10	4	2		2				15
Varga István	115	12	20	12	16	22	7	2	120
Varga Péter	3	1	1						10

Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskemét kb. száz évvel korábban élt meg hasonló nyomort, mint ezekben az években. Viszont az is kétségtelen, hogy több tucat család a rendkívüli veszteségek ellenére még mindig olyan jószágállománnyal rendelkezett, amelyhez hasonló a jobbágyfalvakban még békés évtizedekben sem jött létre.

Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a szerényebb vagyonú – 5–20 közötti vadszámmal rendelkező – gazdák marhaszáma mögött csaknem kivétel nélkül élő állatok voltak. Állatállományukban nagyobb részt néhány ökör vagy ló, rajtuk kívül esetleg egy-két tehén és néhány tucat juh volt. Egy-egy tenyésztés céljára tartott sertés is sok esetben fellelhető. A jómódúnak mondható gazdák, akik 25–60 közötti vadszám után fizettek adót, az ígásállatok mellett a különféle jószágok tenyésztésére is komoly gondot fordítottak. A földművelést elsődlegesen segítő 4–6 ökör mellett jelentős számú ló után is adóztak. Juhállományuk pedig sokszor figyelemre méltó volt. Az ennél nagyobb vadszám után adózók között több olyan család található, amelyek a korábbi évtizedekben valóban nagyságrenddel nagyobb vagyont birtokoltak. A Deák, a Darányi, a Kamarás, a Kalocsa stb. család egykori vagyonának tizedrészét sem tudta megőrizni. Megmaradtak viszont szántóik, legelőik és szőlőik – néhány esetben számottevő készpénzük –, amelyek műveléséhez továbbra is igen jelentős számú ígásjószágra volt szükségük, és amelyek révén néhány békésebb év alatt is sokat tudtak javítani jószágállományukon. Aligha kétséges, hogy Varga István, Kamarás János, Kalocsa István és Dömötör Gergely jószágállománya révén legalább megbízható fogalmat alkothatunk arról, milyen összetételű lehetett sok száz kecskeméti gazda jószágállománya a XVII. század békésebb éveiben.

III. Szarvasmarhatartás

A magyarországi szarvasmarhatartás alakulásáról, fejlődéséről még nem készült átfogó feldolgozás. Tekintettel arra, hogy országos összeírásaink csak a XVIII. századból maradtak fenn, a korábbi évszázadokról elfogadható összképet csak a helyi források széles körű és gondos feldolgozása alapján lehet majd elkészíteni. Éppen ezért minden egyes helytörténeti feldolgozás, amely kellő körültekintéssel készült, komoly formában segítheti ennek a „tablónak” teljesebbé tételét.

Bár jól tudjuk, hogy az Alföldön évszázadok óta a nagyállattartás egyik meghatározó foglalkozási ág volt, forrásaink rendkívüli hézagossága miatt középkori szarvasmarhatartásunkról csupán néhány törvény⁴⁴ és egy-egy esetlegesnek mondható feljegyzés alapján tudunk következtetni. Ezek a megállapítások – egyebek hiányában – rendkívül hasznosak ugyan, de tudomásul kell vennünk, hogy mivel néhány benyomás alapján készültek, többségük az általánosság szintjét alig haladta

⁴⁴ MÁLYUSZ Elemér, 1983. 320–325.

meg. A sokat idézett Bertrandon de la Brocquiere Magyarországon 1433-ban tett utazásáról készített feljegyzéseinek egyik kitétele is ilyen: ő „...Szegedtől Pestig elterülő termékeny rónán látott számtalan nyáját és barmot, melyek magukra hagyatva legelnek.”⁴⁵ Éppen ezért egy megalapozott, adatokkal jól alátámasztott biztos kiindulópont felettébb fontos, hisz ez a későbbi változások megítélésekor mindenféle viszonyítást sokban segíthet.

Több jeles kutatónk munkájának eredményeként a közelmúltban közzétett török defterek sok tekintetben bővítették a XVI. századi magyar gazdaságról kialakított korábbi ismereteinket.⁴⁶ A Duna–Tisza közére utaló feljegyzéseket időközben többen is kamatoztatták. Legnagyobb sajnálatunkra a szarvasmarhák tartására utaló hiteles adatokat, a jószágokat tartó gazdák számára és a jószágállományra utaló tényeket ezekben sem találunk. A különféle vámjegyzékek pedig a hódoltság első fél évszázadából az Alföldön tenyésztett marháknak inkább csak külföldre irányuló forgalmazásáról, a megvámolt állatok tömegéről mintsem az egyes gazdák tulajdonában levő, az egyes településekről származó tenyészállatok számának alakulásáról nyújtanak egyfajta tájékoztatást.⁴⁷

A széles körű rideg marhatartás feltételei és keretei a Homokhátságon már évszázadokkal korábban kialakultak. A honfoglalást követő évszázadokban, majd a kunok letelepülése után is megmaradtak ennek előfeltételei. Ráadásul – miként erre már utaltunk – a XV. században ezen a vidéken a pusztásodás jelentősen előrehaladt. Számottevő volt azoknak a pusztáknak a száma, melyeken korábban kun települések voltak. A Kunság területén is jelentkező pusztásodásra a következő néhány adat egyértelműen utal: 1472-ben Mátyás király Tenkes Pál fiainak a közismerten egykori kun település, Sasüllés szállás újra történő benépesítését engedélyezte, és a következő évben pedig Both László és Domokos, Halas széki kapitányoknak adott engedélyt arra, hogy Csólyos, Fejértó, Majosszállás [Majsa] és Kömpöc szállás benépesítésére vállalkozzanak.⁴⁸ Pest vármegyében pedig 346 középkori település közül 91 (26%!) már Mohács előtt pusztán állt.⁴⁹ Ezt a folyamatot a török hadjáratok, majd a hódoltsági viszonyok csak felerősítették, és hosszú időre tartósították. Jól tudjuk, hogy a hadak járása elől a falvak lakosai átmenetileg – sokszor pedig véglegesen – a nagyobb településekre voltak kénytelenek beköltözni. Az elhagyott határok pedig legelők, ritkábban kaszálók formájában az állattartók lehetőségeit tágították ki. A Duna–Tisza közén ennek a folyamatnak fő haszonélvezője – Szeged mellett – kétségtelenül a Homokhátságot uraló „három város”, Kecskemét, Nagykőrös és Cegléd volt.⁵⁰ Kecskemét, az egykori királyi, majd királynői birtok korábbi határai hamaro-

⁴⁵ A munka magyar fordítása Baróti Lajos nevéhez kötődik.

⁴⁶ Itt mindenképp Káldy Nagy Gyula munkáit kell kiemelnünk (L. az irodalomjegyzékben!)

⁴⁷ A Kecskemétre vonatkozó anyagot Mészáros László egy kisebb monográfiával felérő tanulmányban dolgozta fel. A Homokhátság XVI. századi állapotaira vonatkozó megállapításai jórészt ma is helytállóak. MÉSZÁROS László, 1979. 58–286.

A vámjegyzékek újabb csoportjaival Kocsis Gyula foglalkozott munkáiban. Tekintettel arra, hogy ezek a XVI. század végi állapotokat minden másnál jobban tükrözik, a feldolgozás során hasznosítani fogjuk.

⁴⁸ HORNYIK János, 1860–1866. I. 129.

⁴⁹ VÁRKONYI Ágnes, R., 1985. 1447.

⁵⁰ Nagykőrösről több monográfia is készült, amelyek elemezték a település hódoltság alatti életét: GALGÓCZY Károly, 1896.; MAJLÁT Jolán, 1943. A három városról: NOVÁK László, 1986. Természetesen hasonló viszonyok alakultak ki Szeged, Hódmezővásárhely és Debrecen térségében is.

san szűknek bizonyultak a gyorsan gyarapodó lakosok számára.⁵¹ Ezért már a XVI. század folyamán kénytelen volt néhány környező pusztát bérelni a város, illetve annak több gazdája. Ez a folyamat a XVII. században felerősödött. Ezt a gyakorlatot Hornyik János munkáiban gondos anyaggyűjtés alapján mutatta be, és érveit, megállapításait később többen újabb adatokkal egészítették ki.⁵² Éppen ezért ennek ismételt leírását itt mellőzhetőnek tartjuk, és megelégszünk azzal, hogy a Hornyik János gazdaságtörténeti feldolgozásához készített igen szemléletes és rendkívül hasznos térképre a figyelmet felhívjuk.⁵³

*

Aligha kétséges, hogy a nálunk évszázadokkal korábban meghonosodott rideg állattartásnak jól körvonalazott, és a kortársak által jól ismert szabályai és keretei voltak már a középkorban is. Ezeket a legtöbbször íratlan szabályokat, törvényeket a hosszú gyakorlat és az örökké változó körülmények együttesen formálták. Tekintettel arra, hogy ezeket a több évszázados szokásjogon és a hétköznapi gyakorlatán alapuló közmegegyezés szentesítette, természetesen vették, és írott formában történő rögzítésükre ritkán gondoltak. Nem lehet véletlen, hogy a más vidékről érkezők, az átutazók jegyezték fel ennek a gazdálkodási formának számukra leginkább szokatlan külső jegyeit, elemeit. Az Alföldön kialakult állattartásnak az első tudományos igényű feljegyzésével – de távolról sem teljes feltárásával – Bél Mátyás munkáiban találkozunk.⁵⁴ Több mint száz évvel később, az 1850-es évek elején Vahot Imre publikálta a helyi közigazgatási szakemberek bevonásával készült már részletesebb tájékoztatását.⁵⁵ Valóban tudományos igényű és a fontosabb folyamatok mindegyikére kiterjedő feldolgozás azonban csak a XX. század elején született. Madarassy László kiváló munkájában az akkor már kiveszőfélben lévő, ősi rideg állattartás néprajzi vonásait igyekezett rögzíteni és szinte az utolsó pillanatban megmenteni. Ennek az egykor széles körben üzött foglalkozásnak gazdasági és társadalmi szerepe, súlya viszont ekkorra már érthetően gyökeresen módosult, és mivel ez a foglalkozási ág már csaknem kuriozitás számba ment, ezért ezt a területet nem is érintette.⁵⁶ A következő évtizedekben Szabó Kálmán a helyi állattartáshoz kapcsolódó több néprajzi munkájában a történelmi forrásokat is kamatoztatta, de érthetően ő is elsődlegesen a néprajzi sajátosságokra összpontosított, a gazdaságtörténeti és a társadalomtörténeti háttér bemutatása, elemzése nem, vagy csak az illusztráció szintjéig volt a célja.⁵⁷

⁵¹ Erről a folyamatról Hornyik János adott nagyon megbízható képet munkáiban (1860–1866. II. 215. és 361., III. 292–293. és 1927. 50–66.).

⁵² Hornyik János eredményeit jelentős részben kiegészítették az elmúlt fél évszázad során az e témát érintő feldolgozások. A teljesség igénye nélkül ezek közül csupán néhányra utalunk: PAPP László, 1936.; SZABÓ Kálmán, 1936.; MÉSZÁROS László, 1979.; SZAKÁLY Ferenc, 1983. 410–413., illetve 681–683., valamint 2000. 328–342., BUZA János, 1984.

⁵³ HORNYIK János, 1927. 40–41. oldal között található térkép.

⁵⁴ BÉL Mátyás, 1982., ill. 1984.

⁵⁵ KUBINYI András–VAHOT Imre, 1853. 108–112.

⁵⁶ MADARASSY László, 1912.

⁵⁷ Szabó Kálmán a kecskeméti állattartáson belül mindenekelőtt a juhászat sajátosságainak alakulását tárta fel részletesen.

Bár a XVII. századi forrásaink töredékessége önmagában nem teszi lehetővé, hogy a szarvasmarhák tartásáról átfogó és alapos rajzot adjunk, lehetőség van arra, hogy a rendelkezésünkre álló jelentős számú adat, a korábbi és későbbi ismeretek felhasználásával az eddigieknél minden tekintetben részletesebb képet tudjunk formálni.

Még a XIX. század derekán is nyilván nemcsak Kecskeméten, hanem a Homokhátság egészén, sőt az Alföld minden pusztáján a szarvasmarhák számottevő részét a baromban tartották teljesen rideg körülmények között, kisebb részét pedig félrideg állapotok között a városban, vagy annak közvetlen közelében.⁵⁸ Ezek a körülmények kisebb módosulásokkal még közel száz évig a környező falvakban és mezővárosokban fellelhetők voltak. Tehát a változás a tőkés gazdálkodás széles körűvé válása idején is lassú volt. A korábbi századokban, amikor a közlekedési viszonyok, a piacok és értékesítési lehetőségek évtizedeken át alig módosultak, a közép-korban kialakult keretek és arányok érthetően még szívósabban tartották magukat. Éppen ezért látjuk elfogadhatónak, hogy néhány esetben a XVIII. századból fennmaradt adatokat itt is analógiaként felidézzünk.

Aligha kétséges, hogy a rideg marhatartás alapja a XV–XVII. században is ugyanaz volt mint az 1700-as években a széles körben elvégzett betelepítések előtt: egyrészt a más célra nehezen értékesíthető hatalmas kiterjedésű puszták, melyeket még ekkor is viszonylag olcsón bérelhettek az állattartással foglalkozó gazdák, másrészt pedig a nagyon olcsó munkaerő. A jászkunok megváltkozásáig, 1745-ig – valójában egészen az 1750-es évek végéig – Kecskemét lehetőségei a pusztabérleteket tekintve csaknem pontosan ugyan olyanok voltak mint a XVII. század második felében. Az alapvető különbség az volt, hogy a lakosság száma a szabadságharc után folyamatosan nőtt, és a városhoz közeli területeken az élelmezésükhöz szükséges növénytermesztés a szilaj állattartás lehetőségeit fokozatosan korlátozta.

A középkortól a Homokhátságon a szarvasmarhák nagyobb része a baromban nőtt fel. Baromnak nevezték a korabeliek a szilaj körülmények között tartott gulyát. Ennek alapvető feladata a tenyésztés, ezen belül a jószágok szaporítása volt. A hím borjak nagyobb részét ivartalanítva mindaddig itt tartották, amíg 4-5 éves korukban igavonásra alkalmasak lettek. Egyébként innen igavonásra csak rendkívüli szükség, katonai kényszer hatására szakítottak ki jószágokat. A rideg állattartás azonban csak addig volt gazdaságos, amíg nagyon csekély volt a ráfordítás: olcsó a pusztabér, csak a legszükségesebb takarmányt kellett biztosítani a tél folyamán, és néhány pásztor nagy tömegű jószágot tudott őrizni, esetenként gondozni. A valóban rideg körülményeket még a XIX. század is örökölte, de a XX. századra már csak hírmondója maradt néhány pusztán, pl. Bugacon. Ezeket a szilaj gulyákat április végén hajtották a távolabbi, bérelt pusztákra, az úgynevezett nyaralókra. Csak késő ősszel osztatták fel, és az egyes gazdák jószágait kiválasztva saját teletőlőikre hajtották azokat. Ezeken a szállásaikon, később tanyáikon a nyár folyamán halmozták fel a legszükségesebb takarmányt a jószágok számára: a gabonafélék szalmáját és a szükséges mennyiségű szénát. A körülményekre jellemző, hogy a jószág itt is „csak szabad ég alatt van az egész télen által, bármely rendkívüli dermesztő hidegekkel köszönt is be a rideg tél. Csak annyi kedvezésben részesülnek ekkoron, hogy egy, körülbelül másfél ölnyi magas alkotmány készítették számukra fődél nélkül, egy középpontból kiindulás három ágra egyenesbe menő és végződő szárnyakkal. Ezen

⁵⁸ KUBINYI András–VAHOT Imre, 1853. 108–110.

födél nélküli alkotmány „szárnyéknak” nevezeték, s csak arra szolgált, hogy a szél ellen enyhét s ótalmat adjon a baromnak [...]”⁵⁹ Ily módon a gazdák megtakarították az istállók építését és a jószágok takarmányozásához szükséges munkaerőt, de éppen ezért számottevő volt a jószágok között az elhullás, és a megmaradtak is sok esetben a tavaszra rendkívüli módon leromlottak. A kiváló polihistor, Bél Mátyás is megörökítette híres munkájában az alföldi marhatartás ezen zord körülményeit: „Falvaikon kívül vagy pusztákon tartják őket szabad ég alatt, vagy a magyarok által pajtának nevezett állásokban. Csúrszerű építmények ezek, úgy készülnek, hogy néhány fából való oszlopot állítanak, rájuk tetőt szerkesztenek, és szalmát hánynak a gulya oltalmául. Ide hajtja a magyar éjszakára, leginkább télvíz idejére az időjárás megpróbáltatásának elkerülése végett, amennyit csak be tud fogadni, kivált hízalásra fogott ökröket.”⁶⁰ Helyesen emelte ki, hogy ez a forma már egy lépcsőt jelent a félég-meddig istállózóznak mondható tartás felé, és az állománynak főként csak az értékesítésre szánt részét védték még ekkor is a szélsőségekkel szemben.

A viszonylag csekély tökebefektetést igénylő rideg marhatartás egyik kritikus pontja a téli takarmányozás volt. E téren a gazdák a XVII. században nemcsak az időjárásnak voltak kiszolgáltatva, hanem a közállapotoknak és a háborús viszonyoknak is. A nagyobb mezővárosoknak évtizedeken át hatalmas mennyiségű takarmányt kellett előállítani és elszállítani igen nagy távolságra a különféle katonai egységek számára. A törökellenes harcok során a hadsereg állományában lévő ökrök téli takarmányozása rendkívüli gondot jelentett. Ezen általában úgy segítettek, hogy a környező falvak és mezővárosok kötelességévé tették ezek takarmánnyal való ellátását. Ez a váratlan és súlyos teher Kecskemétet is többször sújtotta: „Anno 1695. die 8. Decembris. Pro intentione hoztanak az nemes vármegye limitatiójából reánk 206 császár ökreit. Item 1696. die. 18. Januarii. Hoztanak reánk azon császár ökrei közül 44. 31. Martii. 2 óraker ismét hoztak az intertenentiatul nro 50.”⁶¹

Ezeket a terheket az tette igazán nehezzé, hogy gyakran a különféle kóbor csapatok tették lehetetlenné a nyári kaszálásokat és a szénagyújtást, még gyakrabban pedig a különféle hadseregek által kikényszerített hosszú fuvarok vették el az időt a nélkülözhetetlen takarmánykészítéstől. Ez a gond a század egészén át nyomasztotta az állattartókat. 1600 táján tatár csapatok dúlták fel több alkalommal még Kecskemétet is. A következő néhány évtized viszonylag nyugalmasabb lett, de a 60-as években török és ismét tatár egységek garázdálkodtak ezen a vidéken is. A hetvenes és nyolcvanas években pedig a kuruc katonákkal gyűlt meg mind a tanácsnak, mind pedig az egyes gazdáknak a baja. A Bécs elleni támadástól (1683) több mint egy évtizeden át a tatár hordák újabb és újabb rablásai és dúlásai bénították meg a mezővárosok életét. Részben ezt követően, részben ezzel párhuzamosan a keresztény hadak ellátása és szállítása állította kétségbeejtő helyzetbe még a vagyonosabb gazdákat is.⁶²

Elképzeltető, milyen keserves telekkel néztek szembe a jószágartók, ha még évtizedekkel később, a teljesen békés évtizedekben is rendkívüli gondot jelentett a legszükségesebb takarmány előállítás és a jószágok teleltetése. Mindennél jobban illusztrálja ezt egy 1741-ben írt levél, melyet a helyi tanács küldött a Felvidékre: „a

⁵⁹ KUBINYI András–VAHOT Imre, 1853. 108–109.

⁶⁰ BÉL Mátyás, 1984. 87.

⁶¹ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstromok, 1695. 2.

⁶² A XVII. 1660-as években részben török csapatok, részben pedig tatár egységek támadtak Kecskemétre is.

nagy szárazság miatt [...] Takarmánynak oly Szükségében vagyunk [...] de ámbár ezen szükség nem volna is, azt jól tudjuk, hogy oda fel való Jóság mind ló s mind Szarvas Marha Szeléd Lévén az mi Szilaj Marháinktul, akik a nagy Télben is, a Pusztákon hó hátán szoktak háltni, s Etszaka is Legelnek, mellyektül a Szelid marha elszáradna, s akképpen a Vadak miatt tellyességgel minnyájának el kellene veszni.”⁶³

Bár egy évszázaddal későbbi állapotokat rögzített egy francia utazó 1770-ben, de ezek alapján következtetni lehet a XVII. századi viszonyokra, hiszen a körülmények korábban – ha lehet – még mostohábbak voltak: „A rétek és legelők körülbelül egyforma elhanyagoltságban vannak, huszadát sem adják annak a haszonnak, amit közepes gondozás mellett adhatnának [...] Ilyen talajon, melynél nincs külön Európában, az állatok az évnek csupán két hónapjában jutnak igazán táplálékhoz, az év többi részében koplálnak.”⁶⁴

Mi tagadás, igazi rétgazdálkodásról a XVII. században aligha beszélhetünk. A város régtől fogva különféle szolgáltatásainak fedezetéül egy jelentős legelőt elkülönített ugyan, amit a helybeliek Úrrétnek neveztek.⁶⁵ A gazdák telelőhelyeiken, ahol a gabonatermesztés is folyt, különítették el kaszálókat, de ezek trágyázásáról, gondozásáról feljegyzések ebből a századból nem maradtak ránk.⁶⁶ Ilyen gyakorlat tal még egy évszázaddal később sem találkozunk ezen a vidéken. Éppen ezért joggal állítható, a szarvasmarhák tenyésztésének lehetőségeit, a jószágállomány nagyságát nem annyira a puszták száma és azok mérete, hanem csaknem minden esetben a téli takarmányozás lehetősége határozta be.

*

Miként már utaltunk rá, a rideg marhatartás meghatározó feltétele és terepe a pusztá volt, amely az év nagyobb részében a jószágok számára a legeltetést biztosította. A kecskeméti kezebe kerülő puszták bérletével kapcsolatosan igazán megbízható adataink nagyjából csak a XVII. század második feléből vannak. Ezek egyértelművé teszik, hogy a különféle pusztákat részben a mezőváros tanácsa, részben pedig magánszemélyek béreltek.⁶⁷ A város leggazdagabb cívisi, akik közül többen busás hasznukból megszerezték maguk számára a nemesi címet és a vele járó kiváltságokat, ugyancsak béreltek, sőt zálogosítottak és vettek is maguk számára pusztákat. Ebben a Kamarás család járt az élen, de rajtuk kívül a zálogbirtokok szerzésében jeleskedett Pathay András, Deák Pál és Kalocsa János családja is.⁶⁸ Azonban nemcsak a dúsgazdag famíliák biztosították gulyáik és méneseik számára a szükséges legelőt, hanem a szolidabb vagyon birtokában lévő gazdák is előrelátóan jártak el. Köztük volt Király István is, aki Bene pusztát az ötvenes évektől negyven

⁶³ Idézi: RUSVAY Kálmán, 1975. 59.

⁶⁴ Idézi: GAÁL László, 1966. 225.

⁶⁵ Az elnevezés nem arra utal, hogy a város leggazdagabb emberei, tisztségviselői tulajdonában lett volna, hanem arra, hogy a tanács kezelésében levő pusztán a város gazdái és zsellérei ingyenmunkával állították elő azt a hatalmas tömegű szénát, amelyet azután ugyancsak ingyen fuvarral a város urainak, a török hadseregnek szállítottak Budára és Pestre.

⁶⁶ Talán nem felesleges utalni arra, hogy Kecskeméten a rétek, a kaszálók nem voltak olyan formában elkülönítve és a gazdák között felosztva, mint a szomszédos Nagykőrösön.

⁶⁷ Erre hely hiányában itt sem térünk ki. A korábban idézett irodalom erről bőseges tájékoztatást nyújt.

⁶⁸ SZAKÁLY Ferenc, 1983. 413.

éven át bérelte.⁶⁹ Az egyik 1661. évi bírói döntésből tudjuk azt is, hogy „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt[a] árendában az Köncsögi pusztá földet...”⁷⁰ A szerényebb vagyonnal rendelkezők az esetek többségében összefogtak, és „cimboraság” keretében béreltek akár egész pusztákat is. Az előbb idézett Szabó Mihály is több gazda állatai számára biztosított legelőt bérletén: 1655-ben a testamentumában emlékezik meg arról, hogy „Sárközi János adós az lovak őrzésében 4 tall., az nyaraló föld bérben 2 tall.” A „cimborák” a jószágokat ért károkat is közösen vállalták. „Széki Péter, a szendrei, mikor elhajtotta az Adatsi pusztáról a marhákat, akkor az szállásoktól egy-egy szállástól egyenlőképpen fizettek. Akik hárman voltak egy szálláson, hárman fizettek, akik ketten bírtak egy szállást ketten fizettek. Aki pedig maga bírt egy szállást, maga fizetett ezelőtt circiter 15 esztendővel a nagy tél előtt.”⁷¹ 1673-ban Hegedűs János és Sárközi Pál Bene pusztát bérelte. Egy 1695-ből fennmaradt tanúvallomás pedig arról szól, hogy nem egy pusztát hat-hét gazda bérelt.⁷²

Az állattartásnak ez a rideg formája a XVIII. – néhány pusztán pedig, pl. Bugacon a XIX. – század végéig csaknem változatlan maradt.⁷³ Legelső írott emlékeink egyértelművé teszik, hogy a XVI. században is már jól kiépült, a szokásjog által régén szentesített létesítmények, gazdasági és jogi keretek biztosították a távlatos és viszonylag kiegyensúlyozott állattartást még a legtávolabbi pusztákon is.⁷⁴ Egy bírói döntés tájékoztat arról, hogy 1594-ben Olasz Ferenc szolgája, András „az Szarka Osvát szolgáját megverte a nyaralón...”⁷⁵ Tehát a XVI. században már egy közismert létesítményre, fogalomra utal az idézett bűnügyben hozott határozat. Egykoron a város birtokában lévő pusztákon létrehozott nyaralók után évszázadokon át nem kellett a gazdáknak bért, árendát fizetni. Amikor viszont a város lakossága számottevően megnőtt, a gazdák jelentős része kiszorult ezekről a közeli területekről, és kénytelenek voltak a várostól nagy távolságban lévő pusztákért bérleti díjat fizetni. A hátrányos helyzetbe kerülők érthetően igyekeztek érdekeiket érvényesíteni, és ha lehetőségük nyílt arra, követelték a választott testülettől az egyenlő elbánást. Ez ügyben a tanács 1664. szeptember 21-én hozott egy döntést. „Az egész becsületes tanács végzése: Halasi Mihály és Farkas Balázs uraink emlékeztén, hogy Füleken a nemes vármegyén lett volna emlékezet az város földén való nyaralókról, és hogy csak ingyen élnek, nem javallották. Ezért a becsületes tanács deliberalált felőlük így, hogy minden nyaralótól az rajta élők, mely város földén vagyon, fizessenek város

⁶⁹ BKMÖL IV. 1504/a. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Városkönyvek 1690–1699 (a továbbiakban: IV. 1504/a.). 243.

⁷⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 77–78.

⁷¹ A tanúvallomást 1678. április 18-án rögzítették. A nagy tél az 1662-es volt. „Ezen alább specificalt akkori Adatsi pusztát bíró emberek, úgymint Balogh András 60 annorum, Andok Jakab circiter annorum 70, Rác István circiter annorum 60, hitek szerint vallották.” BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 218.

⁷² HORNYIK János, 1860–1866. II. 358. , ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2000. 17. és 1996. 161.

⁷³ Madarassy László az itt szerzett ismeretek alapján írta meg híressé vált néprajzi munkáját, amelyet 1912-ben tett közzé. A két háború között már számottevően változtak a körülmények, az egykori szokások sok elemét eleveníti fel GAÁL József, 2003.

⁷⁴ Pusztaszer Kecskemétől kb. 60 km. távolságban van, amely egyik fele évszázadokon át a város tulajdonában volt, és gulyákat, méneseket, sőt juhnyájakat is hajtottak ide évről évre. HORNYIK János, 1860–1866.

⁷⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 39.

közzé a singulis annuatim.”⁷⁶ Az éveken át tartó vita tárgya egyre jobban bővült. Mivel a város régi határából mind többen egyéni gyarapodásuk érdekében újabb és újabb részeket sajátítottak ki, néhány évvel később „a város földén létrehozott nyaraló csinálás, határ bontogatás, nyomás felszántás és ugyan az város földén lévő kerectől dézsma nem adás végett levél íratott” Koháry István számára.⁷⁷ E sorok is érzékeltetik, hogy a városhoz közel eső puszták használati jogának megszerzése miatt a város lakosságán belül milyen komoly feszültség, sőt ellentét alakult ki. Ennek feloldása érdekében többen úgy látták, hogy a város legnagyobb földesúrához, Koháry Istvánhoz kell fordulni. A földesúr elsődlegesen azt tartotta szem előtt, hogy legnagyobb mezővárosa lakosai közül minél többen legyenek képesek eleget tenni mind a különféle állami, mind pedig a földesúri követeléseknek. Ezért a „varasban lakozó marhásabb és értékesebb emberek, nevezet szerint Deák Pál és Kalocsa János [valamint] az alacsonyabb személyek, signanter Csaba Mihály, Szana Pál, Markó Ferenc és több számos interessatus községből való complicessek és majd csaknem az egész város között” feszülő ellentétben kénytelen volt dönteni, hisz nyilvánvalóvá vált, hogy „immár most az értékesebb és marhásabb emberek az közel való praediumokból körös körül az szegénységet excludálták, és az távolabb való praediumokra szorították.” A főúr döntése alapján az 1662 előtti állapotokat kellett visszaállítani. Ezen túlmenően a földesúr azt is követelte: „Mint hogy azon közel való praediumok közzül sok zálogban vagyon az ketskeméthi potior gazdákknál és zálogos földes urasságok vagyon benne, ez illyenekben az possessorok tartoznak az szegényebbeknek marhájokat illendő bérben per moduum appraeciationis belé bosátani”.⁷⁸

A több éven át bérelt pusztákra a gulyások, és a csikósok itatóhelyeket, alkalmi szállásokat, „nyaralókat” építettek ki maguk és jószágaik számára. Aligha kétséges, hogy ezek a nyaralók a fejlődési folyamatban félüton lehetnek ekkor az alkalmi szálláshelyek és a később oly népszerűvé vált üzemformák, a tanyák között. A XVII. század végén már csaknem általános lehetett a Koháry egyik rendeletében említett eset: „az Ágoston nyaralóját bíró Embereknek marhájok nagyobb részént a város földét usuálta s pascualta, és kutya is város földén vagyon...”⁷⁹ A következő két példa egyértelművé teszi ezt. „Kincses János nyaralóján [1675-ben] fegyvert találván a törökök, kezesek [lettek érte] bátyjai...”⁸⁰ Még egyértelműbb bizonyíték a következő eset, amely a mezei kertek iránti igények, kérelmek között található: „Barkó Benedek kérte meg főbíró uramtól Hagyó János nyaralója felét.”⁸¹

⁷⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 104. Ennek a gyakorlatnak nyoma a nyilvántartásokban nem látható.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1669. 169–171. Kecskemét és Koháry István kapcsolatát ismerteti: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2004.

⁷⁸ A földesúr rendelete 1677. február 25-én kelt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 19–22. A városhoz közelebb lévő puszták nemcsak a könnyebb, gyorsabb megközelítés miatt voltak előnyösebbek, hanem az igen gyenge közbiztonság miatt is, hisz könnyebben lehetett segítséget nyújtani a kóbor katonákkal szemben, illetve gyorsabban lehetett az elrabolt állatok után nyomozni.

⁷⁹ BKMÖL IV. 1504/a. 230–232.

⁸⁰ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1675–1676. 209. A törökök tiltották a jobbágyság számára a fegyverviselést, és súlyos pénzbírságot hajtottak be ilyen esetekben az elkövetőn.

⁸¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 113–119. Ez esetben kétségtelenül szántóföldről van szó, amelyen rendszeresen építettek már ekkor is a mezőgazdasági munkák idejére alkalmi vagy tartósabb építményt mind a családtagok számára, mind pedig a szerszámok és a termények őrzése érdekében.

Az 1670-es évek elején komoly mértékben megnőtt a városban élők és az ide költözött „vidékiek” jószágainak a mennyisége.⁸² Miként láttuk a szegényebb gazdák és a cselédek nagy számban kényszerültek arra, hogy néhány marhájukat egy-egy jobb módú társuk bérletén tartsák. Ezért arányos legeltetési bért, díjat kellett fizetniük. Ennek fejében a módosabb gazda – bizonyos keretek között – felelősséget is vállalt az állatokért, és a nem ritkán keletkezett károkat meg kellett térítenie. Erre egy bírói döntés nagyon szemléletes példát nyújt: „Városunkbeli Szabó Mihály urunk bírt árendában az Kőncsögi pusztá földet, az mely pusztá földdel határos lévén az ágasegyházi föld is az szomszédságban, az mely ágasegyházi föld bérletben lévén akkori időben. Noha mind sok szóval s mind haragképpen erős parancsolattal meghagyta a gulyásnak, hogy az ágasegyházi földre az marhát reá ne eressze, de azonban a vigyázatlanság miatt, avagy csak szaladás képpen az marhák reá találván menni azon ágasegyházi földre, az ispánok, avagy hajtogató katonák ott találkoztanak lenni, kik az Szabó Mihály marháit, nem csak az övéit pedig, hanem más emberekét is elő vívén, elhajtották, az melyeket sok könyörgéssel, nagy summa pénzen váltattanak ki, fizetvén érettek 180 tallért. Némelyeknek, az kiknek marhájok között volt, és bérért őrizték, nem akarnának fizetni ez summas fizetés közé, de az mi törvényünk azokat sem menti meg, mert, ha a béres pusztán esett volna az marhájok bántások, az gazda vétke volna, de imez más pusztán a gazda marhája is olyan martalék volt mint a sellyéré, az szolgálé is azon szerént [...]”⁸³

*

Tekintettel arra, hogy több száz gazda és rajtuk kívül egy-két száz zsellér és cseléd különféle jószágáról volt szó, elengedhetetlen követelmény lett az előjáróság számára az átgondolt szervezethez, amely rugalmasan igazodott a nem ritkán változó körülményekhez. Ennek legkifejlettebb formáját, a hétköznapi gyakorlatát a XVIII. század derekáról fennmaradt, több évtizeden keresztül vezetett városi szájbérlajstromok örökítették meg.⁸⁴ A XVII. században a puszták még bőségben álltak a kecskeméti gazdák rendelkezésére,⁸⁵ így merőben más viszonyok voltak, lazább formák, nyitottabb keretek érvényesültek. A gazdák alkalmi társulások, összefogások révén teremtettek lehetőséget jószágaik számára a szükséges legelők megszerzéséhez. Amíg a legelők bőségben álltak rendelkezésre, – úgy tűnik – a tanács közvetlenül nem avatkozott be ezen bérletének megszerzésébe, és a társulások megszervezésébe. Sajnos, ezeknek az évtizedeknek a gyakorlatát potosan bemutatni nem tudjuk. Csak egy 1705-ben rögzített nyilvántartás alapján láthatjuk pontosabban, hogyan is szervezhették meg a XVII. század második felében a kisebb gazdák, zsellérek és cselédek marháinak legeltetését. „Memoriale. Méltóságos generális Károlyi Sándor urunk önagysága parancsolattyaából az kívánt vágókat az mely becsületes uraimék falkájokról kiszaggatták, rendi így következeik, úgymint. Kamarás János és Kerekes István böcsülték.”⁸⁶

⁸² Ezt jól érzékeltetik a vadszám alakulást bemutató táblázat adatai.

⁸³ A tanácsi döntés 1661. augusztus 2-án kelt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 77–78.

⁸⁴ BKMÖL IV. 1504/c. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1504/c.). Szájbérlajstromok 140. doboz.

⁸⁵ Ezt érzékelteti SZAKÁLY Ferenc, 1981. 413., illetve 681–683.

⁸⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 33–47. A nagyobbik kötet.

A „kiszaggatás” és felvásárlás 41 falkát érintett. Valószínű, hogy az arányosság érdekében a város határában lévő valamennyi vagy csaknem valamennyi falkagazda irányítása alatt lévő gulyát felkeresték a becslők, de erősen valószínű, hogy a gulyák száma valamivel nagyobb volt, mint ahányat a nyilvántartás rögzített. Ezt annál inkább feltételezhetjük, mivel több, igen jelentős vagyonú, nagy vadszám birtokában lévő gazda, civis neve nem található a nyilvántartásban.⁸⁷ Ez a lajstrom újabb következtetésekre is alkalmat nyújt. Az egyes falkákon belül számottevően eltért a gazdák száma: 2–5 gazdától vásároltak marhát 27 esetben, 6–10 között volt egy falkán belül a gazdák száma 12 alkalommal, egy további falkában 11 gazda és egyben pedig 14 gazda tartotta marháit.⁸⁸ Természetesen ezek a számok csak a minimumot jelzik, hisz lehet, hogy több tulajdonostól jószáguk alkalmatlansága, vagy valamely más ok miatt nem vásároltak vágómarhát.

Itt is, miként a későbbi évtizedekben is, a falkagazdák nem véletlenül lettek névadók. Vagy önálló pusztabérlők voltak, vagy pedig a gulyások felfogadói, alkalmazói, és így a falkákért több tekintetben is felelős személyek, ahogy a kortársak mondták: „marhásabb” gazdák. Érdemes közülük néhányat név szerint is megemlíteni: Bede János vadszáma 146, Szabó Istvánné marhaszáma 126, Demeter Gergelyé 300, Szívós Jánosé 142 volt.

Valójában ez esetben nem a falkagazdák, nem is a falkákon belüli gazdák pontos száma az igazán érdekes, hanem az a tény, hogy még 1705-ben is, amikor a városra és lakosságára rendkívül sok oldalról váratlanul nagy terhek zuhantak, milyen kiváló szervezethez tapasztalható a mezőváros marhatartói között! Nem lehet kétséges, hogy ez a nagyon stabil, jól átlátható és a rendkívüli helyzetekben is jól működő szervezet nem a felvásárlást megelőző egy-két év alatt jött létre, még csak nem is az ezt megelőző két évtized csaknem folyamatos háborús viszonyai között épült ki, hanem – joggal feltételezhetjük – sok évtizedes, vagy talán több évszázados gyakorlat eredményeivel szembesülhetünk. Tehát aligha kétséges, hogy a békésebb évtizedek gyakorlata alapján, – amikor a város gazdáinak vadszáma az 1705-ben lévőnek többszörösét alkotta – kényszerültek a marhatartók a többség számára megfelelő formákat, kereteket kialakítani.⁸⁹

Azok a gazdák, akik nem tartottak önálló gulyát, jószágait nem csak egyetlen falkagazdánál, hanem több helyen is „nyaraltatták”. Markó Pál 1685-ben kelt testamentumában kötelességének érezte kiemelni, hogy „Szabó Bálintnak vagyok adós 2

Valójában a becslést a jelzettel többen végezték. Az első alkalommal: „Ezen marháknak az falkákról való kiválasztásában és elhajtásában voltak jelen: Kővágó Mihály, Kapás Mihály, Hagymási Gergelynél lakó Szappanos János, Szamu Istóknál lakó Albert és Faragó Ambrus hadnagy.” A következő

⁸⁷ Ezt valószínűsíti, hogy bár a jelzett évben Kamarás Ambrusné vadszáma 111, Kamarás Jánosé 109, Szentkirályi Miklós 85,5 volt – és e felsorolás távolról sem teljes –, sem a falkagazdák között, sem pedig valamely falkagazdához társult gazdák között nem található nevük, és tőlük nem vásárolt jószágot a város.

⁸⁸ A gulyákba kivert marhákat különféle jelekkel látták el a gazdák, hogy azonosítani tudják azokat. Ennek egyik formája a jószág fülének bevágása vagy kisebb csonkolása volt. Hasonlóan megszokott volt már a XVI. században is a „billegező vas” révén történő megjelölés, bizonyos jeleknek, betűknek a jószág farába, nyakába történő beégetésével. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 48.

⁸⁹ Ezt jól érzékelteti a vadszám alakulását bemutató I. sz. táblázat.

flo. den 30 marha őrzéssel.” Tóth János 1699-ben kelt végrendeletében említi: „Az tinóknak tizenegye vagyon Deák Pál marháján, 3-ma az Herep Péterén. Egyik az Dobokaién.”⁹⁰

Sajnos, nem áll rendelkezésünkre olyan kimutatás, amely egy meghatározott évben rögzítené a gulyások és az őket felfogadó gazdák nevét. Csak a különféle szabálysértéseket és az ezek után kiszabott bírságokat rögzítő bírói döntések alapján nyílt lehetőség arra, hogy néhány gulyást foglalkoztató gazda nevét összegyűjtsük. Ez a lista jól érzékelteti, hogy a rendkívül gazdag civisek mellett fellelhetők jóval szerényebb vagyonnal rendelkező gulyást tartó falkagazdák is. Tehát nem lehetetlen, hogy egyfajta vállalkozásnak is tekintették többen ezt a lehetőséget.⁹¹

VIII. táblázat
Saját gulyásuk volt a jelzett években

Név	Év	1675-ben		
		Vadszám	Bárány-tized	Adó
Balogh István	1686	192		18
Banó Márton	1678	30		12
Bíró György	1686	285		18
Böttös István	1686	21		7
Czirkátor Mátyás	1683	59		12
Csabani István	1680	87		17,5
Császár Gergely	1678	309		18
Dallos István	1678	19		?
Deák Pál	1682	652	47	18
Gyóni Ferenc	1670	40		6
Hajgató György (János)	1685	127	15	18
Illyés István	1681	105	10	18
Kalocsa János	1672	759	40	18
Kaszap János	1676	54		12
Kincses János (István)	1676	144,5		18
Király István	1677	45		13
Kovács István	1678	48		14
Kőrös János	1677	151,5	10	18
Oláh János	1678		12	
Pap Márton (István)	1676	16		7,5
Pathai András	1676	758	85	18
Sári Pál	1680			
Todi György	1984			
Varga Istók	1678	380		18
Varga Mihály	1678	115		18

⁹⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 45. Ez az eset is igazolja, hogy már a XVII. században valóban működött ez a szervezeti forma.

⁹¹ Tekintettel arra, hogy a vadszámot az 1675. évi nyilvántartásból vettük, néhány esetben több évvel később már az egykori gazda fia, örököse fogadott fel gulyást. Ez alkalmakkor az örökös nevét zárójelben rögzítettük.

A gulyások a szilaj marhák őrzése mellett egy-egy alkalmi feladatra is vállalkoztak. 1661. augusztus 2-án „Király István fogadta volt meg cserésnek (sic!) tinók mellé Ros Benedeket, az mely tinókat keze közé adott, ugyanazon tinókat adott ismét Czirkátor Mihály urunk is keze alá, négy tinókat, magáét. Költséget is adván legendőt Ros Benedeknek.”⁹²

A gulyásoknak a szerződések megkötésekor meghatározott keretek között anyagilag is felelősséget kellett vállalniok a rájuk bízott marhákért. Éppen ezért számadónak csak olyan gulyást fogadtak fel, akinek számottevő jószágállománya volt. „Die 19. Aprilis anno 1678. Josa János fogadott szolgálja újár vidéki Gyarmathi Fodor Ambrus gulyásul szolgálván az elmúlt húsvét innepiben Félegyházi pusztán őrizvén gulya barmát. Azonban jó, négy borjas tehének előtte elvesztenek. Szabadkozik, hogy nem tudja, hova lőttek, melyért a fogházba vetttévén. Hitin kieresztette Josa János, erős hittel megesküdtetvén, hogy elmegeyen azon tehének keresésére. Megkeresvén, meghajtja. Ha penig meg nem találná is, visszajön, el nem szökik, sem a marháit innen el nem hagyja hajtani, sem maga el nem hajtja, hanem valamikor kívántatik, előáll gazdjája eleibe mindaddig, míg vég szakad dolgának.”⁹³

*

A Szent György napkor kihajtott gulya Demeter nap körül feloszlott, és minden gazda saját maga gondoskodott jószágai takarmányozásáról és őrzéséről a tél folyamán.⁹⁴ Az évnek ez a fele okozott igazán komoly gondot a jószágtartó gazdáknak. Valójában csak azok tudtak jelentős számban jószágot tenyészteni, akiknek volt szántóföldjük, ahol telelőket tudtak létrehozni. A kisebb gazdák nem ritkán külön bért fizettek a teletetésért, a gulyások és cselédek pedig bérük meghatározása során alkudták ki, hány marha teletetését biztosítja számukra gazdájuk. Tehát a mezei kert a benne levő szántóval az esetek nagy részében csaknem szükségszerűen telelő is volt. Ezt érzékeltetik a különféle jogi fogalmazásokban feltűnő fordulatok is: „... szomszédságában levő nyaraló helye is az sok szegénység között szántó s telelő földnek kiosztatott, és actualiter most is szántatik ...”⁹⁵

Ez a gyakorlat ugyancsak több száz éves hagyomány és tapasztalat alapján alakult ki. Kecskemétre vonatkozó legkorábbi írott emlékeink – néhány oklevél kivételével – a XVI. század legvégéről maradtak fenn. Már ezekben is találunk utalást a teletetésre. 1598-ban jegyezték fel. „Ugyanez évben gyümölcsoktókor a tatárok Siket Bálint tanyájára ütnek, és elrabolnak 79 marhát.” Ez év „április 22-én a tatárok a Kis Balázsi földről a szénától elrabolnak 26 db marhát.” Alig néhány évvel későbbi időszakra utal a következő tanúvallomás: „Vallya meg a Tanú jó lelki ismerettel, tudgya e a melly Telelőt most bír Péter János Kerekegyházi Kun Pusztan, az[t] régi elei elkezdvén bírni, Varos megszállasatul fogva bírta e?” Érdemes idézni a tanúvallomás további soraiból is, mivel fontos ismerteket kaphatunk: „... azon Telelő helyeken az oculata revisiobol világosan ki jött az, hogy az határhegytől fogva az Ke-

⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 79.

⁹³ BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 219.

⁹⁴ Szent György nap: április 24. Egy korabeli tanúvallomással is hadd illusztráljuk ezt: „Én Gyoles Jancsi [vallom, hogy]... akkor adtak előmben Szent György napkor számos marhát...” Szent Demeter nap: október 26.

⁹⁵ BKMÖL IV. 1504/a. 230–232.

rek halomig bellől az rét felől Péter János Elei bírták azon földet ...”⁹⁶ Tehát a határjárás tanúsága szerint teljesen egyértelmű, hogy Péter János telelője – és a hasonló telelők – igen komoly kiterjedésűek voltak, és helyben számottevő rét szolgálta a téli takarmány gyűjtését. A széna begyűjtését elősegítették a gabonatermesztés során pihentetés végett kihagyott parlagok. Király István 1698-ban „kimenvén Bene nevű pusztájára [...] és látja, hogy az mely földet annak előtte maga tört fel és szántott, hát azt kaszáltatja Szappanos Ferenc” napszamosokkal.⁹⁷

Olykor a jómódú gazdák is bérért teletették marháikat. Amikor Tóth János végrendeletében felsorolja pénzbeli kintlévőségeit, megjegyzi: „Az marhatelettetés is abból álljon ki a Herep Péternek.”⁹⁸

A telelőket szükségszerűen el kellett látni itatókkal, kutakkal, szárnyékokkal és a pásztorok, családtagok számára legszükségesebb kunyhókkal, amelyek az időjárás szélsőségeitől valamelyest védtek őket. Ezeket a helyeket a portyázó végvári katonák és kurucok is gyakorta igénybe vették: „Ágasegyházán a Kovács Mihály telelőjén felverték Rácz Jánosékat jancoi, szabadkai törökök, 8-cat elverték benne.”⁹⁹

A csaknem fél évre kiterjedő teletetés során a tanya körül levő gaz és a legelőn lévő fű a telelőkre behajtott jószágok számára csak rövid ideig biztosított élelmet. Néhány hét után a felhalmozott takarmányhoz kellett nyúlni a gazdáknak. Gyakorta ez sem volt elegendő, nem fedezte a jószágok takarmánnyal történő ellátását. Ezért a szomszédok között az egyik leggyakoribb összetűzést a felhalmozott takarmány megdézsmálása, önkényes igénybevétele jelentette. Sok-sok hasonló sérelem került a bírák elé: „Tudja nyilván az fatens, hogy az Úr Rethen a Rosos Mihály kertje alól, amely szénája volt Somodi Gergelynek a Rosos Mihály marháit, teheneit látta, hogy a szénát vesztőgették, ették. Két nap volt egymás után rajta a Rosos Mihály marhája szolgáljái.”¹⁰⁰ Mivel különösen tavasszal rendkívüli gondot jelentett a legszükségesebb takarmány biztosítása, a szerencsésebb, illetve előrelátóbb gazdák ekkor figyelemre méltó bevételre számíthattak. Ennek pénzbeli súlyát jól érzékelteti a következő feljegyzés: „Város marháját telettettem, hármat, tall. 3. Vidács marháját 16 nap telettettem tall. 2.”¹⁰¹ Az igavonók téli takarmányozása még a hadsereg számára is komoly gondot okozott. Ennek enyhítése, illetve kiváltása érdekében a falvak és mezővárosok készleteit vették igénybe. A hadsereg hasonló követelése a város közössége számára komoly anyagi terhet jelentett: „Anno 1695. die 8. Decembris. Pro intertentione hoztanak az nemes vármegye limitációjából reánk 206 császár ökreit Item 1696. die 18. Januarii hoztanak reánk azon császár ökrei közül 44. 31. Martii. 2 órakor hoztak az intertenendre nro 50.”¹⁰²

Ha a száraz nyarak meggátolták a kellő mennyiségű takarmány összegyűjtését, és ezeket különösen nagy telek követték, a jószágállomány keservesen megszenvedte, és sok gazdát igen komoly kár ért. A természeti csapás nem ritkán valóban megzúzta az állományt. Deák Pál, a város egyik leggazdagabb cívise a század végén

⁹⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47., ill. 167.

A városnak a tatárok által történt megszállása és csaknem teljes elpusztítása 1600 táján történt.

Ezek az adatok is jelzik, hogy már ekkor is voltak a várostól távolabbi pusztákon telelők.

⁹⁷ BKMÖL IV. 1504/a. 243.

⁹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 45.

⁹⁹ A hasonló eseményekről a városnak sürgősen kellett tájékoztatni Budán a török tiszteket. IV. 1508/c. 1677–1678. 267–271.

¹⁰⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 214–215.

¹⁰¹ A feljegyzés 1683. március 13-án készült. BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 39–46.

¹⁰² BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1695. 3.

egyik tanúvallomásában utalt a sokak számára emlékezetes télre. „Elkövetkezvén a nagy tél 1662. esztendőben, az emberek, marhájok elfogyván, elhagyták a pusztát [...]”.¹⁰³

*

Ha röviden is, de utalnunk kell arra, hogy évszázadokon át a város tanácsa maga is gazdálkodott, különféle üzemeket működtetett, juhnyája, ménese volt. Több egyértelmű utalás van arra is, hogy egy időben önálló gulyát tartott fenn. Hornyik János jegyzeteiből tudjuk, hogy az időközben elpusztult városi jegyzőkönyvekben már 1594-ben „Említetik a város barma”. Két évvel későbbi feljegyzés: „Említetik a Város Vágó barma”, majd az ezt követő évből, 1597-ből: „A Bácskai Törökök Bégje ezen a nyáron a város marháit elraboltatja.”¹⁰⁴ Tekintettel arra, hogy hasonló erőszakosság esetén mindig név szerint említették, mely gazdát ért sérelem, itt joggal az önkormányzat állományára gondolhatunk, annál inkább, mivel a sok pusztán szétszórta legelő gulyákat együttesen aligha rabolhatták volna el. Feltétlenül ki kell viszont emelnünk, hogy a hatvanas évektől, amikor pedig szinte minden évből fennmaradt a város alkalmazottainak és cselédjeinek conventiójáról készített összegzés, egyetlen esetben sem találkozunk a város gulyásának említésével, bérének meghatározásával. Ezt az ellentmondást vagy legalábbis erőteljes váltást azzal magyarázhatjuk, hogy – miként több más üzemének működtetése során is – a tanács csak addig vállalt magára kényszerből hasonló terhet, amíg arra a város közösségének mindenképpen szüksége volt, és érdemi hasznot biztosított számára.¹⁰⁵

*

A ridegen tartott, más néven szilaj marhák mellett léteztek a falvakban és mezővárosokban kezes jószágok is. Ezek nagyobb részben az igába tört ökrök és lovak, valamint a fejőstehenek voltak. Ezek számára az előljárási folyamatban biztosította a szükséges legelőt, amit itt is nyomásnak hívtak. Erre a városhoz közel levő térségre, legelőre hajtották ki naponként a házaknál tartott haszonállatokból összeálló csordát, amely szokás, gyakorlat oly sok helyen egészen a XX. századig megmaradt.

Tekintettel arra, hogy sok évszázados gyakorlatról volt szó, amely a hétköznapok természetes részévé vált, – a tanácsi jegyzőkönyvek hiányában – erről is igen kevés feljegyzést lelhetünk fel. Az itteni Nyomás területére való utalással viszont többször is találkozunk, de a város csordására csak néhány adat áll rendelkezésünkre: 1664. augusztus 19-én „Kecskemét városának csordása, Zolyomi István” tett egy ügyben vallomást. A ránk maradt csekély számú utalás is jelzi, hogy a városi csorda folyamatosan létezett. 1679. július 5-én kelt feljegyzés szerint a városban garázdálkodó füleki katonák egyike „...az nyomási csordást meglötte, a lábát...”¹⁰⁶ Azt a tényt, hogy a város életében milyen meghatározó volt hosszú időn át közvetlenül a város tövében lévő közös legelő, mi sem bizonyítja jobban, mint az a feszültség,

¹⁰³ BKMÖL IV. 1504/a. 188.

¹⁰⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 38–46.

¹⁰⁵ Ez a váltás nem egyedi eset. Egy idő után a tanács lemondott az önálló juhnyáj és a ménés tartásáról éppen úgy, mint a „sajtnyomó ház” működtetéséről, a saját gabonás vermek készítéséről és fenntartásáról, az önálló konyha, vagy az „égett bor égető” stb. üzemeltetéséről.

¹⁰⁶ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom 1679. 276–282.

amely 1690-es évek elejére vele kapcsolatosan kialakult. Az történt, hogy a „marhák pascuatiojára s legeltetésére rendelt régi Nyomást, mezőt és határokat szőlőknek, kerteknek fogták [többen] a b[ecsületes] városnak el szenvedhetetlen kárára, és az ilyen csalárdsággal való foglalással az marhák pascuatiojára való mezőt annyira el szorították (az mint az határok reambulatiojakor szememmel láttam), hogy a város marháinak lehetetlen el élni, kiket a város lakosi mindennapi szükségekre az városban ben tartani, s közönséges csordára ki hajtani szoktak.”¹⁰⁷

Egy későbbi (1697) tanácsi határozat egyértelművé teszi, hogy a városban többféle csorda létezett folyamatosan vagy alkalmi jelleggel. „Mivel az Regimentek meg kezdettenek indulni, szükséges az sokszor hirtelen jövő fel s alá járó Németekre nézve, hogy az Tized népének közönséges akaratból Eökre és szekere mindenkor készen legyen és vagy az Csordán vagy közelebb való helyen az Tized Népének Eökre tartassék és az eökör Csordás ki állíttassék.”¹⁰⁸ Ezúttal részben módosították azt a régi gyakorlatot, hogy a „hetellők”, a hosszú fuvarra kijelölt gazdák ökrei számára külön legelőt tartottak fenn. Mivel ez viszonylag távol volt a várostól, el kívánták kerülni a katonák és a tisztek zsarolását, garázdálkodását, a fogatok gyorsabb kiállítására érdekében a városhoz közelebb biztosítottak számukra megfelelő legelőt. Az viszont aligha kétséges, hogy ez a gyakorlat is a város minden tizedét, annak minden olyan gazdáját érintette, aki igás állatot tartott, és különféle szolgáltatásra volt kötelezve.

Az a társadalmi feszültség, amely a mezőváros közelében és annak saját határában lévő nyaralók miatt már az ötvenes-hatvanas években keletkezett, amely nyaralókat a „marhásabb” gazdák szilaj marháik számára tartottak fenn, a XVII. század végén tovább nőtt. Ezek ismét olyan szintet értek el, hogy enyhítésük végett többen a város potior földesurához, Koháry Istvánhoz fordultak. Ő 1698. március 1-jén „a szegénység kérésére elrendelte [...] a város földén lévő nyaralók tolláltassanak, hanem azon földön, melyen volnának nyaralók, eökör csorda járó földé applicaltassék pro bono Publico.” Tehát a köz javára való hivatkozással a város szegényebb gazdái elérték, hogy ezt a területet igavonó ökreik legelőjének megkaphassák.¹⁰⁹

*

Bár a város valamennyi gazdájának szarvasmarhájáról nem maradt fenn nyilvántartás, a rendelkezésünkre álló szórványos adatok alapján több biztos támpontot lehet nyújtani. Ehhez sajnos a viszonylag helyigényes leírásokat kell elsőként felidézni, amely során célszerű a kronológiai sorrend megtartásával egyfajta tájékoztatói lehetőséget megtartani.

A legelső adatunkat 1594-ben rögzítették a tanácsi jegyzőkönyvben: „Gyóni Lukácstól az mely János nevű legény el vezett, attól maradt 68 ½ tallér; fejér pénz fr. 8, den. 76. Ismét maradt 5 ökör, egy paripa nyergestől.” Ezúttal nem egy gazda állatállományáról van ugyan szó, hanem egy nőtlen fiatalemberről, esetleg pásztorról, az eset idézés talán még sem felesleges. A következő – más céllal már idézett – adat használhatóbb: (1598-ban) „Ugyan ez év gyümölcs oltókor a Tatárok

¹⁰⁷ Aligha kétséges, hogy a lakosság nagy részét közvetlenül érintő csordajárásról, csorda legelőjéről van szó. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 41–43.

¹⁰⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 102. és 170.

¹⁰⁹ BKMÖL IV. 1504/a. 230–232.

Siket Bálint Tanyájára ütnek, és elrabolnak 79 Marhát.” Arra nincs utalás, hogy a gulya egészét vagy csak egy részét rabolták-e el. Kétséget kizárólag teelőről van szó, ahonnan még nem hajtották ki a távolabbi legelőkre a jószágokat. Itt már egy meghatározott gazda mindenképpen igen jelentős állományáról kapunk tájékoztatást, a XVI. század végéről.¹¹⁰

Sajnos, az utána következő hosszú évtizedekből nincs egyetlen használható adatunk sem. Csak 1641-ben akadunk újabbra: „Gellért Imre uram főbíróóságában Péter deák jószágából kiállván 23 marha, melyet Ormándiné asszonyom vitt volt, azon kívül [rongált rész...] a felesége Ormandi Zsuzsanna számára 12 öreg, négy borjú, három tavalyi ...”. Itt is egy jómódú gazda állományát ismerhetjük meg.¹¹¹ Másfél évtizeddel későbből egy újabb adat gyarapítja ismereteinket: „Ennek előtte 1655. esztendőben Cseri András [végrendeletében]... Az gyermekének hagyott volt hús tinót s két meddő tehenet...”. 1662 márciusában hozott tanácsi döntésből maradt ránk egy újabb támpont. „Minthogy Szana Tamás holta után maradtanak ugyan lábas marhák, szám szerint 16 marhák, azon kívül 12 ökrök.” Ez év szeptemberében jegyezték fel egy tanúvallomás során: „Én Gyolcs Jancsi, megesküdvén, vallom igaz hitem után. Mikor Kelemen Máténé férjhez ment Nagy Balázs Jánoshoz, én voltam gulyása; akkor adtak előmben Szent György napkor számos marhát numero 157, az asszony s az árva és Bakos Kata részére valót apróstól cseprőstől. Nagy Balázs hajtott volt hozzájuk 20 marhát.” Ez már kétségtelenül egy számottevő gulyát képezett.¹¹²

A következőkben a ránk maradt testamentumokból idézünk egy tucatnyi adatot. Szabó Mihály kétségtelenül gazdag civis 1655-ben tette végzését, amelyben élő jószágairól a következőkben rendelkezik: „Az néném asszonynak egy borjas tehenet. Az prédikátor uramnak 1 harmadfű tehenet. Az mesternek 2 tehenet, 2 csikós lovat. Az mely keves jószágunk vagyon, harmad része az engemet illetett volna, ha Isten életemet meghosszabbítja, azért, ha Isten ez árnyékvilágból kiszólít, az maradjon a két gyermekemnek, az feleségemnek [...] hagyok tíz csikós lovat, tíz borjas tehenet. [...] az iskolának hagyok egy harmadfű csikót.”

Az újabb végrendelet, melyet Kántor Lőrinc ménespásztor tett 1679-ben, különösen érdekes: „Elsőben hagyok a páterek számára egy tehenet harmadmagával, az mely tehennek neve Buga. Az három oltárra három üszőt, egyik harmadfű, kettei negyedfü. Az kápolnára két hím borjút, mindkettő egy jegyre vagyon. Item az pátereknek hagyok mise mondásért egy harmadfű csikót [...]. Ezen kívül sem atyámfiai, se mások az én jószágommal ne osztozhassanak, mivel énnekem az én atyámfiai semmit sem kerestek, hanem magam kerestem Isten segítségéből. Az marhácskámnak száma 20, kicsiny fiával, az melyekben egy hím borjú Pataj András uram marhája között vagyon.”

¹¹⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 39–40. és 47.

¹¹¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 4.

Annak érdekében, hogy a jószágállomány értékét tisztábban lássuk, és a gazdaságról teljesebb képet kapjunk, utalnunk kell arra, hogy a 42 szarvasmarha mellett 14 ló képezte az örökséget.

¹¹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 82., 86. és 89.

Célszerű megjegyezni, az 1662. évi adólajstromban is fellelhető Ormándiné neve, aki 120 vadszám után adózott. Ugyanitt három Szana és két Zana nevű adófizetőt jegyeztek be. Köztük van Szana János, aki 140 vadszám után adózott, tehát kimondottan gazdagnak mondható. A többi Szana család marhaszáma 16 és 65 között volt, ők középbirtokosoknak mondhatók.

A tanúvallomásban szereplő házasságkötés időpontját nem jelölték. 1662-ben egy Nagy Balázs nevű gazda 25,5 marhaszám után adózott.

Kozma Mihály után 1680-ból egy hagyatéki leltár maradt ránk. Itt mindent pontosan és szám szerint rögzítettek. A különféle, házban és ház körül található értékek felsorolása után ezt rögzítik: „Egyéb jószág: 36 marha in fructibus. 16 ló in fructibus. 118 juh in fructibus.”¹¹³ Ugyancsak 1680-ban testált Juhász András. Élő állatainak számára a következő kitételekből következtethetünk: Elsőben hagyok az páter franciskánusoknak miseszolgálatra három tehenet, lelkemért. Másodszor az három oltárokra három harmadfű tinót, az kápolnára egy harmadfű üszöt, az kordásoknak egy tavalyi borjút. Harmadszor hagyok feleségemnek, szakasztván 50 tallérokat és a házat, négy borjas tehenet, a kivel táplálja magát. Negyedszer [...] hagyok az szent Miklós templomra egy tehenet.”¹¹⁴

Markó Pál 1685 márciusában tett végrendelete egy szerény, mondhatjuk egy kisbirtokos állatállományáról tájékoztat bennünket. „1. Elsőben az kettei öreg ökröknek egyikét az templomra, az másikat pedig mise szolgálatért hagyom. 2. az öregebbik lovat, egyiket hagyom az három oltárra. 3. Az kápolnára az kordásoknak hagyok egy kék tehenet. 4. Azonban az feleségemnek hagyok az nyolcad részön kívül 2 tehenet, az melyiket szereti. [...] Item Baranyára az atyámfíának hagyok egy borjút.”

Igen figyelemreméltó jószágállományról rendelkezett Nagy György 1695 februárjában. Ez több tekintetben is komoly tájékozódási pont lehet a korabeli jószág-tartással kapcsolatosan. „1-mo. Hagyom az szent egyház számára az Kajla tehenet. 2-do. Hagyok az 3 oltárhoz 3 rúgott borjút. Az nagy oltárhoz az szelid tehén fiát. Az Boldogasszon oltárához az Bimbó tehén fiát. Az szent Ferenc oltárához az Medve tehén fiát. 3-tio. Hagyom az Kecse tehén fiát az Szűz Mária kápolnájához. [...] 6-to Hagyok az gyöngyösi ispotályra egy 3 fű kanca lovat. 7-mo. Az Baranyán levő 2 atyámfíának Gyöngye Gergelyné és Gyórfi Gergelyné húgaim fiainak hagyok 4 rúgott borjút, egyenlőben. 8-to. Ezekűl az mi marad, legyen az negyedik része az feleségemé, az többi az árvaimé, míg élnek [...]. Vagyon az feleségemnek maga számára 2 ökre és 3 tehene, 2 rúgott borja, egy tinója.”¹¹⁵ Mivel feltehetőleg vagyonának, jószágállományának csak kisebb részét adományozta egyházi célra, illetve rokonainak, feleségének és árváinak ennek többszöröse jutott. Külön érdemes utalni arra, hogy 1682 után a város gazdáinak vagyona, vadszáma ebben az évben jutott mélypontra. A korábbi feljegyzések is igazolják, hogy a gazdag adófizetők közé tartozott. Nagy György az 1672. évben 26 negyed gabonát adott le dézsmaként, tehát igen jelentős gazdasága és mezei kertje volt. Az 1678. évi adókönyv szerint 72 vadszám után adózott. A hetvenes évek végéig számottevő juhászata is volt.

¹¹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 17., 19., 22.

Ha Szabó Mihály a jószágok harmadrésze felett rendelkezhetett, nyilván felesége más hozzátartozójának jószágairól is ő gondoskodott. Ez esetben igen jelentős számú állat tartozott gazdaságukhoz.

A korabeli végrendeletek sajátos rögtönzöttsége, szaggatottsága miatt sokszor szinte lehetetlen a jószágok számát pontosan rögzíteni. Kántor Lőrinc utolsó rendelkezése is egy példa erre. Az kétségtelen, hogy pásztor létére számottevő vagyonról tehetett végzést. Tekintettel arra, hogy Kecskeméten a pásztorokat, cselédeket nem adóztatták meg, legfeljebb néhány katasztrófálsan nehéz esztendőben, neve nem található az 1675. évi adólajstromban. Két másik Kántor nevű személyre vetettek ki adót.

Az 1675. évi adókönyvben öt Kozma nevű adózó is található, de Mihály nevű nem. Mivel ekkor több keresztnévet is kaptak az emberek, nem lehetetlen, hogy a végrendeletében más utónevet rögzítettek. Mindenesetre Kozma Jakab nevű gazda 1675-ben 140 marhaszám után adózott, és egyéb adója az akkor legmagasabb összeg, 18 forint volt.

¹¹⁴ Minden bizonnyal a városban tapasztalható széles körű migrációnak is köszönhető, hogy Juhász András neve ugyancsak hiányzik az 1675. évi adólajstromból.

¹¹⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 31. és 39–40.

Szabó István 1697 májusában tette meg utolsó végzését. A kétségtelenül gazdag cívis élő állatairól is hosszan rendelkezhetett: „IV. Az ekklézsiának lábas jószágomból hagyok két borjas tehenet. V. Sárközi Boldizsár atyámfiának egy borjas tehenet. VI. Török Mihálynénak egy harmadfű üszöt. VII. Sárközi István uramnak egy harmadfű üszöt. VIII. tiszteletes Szalontai prédikátor úrnak egy harmadfű borjas üszöt IX. Tiszteletes Pathai János professzor úrnak egy harmadfű üszöt. X. A deákoknak egy borjas tehenet. XI. Az mendikánsoknak egy harmadfű üszöt. XII. Béli Gergely úrnak egy fias juhot. XIII. A szegényeknek egy harmadfű üszöt.”

Király Mihály ugyancsak a gazdag cívisek közé tartozott. Ő az 1697 októberében készített végrendeletében tizenegy szarvasmarhájáról döntött. Ennél több szarvasmarhája volt az 1699-ben testamentumot tevő Tóth Jánosnak: „Legelsőben is hagyok két ökröt a 3 oltárra [...]. Hagyok az kecskeméti szent egyházra 10 negyettfü tinót [...]. Hagyok a gyöngyösi kett egyházra nyolcad magával való marhát, az melyek vadnak Herep Péter gondviselése alatt. Az marhaszámok pedig ötte tehen, egyik harmad füre kelő tinó, kettei rúgott borjú [...]. Hagyok mégis az szegedi szent egyházra öt tinót. Egyik harmadfű, négye negyett fü [...]” Ugyancsak figyelemre méltó szarvasmarha állománya volt a gazdag cívisek közé semmiképpen sem sorolható Kottondi Máténak. „Vagyon két ökröm, három tehenem, egy negyedfü tinóm [...]. Önmagában is rendkívül sokat elárul az a tény, hogy a rendkívül súlyos adóztatás ellenére csaknem mindegyik végrendelkező számottevő élő állatot tudott utódaira hagyni. Decsi György 1699-ben az egyházra egy harmadfű tinót juttatott. „Feleségemnek egy borjas harmadfű üszöt, egy nöstény borjút. Hagyok fiacskámnak 3 borjas tehenet, 2 jármos ökrömet...”. Demeter Márton testálását már 1701-ben végezte ugyan, de kétségtelenül az előző évszázad második felében folytatta gazdálkodását. Apja is a leggazdagabb cívisek közé tartozott. A sarcolásszerű adóztatás ellenére számottevő vagyona maradt. Három lányának száz-száz ezüztallért hagyott. A különféle kegyes ajándékok értéke is közel száz tallérra rúgott. Szarvasmarháinak számát nem tudjuk meg, bár lányainak elsődlegesen készpénzt hagyott, ezen túl egyenként még további 15 marhát adott, feleségének és fiainak nyilván ennél sokkal több jutott.¹¹⁶

*

A XVI. század végén keletkezett váci és érsekújvári hídvámjegyzékek kétségtelenül teszik, hogy ezekben az évtizedekben Kecskemét határából igen nagy számú marhát hajtottak nyugat felé.¹¹⁷ Tekintettel arra, hogy csak néhány tőzsér neve, pontosabban az ő nevükhöz kapcsolódó vámolási tételek maradtak fenn, ezekből komolyabb következtetéseket nem lehet levonni. Bár ezek kétségtelenül fontos adatok, de csak azt érzékeltetik, hogy a XVI. században a rideg állattartásnak nemcsak komoly hagyományai voltak ezen a vidéken, hanem figyelemre méltó eredményeket is fel tudtak mutatni a helybeli és a környékbeli gazdák, hogy minden kockázat mellett a lakosságnak egyik legfontosabb jövedelmi forrása volt ez az ágazat.

¹¹⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 41–42., ill. 46. A testamentum valójában nem rögzíti a jószágok számát. Mivel nagyobbbrészt fiatal állatokat adományoz, ezek alapján következtethetünk az állomány egészére. L. uo. 47–48.

¹¹⁷ KOCSIS Gyula, 1993. 287–360., ill. 2002. 173–228.

Jól tudjuk, hogy a XVII. század első harmada táján egész Európát sújtó gazdasági és pénzügyi válság vetette vissza több ország termelését. Ezt követően a központi hatalom mind tudatosabban monopolizálta a marhakereskedelmet, amely révén annyira megcsappant az alföldi tőzsérek haszna, hogy a mind gyengébb közbiztonság miatt egyre kockázatosabb lett munkájuk folytatása.¹¹⁸ Ismételten érdemes felidézni, 1676-ban maga Kecskemét város tanácsa kérte, hogy az uralkodó átmenetileg és bizonytalan időre függessze fel a város vásártartási jogát, kötelezettségét.

Ezek a tényezők érthetően nem kedveztek az alföldi szarvasmarhák tartásának és értékesítésének.¹¹⁹ Nem véletlen, hogy a legmagasabb vadszámot éppen 1678-ban rögzítették a város adókönyveiben, és a következő években csaknem folyamatos csökkenést észlelhetünk. A hetvenes évek második felében csaknem állandósultak a kuruc csapatok, Wesselényi Pál és Thököly Imre indokolatlan és szertelen követelései, a robotot teljesítőket ért különféle rablások, a város határában lévő gulyák megdézsmálása.

Részben a közbiztonság állapotára, részben pedig a még ekkor is meglévő állományra vonatkozóan nyújt újabb támpontot az a korábban idézett jegyzék, amely azt rögzíti, hogy 1686. április 20-án egy tatár csapat milyen pusztítást, rablást vitt végbe a városban. Ez 63 olyan gazdát említ, akitől raboltak el ökröt: 22 főtől 1-2, 16-tól 3-4, 8-tól 5-6, 7-től 7-8, 3-tól 9-10, 5-től 11-15, 1-től 16 és ugyancsak egy gazdától 28 jószágot vittek el. Érthetően az egyes érintett gazdától nem feltétlenül hurcolták el az összes igavonó jószágát. Ezek az adatok elsődlegesen azt illusztrálják, hogy arányaikat tekintve jelentős számban voltak, akik mezei kertjeik művelése érdekében igen komoly számban tartottak ökröket. Néhány esetben jelzik, hogy ökrökön kívül sok egyéb jószágot is elraboltak. G. Nagy Istvánnál pl. azt jegyezték fel: „8 ökrét, két szolgáját és minden marháival” elrabolták. Más esetben pontosabb tájékoztatást kapunk: Czirkátor Mihálytól „10 ökrét, azon kívül 15 magával való marhát” hajtottak el. A gazdag cívisnek számító Bíró Györgyöt ért kár tetemes volt: gulyásával együtt 60 marháját rabolták el. A hasonló vagyonú Balogh Istvánt ugyan csak gulyásával együtt „60 avagy 70 számú marhákkal” károsították meg. Sajnos több esetben nem jelzik pontosan az elvesztett jószágok számát. A város egyik legvagyonosabb emberéről, Varga Istvánról csak azt tudjuk meg, hogy „minden szolgáját, minden barom és ló és 10 ökör” volt a vesztesége. A „minden barom” jókora gulyát jelenthetett. A legnagyobb csapás valószínűleg a város talán leggazdagabb emberét, Kalocsa Jánost érte, akitől 28 ökrén kívül „minden apró marháját lovaival együtt, 3 gulyásokkal egyetemben” elraboltak. Az a tény, hogy három gulyását vették magukkal a tatárok, érzékelteti, milyen komoly létszámú gulyája lehetett.

Egyfajta támpont lehetne az ökrös gazdák számbavételéhez a közmunkalajstromokban fellelhető nyilvántartások sora. Tekintettel arra, hogy ezek vezetésében sok az esetlegesség, nem utalnak arra, mely gazdák mentesültek abban az évben vagy évszakban különféle okok miatt a szolgáltatásoktól, a legjobb esetben azt rögzítik, az adott követelés teljesítésekor éppen mely gazda hány igavonója vett részt. Ezért ezekből a lajstromokból csak azt tudjuk meg, hogy a város gazdáinak aránytalanul nagy része tartott ökröt, csaknem valamennyinek volt szarvasmarhája.

¹¹⁸ ZIMÁNYI Vera, 1976. 66–80., ill. 133–141.

¹¹⁹ Hasonló gondok terhelték nemcsak a szomszédos Nagykörös szarvasmarha-tenyésztését, hanem a környező falvakét is.

Talán nem érdektelen röviden utalni arra, hogy a Kecskemétnél lényegesen kisebb lakosú Halason egy 1699-ből származó nyilvántartásban a leggazdagabb adózónál, Farkas Jánosnál 10 ökröt, 40 tehenet, 10 tinót és 40 borjút (összesen száz szarvasmarhát) vettek nyilvántartásba. Id. Tegzes Jánosnak 82, Kovács Mihálynak 66 és Szabó Mihálynak 53 marhája volt. A további 20 gazda jóval kevesebb szarvasmarha tulajdonosa volt. A nyilvántartás szerint városban a legmódosabb 24 gazda birtokában 129 ökör, 221 tehen, 92 tinó és 257 borjú volt. Ez az állomány, ezek a számok minden tekintetben egy lényegesen kisebb mezőváros sokkal szerényebb méretű szarvasmarhatartására utalnak.

*

Az Alföldön évszázadokon át a szarvasmarhák állományának nagyobb részét a magyar szürkemarhák alkották. Ennek a fajtának eredetét régóta vizsgálják, de teljesen megnyugtató válasz még nem született.¹²⁰ Ma már erősen valószínűsíthető, hogy a kunok hozták be a Kárpát-medencébe ezt a fajtát, amely egykor a steppéken volt honos, és őse minden bizonnyal a Primigenius, a tulok lehetett.¹²¹ A XI–XIII. századból a szürkemarhákra utaló csontok nem maradtak fenn. Ezekben a századokból olyan csontok kerültek elő, amelyek alapján kisebb méretű szarvasmarhákra lehet következtetni. A szarvasmarhák csontmaradványainak vizsgálata azt jelzi, hogy a Kárpát-medencében a XV. század folyamán számottevő változás ment végbe. A lábközépcsontok 4–17%-os, a marmagasság pedig átlagosan 7,25 %-os növekedést mutat. Ennek révén a tehenek átlagos marmagassága 103,1–130,0 cm-re, a bikáké pedig 121,5–130,8 cm-re gyarapodott.¹²² Zimányi Vera a soproni számadáskönyvek alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1570-ben és 1571-ben a levágott ökrökből átlagosan 3,2, 1593-ban pedig 3,65 bécsi mázsa húst nyertek. Ez mai mértékben 174–201 kg-nak felel meg. Az élősúly kb. ennek a kétszerese lehetett.¹²³ A XVII. század derekán a hizott ökröknél átlagosan 500 kg-mal számoltak. Testsúlyuk gyarapodása minden bizonnyal tovább tartott. A XIX. században egy mérés során a teheneknél 421 kg átlagos élősúlyt állapított meg, míg a bikáknál 586 kg-ot.¹²⁴

A magyar hizott ökrök már a XVI. században igen jó hírnevet vívtak ki. Passauban pl. amíg Magyarországról származó jószágok húsát tudták kimérni, a mézsárszékek másféle húst nem árusíthattak. A XVII. században a gazdasági visszaesés és a hosszan tartó, pusztító háborúk miatt a nyugati országokban a fizetőképes kereslet erősen csökkent, és a lakosság étkezési szokásai jelentősen módosultak. Így a magyar szarvasmarha iránti kereslet ezért is számottevően csökkent.

A korabeli állomány jellegére, összetételére vonatkozó adataink rendkívül gyérek és esetlegesek. Csupán egy-egy adat alapján fogalmazhatjuk meg, hogy a szürkemarhák mellett minden bizonnyal fellelhetők voltak egyéb fajták is. Egy 1677-ben kelt feljegyzés szerint „Balogh István marháján Egy Rött Tino volt, mellyet a székbírák levágtak.”¹²⁵ 1685-ben Markó Pál végrendeletében egy „kék te-

¹²⁰ MATOLCSI János, 1968. 24.

¹²¹ MAKKAI László, 1985. 1447–1449.

¹²² MATOLCSI János, 1968. 24–26.

¹²³ ZIMÁNYI Vera, 1969. 435–468.

¹²⁴ MATOLCSI János, 1968. 32–33.

¹²⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 79.

henet” hagyományozott az egyik kápolnának.¹²⁶ Az újabb ritka esetek egyike 1700-ból való: „Kőrösi embertül egy barna tehenet tall. 6 [vettünk].”¹²⁷ Nem lehetetlen, hogy a házaknál tartott fejőstehenek is hasonlóak közül kerültek ki.

Tudatos tenyésztésre ezekben az évtizedekben érthetően nem lehet gondolni. A baromban a különféle korú és nemű jószágok együtt voltak. Az érdemi kiválogatás, a céltudatos szaporítás ismeretlen volt. A barmos marhák összetétele gulyánként változhatott. A XVII. századból a Homokhátság területéről csak Kiskunhalason maradt ránk egy adatsor. E szerint a városban lévő szarvasmarhák 18,46%-a ökör, 31,61%-a tehén, 13,16%-a tinó és 36,77%-a borjú volt.¹²⁸ A XVII. századi kecskeméti rideg gulyák összetételére csak egy 1786–1787-ből fennmaradt adatsor alapján tudunk következtetni. E gazdasági évből fennmaradt teljesnek mondható kimutatás szerint Kecskeméten nyolc gulyában 4590 jószág volt. Ezek 45,64%-a tenyészerett tehén, 5,0%-a tinó, 23,66%-a két évesnél öregebb üsző, 24,62%-a másodéves volt. A 48 bika az állomány 0,96%-át alkotta.¹²⁹

*

Aligha kétséges, hogy a hódoltsági mezővárosok és falvak egyik gazdasági alapja, jövedelmük egyik fő forrása a szarvasmarhák hasznosítása volt. Közismert, hogy a gépipar felvirágzásáig a legfőbb igavonók között tartották nyilván az ökröket. A XVII. században pedig mind a civil életben, mind a hadseregen belül kétségtelenül a legfontosabb igás állatok voltak. A rideg körülmények között megedződött tinókat általában négy éves korukban törték járomba, és általában egy évtizeden át szolgálhatták gazdáikat. A hadsereg számára azért is fontosak voltak, mivel szükség esetén az élelmezést is kiegészíthették. A városra nehezedő hosszú fuvarozás nélkülük megoldhatatlan lett volna. Számukra korábban több helyen történt utalás.

Az Alföldön tenyésztett, rideg körülmények között felnevelt ökrök iránt folyamatosan nagy volt az érdeklődés mind a királyi területek földesurai, mind pedig az erdélyi főurak részéről. Időről időre jelentős számban vásároltak, rendeltek a kecskeméti gazdáktól is. A csak szórványosan fennmaradt adatok is egyértelműen vallanak erről. „Amely 188 tallért hagyott Csaba János uram palatinusné asszonyunk ökreire, [...] vettem 18 ökröt, bokrát 23 talléron, facit summa tall. 207.” Egy évvel később, 1668-ban „Wesselényi Lászlónak vöttünk két ökröt Szalai Istvántól tall. 17,5.”¹³⁰ Erdődi gróf rendkívül meg lehetett elégedve a kecskeméti ökrök tulajdonságaival. Erről sorozatos vásárlásai tanúskodnak: 1677-ben „Gróf Erdődi György urunk számára az öngysága parancsolatjából vöttünk 16 ökröket per tall. 175,5.” „Adtam Erdődi György 13 ökréért 54 aranyat, 1 tall.” „Erdődi uram öngyságának amely 14 ökröket hajtottunk, bokrát [vettük] tall. 17.” „Erdődinek székbíráktól vet-

¹²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 31.

¹²⁷ BKMÖL IV. 1510/g. Kecskemét város számadási iratai. Székbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/g.). 1693. 90–97.

¹²⁸ SZAKÁLY Ferenc, 2000. 333. Ez esetben tehát nem egy vagy több gulya összetételéről van szó, hisz hiányzik a tenyészbírák száma, ugyanakkor számottevő hányadot képez az igavonásra már betört ökrök tömege.

¹²⁹ BKMÖL IV. 1504/c. 1787. 140. doboz.

¹³⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1667. 172–173., ill. uo. 1668. 182–186.

tünk 10 ökröt, bokrát 14 talléron”.¹³¹ Thököly Imre is gyakorta vette igénybe a város határában felnevelt ökröket. „Ki az város ökreit őrzötte, Thököly számára valókat, az társzekerek eléibe valókat, adtam neki 5 parát.”¹³²

A török hatóság számára is rendszeresen kellett szolgáltatni szarvasmarhákat. Elsődlegesen fiatal teheneket kellett ismételt ajándékként Budára hajtani. Ezeknek a „pasztorma” teheneknek a húsát füstölték és szárították. A szolgáltatások egy része az év meghatározott időpontjához kapcsolódott, más részüket váratlan időpontokban kellett teljesíteni. „Szent György napkor az mely hét teheneket hajtottunk volt az summa beadásakor Budára, azoknak tött az árok tall. 35.” A következő idézet érzékelteti, hogy a keresztény ünnepek alkalmával mely török tisztviselőknek járt a busás ajándék: „Anno 1670. Szentkirályi Pál uram főbíróságában Budára karácson ajándékára az minemő pásztormákat Bozó János, Tót Mihály és Horvát Péter beadtak, arról való számtartás: Basa számára söre 3, tihájának 1, tolmácsnak tehén 1, csauszlár tihájának tehén 1, jancsár agának tehén 1, fő kádiának tehén 1, gyömly agának tehén 1, szentgyörgyi iszapjának 1.” Az adó befizetése során számottevően bővült a névsor: Budán „Csauszlár tihájának 1 tehenet, vezér tolmácsának 1 tehenet, jancsár agának 1 tehenet, gyömlü agának 1 tehenet, alaj béknek 1 tehenet. Murti kádiának 1 tehenet, Sz. györgyi ispaianak 1 tehenet. [Pesten] Nazur béknek 2 tehenet, tihájának 1 tehenet, két szubasának 2 tehenet, három lovas agának 3 tehenet, Lato agának 1 tehenet, Sotinak 1 tehenet, Csizmadia oglinak 1 tehenet.” A budai pasa számára más tarifa alapján járt az ajándék: „Budára hajtott 4 borjas tehenek vezér számára...”¹³³

Háborús körülmények között az ilyen jellegű követelések mértéke megsokszorozódott. Erre is célszerű egy példát idézni: 1686. január 20. A Duna–Tisza közti török sereg főparancsnokának, Szerdár pasának „...és Thököly Imrének 300 bécsi kila árpát, 5000 kenyeret, 200 juhot, 100 vágó marhát, 200 szekér szénát, 200 oka vajjat, 5 öreg szekeret ágyú alá 24 ökrével, 30 szekeret lövő szerszámoknak...” kellett napokon belül szállítani.¹³⁴

A magyar főurak és a német tisztek igénye sem volt szerényebb, bár részükről a jószágok árának kifizetésére valamivel gyakrabban számíhattak. „Amely 20 teheneket Koháry István urunk számára hajtottunk [...] azoktól harmincadot fizettünk a nazur bégnek tall. 6.” „Ónod alatt lévő német táborba strázsáló német generális urunk számára hajtván 8 teheneket...”¹³⁵

A kuruc fejedelem, Thököly Imre igen sok alkalommal állt elő csaknem szertelen követeléssel Kecskemét lakosságával szemben. A sok közül – a korábban idézethez hasonlóan – egy újabb példa 1683-ból: „Csertő János uram adószedő bíróságában gróf Thököly urunk számára hajtott nro. 100 ökröknek rendtartása...”¹³⁶

¹³¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1677. 42–61., uo. IV. 1508/c. 1677/1678. 254., uo. IV. 1510/i. 1681. 4–8., uo. 1682. 10–25.

¹³² BKMÖL IV. 1510/a. Kecskemét város számadási iratai. Másodbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/a.). 1685. 16–29.

¹³³ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 121–163., IV. 1510/i. 1670. 50., uo. 1676. 19., IV. 1508/c. 1676. 233.

¹³⁴ HORNYIK János, 1860–1866. II. 452.

¹³⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 20–26., IV. 1508/c. 1676. 234. Koháry fizetett a tehenekért, az Ónod alá hajtott jószágok árát a város adójába számították be.

¹³⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1683. 236–241. Egymást követően két lajstromot készítettek. Az elsőben 65 ökröt szedett be a város gazdáitól, és vásárolta azt meg. A legtöbb gazda egy-egy ökröt adott el, néhányan két-két ökröt adtak, melyek árát a tanács vagy megfizette, vagy a gazdák adójába számította be.

A magyar állam és a nemesi vármegye által a városra kivetett nagy mennyiségű „quartély-pénz” jelentős részét nem tudták a lakosoktól behajtani, mivel a háborús állapotok miatt a jószágok exportja csaknem lehetetlenné vált. A hatóság és a hadsereg szívesen fogadta a szarvasmarhákkal történő fizetést is. Így 1684 folyamán négy alkalommal több mint 350 szarvasmarhát szedtek be a város gazdától.¹³⁷

A törökellenes háború során a hadsereg tisztjeinek jószándékát, pontosabban követeléseik valamelyes mérséklését a legkülönbözőbb eszközökkel kellett a város számára biztosítani. Olykor tenyészállatokat kértek. „Budai commissarius urunk önágyása számára az mely bikát hajtott el a szegény város, Szijártó Andrásnak fizettünk 14 tallért.” „Wodemon hercegnek az mely 8 ökrököt adott a becsületes város pro discretione, azon ökrökért [fizetett] 160 tall.”¹³⁸ Tenyésztésre is igyekeztek különféle módon szerezni kecskeméti állatokat a német tisztek. Heisler generális különösen hírhedté vált szertelen zsarolásairól: „Vöttünk Heisler urunk önágyása számára borjas teheneket ily renddel. Szij Jánosé tall. 18. Bede Lukácsé tall. 18. Kőrös Mihályé tall. 18. Oláh Istváné tall. 18. Oláh Jánosnéé tall. 18. S. Királyi Jánosé tall. 18.” „Méltóságos generális Schlick uram önágyásának pro discretione 10 borjas tehenek árába fizettünk... tall. 152.” „Méltóságos Eugenius öhercegsége számára adván pro discretione 10 borjas teheneket, fizettünk... tall. 140.”¹³⁹

A háború idején, amikor a jószágok értékesítése külföldön szinte lehetetlen volt, ugyanakkor a hadsereg számára szarvasmarhákra nagy szükség lett, a sarcolás méretű adókat a város szarvasmarhákkal igyekezett kiegyenlíteni. Már 1686-ban is kétezer tallér „portio-pénz” kifizetése érdekében 155 ökröt hajtottak Győrbe 1600 tallér értékben. A következő évben 187 darab marhát hajtottak nyugatra, hogy a városra kivetett adót kiegyenlítsék.¹⁴⁰

A tehenek tejeltetése a szarvasmarhák hasznosításának csak igen csekély részét képezte ebben az időszakban. Annál inkább, mivel a szürkemarhák tejelőképessége viszonylag csekély. A tehenek aránytalanul nagy része – békésebb időszakokban – a rideg baromban kizárólag a tenyésztés, a szaporítás célját szolgálta. Az is kétségtelen viszont, hogy a városban, bár viszonylag kis számban, a házaknál tartottak fejős teheneket. Ezek nyilvánvalóan szelidebbek voltak, mint a baromban felnőtt jószágok. Egy nagyobb gazdaságban akár több fejőstehén is volt a házaknál, hogy az év egészében biztosítani tudják a család és a cselédek számára a tejet és a tejterméket. Erre utal pl. Nagy György testamentuma, amelyben a gazda név szerint sorolja fel tejelő teheneit: „Hagyom az szent egyház számára az Kajla tehenet [...] Az nagy oltárhoz az szelíd tehén fiát. Az Boldogasszony oltárához az Bimbó tehén fiát. Az szent Ferenc oltárához az Medve tehén fiát [...] Hagyom az Kecse tehén fiát az Szűz Mária kápolnájához.”¹⁴¹

A második „Tehenekről való ratio” címet kapta. Itt a közel kilencven gazdától behajtott 98 tehenet vettek számba.

¹³⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1684. 209–221.

¹³⁸ BKMÖL IV. 1510/í. 1692. 12–31., uo. 1693. 42–53.

¹³⁹ Uo. 1695. 66., ill. 1698. 39–61. Itt is csak egy-egy példát ragadtunk ki a sok közül. Az ajándék mértéke ritkán volt kisebb, annál többször nagyobb: 1693-ban is „Kecskemét pedig Eugen szavojai hercegnek 12, gróf Schlick tábornoknak is 12 borjas tehenet hajatott...”. HORNYIK János, 1860–1866. III. 273.

¹⁴⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1686. Német adó, 385., ill. 374–375.

¹⁴¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 39–40.

Az adózáshoz és a gazdálkodáshoz oly fontos készpénz nagyobb részét a göböllyök, sörék értékesítése révén tudták a városba hozni. A kimustrált ökröket és a meddő teheneket a göböllyösök kezére adták, és felhizlalásuk után a külföldi piacon értékesítették. Összesítések, kimutatások sem a göböllytartókról, sem a jószágok számáról nem maradtak ránk. Az tény, hogy nemcsak a leggazdagabb cívisek – akik egy része tőzsérkedett is –, hanem a szolidabb vagyonnal rendelkezők is tartottak göböllyöket. Ők nem ritkán a gazdagabb cívisek göböllyöse keze alá adták jószágait. „Szasi Gergely göböllyétől fizetett f. 2, absque den. 10”, mivel tilosban találták azt a csőszök.¹⁴² A későbbi évekből is csak a különféle szabálysértések révén értesülünk göböllyök tartásáról. 1663-ban „Oláh Péter, hogy hír nélkül tilalmasban járatta göbölly ökreit, fizetett érettek f. 1, den. 81.” A következő évben Sárközi Pál hasonló okok miatt fizetett 8 timont. 1665-ben „Molnár György és Kovács István idő előtt járattván a göböllyöket a kertek között, fizetnek f. 3.” A vagyonosabb gazdák olyan jelentős állományt hizlaltak fel eladásra, hogy külön pásztort is tartottak erre a célra: 1677-ben tanúk bizonyították, hogy „... tapasztalván Sz. Királyi Pál uram göböllyöse, István előtt levő ökröket azon búzakeresztekben [...] kárt tettek az ökrökkel.” 1685-ben „... Garai Mihály kezes az göböllyösért, Dékmár Mihályért, ki előtt 5 ökr találtatott.”¹⁴³

A XVII. századra vonatkozó adataink sokszor hézagosabbak mint az előző évszázadból valók. Különösen áll ez a nyugat felé irányuló élőállat-kereskedelmünkre. Az kétségtelen, hogy az alföldi mezővárosok az 1650 után kiépített monopolrendszer miatt több korábbi lehetőségüktől elestek. A királyi területektől valójában nagyobb részt el lettek zárva, a ritka kivételek alkalmával pedig a török vámokat is meg kellett fizetniük, és a központi hatalomtól semmiféle támogatást nem kaptak. Az élőállat forgalmazására vonatkozó néhány adat, amely rendelkezésünkre áll, egyértelművé teszi, hogy a kecskeméti tőzsérek lényegesen szerényebb mértékben részesedtek a kivitelen, mint a XVI. század utolsó harmadában. Az 1587–1588-ban az érsekújvári hídvámjegyzék szerint hat kecskeméti tőzsér bonyolított le igen komoly forgalmat: Nagy Márton 903, Szabó Tamás 790, Csató Balázs 760, Gonda János 730, Nagy Balázs 605 és Teghdes Lőrinc 534 marha után fizetett vámot. Az év során a kecskeméti tőzsérek, gazdák összesen 17 881 marhát hajtottak fel, messze megelőzve a debrecenieket is.¹⁴⁴ Adataink szerint a XVII. században nagyságrenddel kisebb értékeket tudtak megmozgatni. Egyik feljegyzés szerint 1658-ban „Kalocsa András, Pápa Gergely és Szűcs Máté kecskeméti lakosok 42 marháért járó 105 oszpora vámot hiánytalanul lefizették.” 1662-ben Méhes György 20 marhától fizetett 15 tallért. Bene János minden bizonnyal több marhát hajthatott, mivel ő 36 dénár híján 54 tallért fizetett. Kalocsa Lőrinc 21 marhától 23 forintot és 52 dénár adott. A szomszédos mezővárosok tőzséreinek kifizetései sem sokban tértek el ezektől az összegektől. Fülöpszállási Nagy István 142 forintot és 24 dénárt rótt le. A kőrösi Varga Mihály 41 marhától 45 forintot és 85 dénárt adott. A halasi Kis Dávid 35

¹⁴² BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 13–17. Szasi Gergely a városban a legszegényebb gazdák közé tartozott.

¹⁴³ Uo. 1663. 187–195. Oláh György 1662-ben 120 vadszám után adózott. Uo. 1664. 215–218. Sárközi Pál 193 vadszám után adózott 1662-ben és évtizedeken át a város egyik leggazdagabb embere volt. Uo. 1665. 230–233. Molnár György 1662-ben 90 vadszám után adózott, jómódú közepes vagyonú gazda. Uo. 1677/1678. 189–190. Szentkirályi Pál évtizedeken át a város tisztségviselői között található gazdag nemes. BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 69. Dékmár Mihály az 5 ökörhöz nem törvényes úton jutott, ezért kellett érte kezességét vállalni.

¹⁴⁴ KOCSIS Gyula, 1993. 297–299.

marhája után 26 tallért és 20 dénárt fizetett, Barcsy István pedig 32 marhától 24 tallért.¹⁴⁵ Több esetben maradt feljegyzés arról, hogy a magyar főurak számára hajtott jószágok után fizettek harmincadot a töröknek. Ezek közül kettőt idézünk: június 19-én „magyar területre hajtott 14 marháról [fizettek] harmincadot”, augusztus 7-én pedig „gróf Erdődi számára 14 marha utáni harmincadról” kaptak nyugtát, de egyiknél sem ismert az összeg.¹⁴⁶

A jelentős lélekszámú mezővárosokban, amelyek évszázadok óta komoly méretű árutermelést folytattak, pénzgazdálkodásuk az országos átlagot jóval meghaladta, az árucseré, a kereskedelem meghatározó fontosságú lett. Kecskeméten a hetipiacok létrejöttére utaló legkorábbi adatunk 1393-ból való, a Lőrinc napi (augusztus 10.) vásárra pedig egy 1463-ban kelt oklevél utal.¹⁴⁷ Tehát ma már tényekkel tudjuk igazolni Hornyik János hipotézisét, amely szerint a török előtti időkben is rendelkezett Kecskemét vásártartási joggal.¹⁴⁸ Kecskemét legrégebbi jegyzőkönyvei sorra igazolják, hogy a hódoltság nagyobb részében mind a hetipiacokat, mind az országos vásárokat rendszeresen megtartották: 1592-ben „Baromvásár említetik.” Kétségtelen, hogy az országos vásárok és a hetivásárok rendjét a tanács körültekintően szabályozta. 1593: „Baromvásárban a tilalom ellen az vásár előtt marhát vevő Bíró Pál bírságot fizet.” A következő évben: „Karácsony Tamás Szent Lőrincz napi vásárban, mielőtt a vásár felszabadított volna, barmot vett, bírság 6 f.” A tanács vigyázott arra, hogy a vásárból származó jövedelmét ne csorbítsák. 1595-ben az egyik kereskedő „Barom vásárból hír nélkül kihajtotta az vett Marhát, bírság.” A környékbeli tőzsérek ezeken a vásárokon gyűjtötték össze azokat a jószágokat, amelyeket később nyugatra hajtottak: 1596-ban „4 forint bírság azért, hogy a vásár előtti csütörtökön, város tilalma ellen Mákos Benedek a nemű egy falka barmot megveszen.” A közelebbi és távolabbi falvak, mezővárosok és városok lakói sorra megjelentek a kecskeméti vásárokon: „midőn több szabadszállási 5 lovat és 14 ökröt vásárra hajtván, nem a vásártéren, hanem a székton kívül állottak meg vele, és itt árulták, ezért ökröstül behajtották őket.” 1598-ban „Boros Tamás Szegedrűl hajt 42 darab ökröt”.¹⁴⁹ Ezek az állapotok gyakorlatilag a következő évtizedekben sem változtak. Az 1670-es években, a kuruc mozgalom kibontakozása során viszont olyan mértékben megromlott a közbiztonság, hogy a város nem tudta garantálni az itt megjelenő gazdák és tőzsérek személyi és vagyoni biztonságát, ezért jelentős anyagi áldozat révén elérte, hogy felfüggesztesse vásártartási jogának gyakorlását. Erre vonatkozó engedélyét I. Lipót 1676. augusztus 5-én írta alá, és csak két évtized múlva, 1696-ban kérte ismét és kapta vissza a város újabb anyagi áldozatok árán korábbi fontos kiváltságát.¹⁵⁰ Ettől kezdve az itteni országos vásárok valóban a legtávolibb tájegységekből is vonzottak kereskedőket. Ezt az 1700. évről kelt a székbírói feljegyzés egyértelművé teszi: „Erdélyi embertül vöttünk 44 tehenet [...] András nevű erdélyi embernek 12 tehene árát solvimus [...] Szögedi Szabótul egy sörét [...] Vöttünk

¹⁴⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 228–230.

¹⁴⁶ HORNYIK János, 1860–1866. II. 371–372.

¹⁴⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 106–108.

¹⁴⁸ „Az országos és heti vásárokról régi századokbeli okleveleink hiányoznak; de a város jegyzőkönyvei ezekről már 1591-dik évben emlékeznek.” HORNYIK János, 1860–1866. I. 157.

¹⁴⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 107.

¹⁵⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 233–235.

Komádiban lakozó emberektől [...] 53 marhákat [...] Item vöttünk Kolozsvári emberektől 34 marhákat [...] Item Győrött lakozó nemes Pálfi János gulyásától 14 teheneket [...] Item vesenyi embertől 2 ökröt [...]”¹⁵¹ A hetipiacokat, a hetivásárokat viszont a közbülső két évtizedben is megtartották, melyeken a környező falvak és mezővárosok eladhatták áruikat, köztük marháikat.

A szarvasmarhák értékesítését az 5-6 ezer lakosú mezőváros belső piaca is számottevően segítette. Kecskemét már a hódoltság előtti évszázadokban élt a mézszárszék tartásának jogával. Az 1596. évi tanácsi jegyzőkönyv megerősíti, hogy ezt a jogát a hódoltság alatt is gyakorolta: „Volt mézszárszék, még pedig a város adminisztrálta, mert íratik, hogy vettünk 23 darab marhát a Mézszárszékre, melynek árából még adósok vagyunk 50 f-tal.”¹⁵² Az 1660-as évektől már sokkal bőségesebb adatok állnak rendelkezésünkre. A század végéig csaknem minden egyes évből ismerjük a székbírák és a mézszárosok nevét, sőt az utóbbiak konvencióját is.

A szerencsés véletlen révén 1693-ból fennmaradt a város mézszárszékének egyhavi forgalma, amely ezen a vidéken unikumnak számít. Tekintettel ennek több szempontból is fontos voltára, célszerű teljes terjedelmében idézni.

„Nagy István uram hogy elment innét hazul, árultunk első nap reggel:

1. nap hat tall., item 15 tall.
2. nap árultunk tall. 16, item tall. 6, gar. 2.
3. nap árultunk tall. 10, gar. 2, item tall. 16, gar. 5.
4. nap árultunk tall. 7, item tall. 2,5.
5. nap árultunk tall. 8, item 9 tall., gar. 2.
6. nap árultunk gar. 5, item 5 tall. gar. 2.
7. nap árultunk tall. 3, item 6 tall.
8. nap árultunk 6 tall., item 4 tall.
9. nap árultunk tall. 7,5, item tall. 0,5.
10. nap árultunk tall. 7,5, item 11 tall.
11. nap árultunk 3 tall., gar. 4, item tall. 1, gar. 2.
12. nap reggel-estve tall. 14.
13. nap árultunk 4 gar., item tall. 1.
14. nap árultunk tall. 5, item 2,5 tall.
15. nap árultunk 6 tall., item 2,5 tall.
- [16-18. napon] Beörzé István árult három nap tall. 32.
19. nap árultunk tall. 3, gar. 4, item 7 tall. gar. 2.
20. nap árultunk tall. 3, item 5 tall., ar. 1.
21. nap árultunk tall. 4, item all. 3.
22. nap árultunk 4 tall., gar. 4.
23. nap árultunk 6 tall., gar. 1.
24. nap árultunk 6,5 tall., item 3 tall.
25. nap árultunk 5,5 tall.
26. nap árultunk tall. 2, item 2 tall.
27. nap árultunk tall. 4,5.
28. nap árultunk 2 tall., item 3 all.
29. nap árultunk tall. 9, item tall. 3,5.

¹⁵¹ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 76–97.

¹⁵² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43.

- 30. nap árultunk 7 tall., item 4 tall.
- 31. nap árultunk 4 all., item 3 tall.
- 32. nap árultunk 2 tall., item 5 tall., gar. 2.”¹⁵³

Egy jelentős folyamat alaposabb elemzése érthetően egyetlen adatsor alapján nem lehetséges, ezért néhány további támpontot célszerű megadni. A helyi fogyasztást és a mészárszék forgalmát ennek ismeretében célszerű értékelnünk. A század végére a város és lakossága, miként az egész ország, rendkívüli módon elszegényedett. Az állatállomány nagymérvű csökkenése, a hadsereg változatlanul rendkívül nagy igénye azzal járt, hogy az árak – miként később látni fogjuk – erőteljesen emelkedtek. Ezért mind a hatóság, mind a helyi tanács kénytelen volt az árakat már korábban limitálni. Ez történt 1693-ban is: „Determináltatott, hogy szék Bírák Uraink az húsnak fontját hat pénzen mérjék.” Két évvel később: „... az húsnak fontja járjon 7 pénzen, a faggyúnak pedig fontja 16 pénzen, másája 16 forinton.” A mészárszék működését is a változó igényekhez igazították: „A székbíráknak megparancsolták, hogy a mészárszékét reggel 5 órakor nyissák és délelőtt 10-ig nyitva legyenek [...] ha a várost hússal nem győzik, tehát hentesek állíttassanak...” Alig néhány hónappal később, 1700. június 28-án hozott döntés alapján: „mivel a székbírák a várost elegendő hússal nem tudják ellátni [...] ezért 10 hentesek állíttassanak, kik szerdán és szombaton elegendő húst vághassanak [...] 10 hentes a piacon árulhat [...], de mindenkor egy pénzzel alább mintsem a város székében adgyák, azon kívül az becsületes városnak minden marhától adgyanak 10 polturát.”¹⁵⁴

A marhahús értékesítése mellett a város mészárszéke a faggyú hasznosítására is kellően összpontosított. Ez annál inkább szükséges lehetett, mivel a korabeli igények miatt felhasználása jóval szélesebb körű volt, mint napjainkban, és ára is ezért lett lényegesen magasabb. A török hadsereg is rendszeresen és nagy mennyiségben igényt támasztott e téren is. Egyetlen példa jól érzékelteti ezt: „Berkes Orbánt az nazur 100 font és a tolmács 30 font faggyújával felküldvén Budára, adtam neki 6 parát.”¹⁵⁵ Az értékes portéka minőségének megőrzéséről a tanács időről időre gondoskodott: 1685-ben „Váras faggyasház csináltatására vettem karókat gar. 8.”¹⁵⁶ Ennek tartós használatát jelzi egy 1700. évre utaló feljegyzés is: „Faggyút vittek el 21 mázsát városházához...”¹⁵⁷

A faggyú mellett a másik jól hasznosítható melléktermék a nyersbőr volt. Ennek értékesítésére több kereskedő is vállalkozott.¹⁵⁸ A következő néhány hosszabb idézést az is indokolja, hogy mindegyik fontos adatokat szolgáltat a város mészárszékének tényleges forgalmáról, a helyi piac, a helyi fogyasztás mértékéről is. A bőrrökkel történő kereskedés méretét, tényleges gazdasági súlyát csak úgy tudjuk érzékeltetni, ha a város mészárszékének ilyen irányú forgalmát ismerjük. Az egyik időszak 1683 júliusától 1684 márciusáig terjedt.

¹⁵³ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 57–58. Sajnos közelebbi dátumot nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy az év mely szakaszából származik ez az unikumszámba menő kimutatás.

A jobb áttekintés érdekében jelezzük, hogy ekkor egy tehén átlagos ára: 19 forint 68 dénár (10,93 tallér) volt.

¹⁵⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 150., 159. és 193.

¹⁵⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 15–22.

¹⁵⁶ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 16–29.

¹⁵⁷ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 101–102.

¹⁵⁸ Szakály Ferenc egy gyöngyösi kereskedő munkájának feltárásával kiváló áttekintést adott erről.

„Nagy István uram őkegyelme főbíróságában való lajstrom.

Két rendbeli bőrnek az ára 2.024,5 garas.

Die 19. Augusti. Rimaszombatiaknak adtunk tavali szék bőrt 420 számot. A négy százra lett a fizetés, az húsz, ki reá ment, kit harmallásba (!) tudtak.

Bokrát adtuk 9 garason. Summa szerint 1.900,5 garast tészén...

Ezen megírt bőrnek, Császárné pincéjében valónak, mindestül fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tészén tall. 343, 3 gar. d. 20.

Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason.

Az első rendben való volt 25 bokor, az ára 200 garas.

A második rendbeli alábbvaló volt 60, négyével adtuk 1 bokorszámba. Az ára 120 garas.

Harmad rendbeli 24 borjú bőr: egy timony egyiknek az ára, facit 12 garast.

Negyedik rendbeli 8 molyos bőr. Egyet egy forinton. Facit 12 forint.

In summa: 352 garas...

1683. die 2. 8-bris. Domján István tavali bőr árát adott kezünkben 18 aranyat.

Die 11. 8-bris. Domján István hozott 18 aranyat, melyben volt 2 török arany, rossz két garas héjával, mindgyárt Barko Bendek urunk hozta, csauznak adtuk.

In summa Domján István adott bíró uram keziben nro. 52 aranyat...¹⁵⁹

Néhány további adat érzékeltetni fogja, hogy nem egyetlen és rendkívüli esetről van szó. Az 1693 októbere és 1694 áprilisa között rögzített feljegyzések egyben dokumentálják azt is, milyen formában történt az értékesítés.

„Szent Lőrinc napi vásárkor adtanak előre az bőrök iránt Che Gergely, Némedi András uraimék száz tall.

6. 8-ris. Vitt el Che Gergely és Némedi András 56 marhabőrt, egyik hármat, item 300 juhbőrt. Solutum.

Mi székbírák: Nagy István, Börze István, Sz. Királyi János, az mely pénzt fölvtünk rimaszombati emberséges emberektől az bőrök iránt Némedi András, Che Gergely uraiméktől, fizettünk bőrül tehénbőrt 130, juhbőrt 100, báránybőrt 49. Item az szücsök elvittek 100 báránybőrt. Solverunt.

26. 9-bris. Vöttünk föl Némedi András, Che Gergely uraiméktől az bőrök iránt 260 tall., item fizettek 27,5 tall. Ezen pénzre fizettünk őkegyelmeknek 400 juhbőrt. Item öreg marha bőrt 49. Eggyel tartozunk ezen pénzért.

26. Januarii. Adtunk Némedi András uramnak 520 juhbőröket. Item öreg bőrt 18-at, melynek az árát megadták, teszen egy summában ára 259 tall. gar. 3...

Szent György napján olvastunk, adtunk őkegyelmeknek marhabőrt 71.

Item juhbőrt 308 olvastunk őkegyelmeknek.¹⁶⁰

A város mézárszékének fogalma, még inkább tiszta haszna érthetően évenként erősen eltérő lehetett. Erről sajnos csak nagyon esetleges adataink vannak. Az 1700. esztendőről a székbírák ily módon adtak számot: „Mi az nyomorúság alá vettetett emberek, úgymint Szent Királyi János, Bíró István, Egyed Pál székbíróságunkról számot adván az böcsületes városnak, adtunk készpénz hasznot 450 tall.”, majd végül: „In summa: 2.226 f. 30 xr. haszon.”¹⁶¹

¹⁵⁹ BKMÖL IV. 1510/i. 1683. 3–6.

¹⁶⁰ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 18–19.

¹⁶¹ Uo. 101–102.

*

A szarvasmarhatartás ismertetése nem lenne teljes, ha nem adnánk egy rövid áttekintést a jószágok árának ezen időszakban végbement változásáról.¹⁶²

IX. táblázat
A szarvasmarhák árának alakulása a XVII. században
(darabszám)

Megnevezés	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
Bika	1692	2520	2520	2520	1
	1693	1800	1800	1800	1
	1700	2880	600	2000	3
Borjú	1682	828	828	828	1
	1683	200	200	200	1
	1685	280	280	280	2
	1687	720	720	720	16
	1690	360	360	360	2
	1693	540	360	488	4
	1695	90	90	90	3
	1700	1440	351	1274	12
Marha	1592	450	450	450	2
	1662	2600	1280	2522	17
	1667	2300	2300	2300	36
	1668	2300	2300	2300	2
	1676	3240	1800	2005	14
	1677	2632	2632	2632	16
	1681	2040	2040	2040	14
	1682	1800	1080	1555	12
	1683	1960	1400	1820	100
	1684	1920	1920	1920	2
	1686	1756	1756	1756	123
	1693	2700	1800	1970	27
	1700	2414	2340	2400	42
	Ökör	1598	1415	1415	1415
1662		2240	2240	2240	6
1667		2300	2300	2300	18
1668		1750	1750	1750	2
1677		2633	2633	2633	16

¹⁶² A XVII. század folyamán több pénzügyi válság és ezt követően pénzügyi reform született. A század második felében Kecskeméten több tucat pénz és pénznév bukkant fel, melyek közül sok alig egy-két évig volt forgalomban. Ezek egymáshoz viszonyított értéke is erősen változott. Éppen ezért szükségessé vált, hogy az egyes jószágok értékét számítási pénzben, pontosabban a 100 dénár értékű magyar forintban adjuk meg. A pénzértékek Kecskeméten történő változását Iványosi-Szabó Tibor tekinti át (L. Uő., 1985/a.).

	1678	2095	2095	2095	13
	1679	2160	2160	2160	44
	1680	3240	1920	2809	34
	1681	2040	1920	1980	28
	1682	1680	1680	1680	10
	1693	3600	800	2356	39
	1700	2520	2160	2185	28
Sőre	1683	2520	2520	2520	4
	1693	2400	800	1755	42
	1700	2430	1440	2176	22
Tehén	1592	330	330	330	1
	1662	800	542	663	6
	1663	800	640	747	3
	1664	1600	800	960	9
	1665	3200	1120	1576	13
	1668	2600	1200	1450	15
	1672	1170	1170	1170	2
	1673	1200	1200	1200	9
	1675	1200	1200	1200	8
	1676	1200	870	946	35
	1677	1200	945	1065	26
	1680	1080	600	840	2
	1681	1180	960	1033	3
	1682	1200	720	781	29
	1683	1120	600	793	8
	1684	1680	840	1120	15
	1690	3330	3330	3330	1
	1693	2700	800	1704	38
	1695	2520	1980	2250	2
	1700	1980	540	2880	18
Tehén, borjas	1693	4000	2240	3120	2
	1695	3240	3240	3240	7
	1698	2730	2730	2730	10
Tinó	1592	833	350	679	6
	1676	1680	1500	1590	4
	1683	1320	400	807	3
	1693	2160	800	1638	11
Tulok	1677	2160	2160	2160	1
Üsző	1592	900	900	900	1
	1693	1280	920	1060	4
	1700	1260	1260	1260	1

Sajnos, csak viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a szarvasmarhák árának alakulását körültekintően vizsgálni tudjuk. Mivel több évből egyáltalán nincs adatunk, és nem ritka, hogy egy-egy évből mindössze egy vagy csak néhány feljegyzésre lelhetünk, ezért óvatosan kell eljárunk az általánosításokkal.

Ezek az adatok mégis rendkívül hasznosak lehetnek, mivel a század második felében minden évtizedből figyelemre méltó mennyiségű és teljesen megbízható adatok seghetnek mindazoknak, akik a korabeli bérek felhasználásával a XVII. század parasztjainak, cselédeinek életmódját, életkörülményeit akarják vizsgálni. Ezen viszonylag kevés adat alapján is megállapítható, hogy bár a vágómarhák és az ökrök átlagárának alakulását a háborús évek erőteljesen befolyásolták, az árak szertelen emelkedését ezekben a kritikus években sem tapasztaljuk.

Annál meglepőbb lehet, hogy a tehének átlagára sokkal erőteljesebb hullámzást jelez. Ehhez talán hozzájárult az is, hogy az adásvételi esetek és az eladásra kerülő jószágok száma erősebben hullámzott, mint a vágómarhák és az ökrök esetében. A nagy értékingadozást érhetően befolyásolhatta – tenyészállatokról lévén szó –, hogy ezeknek a jószágoknak a kora, súlya és minősége erőteljesebben eltérhetett, amit értékük megállapításakor feltétlenül figyelembe vettek.

Ezek az adatsorok akkor lesznek igazán hasznosak, ha az e témával foglalkozó kutató egybeveti a Nagykovácsos feltárt árak alakulásával.¹⁶³

IV. A lovak tartása

A Homokhátságon rendkívül fontossá vált jószágok tartása és nevelése ekkorra már sok-sok évszázadra tekintett vissza. Ennek megállapítása során nem csak az evidenciára, a lótarast elősegítő természeti feltételekre kell gondolnunk és hagyatkozunk, amelyek erre a lehetőségeket kínálták. Bár a középkorból e vidékre vonatkozó írott emlékeink még hézagosabbak, mint sok más tájegységünké, azért néhány biztos támpontot nyújtanak. Jól tudjuk, hogy ez a terület a IX. század végén – távolról sem véletlenül – a lovasnomád honfoglalók fejedelmi törzsének birtoka lett.¹⁶⁴ Szent István államépítő döntései a királyi birtokokat még tovább növelték. I. Endre 1055-ben a másfél-két évszázad során kialakult szokásjogra és a Szent István által meghozott tételes jogokra alapozva adta a tihanyi apátságnak Colont – ez a mai Izsák környéke –, hogy az apátság *ménesét* ott tarthassák.¹⁶⁵ Néhány évtizeddel később I. Géza királyunk 1075-ben kelt oklevele tájékoztat bennünket arról, hogy Felső Alpár területén – amely évszázadokon át Kecskemét birtoka volt – *királyi ménest* (equos regis) tartottak, és számára ott rendszeresen szénát gyűjtöttek.¹⁶⁶ Aligha kétséges, hogy mindkét esetben már évtizedek óta komoly értéként tartották számon a lótarásra is alkalmas területeket, és éppen ezért jöhettek számításba királyi ajándékként. IV. Béla is uralkodói jogára alapozva telepítette le ezen a tájon az ugyancsak lovasnomád kunok jelentős részét. Köztudott, hogy a következő évszázadokban ők alkották a magyar királyság könnyűlovasságának egyik legfőbb egységét. A következő évszázadokban ebben a térségben folytatták nomád állattartásukat, és a központi hatalom segítségével itt hozták létre önálló igazgatási szervezeteiket, amelyek a polgári átalakulásig működtek. Tehát joggal állíthatjuk, hogy – bár tömegüket te-

¹⁶³ BUZA János, 1984. 23–31.

¹⁶⁴ Nem csupán Anonymus alapján tudjuk ezt, hanem Solt, Fajsz és Tass helységneveink is egyértelműen bizonyítják.

¹⁶⁵ GYÖRFFY György, 1987. III.

¹⁶⁶ A garamszentbenedeki kolostor számára juttatott adományok felsorolásában találjuk: „Dedi et aliam terram circa eadem aquam Tiza, quae vocatur Alpár cum propriis terminis [...] exinde vero cum Tezin, qui equos regis custodit [...] et foenum Regis...”. HORNYIK János, 1860–1866. I. 193–194.

kintve erősen változó mértékben, de – kétségtelenül folyamatosan tartottak ezen a vidéken méneseket. E néhány adat alapján is megfogalmazhatjuk, hogy a lótarásnak itt már az előző félezer esztendőben igen komoly hagyományai és eredményei voltak.¹⁶⁷

Bár a XVII. századból már sokkal bővebben állnak rendelkezésünkre a lótarásra utaló adatok, érdemi feldolgozások e témából is csak a közelmúltban készültek. Az első ilyen munka Rusvay Kálmántól való, aki viszont csak a városi tanács által fenntartott ménes történetét dolgozta fel, mutatta be, és ennek keretében idézett néhány XVII. századi adatot.¹⁶⁸ Buza János – korábban már többször idézett – dolgozata, bár a hódoltság idejére koncentrált, alapvetően Nagykovács forrásait vette számba, és a lótarásra utaló néhány kecskeméti feljegyzést csak megállapításainak kiegészítésként, megerősítésként citált.¹⁶⁹ Tehát ezek révén Kecskemétre vonatkozó ismereteinket csak valamelyest bővítette, mivel választott célkitűzése ennél többet nem tett számára lehetővé. Így máig a város lótarásáról viszonylag átfogó feldolgozás csak 1700 és 1850 közötti időszakból áll rendelkezésünkre.¹⁷⁰ A XVII. századi lótenyésztéssel kapcsolatos minden vizsgálódásnak komoly akadályát e témával foglalkozók jól érzékelték, és álláspontjuk elég lehangoló: „A lótenyésztés számszerűen többnyire megfoghatatlan...”¹⁷¹

Bár a század folyamán a csaknem folyamatos hadiállapot fokozott igényt teremtett a katonai vállalkozások során mellőzhetetlen lovak iránt, ménesek tartása mindvégig rendkívüli kockázatot jelentett, mivel a fékezhetetlen tatár egységek, a végvári katonák és a kurucok portyái egyetlen nap alatt sok év munkáját, több tucat gazda egzisztenciáját teheték tönkre. Mivel az így kialakult feszültség tovább növelte a lovak értékét, a termelőmunkában és a közlekedésben pedig mellőzhetetlenné váltak, sok gazda vállalta fel a kockázatokat, és figyelemre méltó szintre emelték e térségben belül az állattartásnak ezt az ágazatát. Nyilvánvaló lett, hogy a hatalmas térség egyedül a rideg állattartás számára nyújt reális lehetőséget. A takarmánytermelés kezdeteleges jellege és nagyon mérsékelt mennyisége miatt a kora újkor évszázadaiban a nagyállattartás – valójában csak behatároltan – rideg keretek között volt folytatható. Ez még a legértékesebb és sok tekintetben leginkább kényes állatokra, a lovakra is érvényes volt. A rideg méneseket rendszerint a várostól nagyobb távolságban tartották: 1664-ben „Kalocsa Jánosnak ménesét hajtották volt el a pusztaszeri földről”, melyet maga bérelt. A városi tanács ménesét Monostoron tartották. Csáki Miklós ménesének még a téli szállása is Ágasegyházán volt.¹⁷²

¹⁶⁷ A XVI. századi török adókönyvek és a különféle vámjegyzékek nem nyújtanak a korábbiaknál sokkal több, érdemibb támpontokat a vidék lótarására. L. MÉSZÁROS László, 1979. 90–95., KOCSIS Gyula, 1993. 288–299., ill. 2002. 190–198.

¹⁶⁸ RUSVAY Kálmán, 1975. Rusvay Kálmán állatorvosként dolgozott évtizedeken át Kecskemét határában. A kiváló szakember figyelmét szakmájában belül elsődlegesen a lótenyésztés története kötötte le. Nyugdíjba vonulása után másfél-két évtizeden át gyűjtötte a XVII–XX. században egyre hatalmasabb duzzadó írott anyagban belül a város ménesére vonatkozó adatokat, melyeket rendszerezett és publikált is.

¹⁶⁹ BUZA János, 1984.

¹⁷⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994.

¹⁷¹ BUZA János, 1984. 44.

¹⁷² RUSVAY Kálmán, 1979. 55. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 96. BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 292.

A lovak rideg tartása kétségtelenül járt némely előnnyel. Egyrészt sokkal kisebb tőkebefektetést igényelt, másrészt – hihetően – rendkívül szívós és kitartó példányok nevelkedtek ezekben a ménesekben. Ezt az állapotot viszont nem szabad idealizálni. Ennek az igénytelenségnek komoly ára volt, mivel a takarmányhiány és a mostoha időjárás miatt legyengült állatok között gyakoribb volt többfajta betegség, és nagy volt az elhullás, így csekély a szaporulat.

A városi magisztrátus ezekben az évszázadokban önállóan gazdálkodott. Ez szükségessé tette, hogy jelentős számú lovat biztosítson mind a hivatalnokok közlekedéséhez, mind pedig a városházához, az ott működtetett konyhához szükséges különféle anyagok, áruk szállításához. Ezért célszerű volt önálló ménest tartania. A tanácsi jegyzőkönyvben kezes ménesről már 1614-ben történt említés: „A város közönséges kezes lovainak őrzésére állíttassék vagyis fogadtassék edgy Ménés pásztort Dömötör napig légyen az vele való szegődség minden edgy lótul edgy-edgy Csupor Buza, edgy kenyér és edgy font hús légyen fizettése.” Az ezt követő évtizedekből nem maradt erre vonatkozó feljegyzés. A következőt csak 1677-ben vetették papírra, amikor minden bizonnyal végvári katonák a tanács rideg ménesére vetettek szemet: „a Monostori pusztáról a ménest meg indították vala, méltatlanul el akarván hajtani...”¹⁷³ Az 1680-as évek elejéről már több feljegyzés maradt a város csikósának konvenciójáról: „Csikós béri flo. 10. Egész ruha.” Ezek a feljegyzések minden tekintetben kétségtelenné teszik, hogy a tanács ekkor valóban tartott önálló ménest.¹⁷⁴ Erre utal a következő két feljegyzés is: „A város ménesében megismervén a berényiek két lovat, adtak tőlük 12 garast.” „Berényben Lakó Terenyei Jánostúl vettünk egy lovat a ménesre tall. 5,5.”¹⁷⁵ Bár a kilencvenes évekből nem találtunk hasonlóan egyértelmű utalást, a század végén ismét fellelhető a csikós a konvenciók között: „Ménespásztor konvenciója készpénz flor. Hung. 7. Dolmány, nadrág, 1 pár ing. Totum.”¹⁷⁶ Valószínűsíthető, hogy a ménés folyamatosan létezett. Annak érdekében, hogy kétségtelenné tegyük, valóban a város csikósáról, a tanács méneséről volt szó, egy 1703-ból való adatot idézünk. A város juhászatának adatait rögzítve, a következő sorokban lejegyezték: „Az lovak száma: öreg lovak 37, billeges csikók 14.”¹⁷⁷ Tehát a város, ha nem is különösen nagy, de mindenképpen egy közepes nagyságú saját ménest tartott már a XVII. században is, amely a következő évszázadban a város gazdasági életében lényegesen jelentősebbé vált.

Miként a szarvasmarhák esetében utaltunk erre, a lovak tartásánál is az volt hosszú időn át a gyakorlat, hogy egy-egy nagyobb gazda méneséhez csapták a kisebb vagyonnal rendelkező gazdák csekély számú lovaikat, és arányosan vállalták a puszta bérletét, valamint a csikósok bérét. Ennek kétségtelen bizonyítéka a következő bírói döntés: „1664. január 9. Ennek előtte elmúlt felső esztendőben Kalocsa Jánosnak hajtották volt el ménesét a pusztaszeri földről; az lovak voltak Kalocsa Jánosé száz ló és Pál Jánosnak is volt közöttük 19 lóva. Utána fáradván és költvén, az lovak után való költség esett 125 tallérokban, és így esik egy-egy lóra egy tallér.”¹⁷⁸

¹⁷³ RUSVAY Kálmán, 1979. 55.

¹⁷⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1680. 267. 1681-ben: „Csikós béri flo 10, ruha egész. Két sing lábravalót adtam neki. Item flo 12, ködmenre gar. 6.”

¹⁷⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1682. 49–62., ill. 39–46.

¹⁷⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1700. 189–176.

¹⁷⁷ Uo. 1703. 281. A ménés mellett a város juhnyájának adatait is rögzítették.

¹⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 96.

A XVI. századból a kecskeméti lótarásra kevés felhasználható adat maradt. Mészáros László feldolgozásában csak Hornyiktól idézi azt a nem dokumentált feltevést, hogy „Nem volt ritka eset, hogy egyetlenegy kecskeméti gazdának [...] egy vagy több száz darab lóból álló ménese” volt hatalmas gulyái és juhnyájai mellett.¹⁷⁹ Az viszont egyértelműnek látszik a század második felében keletkezett vámnaplók tanúság szerint, hogy a lovak kivitele lényegesen szerényebb volt, mint a szarvasmarháké. Igaz, hogy ezek nagyobb részét a Duna–Tisza közéről hajtották ki: 1563-ban Ceglédről 159, Jászberényből 103, Kecskemétről 188 és Nagykőrösről 91 lovat. Egy bő évtizeddel későbből újabb adat maradt fenn. Boros Pál és Dobos György nagyszombati kereskedők 1577-ben a kecskeméti Tóth Antalnak 1341 forint 50 dénárral „...marattanak volt adóssa czyödörök áraban”.¹⁸⁰ Ez az összeg jelentős mennyiségű ló adásvételére utal. A későbbi évtizedekből érdemi adat nem maradt kecskeméti lovak kiviteléről.¹⁸¹ Ráadásul kétségtelen, hogy az egyes kereskedők a környező falvakból is vásároltak fel állatokat.

Sajnos ebből a századból nem maradt ránk olyan nyilvántartás, amely alapján egyértelműen következtethetnénk arra, mely gazdák tartottak lovakat, még kevésbé olyan, amelyik alapján megtudhatnánk, kiknek volt önálló ménesük. Az esetek többségében csak a különféle kihágások során jegyezték fel néhány gazda csikósának, ménespásztorának a nevét. Ezekből egy kisebb összeállítást készítettünk, amely segít néhány következtetés levonásában.¹⁸²

X. táblázat
Csikóst tartó gazdák

Név	Évszám	1662		1675	
		Vadszám	Adó	Vadszám	Adó
Deák Pál	1662	417	13		
Kamarás Ambrus	1662	758	13		
Kati Péter	1662	94	13		
Szabó Mihály	1662	220	13		
Feiér Mihály	1662	40	12		
Patai András	1662	750	18		
Kalocsa János	1663	750,5	13		
Kerekes Dömötör (István)	1664	200	13		
Péter Mihály	1670			80	16
Kalocsa János	1670			759	18
Bíró György	1670			285	18
Csuka Miklós	1670			277	18
Császár Gergely	1670			309	18
Kamarás Ambrus	1670			759	18
Csáki Miklós	1677			101	16

¹⁷⁹ MÉSZÁROS László, 1979. 90–92. Ezen kívül Rusvay Kálmántól idéz egy-két adatot, amelyek a pontos tájékozódást kevésbé segítik.

¹⁸⁰ BUZA János, 1984. 38.

¹⁸¹ KOC SIS Gyula, 1993. 287–360., illetve 2002. 193–198. Ő az 1580-as évek végén keletkezett érsekújvári hídvámjegyzéket elemezte, amelyben igen kevés ló kivitelére talált adatot, így ezek Kecskeméti lótarásáról érdemben nem tájékoztatnak.

¹⁸² 1670-ben „...Koháry Istvány [...] számára az minémő hat szekeres felettes szürke csikókat [...] ki méneséből tölt ki...”. BKMÖL IV. 1510/i. 1670. 55.

Illyés István	1677			105	18
Tóth György	1680			31	8
Szabó Bálint	1680			90	18
Bede Lukács	1680			66	16
Császár Gergely	1682			309	18
Tóth Gergely	1685			54	14

Tehát a rideg ménesek számát nehéz lenne meghatározni. Egy-egy adat alapján következtethetünk méreteikre. Korábban idéztük már, hogy 1664-ben a város talán leggazdagabb emberének száz lóból állt a ménese. Egy korábban idézett szöveg alapján nyilvánvaló, hogy a hatvanas évek elején a kb. 400 vadszám után adózó Deák Pál rideg ménese is közel száz lóból állott. Aligha kétséges, hogy a hasonló vagy ennél is jóval nagyobb vadszám után adózó gazdák ekkora, vagy ezt megközelítő nagyságú méneseket tartottak.¹⁸³ Tekintettel arra, hogy Kecskeméten 1662-ben 12 gazda adózott több mint 200 vadszám után, és számuk 1676-ra 18-ra nőtt, ezek alapján legalább tucatnyira tehetjük azoknak a gazdáknak a számát, akik figyelemre méltó önálló ménest tartottak, és hozzájuk több kisebb vagyoniú gazda társulhatott. Tehát a többi gazda valószínű, hogy hasonló módon járt el, mint a szarvasmarhák tartásában.

A csikósokat tartó gazdákról készült rövid lista pedig arról győz meg bennünket, hogy nemcsak a dúsgazdagok fogadtak fel ménespásztorokat. A 30 és 100 vadszám után adózók között is találhatunk többeket, akik – minden bizonnyal cimboraságban – tartottak ménest, fogadtak fel hozzájuk pásztort. Márpedig az 50 és 200 közötti vadszám alapján adózók 1662-ben 86-an, és még 1684-ben is 74-en voltak. Azt sajnos nem tudjuk megközelítően sem meghatározni, hogy az összefogásra kényszerülő gazdák hány önálló ménest tartottak fenn.¹⁸⁴ Az viszont kétségtelennek látszik, hogy többen egyfajta vállalkozási lehetőségnek tekintették ezt az igényt.

A rideg ménes fenntartásának egyetlen célja a jószágok szaporítása, a termelőmunkában és a közlekedésben szükséges utánpótlás biztosítása volt. A ménesben együtt tartották a kancákat, a méneket és a különféle korú csikókat. A legmegfelelőbb egyedek kiválasztásáról, a fialás időpontjának behatárolásáról, tudatos tenyésztésről ekkor még alig beszélhetünk.

A rideg ménesekben levő lovak számáról csak egy-két esetben történik említés. A korábban idézett bírói ítéletből tudjuk, hogy Deák Pál pusztaszeri ménesében legalább 120 ló volt, és 1703-ban a tanács ménesében – a csikókon kívül – 51 lovat vettek nyilvántartásba.¹⁸⁵ Ehhez időben legközelebbi megbízható adatot csak a XVIII. század derekáról tudunk idézni, amikor már egészen más szerveződés keretében a

¹⁸³ Kecskeméten az 1675. évi adólajstrom szerint hét parasztnábobról szólhatunk, akik 300-nál nagyobb vadszám után adóztak: Deák Pál 652, Hegedűs János 300, Nagy István 302, Pathay András 758, Császár Gergely 309, Kalocsa János 759 és Kamarás Ambrus 759. Az arányok jobb érzékeltetése végett megjegyezzük még, hogy a városban 1676-ban az egy adófizetőre jutó vadszám átlaga: 21,9 volt.

¹⁸⁴ A kisebb falvak gazdái együttesen tartottak ménest. Egy 1660-ban született kecskeméti bírói döntésből tudjuk, hogy „Mindszeti Kis Géczy törvényünk székin megesküdvén, hogy noha kifogta volt az falu ménese közül [a perben szereplő lovat], de el nem hajtotta.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 74.

¹⁸⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1703. 281.

város gazdái a tanács által megszervezett, kialakított formában 10 ménest tartottak fenn. Ezeken belül a legkisebb létszámú – a másodéves csikókkal együtt – 167 volt, a legnagyobb ménesben viszont 274 lovat tartottak.¹⁸⁶

Az igénytelen, sokszor zord körülmények és az elégtelen takarmányozás eleve nem tette lehetővé a tudatos tenyésztési célok kitűzését. Évszázadokon át az alapvető követelmény a minél csekélyebb befektetés mellett egy elfogadható szaporulat biztosítása volt. Ezért a rideg ménesek összetétele mindig nagyon változó lehetett. Sokat elárul az az egyetlen tény is, hogy még a következő században sem vették nyilvántartásba az ősz folyamán sem az éves szaporulatot, hanem csak a másodéves csikókat, mivel annyira bizonytalan volt, hogy át tudják-e vészélni a telet. A ménesek összetételére vonatkozó adatokat is csak a XVIII. századból tudunk idézni. Míként már utaltunk rá, 1767-ben a kecskeméti gazdák 10 ménesben tartották lovaikat. A legkisebben – amelyben a ménes összetételét jelezték – 130 öreg kanca (59,9%), 18 (8,29%) paripa, 31 (12,29%) harmadfű, 32 (14,75%) másodéves csikó és 6 (2,77%) darab mén volt. A legnagyobb számú ménesben 183 öreg kanca (66,79%), 17 (6,2%) paripa, 29 (10,58%) harmadfű, 41 (14,96%) másodfű csikó és 4 (1,46%) darab mén volt. Ezekben összesen 2413 jószágot tartottak, és ezeken belül 65,60% öreg kanca, 6,75% paripa, 11,97% hároméves csikó, 14,00% kétéves csikó és 1,66% mén volt.¹⁸⁷ Joggal tételezhetjük fel, hogy a hasonló körülmények között tartott ménesek nagy többségében ezekhez közelálló arányok lehettek az előző évszázadokban is.

A gazdáknak a rideg ménes mellett érthetően szükségük volt kezes jószágokra, amelyeket naponként igénybe vettek az áruszállításban, a mezőgazdasági munkákban és a szárazmalmok működtetésekor. Ezeket kb. négyéves korukban fogták ki a ménesből és szakszerűen betörték, betanították nagyobbrészt ígás jószágoknak, kisebb számban hátszlónak. Bizonyos mezőgazdasági munkák végzéséhez – főként a gabona nyomtatásához – több hétre jelentős számú lóra volt szükség, és a rideg ménesekből pótolták a hiányokat. Ezen munkák elvégzése után a lovak egy részét, hogy ne kelljen számukra takarmányt biztosítani, ismét visszahajtották a ménesekbe. Ugyancsak a lovak jelentős tömegére volt szükség a török hatóság rendszeres és váratlan követeléseinek teljesítésekor, a nemesi vármegye számára végzett „gratuitus labor”, az ingyenmunka teljesítése idején. A váratlan igények biztosítása érdekében a kijelölt gazdák jószágait kötelesek voltak készenlétben tartani. Ezek takarmányozása nagy terhet jelentett volna a gazdáknak, ezért jószágaik számára külön legelt kellett biztosítani, amelyről maga a tanács gondoskodott: „Observálni kell, hogy a heverő soros kocsisok lovainak amely füves pusztát bérlettünk, Pesten adtunk a fű bérre a szubasáknak kezében kisbírák adta szénapénzből tall. 13.”¹⁸⁸

Az egyes gazdaságokban a lovak száma erősen eltérő lehetett. Annak érdekében, hogy erről elfogadható képet tudjunk alkotni, feltétlenül idéznünk kell azt a néhány adatot, amelyek az egyes családok, az egyes gazdaságok lóállományáról tájékoztatnak. Péter deák vagyonmegosztása Gellért Imre főbíró előtt történt 1641-ben, amely során megállapították: „Az lovakból is kiállván az 14 szám, jutott Ormandi Zsuzsanna számára 11.”¹⁸⁹ Az örökséget jelentős számú szarvasmarha egészítette ki,

¹⁸⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 101–103. Ekkor már a tanács bérelte a pusztákat, és a helyhatóság döntött az egyes ménesek számáról, a legeltetés helyéről.

¹⁸⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 102.

¹⁸⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 3.

¹⁸⁹ Uo. 1640–1707. Töredékek, 4.

tehát kétségtelenül egy jómódú gazda vagyonán osztozott a család. Szabó Mihály pedig 1655-ben kelt végrendeletében rögzítette, hogy „Amely kevés jószágunk vagyon, harmad része az engemet illetett volna, ha Isten életemet meghosszabbítja...”. Ezen harmadrészből kapott rendelése értelmében a prédikátor két csikós lovat, feleségének tíz csikós lovat hagyott, az iskolának pedig egy harmadfű csikó jutott. Aligha kétséges, hogy az igen jómódú család lovainak száma közel félszáz lehetett. Minden bizonnyal önálló ménesük volt, és ehhez társult néhány kisebb gazda. Ezt támasztja alá a végrendeletnek e kitétele: „Sárközi János adós az lovak őrzésében 4 tall., az nyaraló földbérben 2 tall.” Lényegesen szerényebb, de feltétlenül jelentős állomány tulajdonosa volt az a Kozma Jakab, akinek vagyonáról 1680-ban készült inventárium: „...moyos lovunk ára tallér 65. Két csikónk ára tallér 64 [...] 16 ló in fructibus...”¹⁹⁰

A kezes jószágokat a városban, a házaknál tartották. Ezek részére az esetek nagyobb részében – legalább téle – istállókat építettek. A törökellenes harcok során ezekre az épületekre is sorra jelentős adót vetettek ki.¹⁹¹ Az ígás- és főként a hátslovak takarmányozásukat illetően a szarvasmarháknál igényesebbek voltak. Éppen ezért ezek takarmányozása komoly gondot jelentett még a katonai egységek számára is, amelyek gazdaságon kívüli eszközöket is gyakorta igénybe vettek. Ennek egyik módját érzékelteti a következő néhány eset: „Az nags. Basa és Kench Tarto Parancsolattya Zerent moly 39 lovat az Kewyek Itt Hattanak, azokat kiknek osztotta az Byro Wram Swg István.” Két hét múlva, 1594. január 26-án „Masodszor Ismet az Kyknek osztotta ket ket hetig ezen rend zerent.” „Haradik el Oztasban kiknek vannak az Pasa Szamara Walo lovak.”¹⁹² A civilek – tavasztól őszig – a közvetlenül nem hasznosított jószágokat a közös legelőre, a „Nyomásra” hajtották. Még 1768-ban is 167 lovat találunk a nyomási ménesben.

Az ígáslovak számának megállapítása rendkívüli nehézségeket jelent, mivel a dicális adózást Kecskeméten csak a XVIII. század elejétől követték, ezért az összes lovat tartó gazda nevét és jószágainak számát csak ettől fogva ismerjük. Ezért a minél pontosabb behatárolás érdekében egy-egy családról készített feljegyzések és a különféle lajstromok adataihoz vagyunk kénytelenek fordulni. A legelső lajstrom 1633-ból maradt ránk: „Az kiknek egy-egy lovaik az nagy vezér eleiben vadnak.” A felsorolásban tíz gazda neve található, köztük háromnál „egy kocsi” igénybevételét jelezték. Ugyanebben a robotlajstromban található további két olyan feljegyzés, amely lovak igénybevételét említi: „Az mely ló kocsik Jankó fele möntenek tizedből Böde Mihály, Nagy István, Koncz Lukács, Ola Péter.” Ugyanezen az oldalon: „Az kik hátra maradtak.” A névsor 18 gazda nevét rögzíti.¹⁹³ Valamivel bővebb másik jelentős nyilvántartás, amely 1663-ban készült, már lényegesen több lovat tartó gazda számát örökítette meg.¹⁹⁴ (L. XI. táblázat.) Bár ez a kötelezettség igen sok gazdát érint, azok számbavételét teljesnek távolról sem mondhatjuk. A robotra kötelezett

¹⁹⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/c. 17., ill. 20–21.

¹⁹¹ Bizonyos normák betartása érdekében a tanács az istállók építését is külön engedélyhez kötötte. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 31., ill. 37.

¹⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 35.

¹⁹³ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstromok, 1633. 3., ill. 85.

¹⁹⁴ A táblázatot az előző lányszöveg alatt hivatkozott forrás 176–177. oldalain lévő nyilvántartás adatai alapján állítottuk össze.

lóval rendelkező gazdák is minden bizonnyal jóval többen voltak a városban. Ennek alapján csak az nyilvánvaló, hogy erre az alkalomra kirendelt gazdák száma 249 fő volt. Az itt felsorolt tizedesek száma 29. Aligha kétséges, hogy ők személy szerint nem voltak kötelezve igáslovak kiállítására, holott szinte kivétel nélkül számottevő vagyon volt birtokukban, vélhetően lovuk is volt. Ezen túlmenően erősen valószínű, hogy az év során már különféle igás robotot végzett gazdák jelentős hányada ez alkalommal mentesült a tábori szolgálat alól. Másrészt a lajstrom összeállítói nem jelezték, hogy az egyes gazdák hány lóval vagy kocsival vettek részt. Tekintettel arra, hogy ilyen esetekben általában három lovat fogtak a kocsik elé, gyakori volt, hogy két-három gazda lovát, kocsiját vették igénybe egyetlen fogathoz. Arra is gondolnunk kell, hogy a tábori szolgálat mellett nemcsak a termelőmunkát kellett végezni, hanem ezzel egyidőben további váratlan katonai követeléseknek is eleget kellett tenni, „heverő kocsisorokat” készenlétben kellett tartani.

XI. táblázat
Az táboros kocsisornak és tizedeseknek száma
1663

Tizedesek neve	Lovas gazdák	Gyalog gazdák	Lovas robot	Gyalog robot
<i>1. quadrans</i>				
Balogh István	9	11	4	4
Kis Mihály	6	14	5	3
Szűcs István	9	6	4	2
Szántó István	13	10	5	3
Vida István	15	6	5	3
Varga Mihály	7	16	5	2
Bozoki Márton	4	20	5	2
Mező Mihály	10	6	5	3
<i>2. quadrans</i>				
Csizmadia Márton	10	6	5	3
Vörös Gergely	11	13	5	3
Kincsős János	9	13	5	3
Dopsza Ferenc	5	19	5	2
Tomo János	10	10	5	3
Varga Péter	13	6	5	3
Hamarika János	12	13	5	3
Darabos István	8	16	5	3
<i>3. quadrans</i>				
Komlósi Ambrus	9	14	5	3
Csizmadia János	13	16	5	3
Szeles György	6	15	5	3
Dranyi Mihály	8	14	5	3
Csordás Mihály	14	9	5	3
<i>4. quadrans</i>				
Benészi András	9	11	5	3
Dékány György	7	11	5	3
Toth Máté	6	12	5	3
Bano Márton	11	6	5	2

Sallai Lukács			5	3
Csizmadia Mihály	9	20	4	1
Körös Ferenc	6	13	5	3
Bodor Miklós			5	3
Összesen:	249	326		

A magyar lótenyésztés történetével foglalkozók közül többen igen sötét képet festenek a századvégi állapotokról. Az kétségtelen, hogy a török kiűzése során nemcsak az alföldi lóállomány szenvedett rendkívüli veszteségeket, hanem az egész országban erősen megcsappant a lovak száma. Van, aki egyenesen azt állította, hogy alig maradt ló hazánkban.¹⁹⁵ Éppen ezért fontos minden olyan adat, amely a gyakorta hipotézisekre alapuló megállapításokkal szemben segít a tények pontosabb feltárásában. A város gazdáinak birtokában lévő lovak számának feltárásához fontos támpontot nyújt az 1699-ben készült megyei összeírás, amelyből több igen fontos adatot ismerhetünk meg, és amelyek alapján – bizonyos keretek között – következtethetünk a korábbi évtizedek állapotára is. Hangsúlyoznunk kell viszont, hogy a törökellenes háború miatt a rendkívül keserves közel két évtized valóban nagymértékben lecsökkentette a jószágok számát. Tehát úgy fogalmazhatunk, hogy ezek ellenére ekkor még 1388 igáslovat és 1123 egyéb, minden bizonnyal méneses lovat vettek nyilvántartásba Kecskeméten. Ezek a számok önmagukban is sokat mondanak, de még egyértelműbben vallanak, ha néhány további adatot teszünk melléjük. Nagykőrösön ekkor csak 293, és Cegléden mindössze 94 igáslovat írtak össze. Az egész járás 25 falujában és három mezővárosában pedig összesen 2216 igáslovat találtak. Tehát a teljes állománynak 62,64%-át – közel kétharmadát – Kecskeméten írták össze!¹⁹⁶ Ez a szám önmagában is érzékelteti, milyen arányt képviselt a város e tekintetben a térségén belül.

Az egyes gazdák tulajdonában lévő lovak száma a korábban jelzett rablások, kimerítő lovas szolgáltatások, a kényszerű ajándékozások és felvásárlások miatt erősen ingadozott.¹⁹⁷ A viszonylag békésebb 60-as években csaknem nyilvánvaló, hogy nem egyedül Deák Pálnak volt 100 lóból álló rideg ménese, hisz néhányan nála jóval nagyobb vagyton tulajdonosai voltak. Bár a Rákóczi-szabadságharc első éveiben a város lóállománya további nagy veszteségeket szenvedett, a már korábban is felidézett összeírás szerint több gazdának még mindig jelentős számú lova maradt. Az igáslovakkal együtt Deák István 38, Csorba István 11, Dömötör Gergely 53, Darányi György 19, Kalocsa István 57, Kamrás János 28, Cz. Kiss János 60, K. Nagy István 20 és Varga István 45 különféle korú és nemű ló gazdája volt. A korábbi évtizedekben ezek állománya minden bizonnyal jóval nagyobb, a hasonló birtokosok köre pedig sokkal szélesebb lehetett.

¹⁹⁵ HANKÓ Béla, 1954. 84.

¹⁹⁶ KOSÁRY Domokos, 1965. IV. táblázat. 1. Kecskeméti járás.

¹⁹⁷ Korábbi évtizedből is idéztünk már erre utaló adatokat. Egy újabb eset azt érzékelteti, milyen távolságokra kellett gyakorolnia a mezővárosok gazdáinak méneseiket, nem ritkán csekély sikerrel: 1678. 11. 7-bris [...] Kalmár János lóvai, Zavochi István lóvai katonák hajtották el gyöngyösi Czöke Lukácsnak 57 lovait öregestül, apróstul...”. BKMÖL IV. 1510/i. 1674/b. 90.

Ezen megállapítások realitását nemcsak az 1699-es összeírás imént idézett adatai érzékeltetik, hanem az ugyancsak ebben az évben Halason rögzített számok is a maguk módján erősítik: Farkas János 20 igásló és 20 csikó, id. Tegzes János 15 ló, Kovács Mihály 10 ló és 9 csikó, Szabó Mihály 8 ló és 10 csikó Kiss István 11 ló és 8 csikó, ifj. Tegzes János pedig 12 ló és 8 csikó tulajdonosa volt.¹⁹⁸

A hódoltság korával kapcsolatos romantikus elképzelésekkel szemben egyértelműen állíthatjuk, hogy a kecskeméti lótartás fénykora a XVIII. század derekára tehető. Ekkor hat gazdának volt csaknem a főurakéval vetekedő ménese. Tamási János 103, Rozgonyi István 106, Nagy János 114, Kiss András 135, Varga János 123, Palotás István 144 és Szeles György 251 lovat tartott a város bérelt pusztáin rideg ménesekben.¹⁹⁹

A csekély számú vámjegyzékek, a különféle perek során és a néhány testaméntumban ránk maradt adatok az esetek többségében csak a jómódú vagy egyenesen dúsgazdag családok, gazdák lóállományáról tájékoztatnak. Minden bizonnyal ennek alapján született Nagykőrös forrásainak elemzése során e megállapítás: „...valószínű, hogy lovakat többnyire közép-, illetve gazdag paraszti réteg tartott.”²⁰⁰ Ennek – legalábbis Kecskeméten – mindenképpen ellentmond a korábban idézett 1663-ban készült nyilvántartás, amely szerint a városban legalább 249 gazda kétségtelenül tartott egy vagy több lovat. Aligha kétséges, hogy köztük szerényebb vagyoni is szép számmal volt. Igaz, hogy csak a XVIII. század legelejéről készült egy olyan jellegű összesítés és elemzés, amely bemutatja, hogy az egyes vagyoni rétegek milyen arányban részesedtek a nyilvántartásba vett állományból, de ez is komoly támpontot jelenthet számunkra. Érthetően itt is számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a negyedszázadot átfogó kegyetlen háborúskodás terhei, majd a rácok 1707 tavaszán végzett iszonyatos vérengzése és rablása valószínűleg nem egyformán sújtotta az egyes társadalmi rétegeket.²⁰¹

XII. táblázat

A lovak megoszlása az egyes vagyoni rétegek között 1707-ben

Réteg	Vagony-talan	Törpe-gazda	Kis-gazda	Közép-gazda	Nagy-gazda	Összesen
Adózók száma	46	293	187	106	31	663
Hámos-ló	0	46	223	113	37	420
	1-2		66	58	46	173
	3-6		4	16	23	54
	7-10				7	7
	11-				9	9
	Összesen:		118	147	167	448

¹⁹⁸ SZAKÁLY Ferenc, 2000. 333. A kimutatás fejlécén csikó helyett öszvér szerepel. A latin nyelvű kecskeméti összeírásokban is a lovak (equi) mellett a „hinuli” rovat következik. Aligha kétséges, hogy ez utóbbi a még nem tenyészerett lovakra, azaz a csikókra utal. Öszvérekről korabeli forrásainkban nem találunk utalást.

¹⁹⁹ Aligha gondolhatjuk, hogy a XVII. század bármely évtizedében hasonló állomány létrejöhetett volna. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001. 46.

²⁰⁰ BUZA János, 1984. 36.

²⁰¹ Az összeállítás IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 159. VII. táblázata alapján készült.

Harmad- éves csikó	0	46	286	159	73	8	572
	1-2		7	27	29	5	68
	3-6			1	4	9	14
	7-10					2	2
	11-					7	7
	Összesen:		12	38	58	190	296
Másod- éves csikó	1-2		1	1	4	8	14
	3-				1	8	9
	Összesen:		1	1	7	10	70
Mindösszesen:			131	186	232	648	1246

A táblázat adatai egyértelművé teszik, hogy még a csekély vagyonnal rendelkező törpegazdák csaknem harmada is tartott lovat. Valójában a lovas gazdák 28,8%-a közülük került ki, bár az is igaz, hogy az egész állománynak csupán 10,51%-a volt tulajdonukban. Arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy közülük négyen kettőnél többet tartottak. Az ekkor ugyancsak szerény vagyonnal rendelkező kiscgazdák – a lovas gazdák 30,45%-a – közel fele tartott lovat, köztük 16 fő 3-6 darabot, és az övük volt az állomány csaknem 15%-a. Tehát a helybeli gazdák két legszegényebb rétegéből került ki a lovat tartók csaknem 60%-a! Így aligha állíthatjuk, hogy csak két szűk társadalmi-vagyoni csoport tagjai jutottak többnyire e lehetőséghez. Az kétségtelen, hogy a közepes vagyonú gazdák csaknem kétharmada tartott lovat, és az egész állomány 18,62%-át birtokolták. Közülük csaknem minden negyedik 3-6 lónak volt a tulajdonosa. Persze vitathatatlan, hogy a lovak tenyésztése mindig is költséges és kockázatos vállalkozás volt. Ezért érthető, hogy ennek az ágazatnak az igazi haszonélvezője ekkor is a legvagyonosabb réteg lehetett. Csupán egyetlen nagygazdánál nem írtak össze lovat, és a további 30 gazda a városban lévő egész állománynak több mint a felét birtokolta.

*

A lovakon jelentkező különféle betegségek, sérülések orvoslása az esetek többségében a rátermettebb csikósok, ménespásztorok feladata volt. Ezek közül egyik-másik komoly hírnévre is szert tehetett. Rajtuk kívül a helybeli cigányok ez irányú szakmai ismereteit régtől fogva kamatoztatták. Hornyik János a tanácsi jegyzőkönyv feljegyzései alapján rögzítette magának: „Czigányok már 1597-ben voltak Kecskeméten, még pedig Mihály cigány úgy fordul elő mint lócsízsár.”²⁰² A század végén többen – minden bizonnyal a hadsereg keretén belül – már komoly szakértelemre is szert tehettek. „Birinyből Perneszi nevű orvos embert aláhozván város lovának megbomlásiért [...] adtunk tall. 2, gr. 5, den. 6.” Úgy tűnik, hogy ő már nem kizárólag speciális ismeretekkel, hanem a lovak orvosláshoz kialakított eszközökkel, szerekkel is rendelkezett: „Egy ceglédi embernek, hogy az orvos Perneszi Györgynek eszközét Birinyből aláhozta, adtam gros. 4.”²⁰³

²⁰² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 45. 1599. évből: „Miklós Czigány... N. B. a Czigányok mint csalók, varázslók és lócsízsárok...”. Uo. 52.

²⁰³ BKMÖL IV. 1510/i. 1696. 31., 34.

A rideg méneseből időről időre kifogott csikók, lovak betörése, idomítása nemcsak veszélyes foglalkozás volt, hanem komoly ismereteket is igényelt. Ennek három célja volt: megszelídíteni a jószágokat istállóra, a kocsi elé, a megfelelő helyre betanítani és nyereg alá törni. Ezt a munkát részben a csikósok, részben a lovászok, részben pedig a béresek végezték. Rajtuk kívül a helybeli cigányok is eredményesen munkálkodtak. Több erre utaló adatunk van: 1685-ben Koré 4, Tóth Gergely 8, Sziy Jártó Gergely 4, illetve 5 garast kapott lovak tanításáért. Két évvel később: „Koré cigánynak lótanításért attunk gar. nro. 20.” 1696. március: „Koré cigánynak két csikónak tanításáért [...] az úr számára tall. 2.” 1699-ben Montecuccoli egyik lovát is Kecskeméten tanították.²⁰⁴ Néhányan oly mértékben szakosodtak erre a mesterségre, hogy ragadványnevüket erről kapták: „Az mely Lovát keresi Földvári György Ló Tanító Miskán, ki Véber Dániel lovait tanította...”²⁰⁵

Ezekben az évszázadokban az Alföldön tenyésztett lovak fajtáinak beazonosítására még senki sem vállalkozott. A másfél évszázados török hódoltság idején az itt általánossá vált fajtát, illetve fajtákat a törökök révén ide került keleti (arabs) vér keveredése minden bizonnyal csak javította.²⁰⁶ E századból való feljegyzések a lovak fajtájára nem tesznek utalást, legfeljebb azok színét említik. Ezek közül emelünk ki néhányat. A legkorábbi adataink 1591-ből valók: „Az terekek hattak wolt itt egy kek kecheiel lowat [...] Pesti János Vram Adott Beles Istwannak egy bitang kechel lowat...” 1592: „Kozma Dánielnek kiadatik egy fehér kurta bitang ló... 1592: Egy fekete paripa ló ára [...] egy deres ló ára...” 1659-ben egy „vörös dörös” lovat hajtottak be a városházához.²⁰⁷ A magyar barokk költészet egyik legjelesebb alkotója, a bécsi barokk külsőségeit jól ismerő fiatal főúr komoly igényeket támasztott fogatai összhangjával kapcsolatosan: 1670-ben Koháry István számára „hat szekeres felette szürke csikókat” fogtak ki több gazda méneséből. 1674-ben ugyancsak neki „két fekete lovat” küldtek. 1677-ben azt jegyezték fel, hogy Önodba egyik német generális számára ugyancsak „két fekete kanca lovakat adtunk...” Ebben az évben Koháry Imrének Selmeceire egy „kék lovat” vittek fel. Néhány héttel később jegyezte fel az adószedő: „Pesten vettünk egy almás-kék lovat”, amely minden bizonnyal a város ménesébe került. Az év folyamán Erdődi grófnak küldtek „egy fekete kanca lovat”. 1678-ban „Nacza Lukács amely 2 lovakat ide küldte volt [...] Egy barna nyerges paripa ló, a másik egy barna szürke [...] Pulyai Balázs egy szürke kanca lovat megismervén...”²⁰⁸ 1698-ban Koháry István számára vett „fekete csikóért” kellett a tanácsnak fizetni. A következő évben herceg Eszterházy Péter „veres lováért” fizetett az egyik helybeli gazdának a tanács.²⁰⁹

A város határában felnevelt lovak iránti kereslet mindvégig igen nagy volt. Ezt nyilván elősegítette az is, hogy a csaknem állandósult háborús körülmények miatt a lovakra több területen is igen nagy szükség lett. A század második felében se szeri, se száma a nádornak, a földesuraknak, a katonaság és közigazgatás különféle rendű és rangú potentátjainak ajándékba, adóba, „discretioba” küldött lovak vásárlásáról szóló kiadásoknak, feljegyzéseknek. Több esetben nehéz eldönteni, hogy a kedves-

²⁰⁴ RUSVAY Kálmán, 1976. 56–57., ill. BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–31.

²⁰⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1695. 23–40., IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131.

²⁰⁶ Lényegében ezt állapítja meg RUSVAY Kálmán, 1976. 59.

²⁰⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 29., 32., 37., 39. és 67.

²⁰⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1674/b. 66.

²⁰⁹ Uo. 1670. 55., IV. 1508/c. 1673. 191–199., IV. 1510/i. 1640–1707. Törödékek, 82., Uo. 1676. 87–98., Uo. 1676. 36–37., Uo. 1677. 42–61., Uo. 1698. 39–61., Uo. 1699. 36–42.

kedés, illetve kötelezettség melyik formájáról van szó. Az ezekre vonatkozó felsorolásnál teljességre – érthetően – nem törekedhetünk, ezek közül csupán néhányat emelünk ki illusztrációként. 1663: „Báthori urunknak az mely hat lovat vöttünk...”. 1668: „Báthoriné asszonyunk lovai árában fizettünk tall. 78.” Palatinus asszonyunk számára vöttünk lovat...” „Veselényi László lova árába tall. 10.” „Anno 1670 [...] Koháry István füleki kapitány urunk számára az minémő hat szekeres ... csikókat s egy paripának valót kifogván...”²¹⁰ Olykor még az adóba számított lovakon is számottevő vesztesége lett a tanácsnak: „Az minemű három gyermeklovakat Koháry urunknak vettem az adóban, úgymint tall. 53, amint elvette őnagysága lett kár rajta fl. 31, den. 80.” „Annak utána felküldvén az fekete két lovat, melyet vettünk volt tall. 40 [...], őnagysága vette be 25 tallérban...” A későbbi években is gyakorta jelentette be a főúr igényeit: 1688. július 31. „Koháry István számára 6 ló...”²¹¹ Előfordult, hogy tenyésztésre is vásárolt főúr saját ménese számára Kecskemétről: „Egy monyos lovat Wesselényi urunknak tall. 11.”²¹² A következő évben: „Item 6 lovak harmincadjától, melyeket Erdődi György úrnak a maga számára Úrnepkor vettünk...”²¹³ 1699-ben: „Sz. Mártonyi Istvánnak veres lováért...” fizetett a tanács.²¹⁴

A törökellenes háború alatt a hadsereg is egyre nagyobb igényekkel jelentkezett. Csak ezekről a tanács bevonásával történt adásvételekről maradt feljegyzés. „1686. február 5. Csabani Istvánt Szarvasra küldvén 41 lovakkal, melyeket őfelsége hadainak vittének, az méneseket kiszemeltetvén generális Mercy és Hejlsler uraink, lőtt az quietantia szerint 34 ló, 28 tallérokban computálván bokrát.”²¹⁵ A rendszeresen jelentkező igények és a főurak által önkényesen meghatározott alacsony árak miatt a helyi gazdák sokszor kitérhettek az értékesítés elől, ezért a tanács, ha módja volt rá, más városokban igyekezett a szükséges lovakat felvásárolni. „M. gróf Koháry István urunk őnagysága parancsoltatván, hogy valamely szekeres lovakat vegyünk őnagysága számára, leküldvén Csuka Istvánt Hajagos Györggyel Szegedre, Szentesre [...] Item Kerek Péternek azon lovak keresésére Szabadka felé hogy társastúl oda volt...”²¹⁶ A háborús években a táborkok és tisztek kíméletlenségének mérséklése, illetve jószándékának megnyerése érdekében csaknem rendszeresen kellett a tanácsnak lovakat vásárolni és Budára, sőt Bécsbe küldeni. Álljon itt 1693 és 1697 közötti évekből néhány adat: „Commissarius Schweidler úrnak Budára az mely lovat pro discretione adott volt a város, azért fizetett bíró uram Szentkirályi Pál úrnak tall. 35.” „N. Kalocsa Jánosnak és Istvánnak 2 lóért a budai commissarius számára tall. 52.” „Obesbakmester uram az mely csikáját elvette Pip. Kis Istvánnak, azon két lovakért [...] tall. 77, gar. 2.” „Haisler generalis számára való lovakért Ola Istvánnak tall. 26, Szabó Bálintnak tall. 26. Illyés Jánosnak tall. 52, Szentkirályi Pál egy lováért tall. 35, melyet a becsületes város pro discretione a budai commissarius Sveidler urunknak conferalt.” Kőrösi Sánta Ferencnek, hogy felesége egy csikó lo-

²¹⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 1., uo. IV. 1510/i. 1668–1669. 44–46., uo. IV. 1508/c. 1668. 182–186., uo. IV. 1510/i. 1670. 55.

²¹¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 197–203. A tanács a csikók árának harmadát veszítette rá erőszakolt közreműködésen. 1774. február 15. Uo. 1573. 191–199., uo. IV. 1510/i. 1688. 58–59.

²¹² Monyos ló = mén. Az ára alapján minden bizonnyal csődör csikóról volt szó. BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 20–26.

²¹³ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek. 76.

²¹⁴ Uo. 1699. 36–42.

²¹⁵ Tehát a kemény katonai szolgálatnak is igen jó arányban megfelelték a kecskeméti gazdák lovai. BKMÖL IV. 1510/i. 1685. 24–51.

²¹⁶ Uo. 1692. 12–31.

vát elhoztuk Nedeczki Sándor dicator számára, adtam tall. 39.” „Csuka Istvántól egy csikót vettem, Bécsbe is küldtettem, tall. 37.” „Bécsben az két csikók felvitelének alkalmatosságával amely 50 tallérokat megfizettének...”²¹⁷ A legmagasabb méltóságok is méltatták a kecskeméti lovakat: „Szabó Istvánnak egy gyermeklőért, melyet hg. [...] Eugenius [...] számára vettünk, tall. 28.” 1697. február: „Savoiai herceg számára discretioba vettünk Szabó Bálinttól két paripa csikót tall. 60.”²¹⁸

A kun puszták bérbevétele érdekében Eszterházy Péter nádor kegyét igyekeztek ismételtelen megnyerni. Ezért, a korabeli szokásoknak megfelelően, a bőséges ajándékokban és kedvének keresésében bízhattak igazán. Vele kapcsolatosan csak egyetlen évben, 1699-ben a következő feljegyzéseket találjuk: „Kalocsa Jánosénak palatinus úr számára való lóért és commissarius Schweidler úr számára való öt lóért tall. 172, den. 12.” „Sz. Mártonyi Istvánnak veres lováért m. gr. Eszterházi Péter uram számára tall. 24. Palatinus uram ő hercegsége számára Pánczél Istóktól vevén csikó lovat tall. 28.” „...palatinus ő hercegsége számára Kozma Mihálynak két csikóért tall. 60 [...] Ugyan ő hercegsége számára Kamarás János uram lováért tall. 28 [...] Platinus uram ő hercegsége számára Bíró Gergely lováért tall. 28 [...] Palatinus uram ő hercegsége számára n. Deák István lováért tall. 27 [...] Palatinus uram ő hercegsége számára 1 lóért és praeses uram öngységának egy lóért Gyullyácsi Tamás uramnak tall. 56.”²¹⁹

A főtisztek egy része szinte telhetetlen volt e téren is. Forgács gróffal különösen meggyűlt a kecskeméti baja már az előző évtizedekben. Ezért vele kapcsolatosan semmiképpen sem lehetett a város szűkmarkú. A neki ugyancsak egyetlen évben adott ajándékokért kifizetett összegekből idézünk néhány feljegyzést. 1700. május 17. „Szentkirályi Mihály két lováért és Eördög András lováért és úgy Szántó Lukácsénak lováért m. győri generális Forgács Simon úr öngysága számára adtam 105 tall.”, majd november 12-én: „M. gróf Forgács Simon uram öngységának az minemű kanca lovakat adtunk hoc modo exolvátuk ezen pénzből: Szabó Bálint uramnak két kancáért 38 tall. 6 den. Bede János uramnak egy kancáért 19 tall. Csáki Dávidnak egy kancáért 19 tall. Kis Mihálynak egy kancáért 19 tall. Mora Ágnesnek egy kancáért 6 tall. 28 den. az többit főbíró uram adta.”²²⁰

*

A meglehetősen szórványos adatok miatt a lovakal történő helyi és külföldi kereskedelemről megnyugtató képet adni nem tudunk. Arra már korábban is utaltunk, hogy külföldre az előző században is lényegesen kevesebb lovat vittek, mint szarvasmarhát. A század első felében még ez a szerény kivitel is erősen visszaesett. Az 1676-ig megtartott országos vásárokon a környékeliek itt minden bizonnyal számottevő forgalmat bonyolítottak le. Az 1696-ban visszakért és visszakapott vásártartási joggal élve ismét megélnékült a közeli és távoli településekkel Kecskemét árucseréje. Talán éppen ezért a század végéről valamivel bővebben tűnnek fel a lo-

²¹⁷ BKMÖL IV. 1510/i. 1693. 42–53., 62–63., 76–85. Uo. 1696. 21–36.

²¹⁸ Uo. 1697. 30–55.

²¹⁹ Uo. 1699. 53–59., 36–42.

²²⁰ Uo. 1700. 40–41.

vak adásvételére utaló adatok. Ezek egy jelentős részénél viszont tudnunk kell, hogy nem teljesen a szabad kereslet-kínálat alapján alakultak, mivel a hadsereg, az egyes földesurak és hivatalnokok nem mindig vették azt figyelembe.

A főbíró, a másodbíró és a székbírák nyilvántartásai lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy elfogadható áttekintést nyújtsunk a lovak árának alakulásáról. A nagyállatokon belül a lovak használati értéke, ára mutat legnagyobb eltérést. Ezt az idézte elő, hogy nemcsak a katonák igényelték a legkiválóbb példányokat, hanem a barokk szokások elterjedése során reprezentációs célokra a főurak és a középnemesek közül is egyre többen áldoztak jelentős összegeket a legszebb állatok megszerzésre, külsőre is összhangot mutató fogatok létrehozására. Mivel az esetek többségében egy-egy évből több adatot is sikerült összegyűjteni, így az átlagok jobban mutatják a tényleges forgalmi értékeket.²²¹

XIII. táblázat
A lovak árának alakulása

Megnevezés	Év	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
Csikó	1592	400	200	300	2
	1670	2860	2060	2726	6
	1672	4593	4593	4593	6
	1677	3360	3300	3315	8
	1679	3360	3360	3360	6
	1680	7680	6480	7280	3
	1688	5400	5400	5400	2
	1693	2520	2520	2520	1
	1696	8280	6650	7440	4
	1695	6480	3758	6445	6
	1697	6120	5040	5520	3
Ló	1591	400	350	375	2
	1594	600	600	600	1
	1662	2400	1360	1880	2
	1663	2480	1280	2221	22
	1664	2560	4000	1389	15
	1665	4640	933	2136	10
	1666	2000	1800	1933	3
	1667	3200	2600	3000	3
	1668	4600	2000	3223	13
	1669	1200	1200	1200	1
	1670	5200	3300	3884	5
	1671	440	1700	3050	2
	1672	4680	4680	4680	1
	1673	6480	4800	5333	3
	1674	5220	2640	4723	11

²²¹ Miként a szarvasmarhák árának bemutatása során tettük, itt is utalnunk kell arra, hogy a lovak árát is sokféle pénznemben adták meg. Ráadásul a század első harmada táján egész Európát megrázó hatalmas infláció ment végbe, amely során a nemesfémek egymáshoz viszonyított ára is erősen változott. A század második felében pedig sok tucat hazai és külföldi pénz, elnevezés bukkant fel, amelyeket sokszor csak néhány évig használtak, ismertek. Éppen ezért számítási pénzre, a 100 dénár értékű magyar forintra számoltuk át az adásvétel során rögzített tételeket az adott év árfolyama alapján.

	1676	5280	1920	2220	5
	1677	6000	3120	3621	15
	1678	1860	1440	1560	2
	1680	3600	3600	3600	1
	1681	5760	2783	3328	11
	1682	7680	980	2471	14
	1683	4200	880	1830	4
	1684	8560	860	1414	12
	1685	5040	3640	4340	2
	1686	7200	2520	2653	35
	1687	4740	4740	4740	1
	1688	4740	4740	4740	1
	1690	7200	5940	6516	5
	1693	6960	2430	4929	7
	1694	6300	4680	5004	5
	1695	8100	8100	8100	2
	1698	9000	5040	7020	5
	1699	5400	4320	4860	8
	1700	7218	1108	4251	23
Kanca	1592	550	550	550	1
	1594	720	720	720	1
	1677	3600	3360	3520	3
	1685	1680	1680	1680	1
	1696	5220	4680	4932	5
	1697	5370	5040	5205	2
	1698	5400	5400	5400	1
	1699	3420	3420	3420	1
	1700	3450	1108	3113	20
Mén	1676	2640	2640	2640	1
	1698	5400	5400	5400	1
Paripa	1594	350	350	350	1
	1670	4400	4400	4400	1
	1682	6720	6720	6720	1
	1696	6480	4680	5779	10
	1697	5940	5940	5940	1

A figyelemre méltó adatsorok ellenére – miként már utaltunk rá – a lovak árának alakulásán belül az alapvető tendenciák megállapítása lényegesen nehezebb, mint a szarvasmarhák esetében. Itt a legmagasabb és a legalacsonyabb árak közötti különbségek olyan nagyok lehetnek, hogy a valós átlagot sok esetben torzítják. Ráadásul a most rendelkezésünkre álló adatok száma sok évben elég csekély.²²² Ezért csak további források feltárásával, további adatok gyűjtésével, nagyobb körzetek forrásainak egybevetésével lehet tárgyilagosabb következtetéseket levonni. Az itt rendelkezésünkre álló árak alapján csak azt fogalmazhatjuk meg, hogy a háborús években az átlagosnál nagyobb összeget kértek-adtak a lovakért. Az is kétségtelen, hogy kisebb hullámozás mellett a lovak ára számottevő emelkedést mutat. Ennek okát

²²² Nem árt utalni arra, hogy Buza János többször idézett munkájának (BUZA János, 1984. 35–39.) „A lótarásra utaló adatok” c. fejezetében hasonló összeállításra kellő mennyiségű adat hiányában nem vállalkozott.

– az ismételten előidézett pénzromlás mellett – részben abban kereshetjük, hogy a mezőgazdasági termelőmunka során mind több területen igényelték az ökröknél mozgékonyabb, gyorsabb igavonókat. A másik fontos okként a szállításon belül jelentkező igények erőteljes változását kell megemlítenünk. A török kiűzése után nemcsak az áruk mozoghattak lényegesen nagyobb tömegben és sokkal nagyobb távolságokon belül a korábbiakhoz képest jóval vigasztalóbb biztonságban, hanem a személyek mozgása is erősen megnőtt. Részben ehhez az igényhez igazodva, részben pedig a hadsereg és a közigazgatás igénye alapján kiépülő postaszolgálat követelt nagyobb számban és jobb minőségben lovakat a tenyésztőktől. Ezek az igények és követelmények együttesen a következő században a lótenyésztés előtt újabb igen nagy lehetőségeket, a korábbiaknál jóval tudatosabb és eredményesebb kiválogatást, nemesítést, a tartási körülmények lényeges javítását és a takarmányozás új alapokra történő helyezését követelték meg. Ezek a feltételek nálunk viszont csak a század második felében jöttek létre, és hozták meg az első igazán komoly eredményeket.

V. A juhászat

Háziállataink közül kétségtelenül a juhok tudták évszázadokon át a legtöbb nyersanyagot szolgáltatni a háztartások számára. Termékeik minden család életében fontossá, sok esetben meghatározóvá váltak. Az év jelentős részében tejük, különféle tejtermékük, a hosszú időn át jól tárolható és szállítható sajtok nélkülözhetetlené váltak szinte minden vagyoni-társadalmi csoport táplálkozásában. Húsuk nélkül csaknem elképzelhetetlen volt a hétköznapi és családi ünnepeken az egykori élelmezés. Bőrük, gyapjuk a ruházatkodás elengedhetetlen alapanyagai és kellékei voltak. Tekintettel arra, hogy néhány juhot még a legszegényebb háztartások is meg tudtak vásárolni, és el tudtak tartani, a baromfi mellett a legszeleesebb társadalmi csoportok váltak érdekeltté tartásukban.

A Homokhátság, illetve az ezen belüli települések hódoltság alatti juhtenyésztéséről átfogó munka még nem készült. Hornyik János munkáiban utalt ugyan több helyen is a juhtenyésztésre, sok helyen idézte, milyen mennyiségű juhot, bárányt kellett egyik vagy másik hadsereg, illetve hatóság számára szolgáltatni, elszórtan idézett több részt a juhászokkal kapcsolatos rendészeti intézkedésekből, de ezek – csaknem kivétel nélkül – egymástól elszigetelten jelennek meg. Mészáros László a XVI. századi defterek adataira alapozva vázolta fel a budai szandzsák településeinek juhászatát. Bemutatta, hogy a Duna–Tisza közén akkor a „három város” között Kecskemét juhtenyésztése volt a legjelentősebb. A „hász” városok juhállományának közel fele a kecskeméti gazdák tulajdonában volt. Az 1546-os adatok szerint itt lakott a juhos gazdák kétötöde, 1562-ben pedig kétharmada.²²³

A Szegedről készült monográfiában Szakály Ferenc a város széles körű állattartását ismertette a juhászatról csak egy 1670 körüli – pontosan nem datált – török adó- és tizedjegyzék alapján tudott adni néhány támpontot. Ekkor Szegeden 18 873 db juhot találtak az összeírók, amely azt jelzi, hogy az előző századhoz képest számottevően megnőtt a gazdák állománya.²²⁴ Hódmezővásárhelyen a XVII. században a juhtenyésztés igen elterjedt volt: a 321 adózó közül 81 gazdánál írtak össze juho-

²²³ MÉSZÁROS László, 1979. 84–90.

²²⁴ SZAKÁLY Ferenc, 1983. 683–686.

kat. Csak 60 gazdánál jelölték számukat, a többen nyilván csekély mennyiségben találtak jószágot. A 60 gazdának viszont 33 714 db juha volt. Ezek több mint fele 300 és 1000 közötti állat után adózott.²²⁵ A szomszédos Nagykőrös hódoltság alatti juhtenyésztéséről Majlát Jolán monográfiájában csupán néhány adatot közöl. Búza János többször idézett munkájában már bővebb áttekintést ad. Megállapítása szerint a városban a XVI. században a juhállomány szerény volt. Az 1630-as években négy év átlagában a juhmarhaszám az összesnek 14%-át alkotta. A XVII. században viszont a városgazdaságon belül már kétségtelenül nagy szerepet játszott a juhtenyésztés, amelynek alapját a gazdától szedett báránydízma vetette meg. Ennek eredménye 1671-ben már kézzelfoghatóvá vált. „Megh számlálván a naira kiment juhott öreghével, aprójával és kossával facit 1746.”²²⁶ Ezzel együtt az adózáson és minden bizonnyal az állattartáson belül sem ez volt a meghatározó ágazat.

Szabó Kálmán munkássága során a kecskeméti pásztorkodás több területét érintette. A legátfogóbban a juhászattal foglalkozott.²²⁷ Feldolgozásai a néprajz tudományos irodalmát nagyban gazdagították. A juhászat XVII. századi vagyoni-társadalmi hatásával – teljesen érthetően – csak érintőlegesen foglalkozott. Szerencsénkre nemcsak a korában még élő, a hagyományokat híven őrző öreg juhászokat tudta megszólítani, nemcsak az ő ismereteikre hagyatkozott, hanem a történelmi háttér megrajzolására is komoly gondot fordított. Ennek érdekében felhasználta az akkor még hozzáférhető, három évszázad változásait, fejlődését rögzítő tanácsi jegyzőkönyveket is. Igaz, hogy választott témájához bőségesebb anyagot elsődlegesen a XVIII. századból tudott idézni, szerencsénkre a XVII. századból is megmentett néhány fontos ismeretet. Ezeket itt is hasznosítani lehet.

*

A Homokhátságon a juhok éppoly rideg körülmények között éltek, tenyészték évszázadokon át, mint a szarvasmarhák és a lovak. Sőt, néhány területen még mostohább viszonyok közé kerültek. Legelőjük, vizük, téli takarmányuk legtöbbször rosszabb minőségű volt, mint a nagyállatoké. Amikor a tél közeledtével a marhákat és a lovakat a letarolt legelőkről, a „nyaralókról” a teelőkre hajtották, a juhnyájuk még heteken át járták az egyre kopárabb határt, és csak amikor a talaj megfagyott, a tél ténylegesen beköszöntött, hajtották őket a kertek, a szántóföldek közé. Ott szalmán és szénán teletették ki a jószágokat. Juhszín még ekkor sem várta őket, hanem legtöbbször csak a háromágú szárnyékok nyújtottak minimális védelmet a viharokkal szemben, amelyek megakadályozták, hogy esetleg az egész nyáját ellepje a hó. A teletetés két-három hónapig tartott, és rendszerint már jégtörő Mátyás (február 24.) után kimozdultak a juhászok teletelőlőhelyükről. A havas, szigorú teleken sok költségbe került a gazdáknak a teletetés, és igen nagy értéke lett a különféle takarmánynak. Legfeljebb az anyajuhok maradtak a fialás időszakára védettebb helyen.

²²⁵ KOVÁCS István, 1984. 341–343.

²²⁶ MAJLÁT Jolán, 1943. 120.

²²⁷ SZABÓ Kálmán, 1986. 105–177.

Sajnos, nincs adatunk arra, hogyan, milyen körülmények között történt az éves szaporulat szempontjából oly fontos elletés, a fiatalítás. A legkorábbi adataink is csak a XVIII. századból valók. Tény, hogy a juhos gazdák igyekeztek a városhoz minél közelebb biztosítani erre megfelelő helyet, hogy később a tejet, a tejtermékeket minél könnyebben el tudják juttatni a városba. A szántóföldek, a vetések védelme érdekében a tanács ezeket a szándékokat nem tudta figyelembe venni, és csak a távolabbi pusztákon engedélyezte ezt. Az ezzel kapcsolatos rendeleteket azonban sorra kijátszották, ezért gyakorta meg kellett ismételni azokat. Az 1733-ban hozott rendelet értelmében „Senki is a Város Földjén Juhaikat ne ellesse, s elletőkét fel ne építsék, hanem a Kun Pusztákon elletessék”.²²⁸ Az anyajuhok és a napos bárányok védelme érdekében régtől fogva készítettek a pásztorok olyan félig földbe vájt alkalmatosságokat, amelyek a nagyobb hidegtől védték a jószágokat. Ezek kezdetlegességük ellenére az alapvető célt biztosították. Nem véletlen, hogy 1688 tavaszán „Szegedi katonák, hogy itt ellették a jószágait, úgy mint a juhokat, adtanak flo. 2, den. 12 [a város tanácsának].”²²⁹

*

Bár a kecskeméti civisek és parasztok gazdálkodásán belül nem a juhászat volt a meghatározó ágazat, aligha kétséges, hogy igen fontos helyet kapott mind az adóztatás, mind a lakosság élelmezése terén. Az adószedő feljegyzései között található adatok, a dézsmabárányok rendszeres szedését számon tartó lajstromok, a különféle szolgáltatások során elhajtott jószágok száma stb. mind azt jelzik, hogy az egyik legjelentősebb foglalkozási ág volt már a XVII. században is.

Tekintettel arra, hogy a juhászat lényegesen szélesebb társadalmi csoportokat érintett, mint a nagyállattartás, jóval nagyobb számban voltak olyan gazdák, akik önálló nyáját tudtak fenntartani. Ezekről sajnos nem maradt ránk semmiféle nyilván tartás. Számukra csak a juhászai létéből tudunk következtetni, akik időről időre kisebb-nagyobb szabálysértést követtek el nyájuk legeltetése, az elletés és nyírás során, és legtöbbször gazdáik nevét is feltüntették. Itt csak két időponthoz, 1662-höz és 1675-höz közel eső évekből gyűjtöttünk ki anyagot, teljességre ekkor sem törekedve. Alapvető célunk az volt, hogy ily módon érzékeltsük, láthatóvá tegyük, milyen vagyoni-társadalmi csoportokhoz tartoztak az önálló juhászt, az önálló nyáját tartó gazdák. Ennek érdekében rögzítettük a feljegyzés évét, a gazdáknak két jelzett időpontban megállapított vadszámát, adójuk összegét és a dézsmába beadott bárányaik számát.²³⁰

²²⁸ SZABÓ Kálmán, 1986. 131–133.

²²⁹ BKMÖL IV. 1510/a. 1687. 3–8. Minden bizonnyal a városi tanács ellető juhászi által készített alkalmi létesítményeket vették igénybe.

²³⁰ Az összeállítás több forrás együttes felhasználásával készült. A vadszám és az adó összege a jelzett évek adókönyveiben (BKMÖL IV. 1508/c.) található. A juhászok nevét a főbírói számadáskönyvekből (BKMÖL IV. 1510/i.) gyűjtöttük ki. A báránydezma adatai ugyancsak a jelzett évek adókönyveiből (1662: 216–217., ill. 1675: 136–139) valók.

A táblázat fejlécében a V = Vadszám, A = Adó, Bd = Báránydezma.

A kurzív formában szedett számok az 1678. évből valók.

XIV. táblázat
Összeállítás juhászt tartó gazdákról

Név	Év	1662			Év	1675		
		V	A	Bd		V	A	Bd
Szivós Pálné	1668	366	13		1673			
Borbély György	1668	44	13		1673			
Molnár András					1670	8	6	3
Dékány György					1673	272	19	39
Varga Mihály					1673	115	18	6
Nagy György					1673	72	14,5	5
Kincös János					1673	144,5	18	
Hajgató János					1673	127	18	15
Máté Kovács					1673	22	12	5
Sándor Gergely					1673	15	10	2
Hegedűs Jánosné					1673	300	18	18
Kati Péter					1673	33	11	
Tar György					1673	167	18	7
Bán Lőrinc					1673	32	11	
Nagy Péter					1673			4
Kanay András					1673	16	4	6
Borbola Mihály					1673	9,5	7	4
Szeles György					1673	236	18	28
Császár Gergely					1673	309	18	28
Csorba István					1673	24,5	12	4
Balogh István					1673	192	18	8
Miklós Kovács					1673	48	15,5	7
Kalocsa János					1673	759	18	40
Kádas János					1673	39	8	7
Csaba Mihály					1673	106	18	9
Dömötör Márton					1673	126,5	18	12
Szabó Berta					1673	168	18	9
Sárközi János					1673	235	7,5	
Szeőcs János					1673	14	10	
Szentkirályi Pál					1676	225	18	15
Csuka Miklósné					1676	277	18	2
Bodor György					1676	15,5	7,5	
Sárközi Pál					1676	243	18	18
Barkó Bendek					1676	121,5	18	16
Szabó Mihályné					1676	235	18	47
Deák Pál					1676	652	18	47
Csaba Mihály					1676	106	18	9
Czirkátor Mártonné					1676	39	5	
Pulyai György					1676	3	3	18
Sánta György					1676	49	13	5
Magó Mihály					1676	110	18	4
Szabó Bálint					1676	98	18	6
Horváth Péterné					1676	246	18	10
Kovács Gergely					1676	265	9	4
Szücs István					1676	24	10,5	2

Sándor Gergely					1676	15	10	2
Nagy Ferenc					1676	162	18	9
Csáki Miklós					1676	101	16	5
Dora Benedek					1676	47	10	3
Varga Miklós					1676	50	14	11
Czibalmos Andrásné					1676	7,5	4	
Bede Lukács					1676	66	16	22
Szabó Keresztes					1676	121,5	13	6
Mészáros János					1676	36	14	13
Pathay András					1676	759	18	85
Borbola András					1676	9,5	7	4
Sárközi István					1676	193,5	18	7
Oláh János					1676	8	3,5	12
Fekete Tamás					1676	10	7,5	7
Körös János					1676	151,5	18	10
Molnár Mihály					1676	142,5	18	7
István Kovács					1676	29	9	
Kemény András					1676	124	18	7
Kovács Gergely					1676	26,5	9	4
Kaszap Imre					1676	54	12	
Szőke János					1676	12	10	6
Kis Istvánné					1676	129,5	16	
Kamarás Ambrus					1676	759	18	53

Mivel az itt közzétett összeállítást nem a juhászokat tartó valamennyi gazdáról készült lajstrom alapján állíthattuk össze, így teljesnek távolról sem mondható, ezért sokoldalú elemzés végzésére sem vállalkozhatunk, de az adatok viszonylag nagy száma, a két dátum közelsége azt lehetővé teszi, hogy belőle néhány következtetést levonjunk. Az első megállapításunk: 1673-ban 30, 1676-ban pedig további 36 gazda juhásza vétett a város statútumai ellen. Aligha kétséges, hogy a juhászok a városban a bérmunkát vállalók egyik jelentős csoportját alkották. Az adólajstromok adatai alapján megállapíthatjuk azt is, hogy öt juhászt tartó gazda csekély adót fizetett, így valójában törpebirtokosnak mondhatjuk őket. Újabb 15 gazda 6–10 forint közötti adóra volt kötelezve, akiket kisbirtokosnak mondhatunk. Ugyanennyien nagyon figyelemre méltó vadszámmal rendelkeztek, és jelentős adót – 11–17 forintot – fizettek. Az összeállítás alapján megfogalmazható egyik legfontosabb megfigyelés mégis az, hogy a juhászt tartó gazdák közel 50 százaléka a leggazdagabbak közül került ki.

Miként látni fogjuk, a számottevő juhot tartók lényegesen többen voltak, mint ebben a táblázatban szereplők. Ezért elég gyakori eset volt, hogy kényszerből társultak, közösen fogadtak pásztorokat, béreltek legelőket. Sajnos a XVII. századból nem maradtak fenn olyan feljegyzések, amelyekkel ezt a gyakorlatot pontosan fel tudnánk idézni. Rendelkezésünkre áll viszont 1705-ből egy rendkívül fontos jegyzék, amelyet segítségül hívhatunk. Igaz ugyan, hogy néhány évvel az évszázad befejeződése után rögzítették, de mivel tudjuk, hogy a feudális-rendi társadalmon belül a mezőgazdaság egyes ágazatai rendkívül lassan változtak, aligha lehet kétséges, hogy egy hosszú fejlődés eredményeként alakult ki ez a gyakorlat, és az előző század utolsó felében-harmadában csaknem pontosan ilyen szokásokat követtek a város gazdái.

Annak érdekében, hogy a fogalmakat következetesen tudjuk használni, itt szükségessé válik egy rövid kitérőt tenni. Tisztáznunk kell a farka és a nyáj szavak korabeli pontos jelentését. Szabó Kálmán megállapítása szerint: „Régebbi időben a farka-n egy-egy gazdának esetleg többszázra menő juhait értették. A nyáj pedig több gazdának a közlegelőre összevert farkáiból állott.”²³¹ A későbbi elemzés alapjául szolgáló lajstrom több mint húsz farkagazdát sorol fel, de mindegyik farkagazda mellett több gazda neve is fellelhető. „7-mo. Mago Mihály uram farkájáról maga ő kegyelme adott 2, Berze Mihály 2, Csaba Mátyás 1, Földvári György 1, Kovács János 1, Sz. Martoni István 1, Molnár Gergely 1, Sárközi Mihály 1.”²³² Ezen idézet alapján aligha marad kétségünk afelől, hogy a farka szó egy szervezeti, üzemeltetési formát, keretet jelent, amelyen több gazda együtt őrzött juhait értették, amelyet egy-egy farkagazda szervezett és működtetett. Azt az elképzelést, hogy a farka csak egyetlen gazda juhait jelentette, cáfolja e lajstrom néhány további kitétele is, melyekben nem egy, hanem két-két farkagazda neve található: „3-tio. Boda Gergely és Bekő András uraink farkájáról hajtottak be 10 fias juhokat. Gombos Miklósé 1, Mod Miklósé is 1, Szűcs Mihályé 1, Börze Jánosé 1, Herczeg Istváné 1, Kasza Györgyé 1, Baráth Györgyé 1, Bekő Andrásé 1, Boda Gergelyé 1.”²³³

Állításunkat alátámasztja egy ez évből való újabb lajstrom bevezető szövege: „Méltóságos generális Károlyi Sándor urunk önagsága parancsolattyaából az kívánt vágókat az mely becsületes uraimék farkájokról kiszaggatták, rendi így következik...”²³⁴ Az első szaggatás során 14 gazda farkáját említik, köztük Bíró Istvánét, amelyben sajátján kívül további tíz gazda tartotta marháját. Tehát a farka szó nemcsak a juhászaton belül, hanem a szarvasmarhatartásban is egy üzemszervezeti forma volt.

További feljegyzések idézése meggyőzhet bennünket arról is, hogy valójában a nyáj a különféle korú és nemű juhok együttes tömegét alkotta. Ennek érdekében célszerű egy Nagykőrösön lejegyzett, korábban már idézett mondatot megismételni: „Megh számlálván az naira kiment juhott, öreghevel aprójával és kossával facit...”²³⁵ Itt tehát egy meghatározott tulajdonos, a tanács különféle juhait félre nem érthető módon nevezték nyájnak. Ily módon tehát akár egy gazdának, de akár többnek is lehetett nyája. Ezt a nyajat esetenként megbontották. Tavasszal az elletéskor a vemhes anyajuhokat különítették el belőle, nyáron pedig a kosokat. Télen viszont ismét helyreállt a nyáj egysége. A városi tanács bérkifizetési is érzékeltetik a különbségeket: „Nyájjuhásznak Fejes Máténak béri...” „Karsai Lukács fejősjuhásznak béri...” „Nyájjuhász, fogadtuk meg Dömötör napig in fl. 13, fél ruhában [...] Orbán fejősjuhászt in fl. 10. Sz. Demeter napig fél ruhában [...] Fejes Máténak kosok őrzéséért...”²³⁶ Az illusztrálás teljesebbé tétele érdekében nem lesz felesleges a következő adat idézése sem: „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleiben nro. 2022 juhott. Az fejősjuhász eleiben 121 juhott.”²³⁷ Tehát a végzendő munka jel-

²³¹ SZABÓ Kálmán, 1986. 106.

²³² BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 19–27.

²³³ A 4. helyen említik Tóth Ferenc és Nagy Ferenc farkáját, ahonnan további öt gazda adott 1-1 anyajuhot, a 16. helyen Böde János és Nagy István farkáját, ahonnan rajtuk kívül további hét gazda adott 1-1 juhott.

²³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2006. 131–138.

²³⁵ MAJLÁT Jolán, 1943. 120.

²³⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 6–12., ill uo. 1674. 231–235.

²³⁷ Uo. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

legét és a szolgálat idejét pontosan megkülönböztették. Erősen eltért azoknak a juhoknak a száma és jellege, amelyeket a nyájjuhászra bíztak. Az évnek csak nem egészen felére korlátozódó, de igen nehéz munkát jelentő fejős juhász munkabére számottevően különbözött a kospásztor béréától, mivel a nyáj egészétől csak néhány hónapra külön választott kosok őrzését akár gyerek, főként pedig már csökkent képességű öregember is el tudta látni.

A feljegyzés bevezető szövege pontos tájékoztatást ad: „Anno 1705. die 12. Junii. Az becsületes tanács végzése szerént az falka juhokról az város számára ki ki az becsületes lakosok közül mennyit adott, renddel így annotáltatott.”²³⁸ Itt a helytakarékosság érdekében táblázat formába tömörítjük a lajstrom adatait.²³⁹

XV. táblázat
A város számára az egyes falkákból beszedett fiasjuhok megoszlása

A falkagazdák		A gazdák száma	A juhok száma
Neve	Báránydézsmájuk		
Böde Albert		9	10
Ola István	5	8	9
Kis István	11	8	10
Boda Gergely és Bekő András	4 és 5	10	10
Tóth Ferenc és Nagy Ferenc	4 és 5	8	7
Máté Kovács	11	7	10
Demeter Gergely	30	1	9
Magó Mihály	8	8	10
Kamarás János	16	3	10
Sárközi János	7	10	10
Nagy Márton	5	8	9
Bíró István	7	9	9
Szabó Bálint	23	2	10
Kovács Gergely	1	4	8
Nádasdi István		3	7
Aczél János	8	4	5
Böde János és Nagy János	25 és 13	8	9
Böde János	25	4	10
Szentkirályi Pál	7	5	6
Dékány György	9	7	8
Kalmár Péter	4	6	8
Hegedűs János	9	5	8
Összesen		137	192

²³⁸ Tehát a korabeli szóhasználat szerint is kétségtelen, hogy a juhfalca és a juhnyáj nem azonos fogalom.

²³⁹ A táblázat a BKMÖL IV. 1508/c. 1705. 19–27. oldalakon található nyilvántartás alapján készült. A dézsmabárányok számát az 1700. évi lajstromból nyertük. Néhány esetben az 1698. évi adatokat tudtuk hasznosítani, ezeket kurzív formában közöljük. Két esetben a falkagazda báránydézsmájáról nincs adatunk. Böde János neve két falkánál is fellelhető. Tekintettel arra, hogy az átlagosnál jóval nagyobb számú báránydézsmát adott, elképzelhető, hogy nemcsak maga volt falkagazda, hanem Nagy Istvánnal közösen is tartottak fenn egy másik falkát.

Erősen valószínű, hogy az itt felsoroltakon kívül létezett több juhfalca is a város határában. Ezt az támasztja alá, hogy az 1695. évi gazdasági mélypont után, amikor a báránydézsmajegyzékbe csak 31 gazda neve került be, 1698-ban már 175-en és 1700-ban már 204-en adtak le dézsmabárányt. Az viszont kétségtelen, hogy a város legmódosabb gazdája, Kalocsa István, bár 150 tenyészjuh után adózott, az 1705. évi jegyzékben neve nem lelhető fel. Erősen valószínű, hogy önálló nyája volt, de a jelzett időben anyajuhot nem adott le a városnak. Bár szerényebb állománya volt az ugyancsak gazdag K. Nagy Istvánnak és Varga Istvánnak – 90, illetve 120 juhot vett nyilvántartásba náluk az adószedő – az ő nevük sem tűnik fel sem a falcagazdák, sem a társulók között, mivel minden bizonnyal ők is önállóan fogadtak juhászt és külön tartották nyájukat.

Tekintettel arra, hogy a vizsgált században nem készült adójegyzék, vagy ehhez hasonló dokumentáció a városban levő juhokról, számunkra legfontosabb tájékoztató lehetőséget a báránydézsmákról készített lajstromok nyújtják. Az éves szaporulatból a tizedet október végén, Szent Demeter napkor szedték be. Ettől eltérően nem ritkán kértek egy-két bárányt a gazdáktól, de ezeket külön számontartották, és a tényleges dézsmába beszámították.²⁴⁰ Kecskeméten a dézsmabárányokkal kapcsolatos legrégebb feljegyzés 1649-ből való. Sajnos erősen töredékes. „Anno 1649. az dézsmabárányoknak száma Czirkátor Mihály uram főbíróóságában.” Valójában csupán néhány gazdára utaló adatot tartalmaz, ezért ebből következtetéseket levonni nem lehet.²⁴¹ Az adókönyvek 1662-től folyamatosan rendelkezésünkre állnak, de nem minden évből őriznek ilyen jellegű listát.²⁴² Igaz ugyan, hogy a dézsmajegyzékek pontossága nem hasonlítható az állatszámolás terén napjainkban készített statisztikai felmérésekhez, mégis elemzésük során további fontos tájékoztatást kapunk, ha a számok nem is tükrözik pontosan a valóságot. Ezt annál inkább állíthatjuk, mivel a legnagyobb juhtartó gazdák neve csak a legritkább esetekben maradt ki a nyilvántartásokból. Az esetek aránytalanul nagy többségében csak akkor, amikor az illető választott tisztségviselő volt, így nagyszámú elvezetést élvezett. Ha pedig a legbefolyásosabb személyekkel sem tettek kivételt, annál kevésbé valószínűbb, hogy a szegényebb gazdák részesültek volna indokolatlan előnyökben. Az viszont sajnálatos tény, hogy ezek adatai nem mindig teljesek, és valószínűleg nem is pontosak. Nem ritkán kimaradtak a felsorolásból azok a gazdák, akik valamilyen más formában nyújtott szolgáltatások, korábbi teljesítések vagy különféle termékek beadása révén a jelzett évben mentesültek a dézsmabárányok beadása alól, pontosabban kimaradtak a listából. Erre utal az is, hogy néhány esetben nem természetben szolgáltatották be a bárányokat, hanem pénzben rótták le a tartozást. A kétségtelen hiányosságok, korlátok ellenére a juhokat tartó gazdákról és a birtokukban lévő jószágok mennyiségéről mégis ezekből kaphatjuk a legmegbízhatóbb áttekintést.²⁴³ Ha ezeket

²⁴⁰ 1693-ban is külön készült egy lista: „Dézma előtt az kiknek bárányait hoztanak be.” Itt 19 gazdától beszédett 23 db bárány van feltüntetve. A másik lajstrom: „Szent Demeter napkor mennyi bárányt adott.” Itt 94 gazdától beszédett dézsmáról készítettek feljegyzést. BKMÖL IV. 1508/c. 1693. 213–214.

²⁴¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1677. 11. Valószínűleg az eredeti szöveg egy részét másolták át.

²⁴² Néhány esetben a jegyzékek minden bizonnyal töredékesek. Az összeállítás során arra törekedtünk, hogy a négy évtizedről minél pontosabb képet tudjunk belőlük összeállítani. Töredékesnek látszik pl. az 1664. évi feljegyzés is, amely csupán 18 gazda nevét és beadott bárányainak számát tartalmazza. BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 297.

²⁴³ A dézsmabárányokról készített lajstromok száma az itt felhasználnál nagyobb. Csak azokat vettük figyelembe, amelyek a folyamat alakulásának érzékeltetéséhez szükségesek voltak.

a számokat nem is tartjuk kifogástalanul pontosnak, minimumnak viszont mindenképpen elfogadhatjuk, és ilyen formában feltétlenül jó tájékozódási alapok lehetnek. Bár kétségtelen hézagosságaik miatt statisztikai számításokat csak kellő körültekintéssel szabad ezekből készíteni, de a juhászaton belüli főbb tendenciákat megrajzolhatjuk segítségükkel.²⁴⁴ Tekintettel arra, hogy hozzájuk hasonló pontosságú, még kevésbé hasonló tömegű, több évtizedet átfogó más adatsor nem áll rendelkezésünkre, teljesen indokolatlan lenne mellőzésük.

XVI. táblázat
Báránydézsmaóra kötelezett gazdák megoszlása
a beadott bárányok száma alapján

A bárányok száma	1662	1667	1669	1671	1675	1678	1679	1685	1687	1695	1698	1700
1	1	2	17	3	8	1	13	21	30	6	15	45
2– 5	5	18	43	10	45	54	52	23	21	20	35	120
6–10	9	6	16	4	19	22	13	11	10	5	6	22
11–20	8	4	7	5	11	10	9	1	4		1	14
21–30	2		1	1	2	6	3					3
31–40	2	3			2	2						
41–50	2	1	1		1	1						
51–60			2	1	1	1						
61–70			1									
71–80												
81–90					1							
Adózók száma	792	815			1 133*			1 108*	1 085*	1 113		1 243*
Gazda Összesen	29	34	88	24	90	97	90	56	65	31	57	204
Bárány Összesen	355	303	610	217	774	825	487	195	212	101	175	832

Miként látni fogjuk, a közel negyven évet átfogó 12 adatsor hézagossága ellenére nyújt néhány biztos tájékozódási pontot. Az kétségtelen, hogy ez idő alatt az adózók száma csaknem egyenletesen nőtt. Ez nem jelenti ugyan a lakosság számának ilyen mértékű gyarapodását, hanem elsődlegesen csak azt, hogy ennyi családfőt, ennyi személyt kíséreltek meg bevonni a terhek viselésébe. Valójában a lakosság száma valamivel hullámzóbban alakult, mint amit az itt megadott néhány adat sugall. A dézsma beadására kötelezhető gazdák, adózók számának feltűnő ingadozása

A báránydézsmaok lajstromai a jelzett évek adókönyveiben lelhetők fel.

Az 1675. év helyett az 1676., az 1685. és helyett az 1686., az 1687. év helyett pedig az 1688. évi adózók számát rögzítettük.

²⁴⁴ Itt is szükségesnek érezzük jelezni, hogy a báránydézsma-jegyzékek alapján készített táblázatoknál mindig gondolnunk kell arra, hogy a valóságot nem pontosan tükrözik, a számok attól – főként felfelé – kisebb mértékben eltérhetnek.

viszont nagyon elgondolkodtató. A számoknak ezt a jelentős változását kétségtelesen előidézhette az egyes dézsmajegyzékek hézagossága is. Még ezt is beszámítva ezek az adatsorok képesek segítséget nyújtani ezen évtizedek viszonyainak pontosabb megismeréséhez. Úgy tűnik, hogy a hódoltság alatt a juhászat – miként a nagyállattartás is – a hetvenes évek végére érte el csúcspontját. Ekkor, 1678-ban rögzítették a legtöbb gazda nevét, és ebben az évben adtak le legnagyobb számban dézsmabarányt is. Aligha lehet kétséges, hogy a kurucmozgalom kiszélesedése, majd a törökellenes hosszú háborúskodás súlyosan károsította ezt az ágazatot is. Jól tudjuk, hogy a közbiztonság csaknem teljes összeomlása, a kíméletlen adóztatás, és a talán még nagyobb terhet jelentő katonai beszállások hatására 1695-re kritikus gazdasági állapotok következtek be az ország csaknem egész területén. Mivel a központi hatalom ebben az évben néhány reformmal enyhítette a falvak és a mezővárosok szolgáltatásait, és a közbiztonság is számottevően javult, úgy tűnik, hogy ezeknek a juhtenyésztésen belül meglepően kedvező hatása lett. Mivel viszonylag kevés befektetéssel lehetett növelni az állomány számát, a juhászatból származó termékek iránt pedig a helyi kereslet mindig jelentős volt, ez a gazdák számára számottevő bevételt biztosított. Mindenképpen az ágazat megélénkülését jelzi, hogy a dézsmát adó gazdák száma egy fél évtizeden belül több mint háromszorosára, a beadott bárányok mennyisége pedig közel ötszörösére bővült. Ha az esetleges pontatlanságok miatt ezek az adatok a valóságot nem is tükrözik tökéletesen, a feltároló tendencia jellegét aligha lehet megkérdőjelezni. A 832 dézsmabarány arra utal, hogy a város gazdáinak birtokában a század végén legalább 20 ezer juh volt.

Ha azt vizsgáljuk, hogyan alakult a dézsmabarányokat kisebb vagy nagyobb mennyiségben leadók száma, újabb sajátosságra lelünk. Feltűnő, hogy 1678-ig, ha nem is különösebben nagy számban, de mindig akadt néhány gazda, aki 20 és 60 közötti bárány leadására volt kötelezhető. Ők feltétlenül számottevő nyáj tulajdonosai voltak. Úgy látszik, hogy a következő két évtizedben ez a réteg szinte teljesen eltűnt. Az is újabb vonás, hogy az egy bárányt leadók, azaz kb. 20 tenyészállatot tartók száma ugrásszerűen megnőtt. A legfeltűnőbb pedig talán az, hogy a 2–5 közötti bárány beadására kényszerülők száma a korábbi legmagasabbnak is több mint kétszerese lett. Ők 50–100 tenyészállat birtokában családjuk eltartását már biztonságosnak tekinthették.

Mivel a dézsmajegyzékek azok a források, amelyek a juhot tartó gazdákról a legtöbb adatot szolgáltatják, érdemes ezeket egy újabb cél érdekében vattatásra fogni. Ha maradtak is ki évek szép számmal, amelyekből hiányoznak a felhasználható jegyzékek, igen jól átfogják a század utolsó négy évtizedét. Feltétlenül akad egy tucatnyi, amelyet egy további elemzéshez fel tudunk használni.²⁴⁵ Ezekben 411 adózó neve található, akik valamely évben legalább egy dézsmabarányt adtak le, tehát valamilyen szinten juhtenyésztőnek, juhosgazdának mondhatók. Ezek, miként korábban megállapítottuk, a mezőváros társadalmának csekély hányadát képezték. Ha a jegyzékben található anyagot áttekintjük, azonnal feltűnik, hogy néhány tucat név évtizedeken át rendszeresen megjelenik a lajstromokban. Ily módon képet kaphatunk arról, mely családok rendezkedtek be tartósan és sikeresen a még ezekben az évtizedekben is számottevő anyagi előnyöket biztosító juhtenyésztésre. A több száz adat indokolttá teszi, hogy egy kisebb összesítést készítsünk róla.

²⁴⁵ Az előző táblázatnál felhasznált jegyzékek alapján készült a XVII. táblázat is.

XVII. táblázat
Ajuhászban érdekelt családok a báránydézsmák alapján

Időtartam (év)	Számuk	%-os megoszlás
1	173	42,1
2– 5	61	14,8
6–10	81	19,7
11–20	49	11,9
21–30	24	5,8
31–40	23	5,7

Ennek a vizsgálódásnak legfőbb eredménye kétségtelenül az, hogy érzékelteti: a juhot tartó gazdák időben milyen sikeresek voltak, milyen arányban lettek képesek több irányú terhük mellett talpon maradni. Az mindenképpen feltűnő, hogy a négy évtized során keletkezett lajstromokban a gazdák neve 42,1%-ban csupán egyszer lelhető fel. Ez egyrészt azt sugallja, hogy a juhtenyésztés széles körben hosszú időn át vonzó foglalkozás maradt, másrészt pedig azt, hogy igen sokan voltak azok, akik valójában sikertelenül próbálkoztak lábukat hosszabb távra megvetni ebben az ágazatban, és néhány év elteltével kénytelenek voltak vele szakítani. Figyelemre méltó viszont, hogy a hat és húsz év közötti időtartamban báránydézsmát leadók aránya 31,6% volt. Ez nem kevesebb mint 130 családfőt jelentett. Tehát ez alatt a keserves négy évtized alatt a juhászattal kísérletezők igen jelentős tömege számottevő időn át talpon tudott maradni, egyesek felnőtt koruk jelentős részében, vagy csaknem egészében eredményesek voltak ebben az ágazatban. Az viszont ugyancsak kétségtelen, hogy az igazán sikeres családok, akik több évtizeden át jövedelmük számottevő hányadát a juhászból merítették, a dézsmajegyzékben fellehetőeknek csupán 11,4%-a volt. Bár ez az arány viszonylag csekély, a számok azt mutatják, hogy városban kb. félszáz olyan család volt, amelyek legalább egy generációnyi időn át rendkívülinek mondható sikereket élt meg a juhászat területén.

Tekintettel arra, hogy az állattartásnak erről az ágazatáról maradt olyan mennyiségű adat, hogy annak vagyoni-társadalmi kihatását is elfogadhatóan tudjuk dokumentálni, célszerű még egy összeállítást elkészíteni, illetve mellékelni.

XVIII. táblázat
A legtovább talpon maradó juhos gazdák

Név	1675		Leadott dézsmabárányok 1662-től			
	Vadszám	Adó	Max.	Min.	Eset	Átlag
Balogh István	192	18	14	2	7	6,1
Bán Lőrinc	32	11	2	1	4	1,5
Bede János	31	9,5	25	3	4	13,3
Bede Lukács	66	16	30	1	10	11,3
Bede Mihály	26	7	6	1	10	3,6
Benkő Máttyás	30	9	4	2	6	3,3
Bíró György	285	18	6,5	1	7	3,6
Bíró János	210	18	5	2	4	3,8
Boda Gergely	19	13	4	1	7	2,7
Bosik Mihály	–	4	8	2	7	4
Burdohány János	22,5	10	2	1	4	1,3

Czibalmos András	10,5	6,5	5	1	7	3
Csaba Mátyás	–	4	11	3	3	5,7
Csaba Mihály	106	18	12	4	5	9,6
Császár Gergely	309	18	28	19	3	22
Csertő János	28	9	2	1	4	1,3
Deák Pál	652	18	68	9	8	28,9
Dékány György	272	18	42	9	10	19,2
Dömötör Márton	126	18	31	10	6	18,7
Farkas Tamás	35	10	6	1	4	3,3
Földvári György	27	11	5	2	5	3,4
Hajgató János	127	18	15	11	3	12,7
Hegedűs János	300	18	28	7	11	15,6
Horváth Péter	246	18	10	2	5	5,2
Illyés István	105	18	20	2	7	6,7
István Kovács	29	9	1	1	3	1
Iványosi Jakab	7,5	8	2	1	3	1,7
Kalocsa János	759	18	58	9	10	31,2
Kamarás Ambrus	759	18	56	2	10	27,1
Kollát Páter	47	16	3	1	3	2,3
M. Kovács Gergely	26,5	9	10	1	10	4,2
H. Kovács János	26,5	9	4	1	6	2,5
Sz. Kovács János	30,5	8	4	1	5	1,8
Kovács Máté	22	12	11	5	8	7
Kovács Mátyás	11	8	4	1	8	1,9
Kovács Miklós	35	12	10	2	7	5,6
Kőrös János	151	18	10	1	3	7
Magó Mihály	110	18	18	1	7	5,9
Mészáros János	36	14	13	3	6	7,2
Modok György	4	5	3	1	6	7,2
Nagy Ferenc	162	18	16	3	7	8,2
Nagy István	142	18	13	2	7	7,5
H. Nagy János	134	14	14	2	8	5,6
Pap István	16	7,5	3	2	3	2,7
Pathay András	758	18	85	10	7	35,1
Rácz János	13	6,5	40	1	4	11,3
Sándor Gergely	15	10	5	1	7	2,7
Sárközi István	193,5	18	22	1	9	7,2
Sárközi János	3	7	11	3	4	7,25
Sárközi Pál	243	18	22	1	9	7,2
Szabó Berta	168	18	9	4	3	7
Szabó Bálint	90	18	23	6	8	12,9
Szabó Keresztes	121	18	11	1	8	5,25
Szabó Mihály	235	18	20	4	5	10,6
Szana István	4	6	8	1	4	3,8
Szántó Lukács	53	15	6	3	5	3,8
Szeles György	236	18	13	2	9	6,9
Szűcs István	20	10	17	3	5	7,2
Tóth István	110	14	7	1	6	3,8
Varga Mihály	115	18	6	3	4	5
Varga Péter	10,5	5,5	6	2	5	4

Ez a táblázat több mint hatvan olyan gazda adatait tartalmazza, akiknek vadszáma és adójának összege az 1675. évi adólajstromban fellelhető. Ennek alapján elfogadható pontossággal meghatározhatjuk, ki-ki mely vagyoni-társadalmi réteghez tartozott. Kétségtelenül igen csekély vagyona lehetett annak, akit vadszáma figyelembe vétele nélkül, de haráccsal (a török hatalomnak fizetett felnőtt személyekre kivetett adó) együtt 5 forintnál nagyobb összeg fizetésére nem köteleztek. Őket joggal nevezhetjük törpebirtokosoknak. Ők itt a kimutatásban aránytalanul csekély számban lelhetők fel. Kisbirtokosoknak vehetjük azokat, akik 6–10 forint között adóra voltak kötelezve. Kétségtelen, hogy számottevő ingatlannal, mezei kerttel stb. rendelkeztek azok, akikre 11–17 forint közötti összeget róttak ki, ezért középbirtokosoknak tekinthetjük őket. A legmagasabb adó összege ebben az évben 18 forint volt. Kimondottan gazdagnak mondhatták a kortársak is azokat a cíviseket, akikre ekkora terhet raktak.

Ebbe a táblázatba azt a 62 adózót emeltük be, akik másfél évtizednyi vagy annál nagyobb időkereten belül ismételen fellelhetők a dézsmajegyzékekben. A jobb tájékozódás érdekében rögzítettük a leadott dézsmabárányok legmagasabb számát, hogy ezzel érzékeltetni tudjuk, a jelzett gazda juhászatának fénykorában hozzávetőlegesen mekkora nyájjal rendelkezett. Mivel az esetek nagy hányadában több évtizedre kiterjedő gazdálkodásról tájékoztatnak az adósorok, célszerűnek látszott a legkisebb beadott mennyiséget is feltüntetni. További tájékozódási pont lehet annak a jelzése, hogy a negyven évet átfogó 12 dézsmalajstromban hány alkalommal lelhető fel a gazda neve.

Tekintettel arra, hogy egy összeválogatott listával dolgozunk, a város egész társadalmára vonatkozó arányosságokat nem vonhatunk le belőle. Az viszont megállapítható, hogy a hosszabb időn át juhokat tartó gazdák között fellelhető három törpegazda, és egy fő adója csupán fél forinttal volt magasabb, mint a „megszabott” határ. Igaz mindegyik viszonylag alacsony számú állományt birtokolt, de ketten, ha rövid időre is, jelentős számú nyáj jóvedelmét élvezhették. Ez a tény a mezővárosi társadalom vizsgálataánál mindenképpen figyelemre méltó vonásként kell hogy megjelenjen. Még inkább feltűnő, hogy a kisbirtokosok közül került ki ezen juhos gazdák csaknem harmada (20 fő), tehát közel negyven százalékuk a két legszegényebb réteg soraiban található! Az viszont ebben a mezővárosban is megfigyelhető, hogy a huzamosan jelentős állományt birtokló juhos gazdák nagyobb része a két legvagyonosabb rétegből való. Minden ötödik (12 fő) számottevő vagyont birtokló középgazda volt, és 43,5%-uk (27 fő) egyértelműen gazdagnak mondható.

Rendkívül nagy különbségeket tapasztalunk, ha a beadott dézsmabárányok legmagasabb számát vesszük alapul, ami persze a négy évtized egészében erősen szóródott. Kiugróan magas volt Pathay András 1675-ben beadott bárányainak a száma: 85 db. Néhány gazdag cívis ugyancsak kiemelkedően sok bárányt adott le, de ezek is szerényebb mennyiségre voltak kötelezve: Deák Pál 68, Dékány György 42, Kalocsa János 58, Kamarás Ambrus 56 db-ot adott le, amikor nyájuk legnagyobb volt. Érdemes külön is kiemelni, hogy a valójában szerény vagyonú Rácz János 1662-ben 40 dézsmabárányt szolgáltatott be. A legtöbb gazda érthetően ezeknél jóval kisebb szaporulat után fizetett dézsmát.

Ugyancsak tanulságos a maximumok és a minimumok alakulásának összehasonlítása. Még a leggazdagabbaknál is meglepően nagy az ingadozás. A dúsgazdag Pathay András a csúcspont elérése után három évvel, 1678-ban csak fele annyi bá-

rányt volt köteles leadni, egy évtizeddel később pedig mindössze 10 darabot. Deák Pálnak, akinek ugyancsak hatalmas nyája lehetett, úgy látszik, hogy a hatvanas évek végén tetőzött az állománya, és a következő években már komoly hullámzást jelez beszolgáltatott bányáinak mennyisége, az 1685 utáni állomány pedig már csak töredéke lehetett az egykorinak, mivel mindössze 11, majd 9 dézsmabányát követeltek tőle. Kalocsa János és Kamarás Ambrus állománya is a hatvanas évek végén volt a legnagyobb, majd fokozatosan csökkent. A jóval szerényebb méretű nyáját tartók állománya is hasonló változásokat jelez. A középbirtokos Bede Lukács 1678-ban még 30 dézsmabányát adott le, de 1685-től egy évtizeden át ismételtlen csak 1-1-t. A kimondottan gazdag Sárközi Páltól 1678-ban 22 bányát vitt el a dézsmáló, de a következő évtizedben ezek száma háromra, majd egyre apadt, és a század végén is az egykorinak csak tizedét szolgáltatta. E néhány kiragadott példa is érzékelteti, mennyire sérülékeny volt ez az ágazat, de talán a többi is, csak azoknál a változásokat nem tudjuk megközelítő pontossággal sem követni. Nem árt kiemelni, hogy az egyes gazdák állományának a tetőzése időben erősen szóródott, a mélypont viszont a legtöbbször 1685 és 1695 közé tehető.

A dézsmajegyzékek mellett egyéb adatokat is felhasználhatunk annak érdekében, hogy a város juhászatáról minél pontosabb képet alkothassunk. Kétségtelenül az egyik leginkább megbízható forrásnak mondhatjuk Pest-Pilis-Solt vármegye 1699-ben készített conscriptioját. Az összeírók a kecskeméti járás 25 falvában összesen 4340 juhot találtak. Cegléden 882, Kőrösön 2607 juhot vettek nyilvántartásba, míg Kecskeméten 9925 db jószágot regisztráltak. Tehát ezen nyilvántartás szerint a járáson belül számba vett 17 754 juhnak 55,9%-át Kecskemét gazdái tartották; a város által bérelt határon belül több mint tízszerese volt ezen haszonállatok száma, mint Cegléden, és közel négyszerese, mint Kőrösön.²⁴⁶ Itt célszerű utalni arra, hogy az adózáshoz készített nyilvántartások elkészítésekor csak a tenyésztett állatokat vették figyelembe. A tényleges állomány általában ennek kb. kétszeresét alkotta. Külön is érdemes kiemelni, hogy a dézsmabányók száma alapján felételezett állomány és az adólajstromok adata csaknem pontosan egybeesik.

Ezek a számok, ezek az arányok igen meglepőek lehetnek, ha az egyes települések adózóinak számával vetjük össze. De kevésbé lesz érthetetlen, ha utalunk arra, hogy a szomszédos Kőrös és Kecskemét juhtenyésztése között már az előző évszázadban és az előző évtizedekben is számottevő eltérések jelentkeztek. Ezt egyetlen példával érzékeltetjük: 1689-ben ott törpebirtokosoknál nem találtak az összeírók juhot. A kisbirtokosoknál is mindössze négy darabot jegyeztek fel. A középbirtokosoknál mindössze 159, a gazdagnak mondható adózóknál pedig 925 juhot találtak.²⁴⁷ A tenyészállatok száma tehát összesen 1088 volt. Ezzel szemben az 1687. évi kecskeméti báránydezsma jegyzék szerint a fialó anyajuhok száma is jóval több mint kétszerese kellett hogy legyen. Úgy tűnik, hogy a következő évtizedekben ezek a különbségek számottevően tovább bővültek.

A korábban jelzett cél érdekében érdemes még egy újabb forrást bevonnunk vizsgálódásunk körébe annak érdekében, hogy az esetlegességet, a hibázás veszélyét tovább mérsékeljük. Miként erre már utaltunk, a Kecskeméten készült legelső dicális

²⁴⁶ KOSÁRY Domokos, 1965. IV. táblázat. 1. Kecskeméti járás.

²⁴⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/e. 469.

összeírás 1707-ből maradt ránk. Ennek adatai ugyancsak segíthetnek a néhány évvel korábbi állapotok jobb megismerésében. Azt viszont előljáróban le kell szögeznünk, hogy ez a lajstrom már a rácok támadása utáni katasztrofális állapotokat tükrözi.²⁴⁸

XIX. táblázat

A juhok megoszlása 1707-ben az egyes vagyoni csoportokon belül

Vagyoni rétegek	Adózók száma	Juhok után adózók száma					Juhok száma
		0	1–10	11–50	51–100	100–	
Nincstelen	46	46					
Törpegazda	293	276	12	5			189
Kisgazda	187	114	30	43			1 101
Közepes gazda	106	39	8	58	1		1 485
Nagygazda	31	1	1	14	7	8	2 351
Összesen	663	476	51	120	8	8	5 126

Ennek az összesítésnek az adatai kétségtelenné teszik, hogy itt a juhtenyésztés nem korlátozódott egy-két vagyoni-társadalmi csoportra, nem vált néhány tucatnyi család monopóliumává. Már az is figyelemre méltó, hogy az adózók 28,2%-a, tehát annak közel harmada tartott juhot. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a juhtenyésztés beágyazódott a mezőváros társadalmába. Még a törpegazdák között is akadt 17 fő, akit ilyen címen fizetésre köteleztek, köztük öt gazdának az állománya pedig kétségtelenül figyelemre méltó volt. A társadalom közel harmadát kitevő kiscgazdák közül pedig már 73 fő adóalapját növelte juhainak száma, és a közepes vagyonú gazdák csaknem kétharmada tartott igen jelentős számú jószágot. Az viszont kétségtelen, hogy ekkor is a leggazdagabb társadalmi-vagyoni csoport, amely az adózóknak nem egészen öt százalékát alkotta, birtokolta az állomány 45,86%-át, és mindössze egyetlen gazdag adózónál nem vettek nyilvántartásba juhot.

Kiegészítésként még meg kell említenünk, hogy az adóztatásra összeírt juhok számát meg kell toldanunk a városi tanács nyájában levő jószágokkal, melyeket az adóztatásnál érthetően nem vettek figyelembe. Így a városban levő tenyészjuhok száma még ekkor is feltétlenül meghaladta a hatszázat.

*

Aligha kétséges, hogy az egyes gazdák minden esetben vagyonuk jelentős részét bízták pásztoraikra, köztük juhászaiakra. Az egyes falkák nyájjuhászai pedig akár egy tucatnyi család anyagi biztonságán örködték. Éppen ezért sokszor meg kellett gondolniok, kikre bízzák ezeket. Számadó juhásznak általában olyan embert fogadtak fel, aki nemcsak személyében volt megbízható, hanem számottevő értékei is voltak, és anyagilag is felelősségre lehetett vonni. Semmiféle körültekintés sem tudott azonban néhány ellentmondást feloldani. A szántóföldi növénytermesztésben érdekelt gazdák és a juhászok között több irányú ellentét feszült. A nyájak legeltetése, a nyírásakor történt behajtása, az elletés helyének kiválasztása, a teletetés stb. megannyi kártétel, visszaélés okozója lehetett. Éppen ezért a tanács már évtizedek

²⁴⁸ A táblázat IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 1989. 162. oldalon levő táblázat alapján készült.

óta igyekezett részben statútumaival szabályozni a legnagyobb létszámú haszonállatok tartását, részben pedig szigorú büntetésekkel távol tartani a gazdákat és a juhászokat a különféle kártételektől.

A legelső írott emlékeink a XVI. században keletkeztek: 1592-ben „Kürti Miklós fizetett 6 forint bírságot azért, hogy juhait a Nyírben találták a város végzése ellen.” „Hanga Péter Nyírben mint tilalmas legeltetésért fizetett 3 f. 50 pénzt.” „Hangyás Péter 3 f. 30 dénárt fizetett ugyan Nyíri tilalmas legelőért.”²⁴⁹ A főbíró számadáskönyvében évről évre tucatjával található a juhászokra kiszabott büntetés. Ezekből csak egy-két példát idézünk. 1671. július 9. „Az tilalmasból behajtott jószágok bírsága az csőszökén kívül tészen fl. 24.” „Egyszer is másszor is az kit az tilamástól fizettenek juhászokért a csőszökén kívül, tett fl. 33.”²⁵⁰

Mivel a visszaélések és szabálytalanságok egyre több területen és igen gyakran előfordultak, 1673 januárjában a kecskeméti tanács egy átfogó rendelet meghozásával kísérelte meg a további kihágásoknak elejét venni. A nagyobb nyomaték kedvéért nem is egyszerű tanácsi határozat mellett döntöttek, hanem az ún. fogott bírák intézményét hívták segítségül. Ez annál inkább indokolt volt, mivel a környező települések hasonló gondokkal találták magukat szemben, és később ők is hivatkozhattak a közösen meghozott döntésekre. Bár a statútum szövegét már Herman Ottó közölte, nem felesleges itt is közreadni, mivel a korabeli jogszokásokra, viszonyokra több apró részlet rávilágít.

„Anno 1673. die 18. Januarii.

Minthogy az kecskeméti juhászoknak sok rendbéli szokásul vett rendetlen cselekedetek, tolvajlások és mód nélkül való pecsenyézésekkel való károsítások származik az juhos gazdájok ellen, mindeneknek eltávoztatására ilyen rendek szabattak az juhászoknak.

1-mo. Elsőben is, s mindeneknek előtte, minthogy tehetsége szerént az juhos gazda kiküldi az élést a juhásznak, s azonban pedig valamely nyavalyáira képest olykor el is esik az juhok közül. Így, ha az juhász magának pecsenyét mettsz, az juhos gazda szabadon megvehesse az árát az juhászában.

2-do. Az juhász csak katonával ne okozzon, hanem az bőrt füllel szarvval és pofáján való bélleggel együtt adgya és küldgye számon haza. Azonban pedig az mely bőrt katona által elvittnek mond lenni a juhász, azt is bizonyágokkal állétsa, ha pedig ezen kívül cselekszik, számadatlannak mondatik, és ez iránt is a juhász magájéből tegyen eleget az gazdának.

3-tio. Ha az juhász faggyút nem küld haza a gazdának, ez iránt is az gazda el-esendő juhainak számokhoz képet szabadon juhászában bárányaiból tehessen eleget magának.

4-to. Minthogy ez is kiváltképpen való károkra ismertetik az juhos gazdának lenni, hogy az elletőről való kihajtáskor a juhos gazda a bárányokat juhásza eleiben billegesen számlálván, az nyírásra midőn az juhász behajt, akármennyi héja légyen is az bárányoknak, csak számadatlannak tartja. Ezért ebbéli egyenetlenségek eltávoztatására erre vigyázzanak, s kötelesek is maradnak az juhászok ezentúl, hogy az olyatén bárányokról is minden imide amoda való muto-

²⁴⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 32–33.

²⁵⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1671–1672. 44. A csőszöket oly formában tették érdekeltté a juhászok fegyelmezésében, hogy a kiszabott büntetés harmadát a vétkeket előállító csőszök kapták. Ebből nem ritkán számottevő visszaélések is keletkeztek.

gatás kívül számot adgyanak gazdájoknak. Számot nem adhatván pedig rendesen, tehát eziránt való károkról is juhász tartozik zürzavar kívül gazdájának eleget tenni.

5-to. A hasi báránybőrökről is tartozik számot adni, nem lehet az is bitanglásban, ha számot igazán nem ad, füzessen érte.

6-to. Minthogy akármely névvel nevezendő egyébféle kereskedő emberek magok igazságát várossa vagy faluja pecsétes levelével szokta annak rendes volta szerént bizonyítani, ehhez képet annyival is inkább méltónak ítéltük, hogy az juhokat hajtogató juhászok valamíglén várossa vagy faluja levelével dolgát nem álléthatja, mindaddiglan tartóztatás alatt legyen, jószágosént valahálet tapasztaltatik.

Definitio.

Valamely juhos gazda erre nem vigyázand, és juhását ezen rendben figyelmenesen meg nem tartja, ki az juhászoknak szarvat nevelvén, az rendtartást megviselő juhos gazdáknak is feles kárt hozhatna, az olyan juhos gazdán városunk akkori ordinarius vagy substitulus főbírája 12 foréntot vehessen engedelem kívül bírságul. Voltanak ezen végzésben jelen ezen uraimék:

Kőrössy Bubory Balázs, Halason lakos Laktos János és Szabó János. Kecskeméti eskettek pedig: Szabó György, Patay András, Bíró György, Csaba János, Kamarás Ambrus, Farkas Balázs, Szent Királi Pál, Deák Pál, Nagy István, Királi István, Sárközi Pál, Varga Miklós, Oláh János, Tóót György, Barkó Benedek, Tóót Márton, Szabó Bertha. Az juhos gazdák is felesen, ismét az juhászok képében Bab Mihály és Szalai Lukács.²⁵¹

A későbbi rendszabások érzékeltetik, hogy ezek a büntetések kevés juhászt tartottak vissza a szabálysértésektől. Egy 1695-ben hozott határozatnak ugyancsak több részlete rávilágít a korabeli gazdálkodás sajátosságaira: „Becsületes tanács és több becsületes Eskütt emberek... végezték a mezei juhászok felől:

1. Senki az telkeket ne merészellye járítani jószágá vesztése alatt.
2. Az Szállásokat, és azokon való örökségeket ne pusztítsa.
3. Az juh vagy báránybőröket, ha megdöglik, húsa nélkül haza ne merje küldeni, hanem együtt, hagyatván magának is negyed részt belőle.
4. Az Juh vágásának és pecsenyézésnek hagyjanak békét.
5. Az szegény emberekét a gazdagok helyett le ne merje vágni.
6. Tolvajlásnak úgy az egymás között való cserélésnek juh és bárány sütögetésnek [billegezésnek] békét hadgyanak.
7. Az pusztákat, ki megégeti a mezőket minden jószágá el vész tőle.²⁵²

A visszaélések, bárányok, juhok levágása, olykor meglepő méreteket öltöttek: „...maga meg vallya ezen juhász, hogy azon 62 juhok közül 12 ürüt lemetélt pecsenyének...”. Bár a büntetések szigorúak voltak, eredményük kétséges maradt: „Veres Peti és Nagy Istók juhászok [...] mivel is szegény ember juhát megnyúzván, húsát, bőrét eladták, annak okáért ítéltettek erre, hogy keményen páltzákkal verettes-

²⁵¹ BKMÖL IV 1510/i. 1672. 2–4. A statútum szövege kisebb eltérésekkel fellelhető a BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstromok, 1672–1673. 161–163. oldalán is. Az első közlés: HERMAN Ottó, 1909. 229.

²⁵² SZABÓ Kálmán, 1986. 138–139. A következő években hozott újabb hasonló rendeletek sem tudták érdemben visszaszorítani a juhászok visszaéléseit.

senek meg, a kárt fizessék meg; annak felette ez is végeztetett a becsületes tanácstul, hogy ha valamely gazda vagy lakos ember valamely juhásztul efféle jószágot béveszen, aki nem az övé volna, az az ember is hasonló büntetést vészen el a minéműt ezen juhászok, ha rajta érik.”²⁵³ A kellő körültekintés hiányában száraz évszakokban tűzgyújtással gyakran igen komoly károkat okoztak. Ennek megelőzésére is több szigorú intézkedést kellett hoznia a tanácsnak. „A mezőt ne gyűjtogassák, mert akit rajta érnek hasonló képen megégetik.” „Az Szállásokat, Telelőket, Nyaralókat, Aklokot senki ne merészelle pusztítani vagy égetni, mert az kit rajta érnek tudtára legyen, hogy az egész szállásnak az árát rajta meg veszik.”²⁵⁴

A következő évtizedek, sőt évszázadok hasonlóan csekély eredménnyel járó szabályozásai azt sugallják, hogy a kisebb-nagyobb kihágások, visszaélések a juhászatnak szinte velejárói voltak. Ezt megerősíti az a tény is, hogy más vidékeken ugyanilyen sziszifuszi erőfeszítéseket tettek a helyi és a megyei hatóságok évszázadokon át.

*

Forrásaink jellegéből adódik, hogy az egyes adózók, a város egyes polgárai gazdálkodásának, még kevésbé juhászatának csak egy-egy évre vonatkozó adatai sem állnak teljes egészükben rendelkezésünkre. Így gazdálkodásuk sajátosságait nem tudjuk érzékeltetni. Éppen ezért célszerű a városi tanács működése során keletkezett viszonylag bő írott anyagot hasznosítani. Ez annál inkább lehetséges, mivel a testület évszázadokon át önálló és széles körű gazdálkodást folytatott, választott tagjai maguk is komoly gazdaságot birtokoltak, irányítottak, így szigorú ellenőrzésük mellett rentábilis volt csaknem valamennyi ágazat működése. Az összegyűjthető figyelemre méltó adatsorok feldolgozását az is indokolja, hogy nemcsak a hódoltság területén, hanem az ország többi részén is aligha akad olyan számottevő város vagy mezőváros, amelynek ez irányú tevékenysége ilyen szinten dokumentálható és elemezhető lenne.

Korábban is utaltunk arra, hogy Kecskemét jegyzőkönyvei 1591-től maradtak az utókorra.²⁵⁵ Az első köteteket valószínűleg még nem folyamatosan vezették, hanem csak a legfontosabb bírói döntések, tanácsi határozatok kerültek bele. A fennmaradt kijegyzések érthetően még hézagosabbak. Bár a tanács juhászatáról – ezen keresztül széles körű gazdálkodásáról – csak 1598-ból való a legkorábbi adatunk, aligha kétséges, hogy ez a gyakorlat komoly előzményeken alapult. Hornyik János gyűjtötte ki magának: 1598 „A város tartott juhászatot. (Barma is volt)”. Egy másik kijegyzése már több adatot őrzött meg: „Szent György napkor, midőn az új főbírónak, László Ferencnek kezéhez számlálják a város juhait, volt az mindössze a fejőssel egyetemben 209 darab.”²⁵⁶ Ez legfeljebb egy közepesnek mondható nyáj volt, és vele kapcsolatosan további adatok nem állnak rendelkezésünkre. A következő évből a város juhászatának, Moldova Andrásnak a bérét rögzítették. 1629-ben Gergely juhász konvencióját határozták meg, majd 1649-ben és 1657-ben a fejős juhász

²⁵³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 141., ill. 194.

²⁵⁴ SZABÓ Kálmán, 1986. 130.

²⁵⁵ Sajnos ezek 1944-ben minden bizonnyal elpusztultak. Az ezt megelőző évszázadban több kiváló történész kamatoztatta adatait. A belőle készített jegyzetek alapján állt össze egy önálló forrásközlés: L. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996., ill. 1998.

²⁵⁶ Az egykori jegyzőkönyv 213. oldaláról készült kijegyzés. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 47–48.

béréről maradt adatunk.²⁵⁷ Tehát aligha kétséges, hogy a város a hatvanas évekig folyamatosan tartott juhnyáját. Mivel pedig 1662-től megszakítás nélkül áll rendelkezésünkre különféle hivatalos feljegyzés, a város juhászatára vonatkozó adatok örvendetesen bővülnek. „Serkédi embereknek a nagy télben való juhok teletetéséért fizettem tall. 17.” A következő évből már lényegesen bővebb adatsor tájékoztat bennünket, és győz meg arról, hogy a XVI. századtól a folyamat nem szakadt meg. „Anno 1663. die 6. Augusti. Adtunk az juhászok eliben 17 kost, 2 kosbárányt. Item 4 kosbárányt. Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván és megbillegőzvé, az örege volt 293, id est kétszázkilencvenhárom. A bárányok, melyeket billeg alá vöttünk 52. Mindenestül 345. Azután is hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kosbárányt. Die 1. Novembris. Olvastunk János nevű juhász eleiben mindenstül bárányokat és juhokkal együtt 363 juhokat.”²⁵⁸ A következő évtizedekben szinte minden évből maradt olyan adat, amely kétségtelenné teszi, hogy a város folytatta juhászatát. Bár a nyájban lévő juhok számának alakulásáról hézagossabbak adataink, több fontos támpont áll rendelkezésünkre. Az kétségtelen, hogy a hetvenes évek derekára számottevően bővült a nyájban lévő juhok száma: „Anno 1675. die 1. Novembris. Bíró János uram főbíróóságában, Dallos István adószedő bíróságában Sz. Dömötör napkor Vak Istók nyájjuhász eleiben olvastam az város juhait, volt szám szerint 1.830, id est ezernyolcszázharminc.” Számuk az egyre viharosabbá váló években, évtizedekben erősen változott. „Váras juha anno 1690 [tavaszán] nro. 564. Brány nro. 242. A fejön fiatlan és hasas volt nro. 43.”²⁵⁹ Ez a szám az ősze így alakult: „Szent Demeter napkor váras juha ment ki juhász eleibe in genere nro. 757 bárányokkal együtt.”²⁶⁰ Igen tanulságos, miként alakult az állomány és annak összetétele a következő években: 1692-ben „Szent Királyi Pál uram főbíróóságában és Máté Kovács uram adószedő bíróságában levő juhoknak száma, melyeket ökegyelmek eleibe adtak, fias juhot adtak előmbe 255, fiatlan juhot adtak 39. Toklyót kossal együtt 369. Bárányt 260.”²⁶¹ „Anno 1693. die 17. Martii. Attam az ellető juhász eleiben ellő juhot nro. 430 [...] Attam Sinkó toklyó pásztor eleiben 646 toklyót, kost s ürüt.”²⁶² A következő évek további bővülést jeleznek: 1695. március 31-én „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleibe nro. 1.022 juhot.”²⁶³ A folyamat nem tört meg, így „Anno 1696. die 31. 8-bris. Az nyájjuhász eleibe ment juh nro. 1.889, báránnyal együtt.” Az állomány hasonló maradt a következő években is: 1703-ban „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1066, fias juhok 449, bárányok 382.”²⁶⁴ Tehát a fenti néhány adatsor alapján egyrészt kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy a század egészében folyamatosan tartott a tanács, vagy ahogyan általában fogalmaztak: a város juhnyáját, másrészt az is egyértelmű, hogy a háborús színterek eltávolodása után a juhtenyésztés egyre biztonságosabbá és rentábilisebbé vált.

Az elszórtan rögzített adatok alapján lehetőség nyílik arra, hogy rekonstruáljuk, miként működött a város juhászata. Az eddigi idézetekből is egyértelmű, hogy a város vagyonának e jelentős részéért elsődlegesen a mindenkori főbíró volt a fele-

²⁵⁷ SZABÓ Kálmán, 1986. 111–133.

²⁵⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 202., ill. uo. IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1663. 120.

²⁵⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1690. Derékadó. A hátsó borító belső oldala.

²⁶⁰ Uo. 1675. 260.

²⁶¹ Uo. 1690. Derékadó lajstroma, 219.

²⁶² Uo. 1693. 220.

²⁶³ Uo. 1692. és 1695. A kötetek lapjai számozatlanok.

²⁶⁴ Uo. 1696. (a kötet lapjai számozatlanok), és 1703. 283.

lős. Amikor állandósult az adószedő tisztsége, a város gazdálkodásában a közvetlen irányítást és ellenőrzést ő vette át. Ezért érthető, hogy ennek a hivatalnak a feljegyzései, lajstromai szolgáltatják a legtöbb támpontot. Tekintettel arra, hogy a város nyájában esetenként közel kétezer jószág volt, érthető, hogy kellő számú pásztorról kellett gondoskodni. A nyájért elsődlegesen a nyájjuhász volt a felelős, akinek „kezéhez számlálták” a város juhait. Közvetlen segítőtársa a bojtár, illetve esetenként a bojtárok voltak. A juhászattal kapcsolatos gazdasági év kezdése és zárása október 26. volt. Sok feljegyzés igazolja, hogy Szent Demeter napkor számoltak el a juhászok.²⁶⁵

A nyájjuhászt az esetek többségében egész évre fogadta meg a város. Ha valamilyen ok miatt meg kellett tőle válni, sürgősen pótolták. Legrégebbi konvenciójának a szövege 1599-ből való: „Moldova Andrásnak az Juhásznak adtunk a Dézma bor árából f. 10 szolgálattyaért Sz. Imrih napján.” A következő egyezség 1629-ben készült: „Gergelyt fogadtuk Juhásznak fertali Búza, szekér széna, egi Szür, Csuha, egi Lábravaló.” Aligha kétséges, hogy nyájjuhász volt, mivel kezére 411 db öreg juhot és 252 db bárányt adtak. 1662-ben „nyajj juhásznak, Fejes Máténak béri tall. 10 [azaz 16 forint], egész ruha, 3 fertály búza, két bárány, egy végh törökvászon.” Vak Istók, aki 1672-től 13 éven át ismételten elszegődött a városhoz, lényegesen más feltételekkel szerződött: „Vak Istók juhász béri esztendeigh f. 18. Egész ruha és másfél száz juh teletetése.”²⁶⁶

A juhtenyésztés sajátosságából adódik, hogy február végétől a pásztorok munkája jelentősen megnőtt. A nagyobb nyájakhoz külön ellető pásztort kellett fogadni. Ez a nagy szakértelmet és a heteken át tartó éjszakázás miatt rendkívüli fizikai igénybevételt jelentő munka az éves szaporulatot csaknem döntően meghatározhatta. A város is rendszeresen alkalmazott ellető pásztort: 1671-ben Fejes Máténak 4 forintot fizettek e tevékenységéért.

A bárányoknak az anyjuktól történő elválasztása után nélkülözhetlenné vált a fejős juhász. Alkalmazás általában Demeter napig tartott. A rájuk vonatkozó legkorábbi feljegyzés 1640-ből maradt ránk: „Az fejős juhászt, Gergely fogadtuk meg esztendeig f. 14. Egész ruha, egy nadrág, 2 imegh.” A néhány évvel később kelt egyezség szövege valamelyest eltérő: „Fejős juhásznak bére 16 F. és egész ruha, egy bárány.” 1657-ben újabb változattal találkozunk: „Fejős juhászt Andrászt fogadtuk meg 19 bárányban esztendeig, egész Ruhában.” A városnak lehetősége volt arra, hogy kisebb kedvezmények révén a legjobb szakembereket szerződtesse. Somodi István 1665-től 1685-ig csaknem megszakítás nélkül a város szolgálatában állt. Bár kb. fél évre szegődött, konvenciója a pásztorokéhoz képest valamelyest kedvezőbb volt. Nyilván a rendkívül megterhelő munkát ismerték el ezzel. Fizetsége első alkalommal: „fl. 12, egész ruha, 2 saru, 2 ümegh s gatya, 1 fertály búza.” 160-ban lényegesen kedvezőbb feltételeket tudott elérni: „Somodi István béri fl. 6, 3 fertály búza, 1 szekér fa, 1 saru, 1 ruha.” Érdekességként célszerű megemlíteni, hogy a következő évben ennek ellenére elszökött, majd a város mégis ismét szerződést kötött vele valamivel kedvezőbb feltételekkel.²⁶⁷

²⁶⁵ Ez történt 1663-ban is: „Die 26. Octobtis. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván...”. BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1663. 120.

²⁶⁶ SZABÓ Kálmán, 1986. 111., ill. BKMÖL IV. 1508/c. 1672. 244.

²⁶⁷ Az konvenciókkal kapcsolatos idézetek a jelzett évek adókönyveiben a városi alkalmazottak bérének felsorolásában található, valamint I. SZABÓ Kálmán, 1986. 133.

A fejős juhász legfőbb segítője a kisbojtár, más néven az isztrongahajtó volt. Erre a munkára legtöbbször gyereket alkalmaztak. Elnevezése egyértelműen a fejésnél történő közreműködésére utal. 1662-ben „Az isztrongahajtó Jancsinak béri f. 7, egész ruha.” 1671-ben részletesebben ismertetik konvencióját: „Isztronga hajtónak fl. 2, egy imegh és egy lábbeli, egész ruha. Solutio: attam egy süveget, bériben d. 60, attam egy ködment és egy nadrágot, item egy gatyát és inget, egy szűrűcsuhát, bériben tíz sing vásznat adtam, d. 82.” 1684-ben „Isztrongás Petit esztendeigh in f. 6, egész ruha” fejében fogadta fel a város.

A juhászaton belül az év kisebb részére korlátozódó munka más területeken is felmerült. A fialás minél rövidebb időre történő korlátozása végett a nyár derekán a kosokat különválasztották és öregedő emberekre, kospásztorokra bízta őrzésüket. 1674-ben „Fejes Máténak kosok őrzéséért n. 262, fizettem f. 7” Két évvel később ezért a munkáért 7 forint és 36 dénárt kapott. Az őrzés általában október végéig tartott. A szerződötetés általában júliusban történt. „Anno 1694. die 11. Julii. Fogadtuk meg kos pásztornak Molnár Jánost és Demjén Istvánt úgy, hogy ő kögyelmeknek az öreg kosoktól járjon két-két poltura, az bárányoktól egy-egy poltura.”²⁶⁸

Ugyancsak néhány hónapra korlátozódott a kimustrált juhok őrzése, amelyeket a vágás előtt a jobb legelőkön feljavítottak: 1663-ban „Farkas juhásznak fizettünk az meddű juhok őrzésétül tall. 2.”²⁶⁹

Talán nem árt arra utalni, hogy a város gyakorta saját nyájából emelte ki azokat a jószágokat, amelyeket a sarcoló katonáknak és a „discretiot” mindenkor elváró hivatalnokoknak adott. Ezért ezt időről időre kiegészítették a beszedett dézsmabáránnyokkal és több esetben anyajuhokat is vásároltak a város gazdáitól. 1685. december 5-én „Juhokat város számára vettünk tall. 25.” 1687 márciusában: „Amely háromszáz és 13 juhokat vettünk város számára, fizettünk azoknak árokban...”²⁷⁰

A város juhászatának eddig megismert adatai alapján azt mondhatjuk, hogy feltétlenül vetekedett a tucatnyi leggazdagabb adózó állományával. A békés évtizedekben tapasztalható megállapodott, kiegyensúlyozott gazdálkodásról egyik esetben sem lehet beszélni. A város gazdálkodásának ezt a területét azért érdemes főbb vonásaiban ismertetni, mivel ez alapján fel tudjuk mérni, hozzávetőlegesen milyen eredményt, milyen hasznot hozhatott mind a város kasszájába, mind pedig a jobb módú gazdák konyhájára a juhok tartása.

Az ekkor általánosan tenyésztett magyar juh egyik kiváló adottsága az igénytelenség mellett az volt, hogy a laktációs ideje hosszú volt, az év jelentős részében fejhették. A bárányok elválasztása után egészen októberig tejeltek az anyajuhok. A tömegesen kifejt tejet eredeti formájában ritkán értékesítették, mivel a várostól távol tartották az anyajuhokat. A gazdák – a teheneken kívül – saját használatukra minden bizonnyal hagytak a házuknál néhány juhot a háztartáshoz szükséges tej biztosítására. A pusztákról lényegesen könnyebb volt szállítani a terméket túró és tejföl formájában a városba. Egy 1666-ból maradt feljegyzés egyértelművé teszi ezt a gyakorlatot: „Az möly nyaralóról gömlyét hoztanak Szücs Istvánék.”²⁷¹ A falkában juhot tartó 13 gazdát név szerint felsorolják, és jelzik annak – a falkában juhot tartó – négynek a nevét is, akiktől nem vásároltak. A behordott gömlyéből azután egy

²⁶⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 325–348., ill. 1996. 154.

²⁶⁹ Uo. 343–344.

²⁷⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1684. 5–19., ill. 1686. Török adó, 202.

²⁷¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 55.

szakember készítette a sajtot. A város már az előző évszázadban is alkalmazott e célra egy-egy személyt: 1598-ban „A sajtnyomónak szegődése volt 6 f. 5 pénz, egy ümög, egy gatyá.”²⁷² Évtizedekkel később már egészen mások voltak a feltételek. 1640-ben „Az sajtnyomót Jánost fogadtuk meg esztendeig f. 20, egész ruha, egy nadrág, 2 ímeg, 1 pár csizma.”²⁷³ A sajt készítéshez gyakorta egy házaspárt fogadtak fel. 1649-ben „Sajtnyomónak a juhász feleségét fogadtuk meg F. 12.” „Nagy Pált feleségestül sajtnyomónak és fejűsjuhásznak fogadtuk meg in tall. 20. Egész ruha, 2 fertály búza, 1 szekér fa, 1 bagaria szoknya, 1 csizma, 1 vég gyolcs. Szürcsuhát, két lábravalót, dolmányért f. 2, szoknyáért tall. 3...”²⁷⁴ A sajtnyomó konvenciója csaknem minden évben fellelhető az adószedő számadásai között. A jelentős mennyiségű tejtermék feldolgozásához régtől fogva megfelelő „üzemre”, helyiségre szükség volt. A legelső feljegyzések a hatvanas évekből maradtak fenn, de kétségtelen, hogy már sokkal korábban is létezett, mivel a hozzá tartozó egyik legfontosabb létesítmény, a kút egyik fontos része már tönkrement: „Az sajtnyomó háznál való kútba vöttünk deszkát tall. 3.” Ez később, 1678-ban a várost pusztító tűzvész során elpusztult, ezért újabbat kellett készíteni: „Anno 1679. die 17. Aprilis. Nemes Deák Pál uram az város bírāja lévén, minthogy az város megh romlott az emésztő tűz miatt, az kiben az város sajt nyomó háza is megégett, kihez képest szükséges volt az helyében másikat szerezni.” A néhai Márton notárius házát vették meg e célra 26 tallérért.²⁷⁵

Szerencsére pontos adataink maradtak egyik évből a város sajtnyomó házában készített termékek mennyiségéről:

„Anno 1663. Csaba Mihály uram főbíróságában az sajtoknak számokról való számtartása.

Die ultmia Maii.

Hoztunk volt el az sajtnyomó háztúl legelsőben 10 kánvás sajtot.

Die 16. Junii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 31 kánvás sajtot, 15 pogácsa sajtot.

Die 30 Junii. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 42 pogácsa sajtot, egy nap hat pogácsa sajt.

Die 10. Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl hét napra való kánvás sajtot, minden napra kilenc-kilenc sajt, az mely téssen 63 sajtot.

Die 23 Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 66 sajtot.

Die 30. Julii. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 66 sajtot.

Die 6. Augusti. Hoztunk ismét az sajtos háztúl 64 sajtot.

Die 13. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 64 kanvas sajtot.

Die 14. Augusti. Az sajtnyomó elsőben köpülvén, hozott be 21 pint vajat.

Die 19. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 64 kanvas sajtot.

Die 27. Augusti. Hoztunk az sajtnyomó-háztúl 41 öreg kanvas sajtot.

Die 4. Septembris. Hoztanak az sajtnyomó-háztúl 54 öreg kanvas sajtot.

Die 11. Septembris. Hoztanak az sajtnyomó-háztúl 50 kanvas sajtot.

Die 18. Septembris. Hoztunk el az sajtnyomó-háztúl 40 kanvas sajtot, 10 pogácsa sajtot.

²⁷² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 48.

²⁷³ SZABÓ Kálmán, 1986. 135.

²⁷⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 6–12.

²⁷⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1669. 11–13., ill. Szabó Kálmán kigyűjtése az 1679. évi tanácsi jegyzőkönyv 111. oldaláról.

Die 26. Septembris. Hoztanak az sajtos háztúl 41 kanvas sajtot, 12 pogácsa sajtot.

Die 8. Octobris. Hoztanak az sajtnyomó háztúl 29 kanvas sajtot, 54 pogácsa sajtot.

Ugyanakkor adott az sajtnyomó 22 icce vajjat.

Utolszor hoztunk 10 pogácsa sajtot, vége az sajtnyomásnak.

Maradott Szent Dömötör napkor az sajtnyomó háznál 4 sajtnyomó ruha, egy-egy fejtövödör, egy szűrőszita.”²⁷⁶

A jegyzék egyértelművé teszi, hogy május elején elkezdheték a tejtermékek készítését, és ez október elejéig tartott. Ez a nyilvántartás azt mutatja, hogy naponként átlagosan 9-9 sajt készült, így ebben az évben összesen 683 darab kánvás sajtot és 149 db pogácsa sajtot termeltek a város sajtnyomó házánál. Ezeket 21 pint és 22 icce – 54 liter – vaj egészítette ki. Tekintettel arra, hogy 1663-ban Demeter napkor a város juhainak számadása során a juhek „öregre volt 293”, joggal feltételezhetjük, hogy kb. 300 anyajuh lehetett a jegyzékben megörökített mennyiség.

Aligha kétséges, hogy a sajtok készítése a juhos gazdák körében általános lett. Ennek a közkedvelt terméknek több előnyös tulajdonsága is volt, amelyek készítésüket és tárolásukat indokolttá tették. Közismerten jól lehetett ezeket igen nagy távolságra szállítani, és kis térfogatuk ellenére tápértékük igen nagy volt, amely vetekedett a különféle húsokkal. Nem véletlen, hogy a különféle szolgáltatások és „discretiok” között rendre fellelhetjük. Török hivatalnok, kuruc katona és magyar földesúr egyaránt nemcsak elfogadta, hanem rendre el is várta az efféle ajándékot, ezért a város tisztségviselői gondoskodtak a kellő tartalékról. Még a század végén is fellelhetjük az adószedő bíró nyilvántartásában: „Az pincében az hordóban vagyon 174 sajt.”²⁷⁷

Egy kisebb kitérővel érzékeltetni tudjuk, hogy a juhek tejtermékei között milyen különleges értéket jelentett a vaj. Ennek egyik fő oka az volt, hogy az iszlám vallást követő török katonák sertészsírt nem fogyaszthattak, és étkezésüknél a növényi zsiradék mellett a vajjat és részben a fagyút vették leginkább igénybe. Ezért a török tisztek és tisztviselők számára a mezővárosoknak és falvaknak rendszeresen és igen nagy mennyiségben kellett szállítaniuk ebből a termékből. Nem ritkán – miként több más áru esetében – a tényleges árnak egy részét megfizette ugyan a török hatóság, de ezt az összeget legtöbbször bőségesen ki kellett egészítenie a tanácsnak, illetve a város lakosságának. Ez történt 1663 júliusában is: „...a budai vezér Huszein basa adott 3000 oka [ez 3780 kg súlynak felel meg!] vajra tall. 450. Az városon is szötteken négy részben az emberek tall. 239,5. A rideg legényeken is szötteken tall. 72. Egy summában 945 for. den. 40.” Ekkora mennyiségű vajjat – érthetően – egy település nem tudott szolgáltatni, ezért más területekről kellett azt vásárolni és elszállítani, ami újabb komoly terhet jelentett a város számára. „László deáknak attunk vajra, oda alá Zomborban küldvén, tall. 371,5 [...] Ezekből vötteken 750 oka vajjat tall. 250. Az hordókért, melyben az vaj volt attanak tall. 4. Ismét vötteken 72 oka vajjat tall. 24, az hordaja d. 80 [...] Csordás Györgynek vaj kérníy menvén oda alá Csanád felé, költöttek tall. 9,5 [...] Kalocsa Jánosnak is adtunk 16 pint vaj árában tall. 8, vaj

²⁷⁶ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstromok, 1663. 76–78.

²⁷⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1693. 220.

pénz.”²⁷⁸ A kivetett mennyiség felvásárlása önmagában is rendkívüli terhet jelentett: „László deákot vaj után küldén Rác Országra, attunk költségre tall. 1.”²⁷⁹ A beszerzéssel és szállítással kapcsolatos kiadások ugyancsak számottevőek voltak. „Zombori kocsis törököknek, az kik az vajat felhordták, attanak tall. 2,5, den 25. Jankón is vittek vajat tall. 10, f. 1, den 13. Az török kocsisokra költöttek tall. 1.”²⁸⁰

Az évenkénti adó kifizetése során a török tiszteteknek, tisztviselőknek adott különféle ajándékok között rendre megjelenik a vaj: 1677. január 24. „Budai nazur béknek tall. 100, 12 rókabőr, 1 farkas, 12 pár kés, 12 pint vaj, 12 sajt, 4 darutall.” Az alacsonyabb rangú katonáknak fele-harmada járt. Az önkényes eljárás e téren sem volt ritka: „Vaj és faggyú áraban fogott el az nazur bék tall. 15,5.”²⁸¹

Egy újabb feljegyzés nemcsak azt fogja érzékeltetni, hogy nem egyedi esetről van szó, hanem azt is, milyen „járulékos” költségek adódtak ezen kötelezettségek lerovása során minden egyes településre, minden egyes alkalommal: 1676. május 9. „Vezér tihájának 400 oka vajat vezér számára pénzen kellett Budán megvennünk. Elsőben vettünk egy hordó vajat, melyben volt 333 oka, okáját per den 48 [...] Mindenestül a vajnak megvétele lött tall. 70,5, den 80. Vajmérőnek adtunk tall. 1,5. Vajcédula váltságára tall. 5. Vajemelő rácoknak, kik a vezér udvarába vitték a vajat, adtunk den 40. Tolmácsnak borjas tehénért adtunk tall. 5.” Ez az eset a török–magyar katonai viszonyokat tekintve egy nagyon békés időben történt. A hasonló kötelezettség a hódoltság alatt – különösen a háborús esztendőkből – végig sújtotta a mezővárosokat és a falvakat. Egy újabb adat: „Bíró uram Budán vezér számára vett 250 vaj, okáját 3 garason, egy parán. Ára 750 tészén garast, 250 parát.”²⁸²

Forrásaink hézagossága miatt nem tudhatjuk, hogy minden évben jelentkezett-e a török hatóság ilyen szertelen igényrel, vagy csak alkalmanként. Mivel a vaj beszerzését rögzítő dézsmajegyzékből is csak kevés maradt ránk, ezek sem tudják a felmerülő kétségeket eloszlatni. Sőt az egyik legteljesebbnek látszó dézsmajegyzék, amelyet 1675-ben – egy békésnek mondható évben – készítettek, azt jelzi, hogy a gazdáktól rendszeresen szedtek vaj, illetve aki nem tudta természetben azt leróni, az pénzen váltotta meg kötelezettségét. Valószínűsíthető, hogy a város lakóitól szinte rendszeresen szedtek be külön „vajpénzt” a hódoltság utolsó évtizedeiben.

Ily módon érthető, hogy a juhászat egyik fontos, számottevő pénzbeli bevételt biztosító terméke lett a vaj. Az 1674-ben kialakult árat is pontosan megismerhetjük: „Item Kamarás uramtul vajat vettünk 50 pintet.” „Bíró uramtul Pattai Andrástul hoztunk el 80 pint vaj [...] Kamarás uramtul vöttem vajat 7 pintet, adtam 7 forintot.” „Kalocsa János uramtul vajat vettem pintit flo. 1.” A következő évben is jelentős összeget kapott a három, legnagyobb juhászatot tartó gazda csak magától a tanácstól az eladott vajért. Kamarás Ambrustól 72 pint, Pathay Andrástól 64 pint és Kalocsa

²⁷⁸ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 228–233.

²⁷⁹ Uo. 199–208.

²⁸⁰ Uo. 230–233.

²⁸¹ BKMÖL IV. 1510/i. 1676. 38–39., 123.

²⁸² Uo. 20–26. ill. uo. 1683. 31–41.

Jánostól 20 pint vaj vásárlását rögzítették.²⁸³ Ezen adatok alapján hihető, hogy nemcsak a város, hanem a juhos gazdák is figyelemre méltó hasznot nyertek a juhok tejtermékeiből egy átlagos esztendőben.

A magyar juhok gyapja nagyjából durva szálakból állt, és csak kisebb része volt finom. Éppen ezért csak néhány eszköz készítésére volt igazán alkalmas. Ezért értéke is lényegesen kisebb volt, mint a nyugaton már meghonosodott juhok gyapjájé. Ennek ellenére értékesítésük minden évben jelentős összeget eredményezett a város számára: 1662 szeptemberében „Halasi boros gazdának, Péternek adtunk nro. 910 gyapjút fl. 100.” Aligha véletlen, hogy a török hatóság ebből a termékből is bőséges mennyiséget követelt, éppen ezért a város juhainak gyapjához a gazdáktól kellett megvásárolni a hiányzó mennyiséget. „Nazur öngyagságának 76 gyapjat küldöttünk, oka 100. Item vezér urunk öngyagsága számára 100 okát vettünk Rác Jánostul, nro. 70. Harmadik rendbeli felküldésünk vezér urunk számára 200 oka gyapjú, nro. 160. Rác Jánostul 80 gyapjú, oka 120, az adajára. Szabó Mihálytul 80 gyapjú.” A hónap derekán: „Vezér urunk számára küldöttünk 600 oka gyapjút, mely volt 375 gajjú, ezt vettük Tot Mártonul és Baranyai Pétertől tall. 28.”²⁸⁴ 1664-ben „nro. 333 [...] gyapjút adtunk el Szijgyártó Mihály és Madocs János urainknak f. 40, absqueden 4. Mind megadták az árát, egy-egy gyapjú den. 12.” „Anno 1675. Dallos István adószedő bíróságában az város gyapját attuk el debreceni Kálmán Mihály urunknak, nro. 1.175, facit f. 117, den 5.” Tehát egy-egy juh gyapja átlagosan tíz dénárt ért. A következő évben: „Volt penig a város juhainak gyapja 1.360. Század adtunk tall. 5, mely egy summában a gyapjú ára flo. 163, den. 20, id est száz 63 forint. Tallérszámot teszen tall. 68.”²⁸⁵ Az eladott gyapjú száma jelzi, hogy a város juhainak száma ezekben az évtizedekben viszonylag nagy és kiegyensúlyozott volt: „Anno 1681. Barna Istvánnak adtam el az város juhainak gyapjait, 1.370 in den. 9, solvit.” A következő évtizedben valamelyest hullámzott a város nyájában lévő juhok száma: 1695. „Az gyapjút, nro. 800, adtuk Tatai Oláh György, Scheikei István, Kaszán János uraiméknak, százát fl. Rh. 27. Tett az ára fl. Rh. 216.” 1696. október 31-én „A nyájjuhász eleiben ment juh nro. 1889 bármnyal együtt. 1698-ben: „Adtuk el a város gyapját tataiaknak és komáromiaknak flo. Renenses nro. 140.”²⁸⁶ 1700-ban „Lett a gyapjú száma nro. 1030. Százat benne 22 Német Forintokon adván el, lett az ára Flor. Rh. nro. 226, gr. 2. Facit 6-6 kongó garasával tall. nro. 151.”²⁸⁷ 1701-ben „Megnnyíratván a becsületes város juhai, kiknek gyapjok lett nro. 900. Százat benne pro Flor. Hung. 20 adván, lett az ára flor. Hung. 180, facit tall. nro. 100.”²⁸⁸

A városi tanács azért is tartott önálló juhnyáját, hogy részben termékeikkel, részben pedig az élő állatok nyájából történő kiemelésével a váratlanul jelentkező követeléseket, kedveskedést zavartalanabban meg tudják oldani. Egy-egy évben az adók és különféle szolgáltatások során a török katonáknak és tisztviselőknak megha-

²⁸³ BKMÖL IV. 1504/p. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Dézsmával kapcsolatos iratok és összeírások (a továbbiakban: IV. 1504/p.). 1674. 109., ill. 128. Pathay Andrásnak a kifizetés során 67 forintot adtak több részletben, de ez nem jelenti, hogy a teljes járandóságát kifizették. A kapott összeg értékét jobban érzékeljük, ha hozzátesszük, hogy a dúsgazdag civisek éves adója – a vadszámon kívül – 1675-ben 18 forint volt. A vásárbíró feljegyzései azt igazolják, hogy a következő években is csaknem rendszeresen vásárolt tölük vajat a tanács. L. uo. 53–73. oldalakon.

²⁸⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 218.

²⁸⁵ Uo. 1675. 252., ill. uo. 1677–1678. 274.

²⁸⁶ Uo. 1681. 225–226., uo. 1689. Derékadó, 223–224.

²⁸⁷ Uo. 1700. 149. A kongó garas értéke: 30 dénár.

²⁸⁸ Uo. 1695. és 1700. A kötetek lapjai számozatlanok.

tározott számú bárányt kellett adni. Ez a nyáj érthetően csak a váratlan és kisebb igények gyors kielégítésére volt igazán alkalmas, és nem mentesítette a város juhok gazdáit. Olykor a magyar főurak számára is kellett juhokat küldeni, de az igazán komoly terhet a török követelések alkották. A bárányokból álló szokásos ajándékokat nem ritkán bővíteni kellett. Ezek mértékét érzékelteti egy 1675-ben, Bíró János főbírósa idején készült lista, amely azt rögzíti, kik és hány fias juhot adtak „nazur urunk önagsága számára”. Itt 52 gazdának a neve található, akik 94 db jószágot engedtek át a városnak.²⁸⁹ Ez a követelés távolról sem volt kivételes és különleges. A szórványosan fennmaradt adatok ennél jóval nagyobb mennyiségű jószág szolgáltatását is rögzítették. 1683-ban, Csertő János adószedő nyilvántartásai között található a következő: „Juhokrúl való ratio, nazur számára valók.” A listán 92 gazda neve található, akiktől összesen 173 darab juhot vásárolt meg a tanács, és küldött a busai pasa adószedőjének.²⁹⁰

Olykor, ha kevesebb jószágról volt szó, célszerűbb volt azokat Pesten vagy Budán megvásárolni, de az esetek nagyobb részében a gazdáktól beszedett dézsma-bárányokból fedezték ezeket, részben pedig a város nyájából szakították ki. A török kiűzése után az újabb hatóságok sem voltak szerényebbek. Ezt egyetlen feljegyzés is jól érzékelteti: 1692-ben „Item ugyanakkor hajtottak 20 bárányt haza [...] Ezen feljebb írt húsz bárányokból vittek az uraknak két bárányt. A fejős juhász elől két juhot, két bárányt küldtünk Dul Mihály urunknak. A fejős juhász elől hoztunk be egy bárányt, melyet az őfelsége commissáriusának adtunk, gross. 4. Hogy az Truchtes generális itt volt táborával, hoztunk haza 20 bárányt, 40 ürüt az meddőjuhász elől, ezen húsz bárányokat kiosztottuk. Mindazon 40 ürükből Czeglédre vittek 5, tízet eladtunk kintelenség alatt talléron 8, gr. 4. Truchtes kapitányának ürüt adtunk 14, és bárányt 5. Item az táborra egy ürüt.

Midőn Truchtes generál másodszer megtért, hajtottunk 26 bárányt haza, egy ürüt. Ezekből Truchtes generál táborára vittek 9 bárányt, egy ürüt. Másnap az lajtnannak adtunk egy bárányt, az ki az salagvárdákkal idegyütt.

Ezen 40 ürük közül egy bolondot kivágattam, 7 garasra ment.

Az Bothjárt (?) táborára adtunk két bárányt és egy ürüt. Item Ausperg generálnak két bárányt.

Item az budai vice commissariusnak egy bárányt.

Az fejősjuhász elől egy fejősjuhot az farkasok elragadtak.

Szegedi kapitánynak egy ürüt hoztam a székbíráktól, egy ürüt kölcsön adtam mindjárt az szegedi kapitánynak felső táborra.”²⁹¹

Érthetően több más formában is tudta a tanács juhait értékesíteni. Egyik lehetőség a gazdáknak, kereskedőknek történő eladás volt. „Anno 1676. Tóth György uram főbíróságában adtunk a város juhai közül Kallai Lászlónak és Kanaj Andrásnak ürüket és kosokat nro. 321 [...] bokrát f. 3, den. 10. Facit fl. 497, den. 55.”²⁹² Lényegesen gyakoribb volt, hogy a város mézárszékében értékesítették, mérték ki húsuikat. 1674-ben „Pataj András uram főbíróságában Sárközi Pál uram vágatott le a város juhai közül 145 kost, id est száznegyvenöt kost. Ment ki az húsa százharminc-

²⁸⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1675. 233–235. A legtöbb gazda egy-egy juhot adott, de néhányan 3–4 db-ot, Pulai István 6, Pathay András és Kalocsa János pedig 8–8 db-ot. Az esetek többségében a juhok árát az éves adó összegébe számították be, néhány esetben pedig kifizették azt a gazdának.

²⁹⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1683. 242–245.

²⁹¹ Uo. 1692. A kötet lapjai számozatlanok.

²⁹² Uo. 1676. 215.

két forintra. Faggyú, font 178, f. 14, d. 24. Bőrét bokrát adtam el egy-egy forinton, f. 72. [Összesen:] f. 218, d. 74.” „Dallos István uram adószedő bíróságában vágattunk le mézárásokkal kosokat nro. 88, átaljában ment ki az ára in summa f. 130.” Ugyancsak ebben az évben: „Ezen számos juhokból vágattunk le a székbén nro. 80. A faggyú ment 10 forintra [...] 80 bőrt a szücsöknek, bokrát den. 80, facit f. 32...” A helyi piac előnyeit a tanács saját mézárászekének igénybevételével folyamatosan kihasználta. Ennek érzékeltetésére célszerű a század végéről is egy adatot idézni: 1700-ban „Primo adtunk a székbíráknak 30 pár juhot, párját pro kongó garas nro. 16. summa tall. 80.

2-do. Adtunk a székbíráknak 60 pár juhot, párját pro kongó garas nro. 15. summa: tall. 150.

3-tio. Adtunk Demeterkor a székbíráknak 125 pár juhot, párját pro kongó garas 16. summa: tall. 333, gar. 2.”²⁹³

Igen kevés adatunk van arra vonatkozóan, hogy a város mézárászekén levágott juhokat milyen áron tudták hasznosítani. Egyik kivételes feljegyzés 1664-ből való: „Az város székiiben kivágtván 16 juhot, ment az ára az húsnak f. 21”. Egy-egy juh húsát tehát 1 forint és 31 dénár értékben adták el. Ehhez még a faggyú és a bőr ára társult. Ebben az évben 16-17 dénár értékben adták el a juhbőröket.²⁹⁴

A város mézárászekében levágott juhok bőrét rendszeresen értékesítették. Erről az egyik első feljegyzés 1641-ből való: „Gellért Imre uram főbíróságában attunk a szücsöknek 50 juh bőrt [...] Tészen az árok f. 6, d. 50.”²⁹⁵ 1664-ben pedig „Attunk el 24 juhbőrt f. 4.”²⁹⁶ Később is többször rögzítette az adószedő a juhbőrök értékesítését kisebb tételekben. 1674-ben, amikor a székbíró „vágatott le a város juhái közül 145 kost [...] Bőrét bokárt adtam el egy-egy forinton, f. 72...” A következő évben: „80 bőrt a szücsöknek, bokrát d. 80, facit f. 32.” 1686-ban „Szentesi Kenéz Andrásnak és Veczeri Mihálynak az székbírák adta bőrök árában adtam tall. 99, azaz arany 49, tall. 1.”²⁹⁷

Ezen a vidéken a juhtenyésztés számára voltak igazán kedvezőek az adottságok, ezért kecsketenyésztésre igen kevés adat utal. Ez a nagyon igénytelen és hasznos állat viszont teljesen nem hiányozhatott itt sem. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a legkeservesebb esztendőekben még maga a városi tanács is tartott kecskéket: 1698-ban „Reznek 5 holnapig való kecske pásztorságáért fizettem tall. 10, den. 2, conventioja volt egy hónapra 2 tall. Item más János nevű kecske pásztornak hat hétfőig való szolgálattáért minden hétre fél tall. lévén conventioja, tall. 3.”²⁹⁸

*

²⁹³ BKMÖL IV. 1508/c. 1674. 206., ill. uo. 1675. 261. és uo. 1700. 179.

²⁹⁴ Uo. 1664. 298.

²⁹⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 35.

²⁹⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 299.

²⁹⁷ Uo. 1674. 206., uo. 1575. 261. és uo. 1686. Német adókönyv, 382–413.

²⁹⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 345.

Végezetül a könnyebb tájékozódás végett célszerű a juhászathoz kapcsolódó áruk, termékek árát is csoportosítani és időrendben közölni.²⁹⁹

XX. táblázat
A juhok és termékeik árának alakulása

Év	Egység	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
Juh					
1662	db	160	135	145	5
1663		164	164	164	3
1664		200	200	200	212
1665		300	300	300	8
1666		250	200	222	3
1671		195	180	188	47
1678		150	150	150	133
1680		165	150	158	13
1681		150	142	144	13
1682		150	102	105	108
1684		296	150	284	17
1693		270	44	114	49
1695		251	251	251	22
1700	240	120	231	540	
Kos					
1675	db	148	148	148	88
1676		155	130	149	444
1677		240	240	240	1
1678		150	150	150	96
1693		255	225	244	67
1700		315	315	315	2
Toklyó					
1671	db	150	150	150	4
1676		100	100	100	3
1683		100	100	100	6
Ürű					
1662	db	160	160	160	1
1663		170	170	170	11
1673		160	160	160	60
1674		160	150	158	104
1676		155	155	155	321
1679		150	150	150	100
1683		162	162	162	42
1689		330	330	330	150
1693		450	290	297	22
Bárány					
1662	db	75	75	75	4
1664		60	60	60	2
1674		120	120	120	1
1683		80	80	80	23

²⁹⁹ Az árakat számítási pénzben, dénárba átszámolva rögzítjük.

Állattartásunk a Homokhátság közepén a XVII. században

1693		135	120	130	84
1695		120	120	120	2
Vaj					
1598	pint	65	65	65	15
1662		80	80	80	12
1663	oka	53	53	53	832
	pint	135	80	105	36
	messzely	30	30	30	9
1664	pint	135	120	126	30
1669	oka	28	28	28	78
1671	pint	100	100	100	150
1676	oka	48	48	48	333
1679	pint	144	100	110	22
1683	oka	25	25	25	250
1693	messzely	30	30	30	29
Báránybőr (nyers)					
1669	db	20	20	20	9
1681		36	31	33	12
1682		20	20	20	13
1683		20	20	20	10
Juhbőr (nyers)					
1641	db	13	13	13	50
1662		35	35	35	46
1664		45	17	30	46
1666		31	28	30	21
1671		95	45	63	3
1673		17	10	15	31
1674		50	50	50	145
1675		40	40	40	80
1676		42	11	17	92
1693		68	51	65	240
Kos bőr (nyers)					
1674	db	50	50	50	145
Rókabőr					
1662	db	120	115	117	3
1663		130	96	112	16
1664		120	80	117	32
1665		120	100	114	12
1666		135	125	130	29
1667		131	106	124	10
1668		126	120	123	6
1669		135	135	135	8
1671		150	140	147	14
1673		200	180	198	12
1674		220	220	220	9
1675		240	200	236	10
1676		240	240	240	6
1677		250	220	240	7
1678		200	200	200	1
1679		360	240	260	6
1681		216	180	195	6

1682		216	198	206	7
1683		240	240	240	8
1684		200	200	200	7
1685		280	100	215	46
1686		180	130	147	29
1687		120	120	120	1
1690		150	120	130	3
1695		210	210	210	1
1700		270	180	225	8
Gyapjú					
1674	db	10	10	10	1 000
1675		10	10	10	1 175
1676		12	12	12	1 360
1681		9	9	9	1 370
1685		10	10	10	376
1695		32	32	32	800
1700		27	26	26,5	1 030
1701		20	20	20	900

Túlságosan nagy kitérő lenne az itt közzétett táblázat adatainak az elemzése. Talán nem is lenne igazán szerencsés egyetlen településen összegyűjtött ilyen jellegű adatokat minden tekintetben biztos támpontnak tekinteni, hisz egyrészt az esetek többségében sok évből hiányoznak az adatok, másrészt egy-egy évből kevés, sőt nem ritkán csupán egyetlen adat áll rendelkezésünkre. A különféle élő állatok és állati termékek forgalmi árának elemzése külön feldolgozáson belül igazán kívánatos. Mégis remélhető, hogy egy ilyen áttekintés segíti a tájékozódást, és majd bőséges lehetőséget biztosít arra, hogy egy szélesen alapozott elemzés érzékeltetni, sőt dokumentálni tudja a hódoltsági viszonyokat, állapotokat, kiemelve a királyi területekkel szembeni jelentősebb eltéréseket, illetve egyezéseket.

VI. A sertéstartás

Bár ennek a tájegységnek a haszonállatai között már a középkorban széles körben ismert volt a sertés, mégis írott forrásainkban viszonylag ritkán utalnak tartásukra, számukra és a velük való kereskedelemre. A XVI. századi tenyésztésükre, elterjedtségükre már a török defterek alapján tudunk következtetni: 1546-ban 50, 1562-ben is csak 347 darab jószág után fizettek adót a kecskemétiak. Ezzel szemben a jóval kisebb Cegléden 1562-ben 975, Nagykőrösön pedig 1250 sertést vettek nyilván tartásba. Igaz, ezeken a településeken másfél évtizeddel korábban csak 25, illetve 50 darabot leltek a defterdárok.³⁰⁰ Hornyik János kb. 150 évvel ezelőtt készített monográfiájában néhány alkalommal idéz ugyan a helyi sertéstartásra vonatkozó adatot, de a század egészére vonatkozóan nem szól róluk. A közelmúltban megjelent városmonográfia sem közöl erre vonatkozó újabb ismereteket. De más településekről készített feldolgozásokról is közel hasonló megállapításokat tehetünk. Kivételesnek mondhatjuk Hódmezővásárhely monográfiáját, amelyben Kovács István nemcsak a

³⁰⁰ MÉSZÁROS László, 1979. 83–84.

jóságok számára, hanem tartásuk társadalmi beágyazottságára is kitér. Megállapítása szerint a mezővárosban az egyik XVII. századi összeírás szerint 321 gazda közül 141-nél vettek nyilvántartásba sertést. Nyilván a mocsaras környezet kedvezett ezek tenyésztésének, és ezért 48 gazda 11–30, 13 fő 31–51, 3 fő 50–100 és egy pedig több mint száz sertést tartott.³⁰¹

A nálunk meghonosodott állományban a XIX. század közepéig háromféle sertést lehetett fellelteni. A szalontai sertés mindenekelőtt a mocsaras vidékeken, a bakoynyi pedig a makkoltatást biztosító tölgyesekben vált kedveltté. A korszak vége felé mind szélesebb körben tenyésztették a Balkánról hozott mangalicát.³⁰²

Aligha kétséges, hogy a nehéz fizikai munkát végző lakosság élelmezésében a sertésekből nyert termékek egyre növekvő helyet kaptak ezen a vidéken. Ennek ellenére még a XVII. századi feljegyzéseink sem tükrözik igazán azt a sokoldalú jelenlétet, amely régtől fogva a legszélesebb társadalmi rétegek táplálkozásában valójában lehetett. Tekintettel arra, hogy elsősorban a helyi, sőt családi igények kielégítésére tenyésztették ezeket a jóságokat, és gyakorlatilag csak húszakat, szalonnájukat hasznosították, a helyi kereskedelemben a többi háziállattal szemben viszonylag ritkán említik. Talán éppen ezért a szakirodalom is elég mostohán bánt sertésenyésztésünk múltjának feltárással és annak tudományos igényű ismertetésével. Csak 1828-ban jelent meg nálunk az első erre vonatkozó nyomtatott munka.³⁰³

A fentiek alapján érthető, hogy a szűkös mennyiség miatt nem lehet olyan részletes áttekintést adni erről az ágazatról mint a szarvasmarhák tenyésztéséről vagy a juhászatról. Társadalmi súlyáról és vagyoni-réteggépző szerepéről is csak nagyon visszafogottan szólhatunk.

Magyar nyelvű forrásainkban 1591-ben rögzítették a sertésekre vonatkozó első adatokat: „Wyzes Janost wytte el az Pesty wayda Illyen Dologhert Hogh az Cyny Embeor 8 dyznayat Atta wolt kezeben Zaraz Gasparnak Ig loptak ketten. Zaraz Gaspar meg waltozott [megváltotta magát].” A másik feljegyzés is tulajdon elleni sérelmet rögzít: Botos Boldysarnak az Annyt Ismeg Azert wytte hog az fya Dyznokat lopot wolt, es az Annyat el zoktetty wolt ű maga el zalat es az Annya kotystul kezbe Akat.”³⁰⁴

Több mint figyelemreméltó, hogy kecskeméti feljegyzésekben a sertések adóztatására vonatkozó adatot nem találunk. Sem a vadszámba nem vették be, sem dézsmát nem kellett fizetni utánuk. Ez kétségtelenül azt jelezte, hogy vagy nem volt komoly adóalap, vagy pedig nem volt elég megbízhatóan ellenőrizhető az állomány. Az viszont kétségtelen, hogy a sertésekkel kapcsolatosan nem készültek olyan nyilvántartások, lajstromok, mint a báránydézsmákról. Pedig egy-egy emse és ártány értéke jóval nagyobb volt, mint a juhoké, nem szólva a hizlalt jóságokról. Mégis, a nyilvántartásokban elszórtan felbukkanó adatok alapján megkíséreljük, hogy az eddigi egy-egy idézetre szorítkozó tájékoztatásnál jóval többet – bár nem teljesen átfogó és részleteiben nem kellően árnyalt képet – adjunk a városon belül létezett sertéstartásról.

³⁰¹ KOVÁCS István, 1984. 342.

³⁰² BALASSA Iván, 1990. 240–248., ill. GAÁL László, 1966. 321.

³⁰³ GAÁL László, 1966. 309–311.

³⁰⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 27.

Bár joggal tételezzük fel, hogy viszonylag széles körű lehetett a városban a sertések tartása, a XVII. századból csak a tanács iratai között találunk néhány vásárlásukra utaló feljegyzést, amely a gazdák egy csoportját név szerint is említi. Ilyen pl. az 1664-ből való: „Bíró Miklóstúl vettünk 42 disznókat palatínus urunknak...”³⁰⁵ Tekintettel arra, hogy az 1662. évi adókönyvben neve nem lelhető fel, valószínűleg más településen élő kereskedő lehetett. Az 1670-es évekből rendelkezésünkre áll viszont közel félszáz gazda neve, akik a városnak adtak el sertéseket. Célszerű áttekinteni, milyen vagyonnal rendelkeztek.³⁰⁶

XXI. táblázat
Sertést tartó gazdák vagyoni helyzete 1675-ben

Név	Évszám	Eladott sertés	1675		
			Vadszám	Adó	Bárányd.
Balogh István	1671	1	192	18	5
Barkó Benedek	1671	3	121,5	16	16
Barthai Péter	1671	1	61	18	
Csaba Mihály	1671	2	106	18	9
Dékány György	1671	2	272	18	39
Hamarika János	1671	1	199	18	
Hegedűs János	1671	1	300	18	18
Kakulya János	1671	2	34	7	
Kalocsa János	1671	2	759	18	40
Kamarás Ambrus	1671	2	759	18	53
Katona István	1671	2	48	14	
Kincös István	1671	2	144,5	18	
Kovács Mihály	1671	1	57	16	5
Magó Mihály	1671	1	110	18	3
Molnár Mihály	1671	2	142,5	18	7,5
Nagy Péter	1671	1	15	4	4
Oláh János	1671	4	8	3,5	12
Pathay András	1671	2	758	18	85
Szabó György	1671	2	26,5	9	
Szabó Berta	1671	2	168	18	9
Szabó Gergely	1671	2	54	16	4
Szeles György	1671	2	206	18	6
Szj Lukács	1671	2			
Szívósné	1671	2			
Szőcs István	1671	1	24	9,5	2
Városé	1671	4			
Bala Tamás	1673	*	40	11	
Czirkátor Mátyás	1673	*	59	12	

³⁰⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 129–157.

³⁰⁶ Az összeállítás a BKMÖL IV. 1508/c. 1671. 6–7, ill. 1675. 263. és a IV. 1510/i. 1673. 40–42., ill. 1676. 151–152. alapján készült.

Az eladott sertés oszlopon belül a jelzett években a városi tanácsnak eladott jószágok száma található. A vadszám és az adó összegét az 1675. évi adókönyvből gyűjtöttük ki. A bárányd. = báránydézsma. Ezek az adatok a BKMÖL IV. 1508/c. 1675. 136–139. oldalakon található dézsmajegyzékből származnak.

A csillaggal jelölt években a gazdák büntetést fizettek a sertéseik által okozott károk miatt.

Csuka Miklós	1673	*	277	18	2
Josa János	1673	*	51	12	
Kis Ferenc	1673	*			
Kovács Gergely	1673	*	13	7	
Könyves András	1673	*	32	10,5	
Major György	1673	*	1	4	
Markó Miklós	1673	*	40	12	2
Nagy István	1673	*	142	18	4
Pál Gergely	1673	*	48	18	
Rétfai Máté	1673	*	17	6	
Ros Benedek	1673	*	34	12	
Sárközi István	1673	*	193	18	25
Tomo Ferenc	1673	*			
Tóth Keresztes	1673	*			
Farkas Lőrinc	1675	3	4	8	
Mócza János	1675	1		4	1
Sz. Királyi Nagy István	1675	2			
Balogh Mihály	1677	*	57	14	
Kincses János	1677	*			

Az összeállítás minden esetlegessége ellenére lehetővé tesz néhány megfigyelést. Először is nyilvánvaló, hogy a városban széles népcsoportok tartottak sertéseket. A leggazdagabb famíliák és az egészen csekély vagyonú családfők egyaránt felkelhetők közöttük, tehát talán még szélesebb társadalmi csoportok voltak érdekelve e téren, mint a juhtenyésztésben. Az is nyilvánvaló, hogy a sertéstartók egy jelentős része nem kizárólag a maga számára nevelte a jószágokat, hanem azok jelentős részét piacon értékesítette. Viszont az is kétségtelen, hogy igazán nagy számú, több tucat tenyésztőből álló állományra egyetlen esetben sem történt utalás. Tehát a sertéstenyésztés a másik három ágazathoz képest a városon belül valóban perifériusnak mondható.

A főbírói számadáskönyvek bejegyzései azt érzékeltetik, hogy a sertések számottevő részét nem a városban a házaknál tartották, nevelték, hanem falkákat képezve attól távolabb. Több megfogalmazás teljesen egyértelművé teszi, hogy gyakori volt e területen is több gazda összefogása és sertéseiknek közös falkában való tartása, közös kanász foglalkoztatása. „Custos Márton és Hagymási Gergely sertéseit az búzából behajtották, adtak polt. 32.” Még inkább egyértelműek a következő bírói döntések: „Kenéz Andrásnak több társaival együtt hajtották be 30 disznát az szőlők-ből az csőszök, adtak tall. 1.” „Egynehány embernek sertéseit egy alkalommal az búzából behajtották, adtanak tall. 3,5.” „Szabó Keresztes, Szabó Bálint, hogy az disznaiikat az tilalmasbúl behajtották, adtak gar. 26.”³⁰⁷ A büntetés tételei olyan nagyok, hogy jelentős számú kondáról lehetett szó. Az eddigi idézetek is érzékeltetik, milyen jellegű kártételek, szabálysértések miatt szabott ki büntetéseket a tanács. Kétségtelen, hogy leggyakrabban „az szőlőkben kárt tevő disznók”-ról, a „szőlők-ből behajtott sertések”-ről intézkedtek. Ezt erősíti meg az ilyen kitétel is: „Felső Banumi csősz disznókat behajtván...” Tehát ezeket a jószágokat a szántóföldeken és a szőlőkben kialakuló szálláshelyeken, tanyákon tartották, ahol a gazdálkodás során keletkezett hulladékokat, melléktermékeket hasznosítani tudták, az év egy részében

³⁰⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 37–39.

felszabadult területeket, legelőket ki tudták használni. Éppen ezért igen gyakori volt a panasz a szomszédok birtokán tett nagyobb károk miatt: „Hamarika János cirokjában Kerekes István sertései annyi kárt tettek, hogy az tartozik 36 vékányit megtéríteni.” Egy alkalommal „Kamarás Ambrus bérese szóvá tette, miért etetik meg tíz munkás heti kaszálásának gabonáját” a bírák elé idézett személyek. A csöszök, akiket közvetlenül érdekeltté tettek a szabálytalankodók előállításában, olykor drasztikusan jártak el: „Gombos Miklós compareálván, tévé ilyen panaszt előttünk, hogy tudniilik Mányoki János Csósz lévén az szőlőben, egy Disznaját által lötte.³⁰⁸

Aligha kétséges, hogy sok gazda jelentősebb állományát saját kanászaira bízta. Egy bírósági ügyben megidézték „...Farkas Gergely kanásza, Zombor Jancsi [...] Demeter Márton kanászával [mentek] sertések keresni...”.³⁰⁹ Ezekről a gazdákról sajnos kimutatás nem készült, így csak a bírságok kiszabása között lelhetünk rájuk vonatkozó utalásokat.

A dicális adózás hiányában a sertéstartás elterjedtségéről, társadalmi beágyazottságáról a XVII. századból nem maradt nyilvántartás. A legkorábbi, az 1707-ben készült adórajstromot a többi háziállat tenyésztésének ismertetése során is felhasználtuk. A tárgyalt évszázadhoz való időbeli közelsége miatt itt is érdemi támpontot jelent. A 293 törpegazdánál hat sertést találtak. A 187 kigazda 49-et tartott. A 106 közepes vagyonú családnak 55 sertése volt, míg a 31 nagygazda állományát 120 db alkotta. Bár itt kétségtelenül a tenyésztés céljára tartott jószágokat vették nyilvántartásba, de még így is meglepően alacsony a sertések száma. Ezt részben azzal magyarázhatjuk, hogy a szabadságharc talán legkeservesebb esztendeit élte meg a város.

*

Miként utaltunk már rá, a tanács széles körű gazdálkodást folytatott, hogy működésének feltételeit biztosítani tudja, és bevételeit növelje. Több feljegyzés utal arra, hogy hosszú időn át tartott önálló kondát. A kanász vagy disznópásztor megnevezéssel a cselédek között ugyan csak 1669-től található a konvenciója, de nem kizárt, hogy már az előző évtizedekben is neveltettek sertéseket, hogy a város folyamatosan üzemelő konyhája számára a szükséges nyersanyagokat olcsóbban előteremtsék. A következő évtizedekben sem minden évből maradt feljegyzés, de a tucatnyi konvenció, a kanászokra utaló egyéb kitétel nyilvánvalóvá teszi, hogy megszokás nélkül tartott a város kondát, nevelt sertéseket. A korabeli kanászok bérét ezekből a feljegyzésekből ismerhetjük meg: „Disznó pásztornak Istokot esztendeigh in fl. 6. Egész ruha. Nadrágért attunk f. 1, két szűrcsuhát timon 9, az egyik hajol a bérre, f. 2, item adtunk neki d. 80, item 4 sing vasznat d. 32, dolmányat is, item d. 80, item d. 20, item d. 80.”³¹⁰

1679-ben még krónikaszerű versetbe is bekerült a város kanásza: „8. February. Nem tudom mi okon Kis Ali serege/ Ide az Városra mái nap kerenge/ Nyolczad egész napig épen itt tekerge/ Város Kanásza is vélek Pestte mene.”³¹¹

³⁰⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 182. és 136.

A csöszök általában a kivetett bírság harmadát kapták meg: „Balogh Mihály disznaitól jött fl. 1. Item den. 40, melyet a csöszöknek adtunk.” BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 78–79.

³⁰⁹ BKMÖL IV. 1504/a. 1690–1699. 241.

³¹⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1674. Cselédek bére. A következő évben is rögzítették konvencióját: „Kanász f. 7. Egész ruha.” Uo. 1675. 258. Ez a formula szinte változatlan formában fellelhető a következő években is.

³¹¹ HORNYIK János, 1860–1866. II. 499.

A későbbi években is több adat utal arra, hogy a város tartott fenn kondát, fogadott fel kanászt: 1690-ben „Kanásznak, esztrengahajtónak 2 nadrágot vettem [...] gar. 10...”³¹² „Kanásznak, esztrengahajtónak két szűrt 18 gar...”³¹² Egy két évvel későbbi feljegyzés a konda létszámáról is tájékoztat: „Máté Kovács adószedő bíró uramnak attak számon be nro. 24 öreg disznót és 3 malacot, de az malacoknak ketteje az disznópásztoré.”³¹³

Tekintettel arra, hogy Kecskemét határában nagyobb tölgyerdő nem volt, a török kiűzése után a tanács kondáját távolabbi vidékre hajtották. 1691 nyarán „Lépő Jánosnak, hogy Gödöllőre ment az disznók végett hely szerezni, adtam 7 szusztakot.” Más elképzelés is felmerült ez év őszén: „Lépő Jánosnak 2 garast, hogy Pécsre küldöttem az váras sertéseinek helykeresésére.” A döntés végül a közelebbi Gödöllőre esett. Az év decemberében „Lépő Jánosnak, hogy az váras disznai látogatására ment Gödöllőre, adtam 2 szusztakot.” Egy hónap mulva „Szabó Mártonnak, hogy Gödöllőre ment az váras disznai látogatására, adtam neki 6 garast, öreget.” Évekkel később a várost e téren jelentős veszteség érte: 1696 novemberében „Sülyi legénynek, ki az váras elveszett sertéseinek hírért hozta, adtam gar. 3, polt. 4.”³¹⁴

A kondák mérete gyakorta változott, mivel a sertések szaporulata lényegesen nagyobb, mint a lovaké és a kérődzőké. 1693 tavaszáról maradt egy feljegyzés a város disznai számáról. „Adott Máté Kovács adószedő uram előnkbe egy híján harminc disznót, annak örege 15, südeje 14 [...] Az makkra hajtott ki az kanász 23 öreg disznót és 15 tavaszi südőt.” A következő év nyarán „Az midőn az disznókat az Úr-rétire kihajtottuk, az örege 15, az südeje 17.”³¹⁵ Egy tíz évvel későbbi feljegyzés értekelte, hogy később is ezen a vidéken jelentősnek mondható kondát tartott a tanács. 1703-ban a „váras sertesei: emse disznók 17, ártányok 8, kan 2.”³¹⁶

*

Mivel a kapásnövények széles körű elterjedéséig, főként a kukoricatermelés tömegessé válásáig ezen a vidéken a sertéstenyésztés feltételei nagyon szűkösek voltak, szinte évről évre jelentős kereslet mutatkozott irántuk. Ezt növelte az is, hogy részben a főurak, részben pedig a keresztény hadak ismételten komoly igénnyel léptek fel e téren is. Wesselényi Ferenc nádornak évenként 50 sertést kellett Murányba felhajtani, amelyek értékét viszont földesúri taxájába beszámították. „Akkor hajtottunk az úrnak 50 ártányt, tudtuk egy summában harmincadjával együtt tall. 150.” „Az ötven ártányok árában adtunk az úr számára tall. 137,5.”³¹⁷ Amikor pedig birtokrészét a Koháryak megszerezték, ők is megkövetelték ezt. „Anno 1671. Kalocsa János uram főbíróságában az mely urainktól disznókat vettünk Koháry urunk önagsága számára...” A hadsereg követelésére is többször kellett jelentős mennyiségben sertéseket szállítani. Itt hely hiányában csupán egyetlen adatot idézünk. 1667: „Pathay András kecskeméti bíró a hitetlen hadak számára küldött 50 db sertésért járó vámot Kecskeméten lefizette.”³¹⁸

³¹² BKMÖL IV. 1508/c. 1690. Derékadó, 206. és 211.

³¹³ Uo. 1692. A kötet lapjai számozatlanok.

³¹⁴ BKMÖL IV. 1510/í. 1691. 73–77., 80–83. és 40–44., valamint uo. 1696. 21–36.

³¹⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1694. A kötet lapjai számozatlanok.

³¹⁶ Uo. 1693. 207. és uo. 1703. 285.

³¹⁷ Uo. 1663. 107., ill. 121–163.

³¹⁸ Uo. 1664. 129–157., uo. 1671. 6–7., uo. 1675. 263., HORNYIK János, 1860–1866. II. 354.

A szalonna iránti igény minden társadalmi csoporton belül nagy volt. A város legalább a megbecsültebb hivatalnokai számára biztosította konvenciójukban az ezzel kapcsolatos kívánságaikat: G. Pontani notarius bérének meghatározásakor „I szalonna, seu ártány” kitétel lelhető fel. Gyakran visszatérő tétel volt másoknál is Ivankovics János konvenciójában található kitétel: „notarius bérében [...] egy disznó”.³¹⁹

Tekintettel arra, hogy a városban ismételten érezhető hiányt az ügyeskedők rendszeresen kihasználták, a tanács régtől fogva élt a kereskedelmet szabályozó jogával. Már 1598-ban megtörtént, hogy „Szabó Ábrahám a szalonnát a város rendelete ellen a piacon nem fontra, hanem darab számra adta, ezért megfogták, mert fontja így 14 pénzre jött, a város pedig 5 pénzen limitálta fontját.”³²⁰

A későbbi évtizedekben főként akkor avatkozott be a helyi hatóság, ha távolabbi vidékekről hajtottak fel nagyobb falka sertést, és a spekuláció, a nyereszkedés megelőzése végett megtiltották annak egy tételben történő értékesítését, hogy kizárják az újra eladók visszaéléseit. 1662-ben: „...jelentették [a tanácsnak], uszodi emberek hajtottanak volt disznókat eladásra, az melyeket városunk törvénye szerint harmadnapig nem árultanak, hanem az harmad napnak előtte neki került Garaczi Istvánné, megvette öszvességgel az disznókat miskolcziak számokra. Az disznókat eladó embert is hit szerint megfeleltették, s hit szerint megvallotta, hogy ő nem a miskolczi emberek számokra, sem másoknak számokra nem hozta...”. A tanács döntése. „Az disznókat viszont ha fel akarják osztani az városbeliek, azon az áron osszák fel, de nyereségre ne adják, s feljebb áron egymásra fel ne verjék az árokat...”³²¹

Természetesen más területekről is hajtottak ide jelentős számban sertéseket, és igyekeztek minél gyorsabban értékesíteni azokat: „Vásárhelyi Köntös István átaljában a disznókat eladván, vettem rajta tall. 3.” A helybeli kupecekkal szemben sem volt elnéző a tanács: „Szabó György disznókat öszvességgel időnap előtt vévén, adott 3 garast.” A sertéseket eladásra tenyésztő helyi gazdákkal szemben sem jártak el másként, ha több jószágot egyszerre, vagy nem a meghatározott időben kívánták értékesíteni: „Magó Mihály disznait idő nap előtt eladván, adott 16 garast.”³²²

*

³¹⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1676. 246. és uo.1684. 241–247.

³²⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 50. Itt meg kell jegyezni, hogy az ún. tizenöt éves háború a dereka táján járt, a rendkívüli pusztítások miatt az élelmiszerek ára nem ritkán irreálissá vált.

³²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 86–87.

³²² BKMÖL IV. 1510/i. 1683. 46–51. Itt érdemes megjegyezni, hogy Magó Mihály korábban többször is magas tisztséget viselt a városban, és 1689-ben főbírónak is megválasztották. Ez az eset is érzékelteti, hogy a tanács nem volt különösebben elnéző tagjai szabálysértéseivel szemben.

A következetesség megkívánja, hogy a sertésekkel és a belőlük készült termékekkel kapcsolatos árak alakulását is érzékeltessük.

XXII. táblázat
A sertések árának alakulása

Év	Egység	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
Artány					
1663	db	480	440	441	50
1664		540	210	226	42
1674		900	900	900	2
1677		480	480	480	2
Malac					
1594	db	35	30	33	2
1683		40	40	40	1
1685		80	36	44	12
1694		75	75	75	1
1700		68	45	53	3
Sertés					
1663	db	480	320	373	3
1665		480	480	480	2
1671		650	400	500	42
1674		180	180	180	2
1675		660	480	615	31
1676		1 820	1 820	1 820	6
1682		1 053	1 053	1 053	2
1685		1 920	360	1 168	8
1693		1 350	1 350	1 350	1
1695		2 820	540	1 431	7
1696		2 160	1 980	2 070	2
1700		1 700	360	695	4
Erdei disznó					
1697	db	1 200	1 200	1 200	1
Szalonna					
1598	font	14	5	10	30
1662	oldal	640	640	640	1
1665		560	480	520	4
1677		684	684	684	5
1678		672	480	587	9
1680		900	900	900	1
1682		1 080	612	768	3
1683		840	600	685	18
1684		1 400	1 030	1 187	3
1685		1 260	1 260	1 260	1
1686		1 680	1 680	1 680	1
1689		font	30	30	30
1690	db	660	660	660	1
1698		1 188	1 188	1 188	1
1700		960	960	960	1

Ez az árákról készített összeállítás elsődlegesen csak tájékoztató jellegű lehet. Ennek oka az, hogy viszonylag kevés felhasználható adat állt rendelkezésünkre. Ráadásul egy-egy sertés között súlyát, használati értékét tekintve lényegesen nagyobb lehetett a különbség mint pl. a hizlalt ökrök vagy a juhok között. Tekintettel arra, hogy mégis jelentős mennyiséget sikerült összegyűjteni, ez már elég biztos tájékozási pont lehet. Még ezek az eléggé esetleges adatok is érzékeltetik, hogy a török-ellenes háborúk idején milyen drasztikusan megnőtt mind a sertések, mind pedig a szalonna ára. Ezek – több más élelmiszer árának figyelembe vételével – feltétlenül képesek érzékeltetni, mennyire megdrágult az élet, milyen mértékben nehezedett a megélhetés ezekben az évtizedekben a homokhátsági falvakban és mezővárosokban.

VII. Az állattartás egyéb területei

A többi háziállathoz képest a baromfitartás gazdasági súlya kétségtelenül lényegesen szerényebb volt, de a lakosság élelmezésében ekkor is igen jelentős lehetett. Ennek ellenére magáról a jószágok számáról, azok féleségeiről, tenyésztéséről, forgalmazásáról, értékesítéséről igen keveset tudunk. Ez esetben is okként azt kell megjelölnünk, hogy forrásaink a közigazgatás során keletkeztek, és ez a tevékenység, ez az áruféleség akkor került be a feljegyzésekbe, ha a török vagy a magyar hatóság igénye, követelése kikényszerítette a felvásárlást, a begyűjtést, vagy a szállítást. A „tik”, a tyúk, valamint a „tikmonya”, a tojás visszatérően fellelhető a török katonák, tisztviselők követelései között. Ezekre a budai pasa éppúgy igényt tartott, mint a legszerényebb tiszt szolgája, a tolmács, vagy az elismervényt kiállító írrok. Forrásaink hézagossága miatt nehéz egyértelműen megfogalmazni, milyen címen és milyen arányban követeltek ingyen, vagy vásároltak folyó áron a város tisztségviselői baromfikat. Az kétségtelen, hogy a szolgáltatás e téren nem jelentett akkora terhet a város számára, mint több más követelés, és olyan számban nem maradtak fenn listák tyúkok, tojások beszedéséről, mint a dézsmabárányokról vagy a gabonadézsmáról. Az viszont kétségtelen, hogy a hetvenes évektől a város konvenciók cselédei között erre a célra felfogadott személy rendszeresen fellelhető. Szerződésének szövege 1674-ben volt a leginkább részletező: „Nógrádi Ferencet [felfogadtuk] desma, vaj, tyuk szedő deaknak in tall. 4. Egész ruha. Csertő adott drabant pénzből tall. 4. dolmány, nadrág adópénzből. Contentus.” A többi évből fennmaradt szerződés szövege alig tér el ettől, bár a készpénz összege időnként változott, előbb 12, majd 15 forintot kapott. 1676-ban két fertály búzával toldották meg konvencióját, és 1678-ban már 5 fertályra növelték ezt. Később ezek a tételek elmaradtak. Minden bizonynyal munkájának fontossága, vagy alapossága befolyásolta a tételeket.³²³

Ha az elszórtan fellelhető adatok közül néhányat idézünk, érzékeltetni tudjuk a város ezzel kapcsolatos kötelezettségeit. 1682 januárjában „két ökros szekértül, basa számára 50 tyúkot küldvén, költségre 25 oszpora.” Ez év októberében „Péter deákat Budára tyúkokkal küldvén, költsége den. 20.”³²⁴ Természetesen nem csak Kecskemétet terhelte ilyen jellegű teher. Egy 1684 tavaszán kelt parancs is meggyőző bennünket erről: „Némédi 15 Tik, Ócsa 10 Tik, Üllő 15 tik, Monor 12 Tik, Czegléd 20 Tik, Kőrös 40 Tik, Kecskemét 50 Tik [...] erősen parancsolom az tikokat hova

³²³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 338–339.

³²⁴ BKMÖL IV. 1510/i. 1681. 44–48., ill. 29–62.

mennyi van jegyezve, mindgyárt béhozzátok Pasa konyhájára...”. 1685. október: „kecskeméti bíró az pasa számára 120 tikot hozzatok...”. Egy hónappal később jött az újabb parancs: „Kecskeméti Bíró pénzemen 300 Tikmonyát [...] hozzatok be. Az tikmonyáért ketteivel egy-egy parát adok.” Ugyancsak ez év karácsonyán a kötelező ajándékok között Kecskemét 200 tyúkot szállított az új pasa számára.³²⁵

Kecskeméten a kacsák és a ludak is az egykori konyhák fontos kellékei voltak, de róluk valóban elvéve találunk említést. 1665-ben „Rákóczi Ferenc urunk önagsága lakodalmára adtunk 5 vágni való marhát, 14 juhot, tikokért, ludakért, mézért, vajért f. 22, 20 oka rizksását.” Ez esetben több portékát, köztük a ludakat is, valójában megváltottak, mivel a szállítás szinte többbe került volna mint azok értéke. A ritka kivételek közé tartozik a következő eset, amely 1697-ből való: „két lúdért Nemes Jánosnak fizettem gr. 3, den. 12.”³²⁶

*

A répacukor létrehozásának technológiai kidolgozása előtt megkülönböztetett figyelmet kapott a méhészet, amely termékeivel nemcsak az akkori konyha édességei számára biztosította az egyik legfontosabb alapanyagot, hanem a viasz előállításával a háztartási igények kielégítése mellett az akkor oly fontos kultikus élet számára is megtermelte az egyik nélkülözhetetlen kelléket. Itt is a legrégebbi adatot a török adójegyzékek nyújtják. 1546-ban Kecskemét 500, 1662-ben 3250 méhkas után adózott.³²⁷ Az alig másfél évtized során bekövetkezett változás több mint feltűnő! Ha viszont kiegészítésként jelezzük, hogy Cegléd ez irányú adóalapja 200-ról 1250-re, Nagykőrös pedig 250-ről 3000-re nőtt, akkor már legfeljebb a vidékünkre kiszállt defterdárók ítéletének következetességében és megalapozottságában kételkedhetünk. A XVII. századból hasonlóan átfogó, az egész város, sőt a környező mezővárosok és falvak méhészetére vonatkozó adataink nincsenek. Egyáltalán a méhkasokra, a mézre utaló adatok, megjegyzések rendkívül ritkák. Árnyaltabb áttekintés helyett e téren is csak néhány idézetet tudunk a korabeli állapotok illusztrálására felhasználni.

Az mindenesetre feltűnő, hogy a XVI. századi bőséget a fellelhető adatok nem erősítik meg. Egy 1598-ból való kijegyzés szerint „a méz pintje 70 pénz”, miközben egy malac ára 30–35 pénz, egy font szalonna árát pedig ebben az évben 5 pénzben maximalta a tanács. Van arra adatunk, hogy a méhek után később is szedett a helyi tanács tizedet, de ez csaknem egyedülállónak mondható: 1659 októberében Kalocsa Jánost panaszt tett „...a bírák ellen, hogy dézsmában nem igazán [indokolatlanul] hozták el egyik méhét, melyet magnak hagyta volt...”³²⁸ Ettől eltekintve a méhti-zedre vonatkozóan nincs adatunk, és meglepően kevés feljegyzést találunk a méhészetre vonatkozóan. A ritka kivételek közé tartozik a következő két bírói ítélet: 1677 októberében „...Berkes Mihály juhász, aki Totth Márton méhének ellopásáért megfogatott”, illetve „...Főző István adott kurtakocsmáért egy kaptár méhet, adtuk el gar. 8.”³²⁹

³²⁵ HORNYIK János, II. 422. és 440–449.

³²⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 115–119. és 1510/i. 1697. 30–55.

³²⁷ MÉSZÁROS László, 1979. 83.

³²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 49. és 67.

³²⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1677. 286–287. és IV. 1510/i. 1687. 3–8.

Kétségtelen, hogy több esetben más településről kellett a tanácsnak – miként a lakosságnak – a konyhájára szükséges mézet beszerezni. 1662-ben „Kőrösi Ötvös Páltól vettünk mézet egy csöbörre, adtunk az árában tall. 6, pinti den 60.” Ugyancsak ebben az évben készült feljegyzés: „...fizettünk kőrösi embereknek méz árát tall. 10”, majd szintén ebben az évben: „Tiszántúl való embertől vettünk mézet tall. 11”³³⁰ A méz ára meglepően magasnak érződik. A XVI. század végi kijegyzést hajlamosak lehetnének akár elírásnak tekinteni, ha egy 1675. évi vásárbírói feljegyzés nem igazolná a szélsőségesen magas ár lehetőségét: „Item Patai András uramnak egy pint mézet vettem egy forinton.” E fontos csemegében helyben jelentkező hiány okozhatta, hogy miközben a város hivatalnoka hajlandó volt érte rendkívül magas árat fizetni, a főbíró utasítását teljesítve, a város által limitált ár megszegéséért keményen büntették a vétőket: 1684-ben „Pipere Mihály a tilalom ellen feljebb adván el a mézet, vettünk rajta f. 12.” Egy évtizeddel később keletkezett feljegyzés azt igazolja, hogy a hiány tartós maradt a városban: „Hagymási Gergelyné az mézet az város rendelése ellen való áron felyül adta, fizetett garas 5,5.”³³¹

A méhészet iránti megbecsülést a városi hivatal a szőlősgazdák érdekeinek védelmében tett akkurátus fellépése is mérsékelhette. Ezt látszik igazolni egy 1698-ban keletkezett bírói döntés: „Mivel Perényi csósz méheket tart a szőlőben, melyek a szőlőnek nem hasznosak, azért azon méhek ide a városházához behoztassanak.”³³²

*

A Homokhátság sosem bővelkedett vizekben, és a tikkasztó nyarak sokszor okoztak komoly gondot az itt élő gazdák és a pásztorok számára. Az viszont kétségtelen, hogy a mainál lényegesen több szikes tó tette nemcsak változatosabbá, hanem élhetőbbé is ezt a tájat. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha a Balla-féle XVIII. század végén készült térképre vetünk egy pillantást, amely ezen a kistájon belül az egykori kisebb és nagyobb ideiglenes vagy állandó jellegű állóvizek, természetes erek, árkok sokaságát örökíti meg. A Homokhátság két szélén pedig a Tisza és a Duna hol keskenyebb, hol pedig több kilométer széles árteres, mocsaras sávja szabott határt a gyakran nem véletlenül sivataghoz hasonlított, hosszán elnyúló, magasabban fekvő résznek. Még a közelmúltban is létezett a város határában a Széktó, a Csalánosi tó és a Ludas tó. Ezek a vizek évszázadokon át nemcsak itatóhelyül szolgáltak, hanem halászatra is alkalmasak voltak.

A korábbi évszázadokban a halak és a vízi madarak lényegesen nagyobb teret kaptak e táj képében és a lakosság táplálkozásában, mint napjainkban. Az évenként ismétlődő és akkor elég gyakori és még komolyan vett böjti időszakok és napok számottevően megnövelték a hidegvérű állatok iránti keresletet. Persze nemcsak a paraszti népcsoportok számára voltak kedveltek, hanem a város főurainak évenként fizetett taxák, summák mellé kötelezően járó ajándékok között is fellelhetők. A pozsonyi apácák évenkénti adója mellé 2 posár halat küldtek, Melczer Jánosnak a nem

³³⁰ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 13–17., ill. 139–174. és 214. Nem kizárólag helyi sajátosság a méhészet iránti mérsékelt érdeklődés. Kovács István, Hódmezővásárhely monográfiája alapította meg, hogy ezen évszázadban ott is viszonylag kevesen foglalkoztak méhészetrel. Mindössze 29 személynél vetek nyilvántartásba 292 kast, és 30 kason felül mindössze egy fő adózott, aki a helyi állomány 42%-át birtokolta. KOVÁCS István, 1984. 342.

³³¹ BKMÖL IV. 1504/p. 1675. 19., IV. 1510/i. 1683. 46–51. és IV. 1510/a. 1695. 50–59.

³³² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 183.

is különösebben nagy, 17 aranyat kitevő jussához 6 posár járt, miként Báthory Gábor honoráriuma is 6 posár hallal egészült ki. Természetesen a város leghatalmasabb földesurának lényegesen többet szolgáltatottak. Önmagában a nagybőjti járandósága is érzékelteti a méreteket.³³³ „Kohári István urunk öngyagsága számára való halak vett-sége: Halyagos Tamástól hoztunk el 40 pontyot pro d[énár] 28 egy-egyét. Item 30 pontyot, apróbbakat 15 pénzen egyet-egyét. Item azután is tíz halat 30-30 pénzen. Item egy embertől hozott Bíró János 23 halat tall. 2.” Természetesen az év több más bőjtjét is mindkét fél szigorúan számon tartotta: „Karácson bőjtire méltóságos Koháry urunk öngyagsága számára friss halakat kellett küldenünk, 22 öreggaras árát.” A kiadott összeg egyszer sem lebecsülendő. 1699 bőjtjében pl. Koháry számára 20 tallér értékű halat vettek, ami kb. két ökör értékével volt azonos.³³⁴

Az élő halak mellett a középkortól a sózott és füstölt hal is fontos táplálék volt. Évszázadokon át nemcsak a helyi igényeket elégítették ki, hanem külföldre is számottevő mennyiséget szállítottak az országból. „Sós halat urak számára vett bíró uram 30 garason.. Vásárhelyi embertől 4 hal gar. 5 [...] Halakat is ajándékba valókat vette 8 garasával”³³⁵

A város környéki szikes tavak érthetően nem biztosították a helyben is közkedvelt jelentékeny mennyiségű halat. Míg Vásárhelyről a füstölt portékát szerezték be, az esetek többségében a közelből hozták a friss halat: „Kéczkéről hozattam a generális számára halat tall. 2.” „Csongrádra halért küldvén, dohányt vettem a halászoknak polt. 6.”³³⁶ A Tisza különböző pontjaira, Szabadszállásra, Szegedre, Túrra egyaránt küldtek embereket hal vásárlása végett.³³⁷

A feljegyzések a halféleségek egész sorát örökítik meg. Az egyik leggyakrabban feltűnő a posár volt, amelyet a főurak számára küldtek minden bizonnal szarított formában. Az előfordulások alapján a leginkább elterjedt ekkor is a ponty lehetett. Érthetően még egy helyben keletkezett versbe is bekerült kevésbé ismert társával: „Az sós pont fő dévérrel, csíko hús jó lével...”³³⁸ A csík egyébként a szokványos halak mellett egykor kedvelt népi eledel volt a gyakori bőjtök idején. Bár a beszerzések és a szállítások során az esetek többségében általában csak halat említenek, az úgynevezett nemesebb halak sorával is találkozunk. A város konyhájára vásárolt és a különféle katonák számára vett halak mennyiségét, fajtáját a vásárbíró számadásai örökítették meg. Sajnos, ezek közül csak néhány töredék tájékoztat az egykori rendkívüli igényekről és lehetőségekről. Az kétségtelen, hogy igen gyakran vásárolt a tisztviselő csukát, nem ritkán harcsát és néhány esetben kecsegét is. Sőt, feltűnik listáján a compó és a süllő is. Különlegességek is előfordulnak 1663-ban: „Egy tok halat vettünk tall. 1.” A nádor számára küldött ajándékok között pedig egy öreg száraz sörjég hal is volt.³³⁹ Talán a kényelem okozta, hogy a vásárbíró is az

³³³ Kecskemét földesurainak változásairól és a várostól szedett járandóságainak hányadáról I. HORNYIK János, 1860–1866. III. 3–69.

³³⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1677. december 31. – 1678. február 18. közötti feljegyzések. IV. 1510/i. 1693. 52–66. és uo. 1699. 53–69.

³³⁵ BKMÖL IV. 1510/a. 1682. 16–29.

³³⁶ BKMÖL IV. 1510/i. 1687. 20–41.

³³⁷ A már idézett részletekhez kiegészítésként: „Somodit Túrra küldvén urak számára való halat venni.” BKMÖL IV. 1510/i. 1681. 40–43. „Halakat ajándékba vettem Szegeden 8 garasával.” IV. 1510/a. 16–29. „Halason adtunk csíkra f. 2, den 17.” IV. 1510/i. 1668–1669. 47–61.

³³⁸ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1663. 69.

³³⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 121–125.

esetek többségében csupán halat regisztrál.³⁴⁰ Csak az érdekesség kedvéért utalunk arra, hogy még a Duna egykori csodálatos hala, a viza is fellelhető a helyi feljegyzésekben: „Vizát vettem az urak számára tall. 5, gar. 2 [...] M[éltóságos] fejedelem számára sós vizát küldvén 127 fontot, adtam érte tall. 6, gar 3 [...] Item 120 font vizát vettem tall. 4.”³⁴¹

Nem tudjuk, hogy a halak mellett egyéb vízi állatok milyen mértékben terjedtek el. Így azt sem tudhatjuk, mekkora gondot jelentett ezek beszerzése. A német tisztek nem voltak visszafogottak kívánságaik, követeléseik megfogalmazása során. 1691 májusában „Tekenyős békákat budai inspektor urunk számára vettem garas, öreg, 5, polt. 2.” A hasonló kérések visszatérőek lehettek. „Savány Jánosnénak tekenyős békákért, melyeket az méltóságos adminisztrátor számára vettünk volt, fizettem 7 öreggarast.” „Tekenyős békákra az méltóságos budai, vagy bécsi urak számára adtam tall. 1.” Még az ilyen előzmények ellenére is minden bizonnyal komoly gondot okozott a tanács tagjai számára az 1692 karácsonyát megelőző napokban a rettegett nemesi vármegye tisztségviselőjének kérése: „500 teknősbékát kér Sőtér viceispán budai főkommisszárius úr számára, aki azoknak árát köszönettel megadja.”³⁴²

A magisztrátus érthetően vigyázott arra, hogy a városban egyébként sem bőséges élelemmel az ügyeskedők vissza ne éljenek. Az ezzel a területtel foglalkozó legkorábbi feljegyzésünk – 1596 – is dokumentálja ezt: „5 fr. bírság azért, hogy egy szekér hallal, amint bejutott, mindjárt eladta egyszerűre.”³⁴³ A későbbi évtizedekben is többen a helyi törvények megkerülésének kárvallottjai lettek: „Kerek András hogy halat árult házánál, az piacra ki nem hozta, fizetött f. 1.” „Burgundiai RácZ János hír nélkül eladván halat, ígért egy posárt.” „Sándorné hamar árulta a halat, fizetett gar. 3.”³⁴⁴

*

Ha a Homokhátság vízben nem is bővelkedett, a pusztán maradt hatalmas térségek kedvező élőhelyek lehettek a különféle vadak számára. Ezt a megállapítást azért kell feltételes módban fogalmaznunk, mivel a ránk maradt feljegyzések sajnos részben hézagosak, részben pedig egyoldalúak. Mivel a tanácsi jegyzőkönyvek ma már nem állnak rendelkezésünkre, nem tudjuk, hogy szabályozta-e a helyi hatóság valamilyen formában a lakosság vadászati jogát, lehetőségeit, egyáltalán, tömegessé vált-e ez a foglalatosság. A madarakra és az emlős vadakra vonatkozó adatokat kivétel nélkül a tanács hivatalnokai, tisztségviselői rögzítették valamely hatóság vagy főúr követeléseinek kielégítése során. Ezért valójában csak ezen jéghegy csúcsa tűnik fel előttünk. Semmit sem tudunk arról, hogy a végtelennek tűnő határban a pásztorok és a szántóföldeket művelő parasztok milyen időben és milyen arányban éltek a kínálkozó lehetőségekkel. Még csak azt sem tudjuk, hogy a közel száz dúsgazdag és jómódú civis asztalára milyen gyakran és miféle vadak kerültek, ők maguk éltek-e a következő évszázadokban körükben is igen népszerűvé vált szórakozási lehetőséggel.

³⁴⁰ L. BKMÖL IV. 1504/p. fennmaradt kötetei, töredékei.

³⁴¹ BKMÖL IV. 1508/c. 1704. 229–230.

³⁴² BKMÖL IV. 1510/í. 1691. 4–12., 1692. 12–31. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 145.

³⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 42.

³⁴⁴ BKMÖL IV. 1510/c. 1663. 187–195., 1664. 215–218. és IV. 1510/a. 1685. 6–9.

Az viszont kétségtelen, hogy a város birtoklásából származó jövedelem kisebb részére jogosult földesurak is gyakorta álltak elő vadakra és madarakra vonatkozó igényekkel. A legkorábbi adókönyvben is találkozunk ilyen igények teljesítésével, amely kétségtelenül régi hagyományokra és megegyezésre épült: „1662-ben a város elenyésző hányadát birtokló „Gróf Rákóczi László urunk öngyagsága számára való hattyúkért tall. 2.” Ezeknek a madaraknak a száma csekély lehetett. Koháry Imre 1677 első napjaiban kelt levele alapján képet alkothatunk arról, milyen igényeket támasztottak a város hatalmasabb főurai: „...parancsoltam vala száz pár madarak megszerzését pro 10 Jan[uar]i, mivel a terminus sem hosszú, az szám is feles, pro 15. amennyi szereztek, kedvesen veszem.”³⁴⁵

A vadak iránti kereslet a német tiszteknek és hivatalnokoknak a magyar közéletben való megjelenésekor ugrásszerűen megnőtt. A helyi tisztségviselők nemcsak követeléseiket teljesítették, hanem jó szándékuk megnyerése érdekében ismételtelen kedveskedtek is a számukra becses portékák küldésével. „Fogoly madarakért, kiket az uraknak Bécsbe küldettünk 40 tall., 4 gar., 9 den.” A kifizetett ár alapján a küldemény tetemes mennyiségű lehetett. Ez az eset és ez a mennyiség távolról sem volt egyedi. „Küldvén Bécsbe a méltóságos Subandi herceg számára vadakat és madarakat kecskeméti kocsin, Ferenc kocsisnak adtam tall. 1, gar. 2.” „Méltóságos princ Savoiai herceg számára akarván Bécsbe madarakkal s vadakkal kedveskednünk, költ rájuk [...] tall. 10, gar. 3, den. 26.”³⁴⁶

A madarak között minden bizonnyal a leggyakoribb és talán a legkedveltebb a fogoly lehetett. Se szeri, se száma annak, ki kérte, követelte ezt az ingyenséget. Alig foglalták el Szolnokot a német hadak, máris „Szolnokba az urak számára fogoly madarat den. 20” volt kénytelen küldeni a tanács. Buda visszafoglalása után pedig mind a katonák, mind a hivatalnokok sorra jelentkeztek az igényekkel: „Pesti congregatoria vitt bíró uram 24 pár foglyot 24 garason.” „Vadakat, madarakat, melyeket Sz. Királyi és Csete János urak a tekintetes nemes vármegye congregatiojara felvittek az urak számára, vettem 1 tall. árát.” Item 18 foglyot vett bíró uram 16 garason, melyeket vitt [...] Haisler generális úrnak Pestre.” „Foglyokat urak számára 25, vett bíró uram gar. 15.” „Foglyokat vettem budai urak számára egy tall. árát.”³⁴⁷ A tételek időnként igen komolyak voltak: „33 ½ pár fogolymadarakért viceispán úrnak tall. 8, gar. 2, den. 12.” „Fogolymadarakért urak számára tall. 4, gar. 2, den. 10 [...] 140 pár fogolymadarakért Gyarmati Jánosnak tall. 52, gar. 5, den. 10.”³⁴⁸

A foglyok mellett leggyakrabban a fajtók tűnnek fel. Ezek beszerzése minden bizonnyal szélesebb körből történt. A legelső feljegyzés – 1677-ből való – mindenképpen erre utal: „Kőrösi Balyik Györgynek az fajtók árában adtunk flo. 1.” A következő évben 17 és fél pár fajtót vásároltak Sánta Lakatostól. Az ugyancsak madarak elejtésében jeleskedő Szabó Gyurka nevű legénytől előbb három, majd tíz fajtót vettek. Néhány évvel később „Öt pár fajtért adtunk Vidácsnak 5 garast.” A különféle budai urak is elvárták, hogy a foglyokkal együtt fajtákat is küldjenek számukra. „Tíz fajtért urak számára tall. 2”, majd „Egy nyulat, 34 pár foglyot budai tisztek számára. Egy pár foglyot, 18 pár fajtót, egy őzet urak számára 41 garas.”³⁴⁹

³⁴⁵ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 139–174. és IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 118–119.

³⁴⁶ BKMÖL IV. 1510/i. 1697. 30–35., 1698. 30–55. és 1700. 47–50.

³⁴⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 16–19., IV. 1510/i. 1691. 40–44. és 1693. 42–53.

³⁴⁸ BKMÖL IV. 1510. 1699. 46–52.

³⁴⁹ BKMÖL IV. 1510/i. 1640–1707. Töredékek, 66–76., IV. 1508/c. 1677–1678. 304–305., IV. 1510/i. 1682. 10–25., 1691. 40–44. és 1693. 62–66.

Kevésbé tömegesen tűnnek fel a feljegyzésekben a nagyobb testű madarak. Említettük már, hogy Rákóczi László számára hattyút küldtek. Később ismételtelen feltűnik a megkülönböztetett ajándékok között: „Két hattyút vett bíró uram méltóságos Haiszler generális önagyságának tall. 4.” „Egy hattyúért urak számára tall. 3.” „Hattyúkért urak számára 9 tall.”³⁵⁰

Ugyancsak ritkábban és főként a német tisztek kívánságára vásároltak az esetek többségében tüzokot. „Tüzokot kettőt, németek számára den. 80.”³⁵¹ Item tüzokot den 40 [...] Tüzokot vettem den. 20.” „Tüzok és egyéb madarakért tall. 3, den. 4.” Természetesen mások is kedvelték ezt a madarat. „Két tüzokot vettünk urak számára Szécsénybe gar. 5, den. 20.”

Úgy tűnik, hogy már akkor is ritkaságszámba ment ezen a vidéken a császármadár. Ezzel kapcsolatosan csupán egyetlen feljegyzésre utalhatunk: „Kovács Péter Kőrösre küldvén császármadarakért és fajdokért, flo. 7.”³⁵²

Az igények növekedésével több személy „szakosodott” a madarak és a vadak elejtésére és szállítására. „Madarak árát fizettünk a Sánta Lakatosnak...” Egy időben Kántor Istók és Szabó Gyurka neve tűnik fel ismételtelen a madarakat szállítók között. A kilencvenes években ez a szakosodás még egyértelműbb lett: „vadászoknak vadakért az urak számára” kitétel már kétségtelenül foglalkozásszerű tevékenységre utal, miként a következő feljegyzés is: „Tüzokra, nyulakra, fajdokra adtam ugyan tábori urak számára az vadászoknak 2 tall.”³⁵³

A madarak mellett érthetően kedvelt csemegének számítottak az emlős vadak is. A különféle és olykor tetemes igények kielégítése eleve feltételezi, hogy a vadászatot – legalább néhány tucat ember – magas szinten űzte. Segédeszközök és segítők sora állhatott rendelkezésükre. Közismert, hogy a nyúlászatban az agarak nélkülözhetetlenek. 1640-től több esetben is történt rájuk utalás. Nem lehet véletlen, hogy 1685-ben a budai pasa szórakozását közvetlenül szervező emberek beszerzésük során – többek között – e környékből kívánták pótolni, kiegészíteni az állományukat, sőt még utasításokat is mellékeltek szállításukkal kapcsolatosan: „Vezér számára jó híres agarakat Kecskemét 5 agarat, Kőrös 5 agarat valakinél találtok, ezeket az agarakat eltakarják, az szemeket az agaraknak bekössék, kocsin úgy küldjétek bé...”

Hogy nem véletlenül lehetett szó, és a jó hírnév tartosnak bizonyult, további két adat is igazolja. „Budai commissarius urunk számára két agarat vivő embereknek költségekre adtam 8 polturát.” Három évvel később, 1693-ban már a jószágok árát is megörökítették: „Két agarat vett bíró uram commissarius Svajda uram számára tall. 2.”³⁵⁴

A nyulakra visszatérően történik említés. Rendszerint más vadakkal együtt kérések, illetve küldtek ezeket. Lényegesen ritkábban kényszerült a tanács vaddisznók vételére. „Vadsörtésért tall. 8, gar. 2... sörtéseket Nagy Jánostúl vévén tall. 45, gar. 2, den. 8.” Erdei sörtésekért adtam tall. 4.” Később „Erdi sertéseket méltóságos Eugenius herceg számára [küldtem] tall. 10, den. 2.” A nem túl hosszú sorból még két eset: Erdei disznókért tall. 15, gar. 3, den. 28 [...] Erdei disznókért Bécsbe 12

³⁵⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1693. 42–53., 1699. 46–62 és 1700. 42–46.

³⁵¹ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 16–29. és IV. 1510/i. 1698. 39–61.

³⁵² BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 218.

³⁵³ Uo. 1677–1678. 304–305 és IV. 1510. 1691. 80–83.

³⁵⁴ HORNYIK János, 1860–1866. II. 440., BKMÖL IV. 1510/i. 1690. 58–74. és 1693. 76–85.

tall.”³⁵⁵ Bármennyire feltűnő, de még ritkábban találkozunk őzek említésével. Alig néhány esetben vásárolták, küldték ajándékba ezt a vadat. Egy alkalommal, más vadakkal együtt már utaltunk rá. Egy újabb eset: „Őzekért adtam tall. 2.”³⁵⁶

Talán nem árt kiemelni, hogy a török tiszttek és tisztviselők ritkán álltak elő a magyar főurakhoz hasonló, vadakkal kapcsolatos igényekkel. Néhány kivétel mégis akadt. Meglepően nagy mennyiségben követelték meg a rókabőrt, kisebb arányban a farksbőrt és a darutollakat. Minden év januárjában következetesen megjelentek. 1663. január 12-én is „Murtizán aga vajda képét viselvén és városunkban lévén, felvette az ajándékját. Nazur urunknak tall. 100, rókabőr 12 [...] farksbőr 1 [...] darutoll 4.” Ezekon túlmenően a beosztottaknak és kíséreknek további 14 rókabőr járt.³⁵⁷ Ezt a jelentős mennyiségű vadbőrt minden bizonnyal jó előre a helybeliektől vásárolták meg, hiszen, ha megjelentek, és az ajándékaikat nem kapták meg, annak keserves következményei lettek.

A különféle nemes prémeket és az ékes tollakat a magyar főurak is elvárták. Rákóczi Ferenc számára évenként járó taxájához ajándék gyanánt két szál darutollat is kellett küldeni. A nádornak négy szál darutoll járt. Báthory László is négy szálra tartott igényt. Ezek a tételek látszólag jelentéktelen pénzbeli terhet jelenthettek. Valójában a tanács számára beszerzésük távolról sem csekély gond volt. Az igen sok adatból állításunk igazolásaként csak néhányat idézünk. Egyetlen évi kiadás sokat elárul: 1668-ban „Darutollakat vettünk f. 73 [...] Madocz Jánosnak adtunk darutollakra Aradra f. 25 [...] Csaba Jánostól vettünk darutollakat f. 13.” Ezekhez hasonló tételek évenként fellelhetők a számadáskönyvekben. „Szabó Gergely és Komlós Amburus hoztanak darutollat fl. 54.” „Darutollakért fl. 84.”³⁵⁸ Ezeket a portékákat rendszerint jól ismert személyektől szereztek be: „Darutollakat hozattunk szegedi embertől [...] pro tall. 17.” „Szegeden lakó Pabdi Jánostól vettünk darutollakat per tall. 11.”³⁵⁹

Közel hasonló értéket jelentett a sastoll, bár erre jóval kevesebb adatot találunk. „Piroska Jánostól vettünk 2 pár sastollat 160 pénzen.” „Gyárfás Jánostól vettünk 5 pár sastollat tall. 2.”³⁶⁰

E rövid áttekintés után aligha vitatható, hogy a kisállattartás és a vadgazdálkodás – ha egyáltalán lehet ekkor még ezt a kifejezést használni – a városon belül nem hasonlítható a nagyállattartás és a juhászat gazdasági fontosságához. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a mindennapok szerves és fontos részét alkották. A velük kapcsolatos haszon vagy kiadás akár nagyságrenddel eltérhetett, de a tanács számára a beszerzés és a pontos célba juttatás komoly és visszatérő gondot, és – miként láttuk – nem csekély kiadást jelentett. Tehát a terület gazdasági szerepe sem volt elhanyagolható. Annak érdekében, hogy ennek tényleges súlyát jobban tudjuk érzékelni, szükséges itt is az árak bemutatása.

³⁵⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1698. 39–61., 1699. 53–59. és 1700. 47–50.

³⁵⁶ Uo. 1698. 39–61.

³⁵⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 139–174.

³⁵⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1668–1669. 47–61., 72–78. és 182–186., ill. 1670. 20–32. és 1672. 18–33.

³⁵⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1676. 195. és IV. 1510/i. 1677. 42–61. A különféle jószágok és termékek árának felidézésével és a velük járó egyéb költségek hozzáadásával tudjuk igazán felmérni az ezekkel kapcsolatos kiadások valós súlyát. Csak ezeket a kiadásokat rendszerint több hízott ökör árából lehetett fedezni.

³⁶⁰ BKMÖL IV. 1510/i. 1677. 42–61.

XXIII. táblázat
Az aprójószágok, a halak és a vadak árának alakulása

Év	Egység	Maximum	Minimum	Átlag	Eset
<i>Szárnyasok</i>					
Csirke					
1690	db	10	9	9,1	57
1700		17	17	17	10
Tyúk					
1688	db	24	24	24	2
1693		23	22	22,5	2
1694		27	18	25	9
1695		18	18	18	2
1698		18	18	18	2
<i>Kutya</i>					
Agár					
1640	db	160	160	160	1
1665		145	145	145	2
1666		200	200	200	1
1673		240	140	140	1
1682		540	540	540	2
1690		360	360	360	1
1693		1 080	180	180	2
Komondor					
1640	db	160	160	160	1
1670		380	380	380	2
<i>Méhek</i>					
Méz					
1598	pint	70	70	70	1
1675		100	100	100	1
1684	icce	50	50	50	1
1698	pint	96	96	96	1
Kaptár					
1677	db	240	240	240	1
<i>Halak</i>					
Compó					
1700	db	6	6	6	1
Csík					
1664	db	19	19	19	1
1665		25	25	25	1
1671		8	4	6	2
Csuka					
1663	db	45	34	41	3
1664		20	16	17	23
1667		30	30	30	1
1671		55	9	20	6
1675		80	13	28	7
1690		45	15	30	2
Fogassüllő					
1663	db	10	10	10	1

Állattartásunk a Homokhátság közepén a XVII. században

1667		28	28	28	1
1671		103	103	103	1
1690		60	60	60	1
Harcsa					
1662	db	200	43	97	4
1662	font	4	4	4	8
1663		41	25	30	10
1664		180	120	140	3
1665		124	40	61	4
1666		50	50	50	2
1667		80	32	56	2
1671		70	52	61	2
1689		60	60	60	1
1690		45	15	30	2
Kecsege					
1664	db	35	35	35	1
1665		16	16	16	1
1671		21	21	21	1
1684		120	120	120	1
Ponty					
1666	db	35	35	35	6
1671		39	39	39	1
1676		44	44	44	6
1677		120	15	23	65
1677	száraz, db	22	22	22	9
Posár					
1663	db	200	36	53	11
1664		65	65	65	4
1665		118	45	69	31
1666		100	80	90	2
1667		300	40	152	8
1671		55	50	64	7
1673		47	47	47	3
1675		72	72	72	2
1678		80	80	80	1
1683		50	50	50	2
1685		120	70	95	4
1690		150	150	150	1
1700		68	68	68	3
Tokhal					
1663	db	160	160	160	1
Hal (megnevezés nélkül)					
1662	db	15	4	9	3
1663		40	40	40	1
1664		90	80	85	2
1666		60	28	49	6
1667		80	20	45	6
1668		60	60	60	1
1669		40	40	40	1
1670		140	4	32	19
1671		60	3	25	17

1672		8	8	8	10
1673		40	40	40	13
1675		24	8	17	7
1676		22	22	22	11
1677		19	19	19	23
1681		72	36	44	13
1682		144	48	108	5
1683		40	40	40	2
1685		160	40	63	9
1700		68	7	25	7
Viza					
1704	font, sós	6	6	6	120
1704	font	9	9	9	127
Vadak					
Fajd					
1682	db	18	18	18	10
1685		48	23	40	16
1690		15	15	15	3
1691		15	12	13	6
1697		34	18	31	5
Fogoly					
1677	db	46	20	22	41
1685		21	12	19	8
1690		15	12	14	10
1691		15	12	13	6
1697		34	34	34	6
1699		34	13	30	391
Hattyú					
1662	db	160	160	160	2
1690		450	225	338	4
1691		135	135	135	2
1693		360	360	3 601	2
1695		720	720	720	2
1699		720	204	456	9
Nyúl					
1687	db	30	30	30	2
1688		30	18	22	4
1690		30	11	19	12
1693		24	8	18	15
1695		24	24	24	1
1698		24	21	22	3
1699		12	12	12	1
1700		27	27	27	1
Őz					
1690	db	210	143	165	3
1701		68	68	68	1
Túzok					
1678	db	80	80	80	1
1684		40	40	40	1
1685		60	30	45	4
1690		60	30	45	4

Állattartásunk a Homokhátság közepén a XVII. században

1698		102	102	102	1
1699		98	98	98	1
1700		102	68	91	3
Vaddisznó					
1697	db	1 200	1 200	1 200	1
1698		1 500	144	849	12
Vadlúd					
1694	db	34	34	34	1

IRODALOM

- BALANYI Béla
1968
Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. In: Kecskemét: tanulmányok aváros múltjáról, jelenéről. Szerk.: Heltai Nándor. Kecskemét.
- BALASSA Iván
1990
A magyar sertéstartás történetének néhány kérdése. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei. 1988–1989. Szerk.: Pintér János. Budapest.
- BÉL Mátyás
1982
Notitia novae historico geographica divisa... – Pest-Pilis-Solt vármegye. In: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1984
Magyarország népének élete 1730 táján. (Válogatta, sajtó alá rendezte: Wellmann Imre.) Budapest.
- BUZA János
1984
Törökkori állattartásunk a „vadszám” és az adózás tükrében. In: Századok, 118. évf. 1. sz.
- GAÁL József
2003
Pásztorvilág gazdaszemmel. Gaál József intéző bugaci emlékei, 1928–1936. [Kecskemét.]
- GAÁL László
1966
A magyar állattenyésztés múltja. Budapest.
- GALGÓCZY Károly
1896
Nagykőrös város monographiája. Budapest.
- GYÖRFFY György
1987
Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest.
- HANKÓ Béla
1954
A magyar háziállatok története ősidóktól máig. Budapest.
- HERMAN Ottó
1909
A magyarok ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest.

- HORNYIK János
1860–1866 Kecskemét város története oklevéltárral I–IV. Kecskemét.
- 1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
- 1985/a Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1985/b Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. Uo.
- 1985/c A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. Uo.
- 1985/d A migráció Kecskeméten 1662–1711 között. Uo.
- 1985/e Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. Uo.
- 1989 Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében I–III. In: Bács-Kiskun megye múltjából X. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849.) Kecskemét.
- 1994 Kecskemét gazdasági fejlődése. 1700–1850. Kecskemét.
- 1996 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711) Kecskemét.
- 1998 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei II. (1712–1811). Kecskemét.
- 2001 Állatjárványok a Duna–Tisza közén a XVIII. században. In: Agrártörténeti Szemle, 43. 1–2. sz.
- 2002/a Kecskemét története 1541-ig. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárány János. Kecskemét.
- 2002/b Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849). Uo.

- 2002/c Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. Összeállította: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 2004 Koháry István, Kecskemét potior földesura. In: Bács-Kiskun megye múltjából 19. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest.
- 1985 A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai: demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest.
- KOCSIS Gyula
1993 Az érsekújvári hídvámjegyzék: adatok a 16. század végi élőállat kivitelről. In: Bács-Kiskun megye múltjából XII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 2002 Kecskemét története a török hódoltság idején. In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárány János. Kecskemét.
- KOSÁRY Domokos
1965 Pest megye a kuruc korban. In: Pest megye múltjából I. Szerk.: Lakatos Ernő. Budapest.
- KOVÁCS István
1984 A török hódoltság kora (1552–1693). In: Hódmezővásárhely története a legrégebb időktől a polgári forradalomig. Hódmezővásárhely története I. Szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely.
- KUBINYI András–VAHOT Imre
1853 Kecskemét és a kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély képekben. Pest. (Hasonmás, 1980.) Kecskemét.
- MADARASSY László
1912 A nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztákon. Budapest.
- MAJLÁT Jolán
1943 Egy alföldi cívisváros kialakulása. Nagykovácsos gazdaság- és társadalomtörténete a megtelepedéstől XVIII. század elejéig. Budapest.

- MAKKAI László
1985 Tájak és népek. In: Magyarország története: Tíz kötetben. 1526–1686. 2. Szerk.: Várkonyi Ágnes, R. Budapest.
- MÁLYUSZ Elemér
1983 Állatkiviteli tilalmak Magyarországon a XIV. és XV. század fordulóján. In: Agrártörténeti Szemle, 3–4. sz.
- MATOLCSI János
1968 A szarvasmarha testnagyságának változása a történelmi korszakban Magyarország területén. In: Agrártörténeti Szemle, X. 1–2. sz.
- MÉSZÁROS László
1979 Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun-megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- NAGY SZEDER István
1926 Kiskun-Halás város története oklevéltárral. I. Kiskunhalas. [Reprint]
- NOVÁK László
1978 Nagykovács mezővárosi fejlődése és településrendszere a XVII–XIX. században. Nagykovács.
- 1986 A három város. Budapest.
- PAPP László
1936 A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged.
- RÁCZ Lajos
1989 A középkor és a koraújkor éghajlattörténetéről. In: Agrártörténeti Szemle, XXXI. évf. 1–4. sz.
- RUSVAY Kálmán
1975 Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- SZABÓ Kálmán
1936 Kecskeméti tanyak. Kecskemét.
- 1986 Kecskemét pásztorélete I. Juhászat. In: Szabó Kálmán válogatott írásai. Szerk.: Sztrinkó István. Kecskemét.

- SZAKÁLY Ferenc
1983 Török megszállás alatt II. XVII. század 3. Gazdaság és társadalom. In: Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged.
- 1972 Balázs Deák gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén. In: Agrártörténeti Szemle, XIV. évf.
- 2000 Kiskunhalas a török uralom alatt. In: Kiskunhalas története. 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Szerk.: Kovács József, Ö.–Szakál Aurél. Kiskunhalas.
- SZILÁGYI Tibor
1993 Szélsőségek Kecskemét időjárásában. Kecskemét.
- 1999 Időjárási események Kecskeméten a XVII–XIX. században. Kecskemét.
- VÁRKONYI Ágnes, R.
1985 Gazdaság és társadalom a 17. század második felében. In: Magyarország története: Tíz kötetben. 1526–1686. 2. Szerk.: Várkonyi Ágnes, R. Budapest.
- ZIMÁNYI Vera
1968 Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában. In: Agrártörténeti szemle, X. 1–2. sz.
- 1969 Sopron város húsellátása 1567-ben, 1570-ben és 1693-ban. In: Agrártörténeti Szemle, XI. 1969.
- 1972 A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. In: Történelmi Szemle, XV. 3–4. sz.
- 1976 Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. (Értekezések a történettudományok köréből 80.) Budapest.

KECSKEMÉT FISCALISI HIVATALA 1848 ELŐTT

I. A magyarországi ügyészség kialakulása

Az ügyészségnek a magyar királyi ügyészség megszervezéséig (1871) tartó története nagyrészt még ismeretlen, csak mostanában indultak meg a kutatások ez irányban¹, a városi ügyészségekről mint az igazságszolgáltatás és az önkormányzatiság alacsonyabb egységeiről pedig még kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Az ügyészség történetének kezdetei a homályba vesznek. Az intézmény kialakulása lassú folyamat során történt meg, különféle, a hiteles tevékenységgel összefüggő teendőket ellátó szervek és személyek megjelenésével, majd a funkciók lassú összeolvadásával.²

Az ősi eredetű királyi ügyek igazgatója, a szent korona őre (*sacrae coronae fiscalis*, vagy *director causarum regis*) nem a modern értelemben vett ügyész öse; eredetileg a király és a kincstár anyagi érdekeinek a képviselője volt. Hivatalát egyes szerzők az országgal egykorúnak tekintik.³ A XV–XVIII. században megalkotott törvények köteleességévé tették az állam elleni bűncselekmények (felségsértés, hűtlenség stb.) üldözését is. E tevékenységét nem közérdek, a megsértett jogrend helyreállítása vezérelte, hanem a kincstár érdeke. Ugyanis e bűncselekmények miatt indult perek rendszerint a „bűnös” vagyonának elkobzását vonták maguk után. A jogügyi igazgató felügyelt a nagyobb királyi regálékra, pl. a pénzverésre, pénzbevéltásra, a sókereskedés jogára, a határon átlépő áruk után fizetendő harmincadra. Felügyelt a kisebb regálékra is, mint pl. a révjogra, a vámjogra, a bányanyitás, a szeszfőzés, a boltnyitás, a malomműködtetés, a halászati jogbérlés, a kővágás, a mészégetés, a vásár és a piactartás jogára. Az országgyűlésről távol maradók, onnan idő előtt távozók ellen pénzbüntetést kezdeményezett. Vagyonjogi védelemben részesítette azt, aki a királytól támogatást kért és kapott. Ha a király szavatolta az adománybirtok tehermentességét, az ezzel kapcsolatos perben a jogügyi igazgató ellátta az alperes perképviseletét. Eljárást indíthatott a hűtlenség, a katonaságtól való szökés, a katonai szolgálat megghiúsítását célzó öncsonkítás, a hadi segélyt hanyagul behajtó alispáni mulasztás, a vármegyei bírókat leváltó főispáni önkényeskedés, hamis vád, hites táblai jegyző általi hivatali visszaélés, a pallosjogú földesúri bűnpártolás, széksértés, uzsora, tiltott szerencsejáték-szervezés, árdrágítás eseteiben.⁴

¹ Elsősorban Nánási László és Szendrei Géza jogtörténeti kutatásait érdemes megemlíteni.

² SZENDREI Géza, 2005. 7.

³ PAULER Tivadar, 1873.

⁴ SZENDREI Géza, 2001. 11–14.

A jogügyi igazgató a forrásokban még egyéb elnevezésekkel is jelen van: királyi ügyész, királyi prókátor, királyi ügyvéd, királyi ügynök, fiscus.⁵ II. József a jogügyi igazgatóságot mint önálló hivatalt megszüntette és a helytartótanácsba csatolta. I. Ferenc 1792-ben visszaállította a jogügyi igazgató önálló hivatalát, aki az aligazgatóval és a királyi ügyvédekkel együtt Pesten alkotott külön hivatalt 1848-ig.⁶

II. A tiszti ügyészség

A királyi ügyész által nem üldözött bűntények és közbűnségek eseteiben közvédelmesre a törvényhatósági tiszti ügyészség (magistrualis fiscus) volt hivatva. A mohácsi vész után kibővült és megerősödött az alispán hatásköre, a szétdarabolt ország életben maradása szükségszerűen megkövetelte az önkormányzatok fokozódó önállósodását, hiszen a központi hatalom egységes irányítása alig érvényesülhetett. A XV–XVIII. században a törvényhatóságok szinte az élet minden lényeges területét szabályozták. Lassanként a vallás, az erkölcs, a jog, az ipar, a közrendészet, a közigazgatás, az adózás, az iskolaügy képezte a helyi jogalkotás tárgyát. Szükségszerűen szinte minden vármegye egy-egy kis miniállam volt. Számos olyan jogviszonyt szabályoztak, amelyeket sem országos törvényeink, sem jogi szokásaink nem tartalmaztak. Az önálló közigazgatási szervezettel bíró vármegyék és városok a maguk lakosságára és az odaérkezők részére alkottak szabályrendeleteket.

A XVI–XVII. század fordulójától (mely a vármegye megerősödésének, szerkezeti kiépülésének időszaka) a megyei törvényszék (sedria) tevékenységében önállósult a büntetőügyek kezelése. Ettől kezdve a vármegye közvédelme az alispán lett.⁷ Azzal összefüggésben, hogy az 1548:50. tc. a fő- és alispánnak állandó hivatali feladatává tette a „gyanús és nem köztudomású” latrok nyomozását, csakhamar kialakult az a felfogás, hogy a súlyos, a köz érdekét és biztonságát is veszélyeztető és sértő deliktumok esetén nem lehet a sérelmet szenvedett fél vagy rokoni rendelkezésétől függővé tenni a keresetindítást. Ennek a nézetnek megfelelően a XVI. század végétől a „közönséges jóért munkálkodó” tiszti (magistratus) járt el hivatalból felperesként a sérelmet okozóval szemben, ha nem volt magánvádló-felperes, vagy ha az nem akart perelni. Ez a gyakorlat a XVII. századra oda vezetett, hogy a delictum publicumnak minősülő cselekmény elkövetőjével szemben akkor is tiszti kereset (actio magistrualis) indult, ha a sértett és az elkövető jóvátétel iránti egyezséggel kívánta befejezni a pert. A magisztrátus, tulajdonképpen a bíró, vette át a büntetőperben a felperes-magánvádló szerepét.

A vármegyében magistrualis kereset indítására a főispánnak és az alispánnak volt joga, azonban a főispán ezzel csak kivételesen élt, és rendszerint úgy, hogy nevében az alispán járt el. De a törvényszéken elnöklő alispán helyett is ügyvédje emelt vádat, illetve képviselte azt.

⁵ SZENDREI Géza, 2005. 11.

⁶ SZENDREI Géza, 2001. 13.

⁷ Uo. 14–16.

A XVII. század végén, a XVIII. század elején az efféle alispán meghatalmazásával eljáró prókátor szerepét egyre több helyen a vármegye közgyűlése által a megyei ügyvédek sorából választott tiszti ügyész (procurator magistrualis, fiscalis) vette át. A megyei fiskális vezetése alatt a XVIII. század végétől, illetve a XIX. század elejétől a főispán által kinevezett tiszteletbeli (al)ügyészek is működtek.⁸

A három-, majd négyévenként tartott vármegyei tisztújító közgyűlésen a főispán elnökölt. A fennmaradt jegyzőkönyvminta szerint két (rendes és helyettes) alispánt, egy jegyzőt, két aljegyzőt, egy tiszti főügyészt, két alügyészt választottak. A tiszti ügyészeket többnyire az ügyvédek sorából választották a megyék közgyűlései. Kezdetben az alispán nevében és a helyett, az 1700-as évek közepétől már a maguk nevében képviselték a vádat, ugyancsak a maguk nevében jártak el az önkormányzatok magánjogi (vagyon) érdeképviseletében, a szegények és az elaggottak védelmében. A tiszti ügyészek feletti erkölcsi, szakmai és anyagi felügyeletet a sedria és a megyei közgyűlés gyakorolta. Az ügyész megválasztásának személyi feltételei: 24 éves kor betöltése, ügyvédi vizsga letétele, másoktól való függetlenség, amely alatt azt értették, hogy a jelölt másnak nem tartozott szolgálattal, lekötelezettséggel. A török hadsereg kiűzése (1699) utáni országot egyesítő állapotok gazdasági, igazságszolgáltatási fejlődést hoztak. A XVIII. századra már nem elég a név és a vagyon egy-egy főispáni, helytartótanácsi állás betöltéséhez. A főúri családok fiai is végigjárták a joggyakorlatszerzés lépcsőfokait. Ügyészeknél, ügyvédeknel mint patvaristák (iratmásolók, felszolgálók), majd ezután a táblabírószágon mint jurátusok (fogalmazók). Csak így lehettek ügyészek, ügyvédek, köztisztviselők. A szak tudás mindinkább előtérbe került.

A tiszti ügyészi hivatalokról elsőként Nyáry Pál Pest vármegyei jegyző, táblabíró és volt ügyész írt 1840-ben megjelent könyvében. Az ügyészi hivatal első megjelenését Zemplén megyéből eredezteti, amelyről a következők olvashatók. Zemplén megyében 1668-ik évtől a megyei ügyész tisztségét a hatósági ügyek intézésére vezették be azzal a feladattal, hogy a törvényszékhez került ügyek közül elsősorban a megyei hatóságok ügyeit, azután a szegények és az aggastyánok ügyeit vizsgálja.⁹

II/1. A tiszti ügyész feladatai

A tiszti ügyészt, annak alkalmazását nem a vádhatóság kívánalma hozta létre, hanem a mindinkább bonyolódó jogélet, az írásbeliség elterjedése; a bírák munkájának megkönnyítése igényelt képzett, gyakorlott szakjogászt. A vármegyei tiszti ügyészi hivatalok teendői alapvetően háromfelé ágaztak: törvényességi feladatokra, a közadók, alapítványok, az árvák vagyonának felügyeletére, valamint a közrend védelmére.

A törvényességi felügyelet ellátása érdekében az ügyésznek minden hivatalos összejövetelen (gyűlésen, tárgyaláson) jelen kellett lennie. Felügyelt a törvények, statútumok betartására, a hivatalt, közfunkciót viselő személyeket megillető tisztelet megadására, a jogsértő ellen köteles volt keresetet indítani. Védte a megye jogait a

⁸ BÉLI Gábor, 1995. 121–122.

⁹ SZENDREI Géza, 2005. 29.

más megyékkel szembeni területi és egyéb jogvitákban. Fontos, kiemelkedő feladata volt, hogy megvizsgálja a megyébe érkező rendeletek törvényességét, azokat jogi szemmel észrevételezze, a megyei önállóság csorbitására irányuló veszélyt jelezze.

A tiszti ügyész az adózók jogai védelmében felügyelte a közadók alapjának megállapítását, mértékének kiszámítását, az adószedők működését. Az ügyész felügyelete kiterjedt az alapítványok törvényes kezelésének figyelemmel kísérésére, az elrendelt zárlat betartására, az árvák vagyonának mikénti kezelésére. Feladata volt továbbá a közrend védelme. Nyomozást, bűnügyi vizsgálatot, vádképviselői tendéket végzett. Hivatalból *fiscalis actio* (pert) indított, egyaránt eljárt büntető- és magánjogi ügyekben.

A tiszti ügyész büntetőjogi eljárásának színtere a vármegyei köz-, illetve kisgyűlésen kezdődött. A büntetőeljárás első szakasza a feljelentéssel indult, amelyet a sértett vagy hozzátartozója, az eset tanúja vagy az arról tudomással bíró tett az alispánnál vagy a szolgabírónál. A szolgabíró lefolytatta a nyomozást és összefoglaló jelentést készített, majd azt a megyei közgyűlés, illetve a megyei törvényszék elé terjesztette. Az ügyész szerepe ekkor kezdődött. A megyei közgyűlés a nyomozati iratokat véleményezésre átadta a tiszti ügyészi hivatalnak. A főügyész, az alügyész vagy a tiszteletbeli ügyész írásbeli állásfoglalást készített arról, hogy :

- a gyanúsítottat ne fogják perbe, mert nem követett el bűncselekményt, illetve azt nem lehet rábizonyítani, vagy azért felelősségre vonni,
- a nyomozást tovább folytassák az elegendő bizonyítékok beszerzése érdekében,
- a gyanú megáll, a közgyűlés engedélyezze a vádlevél benyújtását a bírósághoz.

A tiszti ügyész meghallgatása után a törvényszék döntött a vizsgálat megszüntetése, a nyomozás folytatása, a vádlevél benyújtása kérdésében. Az enyhébb bűncselekmények esetében fenyítő eljárásra, közismertebb nevén sommás perre, súlyosabb esetekben írásbeli büntetőperre került sor. A sommás per tiszti ügyész nélkül nem volt tárgyalható. Sommás perben a tiszti ügyész szóban terjesztette elő a vádat, ismertette a bizonyítékokat, felolvasta a tanúk vallomását.

Írásbeli perben a megyei törvényszéken a tiszti ügyész a vád képviselete mellett a jegyzőkönyvvezető szerepét is betöltötte. Felfektette a tárgyalási jegyzőkönyv első lapjait, arra vezette rá a vádirati kérelmet és az indítványát.

A vármegyei tiszti ügyészi hivatalok nyilvántartást vezettek az elítéltekről, a kezeséssel szabadlábra helyezettokről. Rendszeresen ellenőrizték a vármegyei, szabad királyi városi börtönöket. Az első alügyész az árvák, a második alügyész a rabok dolgoival foglalkozott. Egy ügyésznek mindig a megye székhelyén kellett lennie, hogy a behozott rab iratait megvizsgálja, a bűnjeleket, a pénzt átvegye, a rabot a rabnyilvántartásba bejegyezze, majd átadja az alispánnak bírói ítélethozatal végett. Az ügyész a szolgabírák végrehajtási eljárásáról, a sommás perben hozott ítéletekről, az elítéltekről is jegyzéket készített. Felügyelte az ítéletek végrehajtását. A közmunkára ítélt rabok megbüntetése is ügyészi feladat volt. A törvényszéknek az ügyésztől előzetes véleményt kellett beszereznie a rabok kezeségvállalással történő szabadon bocsátásához. Erről az ügyész jegyzéket vezetett.

A magyar tiszti ügyésznek Európában páratlan funkciója volt a hivatalos védelem ellátása. A másik ügyéssel szemben hivatalból kirendelt védője lehetett a vádlottnak. Az ügyészi pártfogás feltétele volt, hogy az alispán, a szolgabíró vagy a városi tanács bizonyoságlevélben igazolja a jogi segítségre szoruló szegénységet. A pártfo-

gást dekrétumok és statútumok írták elő. Az ügyészek a főtörvényszékeknél, a kerületi tábláknál, valamint a kancelláriánál és a helytartótanácsnál állandó díj mellett dolgoztak. Az ügyész részt vett és szavazott a megye köz- és kisgyűlésein, fellépett az úriszéki, a vármegyei törvényszéki eljárásban.¹⁰

III. Az ügyész megjelenése a szabad királyi városokban

A fiskális szervezet harmadik lépcsőfokát a városi ügyészi hivatalok jelentették. A városi igazságszolgáltatás élén a bíró állott. A középkorból fennmaradt hagyomány szerint a király nevében és tekintélyével ítélkezett. Kötelességeit a Hármaskönyv előbeszédében olvashatjuk. Kezébe tartotta az ítéletek végrehajtását is. A XVIII. század közepétől városi bírói hivatalra csak a hazai jogban járatos, írni-olvasni és latinul tudó személyeket lehetett jelölni. A bírónak élő kódexnek és a megtestesült igazságnak kellett lennie. A megválasztott bíró többek között arra tett esküt, hogy mindenkinek igazságot szolgáltat, félretéve gyűlölséget, atyafiságot, haragot, szeretetet és ajándékot.

A városi igazgatás és bíraskodás legképzettebb személye a jegyző. Az ügyészi hivatal megszervezéséig gyakran állította össze a vádiratot, és képviselte a vádat. Esküszövegében ott található a személyválogatás nélküli igazságszolgáltatás. A bíraskodás írásbeli ügyintézését az írnokok végezték. Feladatkörük igen változatos volt, figyelmeztették az adóst a fizetésre, kiegyezést hoztak létre az örökösök között, divisiót végeztek, levezették az árveréseket. Feladataikban osztoztak a némileg alacsonyabb beosztású járulnokok, akik az első időkben nem fizetést, hanem a díjából járadékot kaptak (innen az elnevezésük).¹¹

Debrecenben a vádhatóságot 1694 előtt általában a tanács részéről kijelölt és megbízott szenátor képviselte. Ezért a büntetőpereket „causa magistrorum” (tisztviselők ügye) kifejezéssel különböztették meg a polgári perekétől, amelyekben az érdekelt alperes rendszerint ügyvéd útján képviseltette magát. 1694 után a fenti megkülönböztetést a büntetőügyekben a „causa fiscalis” váltotta fel, miután ettől az időtől kezdve – egyelőre esetenként – városi ügyészi megbízatással is találkozunk. Rendszeresített ügyészi állás Debrecenben ekkor még nem volt, csupán átmeneti megbízás alapján látták el a szenátus rendelkezésére az ügyészi teendőket.¹²

Budán 1721-ig a szindikus mint kinevezett tisztviselő volt egyben a város jegyzője és ügyésze. 1727-ben neveztek ki először fiskálist, utasításában meghagyták, hogy milyen esetekben indítson közkeresetet, hogyan örködjék a statútumok megtartásán, mint szerezzék meg az „urafogyott” hagyatékot a „respublica” számára.¹³

1727-ben jegyezte fel a kamarai bizottság Fehérváron, hogy az igazságszolgáltatási és a bűnügyek rendes elintézésére egy ügyész felvétele és alkalmazása szükséges. Az ügyész (fiscalis) járt el az összes büntető- és polgári ügyben, képviselte a várost más bíróságok előtt folyó pereiben. Kötelessége volt a tanácsuléseken való részvétel, „mert a törvényszék szentelt tiszteletének védelme, a város és az árvák jussainak

¹⁰ SZENDREI Géza, 2005. 27–50.

¹¹ KÁLLAY István, 1996. 78–79.

¹² KOMORÓCZY György, 1981. 220.

¹³ NAGY Lajos–BÓNIS György, 1975. 176.

megőrzése ezt kívánja” – mondta a királyi biztos 1819-ben. Munkaköréből következően jogvégzettséget követeltek tőle. Az előzetes eljárást a magisztrátus rendelte el és folytatta le. A pert is a magisztrátus indította meg, a tisztí ügyész által készített és beadott vádlevéllel.

Az 1780-as években jelent meg az alügyész (vicefiscalis), alkalmazását a bécsi udvari kamara 1779-ben rendelte el. Az ő feladata volt a vádlottak hivatalból való védelme. Az alügyészi állást helybeli ügyvéd is betölthette.¹⁴

IV. A kecskeméti ügyészség megjelenése

Kecskemét még a XVIII. században sem tartozott a közjogilag szabad városok közé, amelyeket fallal védtek („Murata vero Civitas”). Közjogi helyzete viszont különbözött a mezővárosok, a „Campestris Civitas” státusától is. Továbbra is csak „szabadalmas mezővárosnak” (oppida privilegiata) vallhatta magát, bár kiváltságai révén egyre inkább megközelítette a szabad királyi városokat. Már 1677-ben is „Mező kulcsos városnak” vallja magát a sokszor használt kulcsos „aut kerített város” formula alapján. Lakosai tehát nem számíthatták magukat az országos rendek közé, nem tagjai, hanem csak alattvalói voltak a Szent Koronának; a nem kiváltságosak hatalmas táborának azon csoportjába tartoztak, akik nem voltak sem úrbéresek, sem pedig szoros úri hatóság alá tartozó szolgák vagy cselédek. Mint városlakók szabadoknak vagy szabad lakosoknak mondhatták magukat. Kecskemét az évszázadok hosszú során szerezte meg különféle kiváltságait. Anyagi és politikai erőfeszítések révén, történelme során a város önkormányzatának keretei és formái szörmöttevően változtak, bővültek, és több téren megegyeztek a szabad királyi városokéval.¹⁵

IV/1. A nótárius

Kecskeméten az 1785-ös évből található az első feljegyzés a városi fiskálisí tisztségről.¹⁶ Az ebből az évből ránk maradt esküformula felsorolja a fiskális egyes tisztségeit is, ennek ellenére ekkor még nem létezett Kecskeméten önálló ügyészi tisztség. Minden adat arra utal, hogy a fiskálisí feladatokat ez idáig a nótárius látta el, akit a fennmaradt levelekben nem egy alkalommal fiskálisnak is neveznek. Az 1786-ban kelt kecskeméti rendeletben a nótárius kötelessége „*A rabok körül mindenféle fiscalis kötelességeket viselni.*”¹⁷

A komoly szaktudást igénylő nótáriusi hivatal már a hódoltság korában minden mezővárosban megjelent.¹⁸ Általában a nótárius a városi igazgatás és bíraskodás legképzetebb személye volt. Jogi ismereteket, valamint latin, magyar és német nyelvtudást követeltek tőle. Ezt minden új személy kiválasztásánál szigorúan szem előtt tartották, hiszen gyakran az egész apparátusban ő volt az egyetlen, aki mindezt tudta és ismerte.

¹⁴ KÁLLAY István, 1996. 78.

¹⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 285.

¹⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1504/y. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (a továbbiakban: IV. 1504/y.). Tisztviselők Esküformulája 1735. 8. 4.

¹⁷ BKMÖL IV. 1504/h. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Szabályrendeletek (a továbbiakban: IV. 1504/h.). 2. A kecskeméti szabályrendeletek kéziratós kötetben. 1786–1790.

¹⁸ SZABÓ Attila, 2004. 126

Kecskeméten 1840-ben a főjegyzői hivatalban foglalkoztatottak valamennyien jogvégzett emberek, „hites ügyvédek” voltak, szemben a fiskálisi hivatallal, ahol ez nem volt szükségszerű követelmény.¹⁹ Az ügyészi hivatal megszervezéséig gyakran állította össze a vádiratot és képviselte a vádat.²⁰ A főjegyző rangban a bíró után következett, fizetése sokszor több volt, mint a főbíróé (Kecskeméten megegyezett a bíróéval). A várostól kapott fizetésén túl a lakosoktól is kapott megszabott tarifa szerint tiszteletdíjat a végrendeletek, adásvételi szerződések, kérvények írásáért.²¹ Nagykörösön szintén a notáriusi feladatok közül „nőtte ki magát” a fiskálisi hivatal: „*Minthogy vagynak sok olyan foglalatosságok mellyeket mind a magános Lakosok szüntelen való ügyes bajos dolgaik el igazítása, mind a Város népeiségéhez képpest naponként szaporodo közönséges Tárgyak miatt a Város két Notáriussai el nem végezhetnek; de ha szinte azokra reá érnének is, az ő hivatalyaikkal azok öszve nem férnének: azér a mostanába volt harmadik Notáriusi Hivatal helyett egy új Hivatal tudni illik a Város Fiscalissának Hivatala állítatott fel.*”²²

Kecskeméten, ahogyan szaporodott a lakosság és gyarapodtak az árendált puszták, tehát nőtt a terület, egyre több feladattal kellett megbirkózni, szükségszerűen emelkedett a tisztségviselők létszáma, működésük pedig egyre hivatalosabbá vált. Ha összehasonlítjuk a fizetett hivatalviselők 1792-es, 1825-ös és 1840-es listáját, megfigyelhetjük a tisztségek számának folyamatos növekedését.

Tisztségviselők Kecskeméten 1792–1840²³

1792	1825	1840
Főbíró	Főbíró	Főbíró
–	Második bíró	Második bíró
Notarius	Notarius	Főjegyző
–	Vice notarius	Aljegyző
–	–	Jegyzők(2)
–	Fiscalis	Tiszti főügyész
–	Vice fiscalis	Tiszti alügyész
–	–	Tiszti ügyész
12 szenátor	12 szenátor	12 tanácsnok
Perceptor	Perceptor	Számvevő
Notarius (2)	Notarius (2)	Írnok(2)
–	–	Főpénztárnok
Adószedő	Adószedő	Adószedő
Adószedő ímoka	Adószedő ímoka	–
–	–	Alpénztárnok
Tutor(2)	Tutor(2)	Gyámtya (2)
–	–	Régi tartozások beszedője
Seborvos	Seborvos	Rendes seborvos
Borbély(2)	Borbély(2)	Seborvos
Phisicus	Phisicus	Tiszteletbeli orvos
–	–	Erdő inspektor

¹⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 301

²⁰ KÁLLAY István, 1996. 78

²¹ SZABÓ Attila, 2004. 130

²² NOVÁK László, 1994. 336.

²³ KISFALUDY Katalin, 1992. 88.

–	–	Sáfár
–	–	Katonai biztos
–	–	Katonai szállásosó
–	–	Csendbiztos
–	–	Órmester

A megnövekedett ügymenyiséget a nótáriusi hivatal már nem bírta el, és a bírások fejlődése is igényelte egy új, szakértő hivatal létrejöttét. Ezért hozta létre a város az önálló fiscalisi tisztséget, Kecskeméten azonban még egy nagyon fontos esemény befolyásolta a hivatal létrehozását.

IV/2. Egy bizottsági vizsgálat következményei

1786 októberében királyi vizsgálóbizottság érkezett Kecskemétre, hogy a végére járjon mindazon vádaknak, amelyeket „*némely kecskeméti lakosok*” német nyelvű instanciában foglalva juttattak el II. Józsefhez. A bizottság október 26-án maga elé idéztette a városi magisztrátust, ismertette a fölhozott kifogásokat és természetesen lehetőséget adott arra, hogy az összes vád alól tisztázhassa magát a város tanácsa. A vizsgálat időtartama alatt több száz oldalt kitevő jegyzőkönyvhalmaz született. A vádak tartalmazó levelek szerint a magisztrátus tagjai hatalmukkal visszaélve, mintegy saját zsebre dolgoznak, a helyi törvényeket büntetlenül áthágják. A legjobb minőségű bérelt földekbe egymást ültetik, a számadások, összeírások elkészítésekkor késnek, csalnak, mindenképpen a saját hasznukat keresik, megrövidítik a komunitást és a vármegyét is. Az úriszéki ítéleteket, ha testi fenyítésről szólnak, pénzzel megváltani engedik, de a befolyó összegről el nem számolnak, jogtalanul adót szednek, igazságtalanságok, visszaélések, csalások és jogtalanságok bölcsője a magisztrátus.

Kecskemét város lakossága, legalábbis annak döntő többsége, nem állt a feljelentők mellé. A legfontosabb érv, ami a magisztrátus tevékenysége mellett szólt, a mezővárosi jogok és privilégiumok védelme, ami a helyi társadalom döntő többségének érdekeit is szolgálta. A vizsgálat 1792-ben zárult le véglegesen, amikor is 13 szenátor és 12 „köz lakos” bevonásával „kibővített” úriszéki ülést tartottak.²⁴ A szenátorokat felmentették, valószínű azonban, hogy mégis szükségesnek érezhették az indulatok lecsillapítását az új fiskális tisztséggel, „*hiszen dobszó által hirdették ki a városban, hogy a magisztrátus el len panaszkodni lehet*”

„Tisztei a Fiskálisnak

1. A városnak javait minden sérelmektől oltalmazni, és így annak békességét csendességét minden kitelhető módon ezközleni.
2. Az árváknak és az adófizető népnek elnyomattatások ellen, figyelmesnek lenni s azokat oltalmazni ugyanazért
3. Minden némü bűnben leledzőket személyeikre és tetteikre való tekintet nélkül nyomozni a kinyomoztatokat minden maga különös hasznainak félretételével a Bíróságnak a büntetésre vagy büntől lezendő felmentetésre által adni, s befogadtatásukat azzonnal bejelenteni a Bírónak...”²⁵

²⁴ KISFALUDY Katalin, 1992. 62–73.

²⁵ BKMÖL IV. 1504/y. Tisztviselők Esküformulája 1735. 8. 4.

Az idézett városi fiskális eskü hangsúlyozza, hogy a mindenkitől – így nyilván a magisztrátustól is – független ügyésznek legfontosabb feladata az adófizető népnek a védelme, az elnyomtatások ellen. (Az elnyomtatások elsősorban a városi tanácstól származhattak, ezért az új tisztséggel biztosítani kívánták a lakosságot, hogy Kecskeméten minden a törvényeknek megfelelően folyik.) Jól példázza mindezt Katona József személye, akiről tudjuk, hogy az 1822-ben lefolytatott ugyanilyen vizsgálatnál a „nép” oldalára állva kért segítséget a magisztrátus ellen. Ez azonban elsősorban Katona személyének köszönhető és semmiképpen nem jelenti azt, hogy az új tisztséggel valamely, a várostól független, esetleg tényleges törvényességi felügyeletet gyakorló, (holott ez feladata volt)²⁶ hivatal jött volna létre.

V. Kecskeméti fiskálisok 1848-ig

Az 1793-as esztendőktől kezdve megszakítás nélkül betöltötték a városi fiskális tisztséget. Elsőnek Hanus János névvel találkozunk, aki ezt a hivatalt a városi saláriumok feljegyzése szerint 1793-tól viselte²⁷ (neve már egy évvel korábban is megjelenik azonban tisztség megjelölése nélkül). Az elnevezés változott – kor követelményeinek megfelelően – a fiskálisról előbb fő-, alügyvédre, majd fő-, alügyészre.

Az ügyészek névsora (perceptorai főkönyvek alapján)²⁸

Év	Fiscalis	Vice Fiscalis
1793/94	Hanus János*	
1794/95	Hanus János	
1795/96	Hanus János	
1796/97	Szomor Máté	
1797/98	Szomor Máté	
1798/99	Szomor Máté	
1799/1800	Szomor Máté	
1800/01	Szomor Máté	
1801/02	Szomor Máté	
1802/03	Szomor Máté	
1803/04	Szomor Máté	
1804/05	Szomor Máté	Boldog Antal
1805/06	Szomor Máté	Boldog Antal
1806/07	Szomor Máté	Boldog Antal
1807/08	Szomor Máté	Boldog Antal
1808/09	Szomor Máté	Boldog Antal
1809/10	Szomor Máté	Boldog Antal
1810/11	Boldog Antal	
1811/12	Boldog Antal	
1812/13	Boldog Antal	
1813/14	Boldog Antal	

²⁶ SZENDREI Géza, 2005. 32.

²⁷ BKMÖL IV. 1510/a. Kecskemét város számadási iratai. Másodbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/a.). Perceptorai Főkönyvek, 1792.

²⁸ Uo.

	Ordinalis Fiscalis	
1814/15	Boldog Antal	Szilágyi István
1815/16	Boldog Antal	Szilágyi István
1816/17	Szilágyi István	Simonyi János
1817/18	Szilágyi István	Simonyi János
1818/19	Szilágyi István	Simonyi János
1819/20	Szilágyi István	Simonyi János
	Actuárius	
1820/21	Csányi János	Katona József
1821/22	Csányi János	Katona József
	Vice Fiscalis	
1822/23	Csányi János	Katona József
1823/24	Csányi János	Katona József
1824/25	Csányi János	Katona József
1825/26	Csányi János	Katona József
1826/27	Katona József	Sárközy Sándor
1827/28	Katona József	Sárközy Sándor
1828/29	Katona József	Kovats István
1829/30	Katona József	Kovats István
	Fő Fiscalis	
1830/31	Kovats István	Vörös István
1831/32	Kovats István	Vörös István
1832/33	Kovats István	Vörös István
1833/34	Kovats István	Vörös István
1834/35	Kovats István	Vörös István
1835/36	Kovats István	Vörös István
	Fő ügyvéd	Al ügyvéd
1836/37	Kovats István	Vörös István
	Fő Fiscalis	
1837/38	Tormassy Lajos	Kiss István
	Fő ügyész	Al ügyész
1838/39	Halassy Sándor	Csereklei János
1839/40	Halassy Sándor	Csereklei János
1840/41	Halassy Sándor	Csereklei János
1841/42	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1842/43	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1843/44	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1844/45	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1845/46	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1846/47	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1847/48	Halassy Sándor	Tobi Boros János
1848/49	Bagi László	Gyenes Ferenc

Ezekben az évszázadokban a mezővárosok életének irányítására igen hosszú időn át az éppen jelentkező feladatoknak megfelelően neveztek ki személyeket, akik a mai fogalmaink szerint részben tisztségviselők, részben pedig alkalmazottak voltak.²⁹ Városi tisztség elnyerése komoly anyagi biztonságot jelentett, amelynek feltétele volt a város felé való feltétlen lojalitás. Az évtizedek során a városban kialakult egy olyan viszonylag zárt csoport, amely nemcsak a legfontosabb tisztségeket és hivatalokat szerezte meg a maga számára, hanem az uralkodóház és a helytartótanács bel- és külpolitikai céljait, törekvéseit igyekezett minél teljesebben végrehajtani. Mind az adók behajtásában, mind a katonai szolgáltatások teljesítésében csaknem példamutatóan járt el. A különféle feudális szolgáltatásokat maradéktalanul teljesítette, így a legnagyobb földesúr tetszését is megnyerve képes volt kialakítani egy olyan igazgatási és jogszolgáltatási mechanizmust, amely révén a maga szűkebb anyagi és politikai érdekeit körültekintően, de nagyon egyértelműen tudta képviselni. Ezeknek a feladatoknak a végrehajtásában nem kis szerepe volt a fiskális személyeknek.

Tekintettel arra, hogy a tanács tagjai régtől fogva népnek „javából” és „potioritásából” kerültek ki, idővel egyre szűkebb társadalmi rétegekből válogatták be őket, gyakorlatilag csak a legvagyonosabb családok iskolázottabb tagjai vállalkoztak részt a város közéletének irányításából. Közülük is elsődlegesen a nemesek.³⁰ Magyarországon csak az 1844. évi V. tc. mondta ki: a Magyar királyságban a közhivatalok betöltésénél a nemesség hiánya akadályul nem szolgálhat.³¹ A kecskeméti fiskális hivatal, jelentős számú egyszerű származású értelmiségnek biztosított felemelkedést ebben a korszakban.

V/1. Fiskálisok a kecskeméti értelmiségben

Bár az ország területén a modern értelmiségi réteg létrejötte iránti igény a gazdasági fejlődés hatására már a XVIII. század végén érezhető volt, a mezővárosokban ez elég visszafogottan jelentkezett. Ennek a rétegnek számszerű növekedését is számottevően elősegítették II. József rendeletei. Mivel pedig a század végén már három egyetemi kar, a katolikus teológia, a jogi és az orvosi kar adott oklevelet Magyarországon, közülük egyre több jutott a századfordulótól a nagyobb mezővárosokba is. Kecskeméten a református jogakadémia engedte útjára évenként hallgatóit, akik közül jelentős számban maradtak a városban. Ők is növelték annak a honorácior értelmiségnek a számát, amely jelentősen hozzájárult a politikai változások előkészítéséhez.³²

A kecskeméti református egyház 1828-ban határozta el új iskolaépület felállítását, és kérte, hogy az egyházkerület Kecskemétet jelölje ki főiskolája helyéül. Ezt az egyházi előljárók el is fogadták, sőt segínyt is ajánlottak fel. Az iskola alapkövét 1830-ban tették le. Időközben a nagykőrösiek is hasonló igénnyel léptek fel, de végül 1835-ben a királyi jóváhagyás Kecskemét mellett döntött, és az iskolát főiskolai rangra emelték. A magyarországi református konvent 1840-ben a többi egyházkerü-

²⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 297.

³⁰ Uo. 290.

³¹ Uo. 550.

³² Uo.

letben lévő anyaiskola (Debrecen, Sárospatak, Pápa) közé számította a kecskeméti főiskolát. 1831 és 1836 között négy főiskolai tanszéket létesítettek bölcsészeti, hit-tudományi és jogi szakon. A négy tanár közül hármat Kecskemét, egyet a superintendentia terhére alkalmaztak. A jogtudományi szakra Vállaji Sipos Imrét hívták meg 1835-ben, majd 1836-ban rendes jogtanárrá nevezték ki.³³ A református jogakadémia növendéke volt Gyenes Ferenc, 1848-ban kecskeméti tiszti ügyész,³⁴ de az író Jókai Mór is.

A helyi értelmiség néhány csoportját kétségtelenül jól meg lehet határozni. Számszerűen is jól behatárolhatók az ügyvédek, akik a jogszolgáltatáson túl mind a közigazgatásban, mind a helyi önkormányzatban tevékenyen részt vállaltak. Róluk szólva semmiképpen sem szabad csak a szűkebb értelemben vett több mint hatvan ügyvédi munkát végző személyre gondolni, hisz a református jogakadémia működése révén egyre több olyan jogi végzettségű személy volt a városban, akik ismereteik ellenére nem ezen a pályán dolgoztak. Gondolnunk kell a jelentős számú zugprókátorra is, akikkel meggyűlt a baja a magisztrátusnak és a hivatásos ügyvédeknek is.

A városi ügyészség tagjai is jelentős szerepet játszottak a városi értelmiségben, magasan iskoláztak voltak és csaknem kivétel nélkül mind kifejtettek valamilyen művészeti, tudományos tevékenységet. Szomor Máté színműirással foglalkozott, Csányi János több témából is figyelemre méltó elemzéseket, cikkeket, leírásokat publikált Kecskemét akkori állapotáról az országos lapokban. A város társadalmi s gazdasági viszonyainak jó megfigyelője és részben szervezője is volt Simonyi János fiskális is, akit népszerűsége 1848-ban országos képviselői mandátumhoz juttatott. Nem árt hangsúlyozni, hogy ezekben az évtizedekben a város tisztviselői komolyan vették értelmiségi elhivatottságukat, és sokan szakmai munkájukon túlmenően széles körű tevékenységet folytattak az általuk képviselt tudományok ismereteinek terjesztésében és népszerűsítésében.³⁵ A fiskálisokról kevés adatunk maradt fenn, elsősorban azokat érdemes kiemelni, akik valamilyen szempontból jelentősekké váltak Kecskemét történetében. A legtöbbet Katona József személyén keresztül tudhatunk meg az ügyészi életéről. Katona ügyészi karrierje ugyanakkor sok esetben ellentmond a szokásosan bejárt hivatali életútnak, hiszen alacsonyabb társadalmi rétegből érkezett, az apának komoly áldozatot jelentett, hogy fiát kitaníttassa. Katona életében nem játszódtott le a városi tisztségviselők körében törvényszerűen gyakori tisztségváltás folyamata sem, mindvégig megmaradt városi ügyésznek.

V/2. Kecskemét történetének meghatározó ügyészei

A város első fiskálisa Hanus János például már az ügyészi tisztség megjelenése előtt részt vett a város ügyeinek irányításában (meghatározott tisztség nélkül),³⁶ majd 1796-ban tanácsnokká választották. Öt évig volt tanácsnok. 1801–1802-ben borbírói tisztséget töltött be. 1809-ben bekövetkezett haláláig a városvezetés megbecsült tagja maradt.³⁷

³³ BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1983. 15.

³⁴ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 103.

³⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 551–553.

³⁶ BKMÖL IV. 1510/a. Perceptor Főkönyvek, 1792.

³⁷ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 110.

Szomor Máté, aki Hanus utóda volt, egyedülállóan hosszú ideig töltötte be a fiskálisi tisztséget. Tizenhárom éves tevékenysége alatt jön majd létre a tényleges ügyészi hivatal (1805-ben). Nemesi családból származó, jogvégzett ember volt, aki családfáját 1467-ig vezette vissza. Édesapja szintén ügyészi tisztséget töltött be a megyénél.³⁸ Érdekeség, hogy a „nagy utódhoz”, Katonához hasonlóan színészettel és színműírással is foglalkozott. 1790-ben Nemes Andrással együtt (aki az úriszéken többször ellenfele mint kecskeméti ügyvéd) tagja lett a Kelemen László igazgatása alatti első magyar szintársulatnak. „Ki-ki saját háza előtt seperjen” című vígjátékát 1790. szeptember 21-én mutatták be Pesten. E darabot még 50 évvel később is játszották „Rontó prókátor” címmel. Pestről hazatérve ügyvéd lett, majd 1796-ban főfiskálissá választották. A kor szokásának megfelelően prókatori tevékenységét fiskálisi tiszte mellett is folytatta.³⁹ 1809-ben hunyt el tisztes vagyont hagyva hátra.⁴⁰

„*Boldog (Bódogh) Antal Úr, az Oskolai Carsusnak és a törvényes praxisnak helyessén lett elvégzése után általunk (magisztrátus) a Helybeli Fiscalatushoz Fiscalisnak kinevezetvén*”⁴¹ már 1805-től mint vicefiskális megjelenik a városi tisztségviselők között, Szomor Máté mellett, a frissen megszervezett ügyészi hivatalban. Az újabb tisztség megjelenése mutatja, hogy minden bizonnyal a megsaporodott feladatokat a főfiskális már nem volt képes egyedül ellátni. Boldog hosszú ideig állt a város szolgálatában. 1805–1815 között mint fiskális, majd mint perceptor, főbíró és polgármester tevékenykedett.⁴² Egy 1828-ban kelt, a zsellérek, pásztorok elégedetlenségét tanúsító levél szerint nem lehetett túl népszerű a városiak körében: „*Ezen levél Nektek szol vérszopó kutyáknak, az ijeneknek mint ti vagytok első föl fuvalkodot, el bízot [főbíró] Boldog Antal ur*”⁴³, ennek ellenére sokáig ott találjuk a város vezető hivatalnokai között.

Szilágyi Istvánról, aki először Boldog Antal mellett vicefiskális, majd 1817-től ordinális fiskális, nem sokat tudunk, ellenben a vezetése alatt álló hivatalban mint alügyész egy igen érdekes és Kecskemét kulturális életében igen meghatározó személy, Simonyi János „*bölcselkedő s jogtudor*”⁴⁴ tűnt fel egy rövid időre. Simonyi 1784 decemberében született katolikus iparoscsaládból Kecskeméten. Édesapja szücsmester volt. Alsóbb iskoláit helyben végezte. Apja iparost akart nevelni fiából, de ő szülői beleegyezés nélkül, otthagya családját, elment tanulni. Saját erőből és a jóakarók támogatásával tartotta fenn magát iskolái elvégzésének ideje alatt. 1808-ban sikerrel tette le a bölcsészdoktori vizsgát, s 1810-ben jogi diplomát szerzett. Ügyvédi oklevelét 1812. november 13-án hirdették ki Kecskemét város tanácsülésén. Harminchárom évesen választották meg az alügyészi tisztségre, 1848-ig a városi tanács tagja volt.⁴⁵

Érdemes itt utalni arra, hogy Katona József elődje, Simonyi János fiskális évenként át küzdött azért, hogy a közpénzen megvásárolt, alig néhány tucat nemes érdekében fenntartott hatalmas legelőket felparcellázzák a több ezer szegény paraszt,

³⁸ BKMÖL IV. 1504/y. V. téka, Szomor Máté iratai.

³⁹ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 237.

⁴⁰ BKMÖL IV. 1504/y. V. téka, Szomor Máté hagyatéka.

⁴¹ BKMÖL IV.1504/c. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1504/c.). III. Boldog Antal részére bizonyítvány.

⁴² PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 43.

⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1992.

⁴⁴ KISFALUDY Katalin, 1992. 92.

⁴⁵ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 221.

zsellér és kertész között. „...mert az osztó igazság (iustitia distributiva) szorosan megkívánja, hogy ami édes mindnyájunké, azt ne ötven, hatvan vagy száz ember, s még ezek is igen aránytalanul, hanem mindnyájan használjuk. Megkívánja az osztó igazság, hogy ki mily mértékben viseli valamely közösség terheit, oly mértékbe vegye annak hasznát is...”⁴⁶ Nem csekély mértékben volt köszönhető eme tevékenységének, hogy 1848 júniusában, az első népképviselési választáskor Kecskemét II. (alsó) kerületében országgyűlési képviselővé választották. Itt jogi és közgazdasági kérdésekben érvényesítette felkészültségét és gyakorlati tapasztalatait. Először a kormány számadásait megvizsgáló küldöttség tagjai közé választották, majd 1849 júniusában Kossuth kinevezte a hétszemélyes táblához bírónak. A szabadságharc leverése után halálra ítélték, s a véletlenül múlt, hogy nem végezték ki.⁴⁷ Életútjának bemutatása abból a szempontból is érdekes, hogy lássuk, a fiskálisok közül nem Katona az egyetlen, aki országos hírnévre tett szert. A fiskálisi tisztség, még ha azt sokan csupán ugródeszkának használták is, biztos anyagi alapot nyújtott a szellemi kibontakozás számára.

Ugyancsak jól szemlélteti, hogy Kecskeméten az ügyészi hivatalban művelt emberek ültek, Csányi János élete, aki egyszerű, református, iparos családból származott. Elemi iskoláit Kecskeméten, középiskoláit Pesten végezte, majd a debreceni kollégiumba került. 1810. szeptember 10-én esküdött fel ügyvédnek, 1820-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott szülővárosában. 1820. november 1-jén lépett a város szolgálatába tiszti főügyészként. 1826 novemberében tanácsnoknak választották, 1826-tól 1830-ig főjegyzői feladatokat is ellátott. Abban az időben volt Kecskemét egyik vezetője, mikor a város polgárai között – a 20-as, 30-as években – egyenetlenség támadt. 1841-ben főbírónak választották. 1844-ig volt a város első embere, majd ismét tanácsnok volt 1848-ig. A 48-as törvények alapján megtartott tisztújításon újra főbírói tisztre emelte a nép bizalma. A forradalom és szabadságharc idején is higgadt, megfontolt vezetője volt Kecskemétnek. 1849 júliusában a városba bevonuló osztrák tábor dühétől, a feldúlástól és kirablástól mentette meg Kecskemétet. 1851-ig volt főbíró. 1851-ben a járásbíróság elnökévé nevezték ki. Ezen a poszton sem volt vakon engedelmeskedő híve a hatalomnak, mindig a város érdekeit tartotta szem előtt. Egyetlen rendeletet sem foganatosított addig, amíg annak hátrányáról fel nem világosította a feljebbvalóit. Gyakran kapott ezért rendreutasítást. Olyannyira, hogy amikor a bíróságot 1854-ben újjászervezték, Csányit mellőzték, noha kitűnő jogász és nagy törvényismerő volt. 1855. novemberétől 1861 januárjáig bizalmi tanácsnoka volt a városnak. 1861. február elején a nép szavazata a polgármesteri székbe juttatta. 1862-ig volt polgármester, majd 1862. decembertől 1866-ig ismét a városi tanács tagja. 1867 elején nyugdíjazták, mert szélhűdése miatt hivatalát nem tudta ellátni. A tanács érdemei elismeréséül életfogytiglani nyugdíjat biztosított számára. Nemcsak irányította a várost, de gondoskodott arról is, hogy az utókor megismerje az akkori Kecskemétet. Cikkeket írt a Társalkodóba, a Tudományos Gyűjteménybe, a Vasárnapi Újságba. Ő írt először életrajzot Katona Józsefről, akinek hivatali főnöke volt; javaslatot tett műveinek kiadására, ez ügyben Erdélyi Jánossal levelezett. Fiatal korában kísérletet tett a drámaíráásra is.⁴⁸

⁴⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1992.

⁴⁷ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 221.

⁴⁸ Uo. 55–56.

A város hírnevét leginkább „Feő” Fiskális Katona József neve öregbíti. 1820-ban alig indult el pesti ügyvédi irodájával Katona, máris hírt kapott: odahaza halálán van a városi főügyész, a helyére eddigi helyettese Simonyi János pályázik, aki református. Ez a felekezeti egyensúlyra szigorúan ügyelő kecskeméti közigazgatásban azt jelenti, hogy az alügyészi posztra most a katolikusok pályázhatnak. Katonának nincs sok esélye, nem ismerik és az apja személye ezen a szinten már nem egyértelműen jó ajánlás a számára. A győztes pályázó, Deák János írnok is régen vár az előléptetésre, és bent ülnek a tanácsban a támogatói, akik alig fél év múlva még magasabb helyre emelik. Az efféle próbálkozások rendszerint nem vesznek kárba. A november elsején tartott tisztújításon az első életrajzíróként már említett Csányi János mellé az alügyész posztjára a Római Katolikus Nemes Tanács Katona József pályázatát fogadta el. A városatyák november 3-án foglalták határozatba, hogy „*Katona József Úrnak Levél által leendő meghívattatása elrendeltetett*”.⁴⁹

1820. november 22. Színhely: a kecskeméti Városháza legdíszesebb terme, szereplői és nézői az egybegyűlt tanácsurak. Az alkalomhoz illően felöltözve belép az új alügyész, és szerény méltósággal végighallgatja a kinevezéséről hozott határozatot. Ezután a szokott rend szerint meghajol, odamegy az elnöki asztalhoz, hogy kinevezési okmányát átvegye. Ilyenkor szabad, sőt illendő néhány szóval hálájukat kifejezésre juttatni. Az új alügyész Végh János főbíró elé lépett, s mielőtt bárki bármit szólhatott volna hozzá, egy kis könyvet vett elő a zsebéből, kinyitotta a legelején, és azonnal olvasni kezdte: „*Szabados Kecskemét Mezővárossa Nemes Főbírája és Tanácsához! Hol hazánk egyik legelső vára, ősi Patriscum álla, hol Zalán első futása győzedelmi halmot ása ungurinknak ...*”. Katona pontosan tudta, mire büszkék leginkább a tanácsurak.

*„Isten ójjon szülött helyem!
Ezt neked szívből szentelem.
Vedd kegyessen a nevével
Nemes főbíró és tanács!”⁵⁰*

„*A maga Szíves Tiszteletét bé mutatott Munkájával is kinyilatkoztatni kívánó Hazafi Úrnak ajánlását a Tanács nem csak jó Indulattal el fogadja, hanem az Auctor Úrnak a Magyar Nyelv palléroztatására törekedő ditséretes Igyekezezeitért Honorarium fejében a Város Cassájából 100 fkat ki fizettetni rendelt.*”⁵¹ A fiatal költő-tisztviselő belépőjének sikerességét a megítélt honorárium is jelzi, hiszen a város nem gyakran volt ilyen adakozó kedvében.

Katona 1820 és 1830 között volt a fiskális hivatalnál, és tisztségviselőként elfordult a művészi élettől. Fennmaradt írásai elének állítják Katona egyéniségét. Vád- és védőbeszédeiben a feudális kor szokásait megtartja, pl. a kihallgatáskor tegezi a jobbágyot, nem tegezi a nemest, mégis érezhető igazságkeresése és együttérzése a közrendűekkel. Sokszor ellentmond instantiaiban a hatósági határozatoknak, amelyek szerinte méltatlanul sújtják a kisembert. Ismételten javasolja bizonyítékok elégtelensége esetén a büntetőeljárás megszüntetését vagy elhalasztását. A testi büntetés alkalmazását törvény írta elő, annak bírói kiszabásába bele kellett törődnie, de öre-

⁴⁹ BKMÖL IV. 1504/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1504/b.). 1820. november 3. 422.

⁵⁰ RIGÓ Béla, 1991. 77.

⁵¹ Uo. 56.

gek, nők és főleg terhes nők, gyermekek ügyeiben a testi fenyítés helyett más büntetés alkalmazását kérte. Szinte mai is elfogadható érvei voltak a halálbüntetés ellen. Javasolta, hogy a foglyokkal emberhez méltóan bánjanak, élelmezésükről, egészségi ellátásukról gondoskodják a hatóság. Az ügyek intézése során elhangzottakat olyan ízes kifejezésekkel rögzítette papírra, amilyenekkel sem akkor, sem azóta nemigen találkozhatunk hivatalos írásokban. Katona vezérlő motívuma, hogy minden esetben az igazságot kell szolgálnia. Perceg a tolla, ha a tanács téves határozata ellen szerkeszt panaszíratot, ha főnökének, Csányi Jánosnak vádemelésével szemben mint védő hoz fel ellenérveket, ha a bürokráciának a szegény emberekkel való packázását kell lelepleznie.⁵² Rengeteget dolgozik, emberfeletti túlmunkával. Április 16-án úri-széket tartottak, ahol a Koháry Antónia hercegnő megbízottja, Szontagh István fényes díszebédre hívta meg a városi urakat. Katona már az ebéd alatt rosszul lett, keveset evett, és a szívére panaszkodott. Öt óra lehetett, amikor Danics László nevű tanácsbeli kollégáját karon fogva a városházára indult, hogy folytassa hivatali ügyeit. A folyosón érte a szívroham. Egyet még tudott kiáltani. Két hónap múlva a főfiskális úr „jeles érdemeire” való tekintettel, kiutalták családjának egész évi fizetését.⁵³

VI. A fiskális hivatal

Az 1785-ös évből ránk maradt fiskális esküformulából (bár a tisztség ténylegesen csak később jön létre) pontos képet kaphatunk, mely feladatok ellátására is jött létre az új tisztség. Mielőtt azonban az eskü alapján sorra vennénk a fiskális(ok) feladatait, röviden foglalkoznunk kell kinevezésük körülményeivel.

Az ügyészeket 1848-ig kinevezték, később pedig választották.⁵⁴ A tisztségre elméletileg bármely „*érdemes, betsületes és amennyire lehet, tehetséges helybeli Lakosok is candidáltathattak*”.⁵⁵ A fiskális hivatalra általában jogvégezett személyeket nevezett ki a tanács, bár 1840-ben például, amikor már egy egész hivatal foglalkozott ezzel az ügykörrel, sem a tisztí főügyész, sem a két beosztott ügyész nem volt jogvégezett ember.⁵⁶ Az ordináriusi és vicefiskális tisztségre – a városi hagyományoknak megfelelően – alternatív (református-katolikus) vallású személyt jelöltek: „*A midőn a közelebbi múlt gyűlésben tett utasításhoz képest, hogy a Nemes Református Tanács Prokátor Csányi János Urat az ordináriusi, a Ns. Rom Catholicus Tanács pedig Prokátor Katona József Urat a vicefiskális Hivatalokra, mint jeles mineműségökről magokat esmeretessé tett Hazafiakat alkalmasoknak szemlélte legyen ki, a szokás szerént bé jelentetett*”.⁵⁷

A fokozatosság elvét követve rendszerint az ordinális fiskalist a vicefiskális követte a hivatalban, és legtöbbször a főfiskális továbblépett valamilyen magasabb – bírói, perceptori, nótáriusi – tisztségbe. Az 1805-ben létrejött fiskális hivattal együtt jelenik meg a vicefiskális tisztség, jelezve, hogy a megnövekedett számú feladattal egy ügyész egyedül már nem képes megbirkózni (1828-ban már három tisztí

⁵² JOÓS Ferenc, 1979. 87–94.

⁵³ RIGÓ Béla, 1991. 77.

⁵⁴ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, 1992. 24

⁵⁵ KISFALUDY Katalin, 1992. 111.

⁵⁶ Uo. 91.

⁵⁷ BKMÖL IV. 1504/b. 1820. november 3. 422.

ügyész tevékenykedik). Ezt Kecskemét mezőváros rendezési szabályrendelete, 1822-ben ismételt elismeri, amikor kimondja: „*A Fiscalisi Hivatalra nézve, az eddig volt 2 Individuumot, illy népes Városban múlhatatlanul Szükségesnek vélt*”.⁵⁸ Ugyanakkor úgy tűnik, ugyanez a szabályrendelet ugyancsak szükségesnek tartja a hivatal létrejötte után 17 évvel leszögezni, hogy az „*Ügyészi és Számvevői Tisztségekre valamint a 'Senatorokra és a Leveles Tár Mesterre nézve is úgy vélekedik..., hogy ezek a jövődre nézve állandó hivataloknak állapitassanak meg*”.⁵⁹

A fiskális hivatal a tanácsházán, egy keskeny szobában kapott helyet. A fennmaradt forrásokból tudjuk, hogy az ügyészeknek komoly harcot kellett folytatniuk a várossal szemben, hogy elérjék a hivatal bővítését. 1828-ban már három ügyész dolgozott egy szobában, mely a komoly szellemi munkát, nyugalmat igénylő ügyek intézését nagyon nehezítette. 1823-tól kezdve öt éven keresztül fordultak rendszeresen a fiskálisok a tanácshoz az „Épületek hijjánosságait” felpanaszolva, és kaptak minden évben ígéretet arra, hogy megoldják az ügyészség helyproblémáit. Erre a hivatalnak a rabok számának szaporodása miatt nagy szüksége volt. A vádlottak szakmai követelményeknek megfelelő kihallgatásához különálló kisebb „vallató Szobákra” volt szükségük, mivel az egy szobában működő „fiscalatus” nem tudta megoldani egyszerre egy helyiségben a tanúkihallgatást, az új rabok felvételét, vagy esetleg az adóügyek intézését.⁶⁰

Folyamatosan gondot jelentett a megfelelő anyagi támogatás hiánya, az elégtelen ellátás komolyan veszélyeztette a hivatal működését. A legtöbbet emlegetett probléma a „tsekély fizetség” és az, hogy hivataluk mellett végzett ügyvédi tevékenységből kénytelenek magukat eltartani. Ugyancsak ide sorolható a már említett helyhiány és az ügyészek részére kirendelt városi alkalmazottak alacsony száma, ami szintén állandó panasz tárgyát képezte. A városi „tömlözők kevés volta miatt” nem lehetett az elitélteket megfelelően elkülöníteni egymástól, ami jelentősen rontotta a nyomozások eredményességét.⁶¹ A város nem adott elegendő pénzt a rabok megfelelő tartására sem, így azokat sokszor fenyegette a megfagyás vagy az éhenhalás veszélye.⁶² A börtön rossz állapota és az örök alacsony létszáma elősegítette a rabok szökését. A már idézett 1822-es szabályrendelet⁶³ ezeknek a problémáknak az ismeretében kívánta a hivatal „állandóságát” megerősíteni. Amint láthatjuk, az első a fiskális hivatal (a fiskálisok) „létét” leginkább fenyegető probléma a „tsekély fizetség”. Lássuk tehát, milyen honoráriumot kaptak az ügyészek a vizsgált időszakban!

VII. Fizetések

A város szolgálatában álló tisztségviselők csak a XVIII. század elejétől kaptak rendszeres díjazást. Addig adókedvezményben és különféle természeti juttatásokban részesültek. Adómentességük igen hosszú időn át megmaradt. Elvileg 1830-tól nekik is kellett volna vagyoniuk után adózni, de a vármegye még 1838-ban is kénytelen

⁵⁸ KISFALUDY Katalin, 1992. 114.

⁵⁹ Uo. 115.

⁶⁰ BKMÖL XIV. 15. Katona József drámaíró, kecskeméti főügyész iratai (a továbbiakban: XIV. 15.). 40.

⁶¹ Uo. 1829.

⁶² BKMÖL IV. 1504/c. 1828.

⁶³ KISFALUDY Katalin, 1992. 106–118.

volt külön szolgabíró t megbízni azzal, hogy ennek a rendeletnek érvényt szerezzen.⁶⁴ A város alkalmazásában lévő fiskális fizetéséből – Katonától tudjuk – nem lehetett fényűzően megélni, a számukra kifizetett összeg azonban, az évek során folyamatos emelkedést mutat.

Ügyészi fizetések Kecskeméten⁶⁵

Év	Főügyészi fizetés ezüstforintban	Alügyészi fizetés ezüstforintban
1793–1806	150	100
1807–1809	180	130
1810–1824	200	–
1825–1833	275	250
1834–1848	300	200

Három város tisztségviselőinek fizetései⁶⁶

Város	Év	Főbíró	Másodbíró	Főjegyző	Aljegyző	Hadnagy	Főügyész	Alügyész
Kecskemét	1771	250	–	350	130	48	–	–
	1800	250	–	250	100	85	150	–
	1847	450	400	250	200	90	300	200
Cegléd	1751	–	–	65	22	12	–	–
	1802	60	60	100	50	40	–	–
	1841	100	80	100	100	40	–	–
Nagykőrös	1753	150	100	100	100	20	–	–
	1800	150	100	175	175	37	–	–
	1846	240	200	336	154	84	–	–

A kecskeméti fiskálisi tisztség, a negyedik legjobban honorált hivatal volt Kecskeméten. A táblázatból láthatjuk, hogy a másik két mezővároshoz képest Kecskemét jóval magasabb fizetést tudott biztosítani alkalmazottainak jelezve, hogy a korban a város a szomszédokhoz viszonyítva jelentősebb bevételekkel rendelkezett. 1793-ban a fiskális 150 forint fizetést kapott a várostól.⁶⁷ A tisztségviselői fizetések, folyamatosan elégedetlenség tárgyát képezték annak ellenére, hogy a város, többször megpróbált – mint például 1822-ben is – ezen változtatni: „*A mi végtére mind a Hivatalbéliék, mind pedig a városi szolgálatban lévőknek fizetéseiket illeti, minekutánna ezek, azon Terhekhez és kötelességekhez képpes, mellyeket, ezen Városban a Nagy népséghez képest tellyessíteni kelletik, nem tsak hogy nagyok nem*

⁶⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 307.

⁶⁵ BKMÖL IV. 1510/a. Perceptor Főkönyvek, 1792.

⁶⁶ SZABÓ Attila, 2004. 132

⁶⁷ Mit ért a forint? A fenti összeg körülbelül négyszerese egy cseléd éves bérének. Ekkor egy köpönyeg 2 forint volt, egy pokróc 1 Ft, egy keményfából való asztal 2 Ft, egy fejtőstehén 20 Ft. L: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 120., 430. Ugyanakkor 1812-ben egy kitanult szakács évi bére 100 Ft, egy pompás kertészé 60 Ft, középszerűé 40 Ft, közönségesé 30 Ft, egy libériás kocsisé 16 Ft az ügyész pedig 200 Ft keresett, az alügyész 130 forintot. SZENDREI Géza, 2005. 30.

vólnának, sőt inkább tsekélyek, mire való nézve úgy vélekedik, a Deputatio; hogy a Hivatalbéliek, valamint a Város egyéb Szolgái is, 2. Classsisbéli Szabad Királyi Városok módjára fizetődjenek; Ez által el fogh távoztatni a Salariumokra adadni Szokott pótlások és ezek mellett bétsúszni szokott vissza élések.”⁶⁸

1823-tól valóban meg is változtak az ügyészi fizetések, tudjuk azonban, hogy ettől még nem biztosítottak megfelelő megélhetést a fiskálisnak. Az ügyészek az úriszékhez fordultak a csekély fizetség és amiatt, hogy az ügyészek csak a hivatal mellett viselt ügyvédi tevékenységükből tudják magukat eltartani: „A Fiscalisi Hivatal a f. E. Április 27-én tartott Tettes Uri Széknek azon Rendelése következtében, hogy a mely Hijjánosságok a Tekintetes Jurisdiction körüli 1823 esztendőben orvosoltatni rendeltettek azomban még nem orvosoltattak feljegyeztetvén al Praesidiumnak fel küldessenek, ezen hijjánosságokat jelenti: 1. Hogy a fiscalis tsekélyen fizetettvén Hivatalos munkálkodásának, és személyes Autoritássá rövidségével magát prokatorkodásból táplálni kenteién.”⁶⁹

Katona József házi jegyzékét megvizsgálva megállapíthatjuk például, hogy 1828-ban 862 forintot keresett és ebből mindössze 375 forint volt a várostól származó bevétel.⁷⁰ Láthatjuk tehát, hogy jövedelmének jelentős részét nem mint közszolgá kereste. Ehhez a fizetéshez járt még (1823-ban) 10 akó bor és 3 öl fa.⁷¹ Lovatot nem kellett tartania, a város szállította, ha ment valahová. Magánemberként Katona tehát, ha nem pazarolt, meg tudott élni, de vagyont – hivatalából – nem gyűjthetett. Az 1822-es idézet szabályrendelet igyekezete ellenére a „szokott pótlások” és a „bétsúszni szokott vissza élések” Katona halála után sem változtak.

VIII. A kecskeméti fiskálisok feladatai

A fontosabb tisztségviselők és hivatalnokok régtől fogva eskütételre voltak kötelezve. Ezek időről időre változtak. Az esküminták az egyes tisztségviselők feladatkörét is meghatározták.

„Tisztei a Fiskálisnak”⁷²

1. A városnak javait minden sérelmektől oltalmazni, és így annak békességit csendességit minden kitelhető módon ezközleni.
2. Az árváknak és az adófizető népnek elnyomatatások ellen, figyelmesnek lenni s azokat oltalmazni ugyanazért
3. Minden némü bűnben leledzőket személyeikre és tetteikre való tekintet nélkül nyomozni a kinyomoztatokat minden maga különös hasznainak félretételével a Bíróságnak a büntetésre vagy büntől lezendő felmentetésre által adni, s befogadtatásukat azzonnal bejelenteni a Bírónak. Ezek szerint

⁶⁸ KISFALUDY Katalin, 1992. 116.

⁶⁹ BKMÖL XIV. 15. 1829.

⁷⁰ KATONA József, 2001. 130–150.

⁷¹ BKMÖL XIV. 15. 25. fasc. IV. fejezet 1823. május 10.

⁷² BKMÖL IV. 1504/y. Tisztviselők Esküformulája 1735. 8. 4.

Az igaz Isten ki atya fiú, Szent Lélek, teljes Szent Háromság /a Boldogságos Szűz és Istennek minden szentei / engemet úgy segélyen az én igaz Hitemben, hogy én félre tevén minden magam hasznának különös keresésit, a városnak jussait oltalmazni annak nálam akármely úton tudtomra lévő vagy eshető titkait senkinek fel nem fedem annak boldogságát tehetségem szerint előlmozdítani igyekezem, valakik ennek békességit csendességit megháborítani szándékoznak tudtom esvén azokat felfedezni és azokat bejelenteni el nem mulasztom az árváknak és adófizető népnek állapotjoknak elől mozdításában kárainak eltávolztatásában eszközölni törekedni ugyanazért akármely bűnben leledzőket személyükre s tetteikre való tekintet nélkül kinyomoztatván azokat a Bíróságnak vagy a büntetés vagy a felmentés végett által nem adom. Egy szóval az én ezen hivatalomat ajándék vagy adomány vagy akármely tulajdon haszon keresése félretételével tehetségem szerint híven és serényen folytatni iparkodom Isten engem úgy segéljen.”

Az 1818-as esztendőből szintén ránk maradt egy fiskális eskü szövege, melynek változatlansága arról tanúskodik, hogy az ügyészi hivatal feladatai már az 1780-as években körvonalazódtak. Az újabb eskü erősebben ki kívánta hangsúlyozni a fiskálisnak a tanácstól való „függőségét”, amely azért is lehetett a magisztrátus számára érdekes, mert az ügyész felügyelte a helyi törvényesség működését. Ennek keretében eljárást indíthatott a közérdek védelmét elhanyagoló városi hatóság tisztviselője ellen is:⁷³ *„Én N. N. esküszöm stb., hogy én a fiskális hivatalt, melyre a nemes tanács felváltott, híven és igazán viselem, félre tévén önnön hasznomnak keresését, a városnak jussait oltalmazni fogom, annak akármely úton tudtomra eshető titkait fel nem fedezem, a nemes tanácsnak végzéseit szükségtelenül ki nem beszélem, sem az ítélő bírácoknak tudtomra eshető votumaikat ki nem jelentem, a nemes tanács rendelkezéseinek magamat ellene nem szegezem, bírác uraknak az igazságig engedelmességek fogok. A reám bizatandó dolgokat híven és szorgalmatosan cselekszem, az ügyefogyottaknak segedelmére leszek, a vétkeket el nem nézem, hanem erántok a szükséges vizsgálódást híven telyesítvén, azokat az illető bíróságnak a fenyítés vagy a felmentés végett bejelentem, egyszóval ezen fiskális hivatalomban félretévén minden adományt, kérelmet, kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet és tet-szeni való kívánságot, mindeneket, melyek hivatalomhoz tartoznak, személyválogatás nélkül, valamint az egy élő Istennek igazságával és a törvénnyel megegyezőnek látni fogom, jó lélekkel véghez viszek. Isten engem stb.”⁷⁴*

Kecskeméten az ügyész volt a város jogi képviselője. Elsődleges feladata volt *„a város jussait minden sérelmektől oltalmazni.”* A fiskális mindenekelőtt a város érdekeit volt köteles szem előtt tartani:

– ha valaki a Lakosok közül a maga colonialis birtokaival együtt járó Terheket viselni nem-akarná, földes Úri adót, és a Várost megányossan illető más Tartozásokat, úgy a Dézmát meg-nem-adná, vagy a Köz Szolgálatok alól magát kivonná,[...] a Városi Ficalis által Törvénybe idéztetne [...] és az Executio elrendeltevén, végre is hajtasson , s az exequált Jóság, ha fekvő Javakról történt-meg [...] kótya-vetyén el-adattasson. Ha pedig valamelly Lakos ilyen Executio után még ne-talán birokában maradt, [...] Tartozásokat, és Szolgálatokat ismét nem-teljesítené, a Városi Fiscus által a Városi Tanács eleibe Tör-

⁷³ SZENDREI Géza, 2005. 32.

⁷⁴ BKMÖL IV. 1504/h. 2. 1786–1790.

vénybe idéztetik, s a Város Fiscalisa által az ellene való vádak summásan
Írásban fel-tevődvén, [...] ki-fizettetésére ítéltesen;
– azok is, a kik [...] Tanyáikon, és Szölleikben kinn lakván, [...] a Városba lakni
nem-költözködnének.
– ki a kurta kortsma, vagy kurta-Szék tartásában tapasztaltatna
– ki magát a Köz Jónak, és Köz Rendeléseknek erőszakosan ellene Szegezné ⁷⁵

A fent idézett szövegben erős hasonlóság mutatható ki az ősi eredetű királyi ügyész (causarum regalium director, sacrae coronae fiskális) és a városi fiskális feladatai között, ami bizonyítékul szolgálhat a városi ügyészi tisztség eredetére. A királyi ügyész a király és a kincstár anyagi érdekeinek a képviselője volt. A XV–XVIII. században megalkotott törvények köteleességévé tették az állam elleni bűncselekmények (felségsértés, hűtlenség stb.) üldözését is. E tevékenységét nem közérdek, a megsértett jogrend helyreállítása vezérelte, hanem a kincstár érdeke. Ugyanis e bűncselekmények miatt indult perek rendszerint a „bünös” vagyonának elkobzását vonták maguk után. ⁷⁶ Itt szintén hasonló dolgot tapasztalunk azzal a különbséggel, hogy az ügyész nem az állam, hanem a város érdekeit tartja szem előtt.

Ezerfelé ágaztak a „fiscalatus” tennivalói. Alig akadt olyan ügye a városnak, amelyben ne lett volna szerepe. Az ügyész közreműködött szegények, árvák dolgaiban, végrehajtásokban, jogi tanácsadásban, a város pénz- és más jogi ügyleteinek lebonyolításában. Ilyen irányú fellépése a központi, de még inkább a helyi hatalom anyagi javainak megszerzése vagy megtartása érdekében történt. Az ügyésznek jogi felügyelete volt az adók beszedése és felhasználása felett, felügyelte az italmérés és mézszárszéktartás jogát. ⁷⁷

A mindenkori főügyész kezelésében volt az úgynevezett „bitang-kassza”, amelyben a város határában elbitangolt jószágok után beszedett büntetéspénzeket tartották. ⁷⁸ Felügyelte az adószedők működését. Részt vett a város közbiztonságát elősegítő rendeletek létrehozásában. ⁷⁹ A hivatal lépett fel a közerkölcsök védelmében: ⁸⁰

„...többen lévén a városban oly személyek, kik szolgálat nélkül élvén, számukra lakhelyt bérelnék, s bujálkodván az erkölcsöket vesztegetik, ezen eláradt gonoszságnak akadályoztatása tekintetéből az ügyészi hivatalra biztattatik, hogy a város szolgálai által mind a korcsmákban, mind pedig a magános házaknál szolgálaton kívül tartózkodó személyeket is felkeresvén, őket életmódjuk felől kérdezzék ki, neveik s egyéb körülményeik feljegyzése mellett azokat érdemlett büntetések elvétele végett e Tanács eleibe állítsa.” ⁸¹

A legfontosabb szerepe az ügyésznek azonban mindenképpen az igazságszolgáltatásban volt: „a Helybeli Fiscalatushoz Fiscalisnak kineveztetvén, azon Hivatalát mely leginkább a gonosztévőknek nyomozások és megítéltetések körül szükséges foglaltosságoknak telyesítésekben határozódott” ⁸²

⁷⁵ KISFALUDY Katalin, 1992. 106–118.

⁷⁶ SZENDREI Géza, 2001. 11.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1504/h. 2. 511–513.

⁷⁸ RIGÓ Béla, 1991.76.

⁷⁹ BKMÖL IV. 1504/h. 2. 519–522.

⁸⁰ Uo. 362.

⁸¹ Uo. 470.

⁸² BKMÖL IV.1504/c. III. Boldog Antal részére bizonyítvány.

Az ügyészek egyaránt eljárak büntető és magánjogi ügyekben is. A fiskálisnak ezen feladatait két fórum előtt kellett ellátnia, részt kellett vennie egyrészt a város hatáskörébe tartozó, másrészt az úriszéken tárgyalandó bírósági ügyekben.

IX. A kecskeméti városi bírászkodás

A feudalizmus korai szakaszában, abban a mértékben lett valamely település királyi várossá vagy mezővárossá, amennyire a király, illetve a magánföldesúr átengedte neki a bírói hatalom gyakorlását. A XIV. században már csak azt tekintették királyi városnak (*regia civitas*), amely egyedül a király hatósága alá tartozott és tőle a teljes polgári és büntető hatóságot megkapta. A városi bírászkodás azután Zsigmond király 1405. évi kisebb dekrétumával lett a magyar bírósági szervezet önálló ágává, ez a törvény ismerte el a külön városi jogszolgáltatást és állapította meg ennek viszonyát az országos bírászkodáshoz. A városi bíróság azonos volt a városi magisztrátussal (tanáccsal), élén az évről évre, rendszerint Szent György napján választott bíróval. A bírászkodás és igazgatás funkciói intézményesen nem különültek el, a főbíró és a tanács ugyanúgy intézkedett igazgatási kérdésekben, mint ítélt a lakosok közötti peres ügyekben, sőt bizonyos fokig jogalkotói feladatokat is ellátott, mikor statútumokat (szabályrendeleteket) alkotott.

Kecskemét város tanácsa régtől fogva, viszonylag széles körben elsőfokú bírói hatalmat gyakorolhatott a város lakói felett. A XVII. század végétől, a földesúri befolyás (a Koháryak hatalmának) erősödése következtében a város azonban csak bizonyos keretek között intézte „önállóan” belügyeit. Földesúri statútumok sora határozta meg működése terét. 1691-től pedig folyamatosan szerepet kapott a város nyakára ültetett földesúri ellenőr: *inspector* (felügyelő), *tisztartó*, *plenipotentiárius* (felhatalmazott). Ezek hivatala csak a megváltkozás utáni esztendőktől (1835-től) szűnt meg Kecskeméten.⁸³

A lakosok közt folyó viták eldöntése két fórum előtt ment végbe a városban. A bírói hatáskört a városi főbíró és külön a tanács is gyakorolta. A főbíró bírószéke egyidős volt a főbírói tisztséggel, hatásköre pedig kiterjedt úgy a polgári, mint a büntetőügyekre. A bűnpereket azonban az úriszék, majd ennek megszűnte után (1835-től) a megyei törvényszék vette fel, s ez is fejezte be. (A vármegye büntető hatásköre nem terjedt ki a hűtlenségi ügyekre, melyek az országgyűlés elé tartoztak, a főnemesek bűnpereiben pedig a nádor ítélkezett.) Kisebb értékű lopások, káromkodás, szitkozódás, családi perpatvarok ügyében, 100 forint és járulékáig indított adóssági perekben, kurtakocsmák és széktartók ügyében, kisebb kihágási esetekben, szomszédok közötti veszekedésekben, kisebb tolvajlásokban ítélkezett a főbíró. Amikor azonban nagyobb (100 forintot meghaladó) értékek forogtak kockán, a tanács elé került az ügy. A városi jogok megkívánták, hogy a főbíró állandóan meglepedett, birtokos és becsületes polgár, esetleg tanácsnokságot viselt személy legyen. Megválasztásakor – csakúgy, mint a tanács tagjai és a városi tisztviselők – esküt tett.⁸⁴ A főbíró az ítélkezést kezdetben a notárius, majd a fiskális hivatal közreműködése mellett végezte. Magának a törvénykezésnek a módja kétféle volt: *sommás* és *formális*.

⁸³ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–MUDRI Andor, 2005. 24–30.

⁸⁴ RÉTHEY Ferenc, 1936. 78–79.

A sommás vagy szóbeli eljárásnak olyan perekben volt helye, ahol a pertárgy értéke kicsi volt és maga a per sem volt szövevényes. A főbíró – fellebbezés esetét kivéve – az ítéletet saját hatáskörben végre is hajtotta. Az ítélet kisebb pénzbüntetés, elzárás, vagy testi fenyítés volt. A testi büntetés alkalmazását törvény írta elő. A szitkozódókat, káromkodókat testi fenyítéssel büntette. 100 pálcánál többet a főbíró nem ítélt. A visszaesők újabb pálcabüntetést kaptak, vagy a tanács elé kerültek. A főbíró ítélete ellen a tanácshoz lehetett fellebbezni.

A feudalizmus időszakában Kecskemét vezető testülete a tanács volt, korábban senatus, majd magisztrátus elnevezéssel illették. Már a XVIII. század közepéről fennmaradt források a tanács „szokott 24” számáról szólnak. (A tanács tagjainak száma a XIX. század elején – 1830-as évek – 12 főben állapodott meg.) A tanácstagok – egy a XVI. század közepéig visszanyúló megállapodás alapján – fele-fele arányban katolikus és református hívek közül kerültek ki. A megválasztott tanácstag haláláig, vagy „erőtlen” voltaig viselte tisztségét. Az is előfordult, hogy egy-egy szenátor, tanácsbeli e funkciója mellé egyéb tisztelet, feladatot is kapott. A város vezető testülete a birtokos lakosság meglehetősen szűk köréből került ki.⁸⁵

A városi tanács közigazgatási és bírói funkciót is ellátott. A közrend és a közérkölcse védelme tartozott a magisztrátus hatáskörébe. Megbüntették, aki vétett a statútumok (városi szabályrendeletek) és szokások ellen, üldözték a másokat becstelentető vagy károkat okozó személyeket. Számos bírósági ügy keletkezett Kecskemét gazdasági érdekeit érintő kérdésekben. Pénzbüntetésre ítélték pl. az engedély nélküli italmérőket (a kurtakorcsma-tartókat). Az örökösödésből, végrendelezből támadt viták is a tanács elé tartoztak. A verekedő, garázdálkodó, túl hangosan mulatozó embereket is a tanács dolga volt kordában tartani és feleltük ítélni. Elzárás, bot- illetve pénzbüntetés járt érte. (A garázdák, részegen verekedők általában 50 korbácsütést kaptak.)

A tanács hetente általában kétszer ült össze, törvénykezési nap a XIX. század elejéig a péntek volt (csak ha ez nem volt elegendő, akkor folytatták szombaton is a tanácskozást). Kivételt képeztek a törvénykezési szünnapok. Az „ítélő” tanács előtt a per a keresetek (vádlevelek) benyújtásával kezdődött.⁸⁶ A vizsgálódás, előzetes információgyűjtés, tanú, vádlott kihallgatása, társszervekkel való levelezés, a tanács munkájának folyamatos segítése, a jogi tanácsadás a fiskális feladata volt. A perbeidézést a város főbírája mint az ítéelő tanács elölülője írta alá, s a város írnokai (cancellistái) vagy hites polgárai adták ki az alperesnek. Ezután a perfelvétel következett, írásba foglalták, hogy mikor, kinek a pere folyt, ki ellen indították és maga viszi-e ügyét, vagy ügyvéd által. (Utóbbi esetben be kellett írni az ügyvéd nevét.) Ezek után ezeket az iratokat be kellett mutatni a tanácsnak, ahol azokat közzétették.

A pert szorgalmazni a felperes kötelessége volt, büntetőügyekben a vádat az ügyész képviselte. Tilos volt a perek elhúzása. Pereket csak felesküdt prókátorok (ügyvédek) vihettek. A prókátorok nem lehettek az „ítélő Bíróság unalmára”, és egymás személyét sem sértegethették.⁸⁷ (Az ügyvédi díjat bírói

⁸⁵ KISFALUDY Katalin, 1992. 22–35.

⁸⁶ PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 2004. 24–30.

⁸⁷ RÉTHEY Ferenc, 1936. 78–79.

végzéssel állapították meg.) Ítélelhozatalhoz, a főbíróval együtt, 5 tanács tag jelenlétére volt szükség. Az ítélelhozatalra visszavonuló tanácsülésen maga az ügyész is részt vett, tanácskozási joggal, de nem szavazhatott. A jogorvoslati út biztosítva volt a vádlott, a védő és az ügyész számára. Az ügyésznek részt kellett vennie a végrehajtásban, illetve a szabadságvesztés felügyeletében.⁸⁸

„Leérkezvén végre a Főmélt. m. kir. udvari Kancellárianak a. f. é. Ápr. 2-án a 4728 sz. a. kelt kegyelmes Rendelő levele, mely szerint a megvasalt rabtól a kir. kegyelem megtagadván, a halálos ítéletnek végrehajtása és megvasalt Rab előtt felolvastattak egyszersmind a megvasalt Rabnak a lelkikészültségére a szokott idő megadatván, az Executióra 2-ik Bíró Muslai József és Fiscalis Csányi János kiküldetnek.”⁸⁹

A tanács ítélete ellen a XVII–XVIII. században és XIX. század elején az úriszékhez, ennek megszűnése után (1835-től) a megye törvényszékéhez lehetett fellebbezni. Annak eldöntése, hogy egy per elbírálása melyik fórumra tartozik, a magisztrátus feladata volt: *„Mivel Ketskemeten a Fiscalisi Hivatal előtt sokszor olytén dolgok is jönnek elő, mellyeket tsekélyebb voltok miatt a Tanács is elvégezhet, és büntethet, szokás, hogy a Fiscalis a Visgálódást elsőbb a Magistratusnak bejelenti, és ez határozza el, ha olyan é a dolog, mellyet maga is elvégezhet, vagy pedig ha nagyobbnek látja a Tettes Úri Székre relegálja.”⁹⁰*

X. Úriszéki bírászkodás

Kecskemét 1439-ben került földesúri hatalom alá, de úriszék tartásának dokumentumai nem maradtak fenn ebből a korai időből. A mezőváros nagyobb részét birtokló Koháry család (a XVIII. század elejére a város 9/16 részét birtokolták, ezért magukat potior, azaz többségi földesuraknak nevezték) már 1693-ban pallosjogot (jus gladii) szerzett. Ekkor hirdette ki Pest-Pilis-Solt vármegye, hogy Kecskemét, amely addig gyakorolta, ezentúl eltiltatik a főbenjáró ügyek fölötti bírászkodástól. A földesúri bírászkodás leglényegesebb elemei 1703-ban alakultak ki. Koháry István ekkor keletkezett instrukcióiban elrendelte – megbízottai felügyelete mellett – a bűnözők (gyilkosok, tolvajok, paráznák) vasra veretését, a város tömlöcébe zárását és a földesúr széke elé citálását. A Rákóczi-szabadságharc ugyan megakasztotta működését, de 1713-tól a Koháryak úriszéke rendszeresen ülésezett a városban. 1736-tól gr. Koháry András (Koháry István testvérének, Koháry Farkasnak a fia) pallosjogát megerősítették, ettől kezdve a család rendes úriszéket tartott Kecskeméten.⁹¹ Az úriszék hatásköre minden polgári, úrbéri és büntetőügyre kiterjedt. Egyrészt a tanácsi ítéletek fellebbezési fórumaként szolgált, másrészt viszont a földesúri joghatóságból eredő hatáskörökben első fokon volt illetékes. Az úriszéken indult polgári pereket másodfokon a megyei törvényszék (sedria) tárgyalta. 1790 után ítéletei ellen polgári ügyekben a megyei sedriához, innen a királyi táblához, majd a hétszemélyes táblához fellebbezhetek. A büntetőpereket viszont az úriszéktől közvetlenül a királyi táblára fellebbezték. A vérbírói szabadságot kapott földesúr az úriszék üléseit, a régi szo-

⁸⁸ SZENDREI Géza, 2005. 46.

⁸⁹ RÁCZ Béla, 1937. 73.

⁹⁰ BKMÖL IV. 1504/c. 1822.

⁹¹ PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 2004. 24–30.

kást követve, a városi tanáccsal együtt tartotta. Az úriszék mindig a földesúr nevében, annak érdekeit szem előtt tartva ítélkezett. Úriszék tartása a földesúrnak nemcsak joga, hanem kötelessége is volt.⁹²

A földesúri széken a vádemelési jogkört a város fiskálisa (ügyésze) – mint uradalmi ügyész – gyakorolta. Ebben a jogában az 1830. évi királyi resolutio is megerősítette a várost.⁹³ Külön tárgyalták a büntető- és polgári peres „civilis és malefactoris causá” ügyeket. A tárgyalás napjára megidézték bűnügyeknél mind a vádló, mind a mentő tanúkat, polgári pernél a felperes valamint az alperes tanúit is.

A Koháryak bírósága a mindenkori prefektusból, „öexcellenciája más tisztjeiből”, a kecskeméti bíróból, s esküdtekből, az uradalmi ügyészből, valamint két vármegyei emberből állt össze. Az úriszéken folytatott ügyek tárgyalásán megjelent a vármegye tisztí ügyésze is, aki a jobbágyok érdekében „szavazat nélkül ugyan, de mindenkor jelen lenni tartozik, noha a jobbágyok más ügyvéd segedelmével is élhet.”⁹⁴ Ha a „civilis causá”-kat nézzük, leggyakoribb és leglényegesebb a végrendeletek végrehajtásában vitt szerepe az úriszéknek.⁹⁵ Az uradalmi ügyész gyakran megtámadta a fiú utód nélkül elhalt személyek végrendeletét, mivel érvénytelen végrendelet esetében a magvaszakadtnak a földesúr volt a törvényes örököse.⁹⁶ Kecskemét hosszú küzdelem után elérte, hogy az ebből származó bevételnek a fele a városé legyen. Az özvegyek vagy árvák vagyonáról, bár az úriszék gyakran foglalkozott ilyen ügyekkel, mégis az volt a gyakorlat, hogy a város és a tanács gondoskodott. Polgári perben másodfokon az úriszékhez, harmadfokon a megyei törvényszékhez lehetett fellebbezni. Az úriszék nagyobb vagyontárgyú ügyekben első folyamodású bírósággént is szolgálhatott. A polgári perek esetében az úriszék sokszor küldte vissza az ügyfeleket a város tanácsa elé, ha azok az elsőfokú hatóságot megkerülték. Végignézve egy, csak polgári pereket tárgyaló, 3 napig tartó úriszéki ülés jegyzőkönyvét, melyben 29 ügy szerepelt, föltűnő, hogy csak egyetlen ügyben bírálták felül a magisztrátust.⁹⁷

A tárgyalás alatt úgy a vád, mint a védelem képviselői kérdéseket intézhetnek mind a vádlotthoz, mind a tanúkhöz, azonban a szószaporító replikázásokat tiltották. Polgári pernél három és nem több felelet és replika volt megengedve, azután a pert ítélet alá kellett bocsátani. A kihallgatási (tárgyalási) jegyzőkönyvtől legtöbbször külön találhatók az ítéletek. Az ítéleteket külön füzetbe, könyvbe írták a tényállások rövid ismertetése után.⁹⁸

X/1. A fiskális a bűnügyi eljárásban

A bűnügyi iratok terjedelme sokszorosan meghaladja a polgári perek terjedelmét. A fiskális feladatai közé tartozik a nyomozás bűnügyekben, gyanúsítottak, tanúk kihallgatása, ez ügyekben a társ- és felsőbb szervekkel való levelezés.

A szónak mai értelmében vett nyomozás nem volt. Nyomozat alatt, általában véve, csak ismeretlen tettes kipuhatolását értették. Az 1794-ben hozott helytartótanácsi rendelet szerint minden tanyán évenként kétszer bűnvizsgálat (nyomozás) tartandó, és ha gyanús emberek találtak, a községben lakásra kényszerítendőek. Hogy ki a gyanús, azt részben a

⁹² KÁLLAY István, 1996.

⁹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 281.

⁹⁴ SZENDREI Géza, 2005. 64.

⁹⁵ KISFALUDY Katalin, 1992. 56.

⁹⁶ SZENDREI Géza, 2005. 63.

⁹⁷ KISFALUDY Katalin, 1992. 58–59.

⁹⁸ RÉTHEY Ferenc, 1936. 78–79.

tudomány, részben az írott jog van hivatva meghatározni. Egy 1794-ben kelt „országszéki rendelet” szerint, melyet a helytartótanács az egybegyűlt fő- és alispánok, valamint kerületi kapitányok meghallgatása után bocsátott ki, mindazok kik „*hejehuja életet élnek és a hozzájuk tartozókat – erejük felett – piperésen ruházzák, gyanús embereknek tartatnak. Úgy-szintén gyanúsak, akik országutakon, hidakon, vámoknál kilétüket igazolni nem tudják, vagy akik passus nélkül lónak, vagy szarvasmarhának birtokában találtatván, azt, hogy nem lopás útján szereztek, igazolni nem tudják*”. A vizsgálat elrendelhető: 1. nyomozati adatok, vagy 2. feljelentés alapján. Ez utóbbi az ügyésznél, de a mezei biztostnál is beadható volt. A vizsgálat foganatosítására vonatkozólag a helytartótanács leiratot intézett a törvényhatóságokhoz, mely szerint a vizsgálat ne szorítkozzék „szabad vallatásra”, hanem ölelje fel a tanúvallomást, szembesítést és az orvosok véleményét. A vizsgáló feladata, hogy a bírónak olyan adatokat szolgáltatson, melyek nyomán igazságos ítéletet hozhat. A vizsgálatot inquisitionnak hívták; a terhelt kihallgatását pedig examennek, rabvallatásnak. Ez kétféle volt: torturale examen, vagyis kínvallatás és benevolum examen, önkéntes vallás. A vizsgálatot az úriszéknél az úriszéki ügyész foganatosította. Egy 1818-ban kelt helytartótanácsi rendelet szerint azonban az úriszéki ügyész olyan ügyben, melyben közválóként szerepel, vizsgálatot nem foganatosíthatott.⁹⁹

A jelentésekhez adatokat kellett gyűjteni. Kihallgatások alkalmával a magát legtöbbször ártatlannak állító bűnözőt bizonyítékokkal, szembesítésekkel lehetett csak beismerésre bírni. Amennyiben az ügyész valakit „előállított”, kötelessége volt a „befogadtatásukat azonnal bejelenteni a Bírónak”. Nyomozások kapcsán kiterjedt levelezést kellett folytatni néha igen messze lévő helységekkel is. (A levelezés gyakorisága szerinti sorrendben, a leggyakoribbtól a ritkább felé haladva; Félégyháza, Jászberény, Pest, Nagykőrös, Szeged, Kistelek, Cegléd, Szabadka, Szolnok, Baja, Irsa, Várad, Tass, Földvár, Vác, Csongrád, Akasztó, Bugyi, Nagykáta, Lajos, Alpár, Gyón, Pápa, Szentgyörgy, Csépa.)¹⁰⁰. Sokszor kellett az ügyésznek e végett más városokba utaznia, ennek költségeit a város állta. Mindezek nagyon sok munkát igényeltek az ügyészeketől.

1809-től kezdve a „Tekintetes Úri Törvény Szék” rendelete szerint, a „Fiscalatusi” Hivatal a következők szerint tartotta nyilván a vádlottakat.

Vádlottnyilvántartás¹⁰¹

N. év N. félévében N bíróság előtt tárgyalott foglyoknak és bűnügyeknek a táblázata					
Név és Előnév	A vádlott			Foglyulejtésének napja, hónapja, éve	A bűncselekmény fajtája
	Kora	Szüllőhelye	Családi állapota		

⁹⁹ RÁCZ Béla, 1937. 74–75.

¹⁰⁰ BKMÖL IV. 1512. Kecskemét város ügyészének iratai (a továbbiakban: IV. 1512.). Fiscalisi levelek, 1792–1801.

¹⁰¹ BKMÖL IV. 1517/b. A Koháry család Kecskemét városi úriszékének iratai. Peres iratok (a továbbiakban: IV. 1517/b.). 1809.

N. év N. félévében N bíróság előtt tárgyalt foglyoknak és bűnügyeknek a táblázata					
A megyei ügyész által felvett önkéntes vallomásnak napja, hónapja	A perfelvétel napja, hónapja, éve	Milyen ponton áll az ügy ill. az eljárás	Befejezetlen vagy régóta folyamatban lévő ügyek; a késedelem indoka	A végső döntés ideje és rövid kivonata	A fogoly börtönből kiengedésének napja, hónapja, éve

A úriszéki iratokban minden esetben azonos módon kerültek rögzítésre az egyes esetek. A feljegyzéseket a fiskális készítette. A külső lapon fel volt tüntetve; „Az Urasági Ügyésznek mint A Félnek Criminalis Pere [...] XY [...] mint tolvaj és fogoly s Fél ellen.” Majd következett az ügy rövid leírása. „...esztendőben Pünkösöd Havának 26 és azt követő több napjain Nagy Méltóságú Csábrági és Szitnyai Gróf Koháry Ferentz Úr Eö Excellentiájának Tisz. Pesth Vármegyében fekvő Szabados Ketskemeth Városában folytatva tartatott Rabokat ítélő Tisz. Uri Széke alkalmatosságával szinte Eö Excellentiája Meghatalmazottjának Tisz. Ebetzki Tihanyi János Úrnak Elöl-üллése alatt Fel-vétegett. Ns Szomor Máténak mint Urasági Ügyésznek is A Félnek Criminalis Ügye [...] mint tolvaj és fogoly s Fél ellen. Melly alkalmatossággal Ugyan azon Urasági Ügyész ragaszkodván Törvényes Jussaihoz Vád formában elől adja Miképen említett [...] Rab stb.”¹⁰²

Ezután következett az eset rövid leírása. Amennyiben a vádlott már korábban is büntetve volt, ezen eseteket is felsorolták. Erre az első, összefoglaló lapra feljegyezték az ítéletet is; pl. „Ítéltetett. Muhari János Rab előtt találtatott Szemes Sipos József 5. darab Marháinak az által lett el lopattatások vagy Marháik közt való lappangtatások ez úttal Muhari János ellen ki nem világosodván, ki különben is a Törvény Szék előtt azt vallaná hogy azon 5. darab Marha az ő általa a Nyiri Járásból Monostori Pusztára hajtatott Vágó Marha közzé tsak úgy akadott ezen okoknál fogva szabadon botsájtatott.”¹⁰³

A közbelső lapokon következett az ügy részletes leírása, a tanúvallomások, a vádlott vallomása és az egyéb bizonyítékok. Minden, ami alapján a vádlottat az ügyész a „Bíróságnak a büntetésre vagy büntől leendő felmentetésre által adni” tartozott.

Példaként: „Kinek hívnak?

Domiány András 49 Esztendőös
Refor. feleséges Ketskeméti?”

„Ma reggel mikor mentél el a házadtul és hová
vald meg igazán?”

„Mitsoda öltözetben voltál a midőn elmentél inen hazurol?”¹⁰⁴

„Görbe Joska Confrontáltatván Muhari Jánossal (vádlott) az néki szemébe
mondotta...”¹⁰⁵

¹⁰² BKMÖL IV. 1517/b. 1809. 4.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo. 1809. 5.

¹⁰⁵ Uo. 1809. 4.

„Az 1810-dik Esztendei Sz. György Hava .. Napján T. Csongrád vármegyében Szent-es Városában, Szabad Ketskémét Városa Fiscalisi Hivatalának hivatalos Részére s az által velünk közöltetett Kérdésekre az alább irt Tanúk meg kérdeztevéen s ki halgattatván a következő módon vallottak.”¹⁰⁶

„Visum Repertum

Váradi Susanna ezen folyó 1809 Esztendőben Junius holnapnak második napján reggeli 9. óra táján a szőlőkben egy szilva fára Fel-Köteve találatott, amelynek is meg vizsgálására Ki rendeltetvén ezeket tapasztaltam:

- a kötél a nyakára Kún Kötéssel vala reá hurkolva
- nyomokból észre lehet venni, hogy valamely köszködés történetett
- Más napon fel bontoltam, de azon egyebet egy tsekély ütésnél nem tapasztaltam a mely éppen a hátulsó részén vala a fejének de az a halálát nem okozhatta [...] ezeknek valóságos így létit, ezen jelen való irásommal bizonyitom és Kezem alá írásaival megerősítve adom. Lümbek József Ketskemet varos ord. orvossa”¹⁰⁷

X/2. Az ügyész mint a védelem képviselője

Az ügyész nemcsak a vád, hanem a védelem szerepében is eljárhatott, jelezve, hogy az ügyészi tisztség nem azonosult kizárólag a vádhatóság intézményével. A főügyésszel a helyettes ügyész nem egyszer mint védő állt szemben.¹⁰⁸ Ismeretes, hogy III. Károly 1715. évi dekrétumának 101 cikkelye, II. Lipót 1790. évi dekrétumának 35. cikkelye, I. Ferenc 1792. évi dekrétumának 12. cikkelye, majd 1802. évi dekrétumának 20. cikkelye alapján az úriszék elé állított jobbágy a vádló ügyésszel szemben kirendelt ügyészi védelmet kapott. Az írott perben a vádlott kihallgatása mellőzhető, a védő jelenléte kötelező volt. Ha a vádlott nem rendelkezett ügyvéddel, részére a tiszti ügyészek sorából rendelték ki védőt, „aki csak oly hevesen kelhetett ki a felperes tiszti ügyész tarthatatlan okoskodása ellen, mint más védő.”¹⁰⁹ Az ügyészi pártfogás feltétele volt, hogy a városi tanács bizonyáglevélben igazolja a jogi segítségre szoruló szegénységet. A fiskális tehát nemcsak a vád, hanem a védelem szerepét is elláthatta. Mi a különbség akkor az ügyész és az ügyvéd között?

Ahogy a közigazgatási eljárás nem vált el a polgári peres eljárástól 1869-ig, ugyanúgy az ügyészi hivatalviselés is megfért az ügyvédi teendők ellátásával egy személyben. A választóvonal a munka jellegéből következett. Az ügyész akkor volt ügyész, ha hivatali munkát végzett, egyébként (hivatalán kívül) ügyvédi munkát vállalhatott. Kecskeméten az ügyészi fizetés csekélysége, mint láttuk, rá is szorította az ügyészeket, hogy magánpraxist is folytassanak.

Eötvös Károly, aki szintén tiszti ügyészként, királyi ügyészként kezdte nagy ívű pályáját – ügyvédként, íróként fejezte be – az ügyész és ügyvéd közötti választóvonalat a következőkben húzta meg. „Az ügyvédi iroda teljesen egyéni magánvállalat s nem tiszti és hatósági foglalkozás”.¹¹⁰ Hogy az ügyészi és ügyvédi foglalkozás mennyire egy töről fakadt, jól jellemzi II. József 1785. évi Ordo Justiciarius kezdetű perrendtartása, amelyben az ügyvédi teendőket a törvénykezési eljárásban esetről esetre szabályozta, így különösen a

¹⁰⁶ BKMÖL IV. 1517/b. 1810.

¹⁰⁷ Uo. 1809.

¹⁰⁸ JOÓS Ferenc, 1979. 92.

¹⁰⁹ SZENDREI Géza, 2005. 46.

¹¹⁰ EÖTVÖS Károly, 1904.

tiszti alkalmazásban lévő ügyészekét. II. József a szegényvédő ügyészeket külön intimitásokkal (bizalmas közlésekkel) és rescriptumokkal (rendeletekkel) resolútiókkal (határozatokkal) látta el, az ügyészi perrendtartásként ismert rendeletében.¹¹¹ Az ügyész egyszer vádolt, másszor védett. Az ügyész – ha a perben védőként járt el – köteles volt a háromévi börtönbüntetést elérő ítélet ellen, továbbá a száz pálcaütést kiszabó, illetve a korbácsütésről szóló ítélet ellen fellebbezni.¹¹²

Az ügyész hivatalos védői feladata a régi idők gyámolítási rendszeréből fejlődött ki. Az ügyész elsősorban közvádoló, de az állam érdeke megkívánja a valódi igazság felderítését. Az ügyészek tehát hivatalból kirendelt védők lehettek. Ebből ered az ügyész védelmezési kötelezettsége.

XI. Bűncselekmények, bűnözők

Kecskeméten a büntetőbíráskodásban a legtöbb ügyet a juhászok, gulyások, csikósok szolgáltatták. A város határa a török alatt és után jelentősen megnövekedett. Az oszmán időkben elpusztult falvak a XVIII. század végén és a XIX. század elején települtek újra úgy, hogy Kecskemét az elpusztult falvak határait bérbe vette. A kecskemétiiek által bérelt puszták még 1793-ban is Alsónémediig értek. A pusztákon szilaj állattenyésztés folyt. Az állatokat őrző pásztorok egymás csordájából, nyájából, gulyájából raboltak, levagdosták a gazdáik állatait, elhullott állataik pótlására. A rablások, ha nem mentek simán, verekedéssel, sőt gyilkosságokkal is párosultak, így a rablások számának növekedésével a gyilkosságok száma is növekedett.

A hatóság elé került bűnesetek ¹¹³

	1818/I	1818/II	?	1833/II	1842/I	1842/II	1843/I
Emberölés	1	2	7	1			3
Gyermekölés			1				
Házfeltörés	3	17	12	7	25		24
Rablás			4	5	2	4	3
Kocsisló-lopás	26	20	29	65	19	50	9
Méneseslő-lopás			6	35	16	25	
Jármosökör-lopás	30	16	21	59	14	16	10
Marha- (gulya-) lopás	4	18	5	13		11	4
Fejőstehénlopás	27	5		9			
Juhlopás		319	218	268	368	45	49
Szamarlopás		9	17	20	7	3	13
Sertéslopás		13	15	29	9	3	28

Katona József az úriszékhez előterjesztett jelentésében, a bűnesetek legnagyobb részét a pásztoroknak tulajdonította. Úgy vélekedett a hivatal, hogy a rablók és zsványok nagy része pásztoremberekből áll. A bűn tanyájául a pásztorok pusztai szállását, a cserényt

¹¹¹ SZENDREI Géza, 2005. 64.

¹¹² Uo. 35.

¹¹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 311.

jelölte meg, melyre „*úgy lehet tekinteni a gonoszságra nézve, mint valamely gymnasiumot [...] Egy pusztát pedig melyben tavasztól télig számos pásztorok állandóan egyrakáson tartózkodnak, úgy lehet venni, mint egy universitást.*”¹¹⁴

A fiskális hivatal javasolja is, hogy akit egyszer „gonoszságban fognak”, a pásztorodástól örökre tiltsák el. Nem véletlen tehát, hogy az ügyészi levelezésekbe betekintve azt láthatjuk, hogy az adott időszakban az úriszék iratai tele vannak állatlopással, rablási esetekkel és gyakorta emberöléssel is.¹¹⁵ A pásztorok messziről jártak rabolni, akik a kecskeméti pusztákról állatokat hajtottak el, szintén messziről jöttek. A károsultak, ha tudták, nyomon követték a tolvajokat, vagy ha hírért vették állataik új tartózkodási helyének, az ügyészhez fordultak segítségért. A pásztorok lopásai, rablásai után legtöbbit a paráználkodással foglalkozott az úriszék, de komoly figyelmet fordítottak a tüzesetek megelőzésére is.

A fiskális hivatalnak a „gonosztevők üldözéséhez” segítségre volt szüksége. A „fiscalatus” 1806-ban a Tanácshoz fordult, mivel a tolvajlások elszaporodtak a városban. Kérte, hogy a „pusztázásban” járatos mezei comissariust és az alá legalább két hadnagyot rendeljen ki a tanács, a fiskális hivatal (és ha kell a bíró) irányításával, a bűnözők kézrekerítésére. Korábban is álltak már az ügyészek rendelkezésére hadnagyok, de a megszorított feladatokhoz képest csekély számban és azokat a város egyéb célokra rendszeresen elvonta.¹¹⁶

Válaszul a tanács elrendelte: „*hogy a most fennálló 6 város hadnagyai közül ketteje a vármegye hadnagyainak segedelmekkel állandóan a gonosztevők üldözésekben és kinyomozásokban foglalkozkodjanak, jövendőben pedig ezen szolgálat állandó lábra állítatván.*”¹¹⁷

1812-ben a megszorított bünesetek miatt a város – a gazdák anyagi segítségével – 8 lovas és fegyveres hadnagyot rendelt ki. A közhadnagyok fizetése 200 ft, a két főhadnagyé pedig (pusztaszerié) 250 (monostorié) ill. 225 forint volt. A kirendelt hadnagyoknak józan életűnek, minden gyanúságon kívül állónak és hazafinak kellett lenniük. Az ekképp felállítandó pusztázó hadnagyoknak főbb kötelességei közé tartozott:

„*1. Minden tanyákon, szállásokon, cserényeknél, nyájaknál oly szoros vizsgálódást tegyenek, hogy akármely cseléd vagy szolgál passus avagy bizonyosávével nélkül találta-tik, azt mint szolgálaton kívül lévő csavargót a város áristomába beküldjék.*

2. Midőn a cserényeknél és juhnyájaknál vizsgálódnak, ha oly jószág nyers bőrét vagy húsát találának, melynek eldűglése az aláb érdeklendő mód szerint a pásztorok által előre be nem jelentetve, aziránt a pásztorokat szorosabban kérdőre, és netalántán megeshetett hamisságért vagy éppen tolvajságért őket a fiskális hivatalnak feladni tartozzanak

3. Éjjel főképp a pusztákon czirkálni kötelesek, és a tanyán lakos cselédeket s kertészeket arra bírni, hogy midőn a zsványokat, rablókat vagy puskás betyárokat jární tapasztalják, alattomban nekik hírt adjanak, biztossá tevén őket arrul, hogy neve a feladónak örökre titokban fog maradni.

4. Ha pedig azon hadnagyok nagyobb prédáló bandát tapasztalnak, mintsem maguk velek bírhatnának, akkor vagy hirtelen a tanyákon található lovas és gyalog puskás embereknek, úgy szinte ezek alá megkívántató kocsinak kivetésére, mely puskás em-

¹¹⁴ BKMÖL IV. 1512. 25. fasc.

¹¹⁵ Uo. Fiskális levelek, 1792–1801.

¹¹⁶ BKMÖL IV. 1504/c. 1806. 2. 17.

¹¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 145.

berek, hogy előtűik annyival esméretesebbek legyenek, azokat szolgálatra való kiállítások után azonnal összeírni és neveiket lajstromba foglalni tartoznak.

5. ..ezen pusztázó hadnagyokra a fiscalisi hivatal felvigyázzon, azon hivatal által kiadandó rendeléseket tellyesítsék, az első hadnagyok pedig ugyanazon hivatalhoz minden két hetekben a tellyesítettekről szükséges relációt, tegyenek, valamint a bitangságba esett, elfogott vagy behajtott marhákrul is (bitang-kassza).”¹¹⁸

A megszaporodott bűnesetekhez azonban a létszámot folyamatosan bővíteni kellett. A fiskalátus fel is panaszkolta ismételtelen az úriszéken, hogy nem áll megfelelő számú ember a megszaporodott feladatokhoz rendelkezésre: „Az 1823– Esztendei T Úri Szék által 12 hadnagyok állítása rendeltetett, azomban a Város tsak hatót tart, és ezek is sokszor a Város gazdaságbeli szükségeire használatnak.”¹¹⁹ Viszont a hivatal nélkülük nem tudott megfelelően működni. A pusztázó hadnagyok (ductor) télen a benti kertekben, nyáron pedig az egész határban tartottak „szemes vigyázatot”, de emellett küldönci szolgálatot is elláttak.¹²⁰ A város tisztségviselői közül mások felett is gyakorolt kisebb-nagyobb felügyeletet a fiskálisi hivatal. A strázsamester például, akinek a feladata volt a levágandó marhák felvigyázása, „az olyan marhák eránt, melyeknek miként lett szerzése előtte gyanús, a fiscalisi hivatalnak a marha levágatása előtt” jelentést kellett tennie.¹²¹ Az ügyészek iránítása alá tartoztak a börtönőrök és a börtönök is.

XII. Rabtartás Kecskeméten

Az elfogott gonosztevőket és az elítélteket a város börtönében tartották. A városháza földszintjén öt árestom, alul négy tömlóc volt.¹²² Az ügyészség 1823-ban, jelentésében az úriszéket kéri, hogy a külön „Polgári árestomot” építsen, mivel az a tapasztalat, hogy a gonosztevők a kisebb bűnösöket egy nap alatt kitanítják, és a polgári árestomba valamely „tisztesegebb rendü lakós csekélyebb vétkéért záratna be”.¹²³ Az új börtön építése azért is szükséges – mondja a jelentés – mert 20–30-an is vannak a rabok egy rakáson és „mulatehellyé változtatják az árestomot, a testi fenytéseket pedig csak annyiba veszik, hogy némelyike 15-20 pálcaütést is kiáll a másiknak egy pint borért”.¹²⁴ A rabok őrzését egy prófosz és néhány nem egészen megbízható őr látta el, elvileg szintén a fiscalatus utasítása szerint. De hol a főbíró, hol a másodbíró, hol a nótárius közvetlenül is adott utasításokat a foglyoknak. 1812-ben egy börtönörnek 50 ft fizetés járt, valamint egy pár csizma, egy öltözet ruha, 14 véka búza és gyertyán kívül négy profont kenyér.¹²⁵ A fiskálisoknak, akár a pusztázó hadnagyok esetében, itt is komoly problémát jelentett az őrök alacsony létszáma, előfordult, hogy a város csökkentette a számukat akkor is, amikor a rabok száma növekedett.

¹¹⁸ BKMÖL IV.1504/h. 2. 226–236.

¹¹⁹ KATONA József, 2001. 253.

¹²⁰ SZABÓ Attila, 2004. 128.

¹²¹ BKMÖL IV. 1504/h. 2. 484–495.

¹²² JOÓS Ferenc, 1979. 89.

¹²³ BKMÖL IV. 1517/a. A Koháry család Kecskemét városi úriszékének iratai. Úriszéki jegyzőkönyvek. 1823. szeptember 24.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ BKMÖL IV. 1504/b. 308.

Rabok száma Kecskeméten 1805–1817 ¹²⁶

Év	Rabok száma	Év	Rabok száma
1805	91	1811	181
1806	202	1812	163
1807	200	1813	92
1808	158	1814	126
1809	181	1815	124
1810	114	1816	175
		1817	335

Az 1811. évi Szent György hava 11-én tartott úriszéken tizenhét személyt ítéltek el. Ebből testi fenyítésre 3, egy év börtönre 5, egy év alatti börtönre 8, két év börtönre 1 személyt. A börtönbüntetésre ítélt rabok közül mellékbüntetést kapott 13 személy. Ebből 10 embert 30–100 közötti korbácsütésre, 3 személyt pedig 150–200 közötti korbácsütésre büntettek. További mellékbüntetésként a 13 személyből 9-et közmunkára ítéltek az úriszék. 1819-ben kettőszázhetvenkét közmunkára ítélt rabot dolgozni a következő helyekre adtak ki: Szikra, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza, Alpár, Fülöpszállás, Örkény. A kiadott rabokról külön nyilvántartást vettek fel, melyben a rab, a kísérők, a helység neve (ahová a rabot vittek) volt feltüntetve, valamint jegyzet rovat, melybe az átvétel elismervényét vezették be, melyet a kísérők hoztak magukkal.¹²⁷ Mindezeknek a felügyelete az ügyészség feladatkörébe tartozott. Főként az alügyész foglalkozott a rabok dolgaival. Egy ügyésznek mindig a városban kellett lennie, hogy a behozott rab iratait megvizsgálja.¹²⁸ A rabok ellátásáról, gyógykezeléséről, szükség esetén ruhájuk pótlásáról ugyancsak a fiscalatus gondoskodott, itt szintén komoly problémákkal kellett a hivatalnak megküzdenie. A fiskális hivatal jelentése 1828-ból a „Nemes Tanács”-nak: „Már egy ízben tett a Fiscalisi Hivatal szóbeli Jelentést az eránt, hogy a Rabok (különösen pedig az állandóan elzárt Rabok) az éhségről panaszkodnak, és a Ns Tanács kegyes segedelmét kéri; de a dolgok elhalasztatván, el maradt. Most újonnan többször, sőt máj napon ismét a Tömlöztből felkérézve könyörögtek ezen Fiscalisi Hivatal előtt, hogy magát a Ns Tanács előtt ügyökben közbevetni, és őket az elsovadástól megmenteni ne sajnálja.

Bár mennyire ellene volna is a Fiscalisi Hivatal természeti hajlandóságának az ilyen panaszt méltán nemmélto panasznak venni - bár mennyire helytelen a szenvedő Publicumnak azt a Gyilkost, azt a Rablót, azt a Tolvajt önmön rövidségével boldogabbá tenni, a melly Gyilkos, a melly Rabló, a melly Tolvaj ezt a szenvedést okozta – és mikor a Publicumnak megkárosított szenvedő több Tagja éhezik, akkor a Gyilkosnak és ezen éhséget okozó Tolvajnak az élelméről gondoskodni! – de mivel már az Időnek lelke is Embertársainkat szemlélteti, sőt Felsőbbi Rendelések a Rabok állapotjában különös mértéket is szabtak a jobb élelemre nézve - nem lehet esenkedéseket átalán fogva figyelem nélkül elmellőzni!”¹²⁹

A börtönre ítélt rabok, amennyiben tehetősek voltak, saját élelmükön és ruhájukban töltötték el büntetési idejüket. A szegény rabokat a város tartotta – amint láttuk nem túl fényűzően – ezeket a „a város kenyerin” lévő raboknak nevezték, számuk körülbelül 10%

¹²⁶ BKMÖL XXXII. 4/d. Különböző kéziratok gyűjteménye. Bács-Kiskun Megyei levéltárba leadott kéziratok gyűjteménye (a továbbiakban: XXXII. 4/d.). 32. Bodrogi Ferenc.

¹²⁷ Uo. 32.

¹²⁸ SZENDREI Géza, 2005. 47.

¹²⁹ BKMÖL IV. 1504/c. 1828.

lehetett. A rabtartás költségeihez a földesúr is hozzájárult oly módon, hogy a bíraskodásból befolyt összeg egy részét átengedte a városnak. Az 1820-as évek végén, pár évvel a város végleges megváltkozása előtt úgy intézkedik, hogy az ebből befolyt teljes összeget a város a rendfenntartásra és rabtartásra, illetve azok kiadásaira fordítsa. A rabok ellátására, illetve helyzetük javítására volt a „rabok perselye”. A perselyt feltehetően a templomban tartották.¹³⁰

A vizsgálati fogságban lévő raboknál, ha a kihallgatás eredménytelen volt, akkor a vallatást alkalmazták. Úriszék tartásakor a szegedi hóhért hívták meg e feladat végrehajtására, egyébként a fegyőr is elvégezte. Az 1820-as évek második felétől már királyi rendelet tiltotta az ütésekkel való vallatást. A város jogszolgáltatása ismerte az óvadék intézményét. Az elfogott személyeket, ha nem főbenjáró bűnnel vádolták, pl. gyilkossággal, ki lehetett váltani. A kiváltáshoz az kellett, hogy rokonai, barátai jótálljanak érte, tehát vállalták bizonyos összeg letételével, hogy a szabadon engedendő gyanúsítottat a tárgyalás napján a bíróság elé állítják. Amennyiben ezt elmulasztották volna, akkor a meghatározott nagyobb pénzüsszeget fizették ki az úri törvényszéknek.¹³¹

Összegzés

Megvizsgáltuk tehát a kecskeméti fiskális hivatal kialakulását, foglalkoztunk a hivatal betöltő személyekkel és meghatároztuk a fiskálisok feladatait 1793 és 1848 között. Nem válaszoltunk azonban eddig arra a kérdésre, hogy kicsoda az ügyész, mit is takarnak ezek az elnevezések: *fiskális*, *ügyész* a vizsgált korszakban? A kérdésre nem egyszerű választ találni, a jogtudósok és a jogalkalmazók ma is vitatkoznak az ügyészség jogköréről és alkotmányjogi helyzetéről. Legkönnyebben úgy adhatunk választ a kérdésre, ha a modern, mai ügyészséghez képest próbáljuk meghatározni a fiskális fogalmát. A Magyar Köztársaság ügyészségének szerepét, feladatait az alkotmány XI. fejezete foglalja össze: 51. § (1) A Magyar Köztársaság legfőbb ügyésze és az ügyészség gondoskodik a természetes személyek, a jogi személyek és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek jogainak a védelméről, valamint az alkotmányos rendet, az ország biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözéséről. (2) Az ügyészség törvényben meghatározott jogokat gyakorol a nyomozással összefüggésben, képviseli a vádat a bírósági eljárásban, továbbá felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett. (3) Az ügyészség közreműködik annak biztosításában, hogy mindenki megtartsa a törvényeket. Törvénysértés esetén – törvényben meghatározott esetekben és módon – fellép a törvényesség védelmében.

Elegendő összehasonlítani az alkotmány fent idézett sorait az 1785-ös fiskális eskü szövegével, és láthatjuk, hogy az alapvető feladatok, megegyeznek.

¹³⁰ BKMÖL XXXII. 4/d. 32. Bodrogi Ferenc. 33.

¹³¹ Uo. 35.

Összehasonlítás: modern ügyész – fiskális

„az egyes személyek jogainak védelme”	„az adófizető népnek oltalma”
„az alkotmányos rendet, az ország biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözése”	„a városnak javait minden sérelmeiktől oltalmazni, és így annak békességit csendességit minden kitelhető módon ezközleni”
„a nyomozással összefüggésben, képviseli a vádat a bírósági eljárásban”	„minden némű bűnben leledzőket személyeikre és tetteikre való tekintet nélkül nyomozni a kinyomoztattakat minden maga különös hasznainak félretételével a Bíróságnak a büntetésre vagy büntől lelendő felmentetésre által adni”
felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett	„rabok körül mindenféle fiscalis kötelességek viselése”

Nagyobb eltérést akkor tapasztalunk, ha a tiszti ügyész feladatait az eddig tárgyaltak alapján jobban szemügyre vesszük. Egyrészt a bíraskodásbeli szerepében is jelentős eltérések mutatkoznak, elég csak az ügyésznek a védelemben ellátott szerepére gondolunk. Másrészt a fiskális tennivalói közül a városi tanács ugyan már az 1820-as években kihangsúlyozza az ügyésznek az igazságszolgáltatásban, nyomozásban betöltött funkcióját, de ehhez még nagyon sok közigazgatási elem társul. Városi tisztviselő lévén ki kellett vennie szerepét a közigazgatás majd minden feladatából. A korabeli fiskális tisztségben valóban felfedezhetőek a modern ügyészség egyes elemei, azonban ebben a korban még nem történik meg a hatalmi ágak elválasztása. Az ügyész nem más, mint az egyik legfontosabb városi privilégium: a bíraskodás „szolgáló hivatalnok”, akinek nem mellékesen számtalan közigazgatási feladata van. Így lehet Boldog Antalból először fiskális, majd perceptor, később pedig polgármester. Ne felejtjük, hogy a fiskális ugyan elvileg független, hivatalát „*ajándék vagy adomány vagy akármely tulajdon haszon keresése félretételével, tehetsége szerint híven és serényen folytatni iparkodik*”,¹³² azonban fizetését a várostól kapja, ezer szállal kötődik a magisztrátushoz. Legfőbb feladata a város érdekeinek szem előtt tartása, ilyen irányú fellépése a központi, de még inkább a helyi hatalom anyagi javainak megszerzése vagy megtartása érdekében történt.

Sem Kecskeméten, sem más városokban nem képezte eddig különösebb érdeklődés tárgyát az ügyészség történelmi kialakulása és szerepe, holott mind a jogállamiság, mind az önkormányzati fejlődés jelentős állomása volt ezen hivatalok létrejötte. Egyrészt a fiskálisok megjelenése növelte az ítélkezési gyakorlat szakszerűsödését. Másrészt az új tisztség létrejötte jelezte, hogy hazánkban, ebben az időszakban egyre erőteljesebb az önkormányzati élet, ahol a megnövekedett számú és komoly szaktudást igénylő feladatokra önálló hivatalokat kellett szervezni. A polgárosodás időszakának jelentős mérföldköve az „adófizető népet” oltalmazó fiskális.

¹³² BKMÖL IV. 1504/y. Tisztviselők Esküformulája, 1735. 8. 4.

IRODALOM

- BÁLINTNÉ MIKES Katalin
1983 A kecskeméti református jogakadémia évkönyvei. Re-
pertórium. In: Bács-Kiskun megye múltjából VIII.
Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- BÉLI Gábor
1995 Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécs.
- BODÓCZKY László
1964 Katona József mint jogász. Kiskunság. Antológia.
Kecskemét.
- BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre
1996 A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zala-
egerszeg.
- EÖTVÖS Károly
1904 A nagy per, mely ezer éve folyik, s még nincs vége. Bu-
dapest.
- FEKETE Ödön
1874 Az Államügyészség múltja és jelene és a Magyar Kirá-
lyi Ügyészség jövő fejlődése. Magyar Igazságügy. II.
Budapest.
- HORNYIK János
1862 Kecskemét város története oklevéltárral. III. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
2002 Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849).
In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárány János.
Kecskemét.
- 1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849). Kecske-
mét.
- 1998 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei.
II. Kecskemét.
- 1989 A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790. In: Bács-
Kiskun megye múltjából X. Szerk.: Iványosi-Szabó Ti-
bor. Kecskemét.

- 1992 Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez. In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- JOÓS Ferenc
1979 Katona József hivatali irataiból. In: Cumania 6. Szerk.: Orosz László. Kecskemét.
- KÁLLAY István
1996 Városi bíraskodás Magyarországon, 1686–1848. Budapest.
- KISFALUDY Katalin
1992 Kecskemét önkormányzata. Közigazgatás és bíraskodás 1686–1848. Kecskemét.
- KOMORÓCZY György
1981 A városigazgatás. In: Debrecen története II. k. 1693–1849. Szerk.: Rácz István. Debrecen.
- NAGY Lajos–BÓNIS György
1975 Budapest története III. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerk.: Kosáry Domokos. Budapest.
- NOVÁK László
1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. Nagykőrös.
- 1979 Nagykőrös mezőváros önrendelkezése. Az 1747. és az 1817. évi statútumok. In: Fejezetek Pest megye történetéből I. Szentendre.
- NYÍRI Sándor
2004 Az ügyészségről. Budapest.
- KATONA József
2001 Versek, tanulmányok, egyéb írások. Sajtó alá rendezte, jegyzetelte: Orosz László. Budapest.
- PAULER Tivadar
1873 Büntetőjogtan. Pest.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária–MUDRI Andor (a katalógust összeáll.)
2005 A bíraskodás 400 éve Kecskeméten a dokumentumok tükrében. (Kiállításvezető.) Kecskemét.

- PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona
1992 Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét.
- RÁCZ Béla
1937 Kecskemét város törvénykezése Katona József életében. (Különnyomat a Katona József Társaság 1935–36 évkönyvéből.) [Kecskemét.]
- RÉTHEY Ferenc
1936 Szabados Kecskemét város tekintetes úriszékének rendszabásai. (Különnyomat a Katona József Társaság 1935–36 évkönyvéből.) [Kecskemét.]
- RIGÓ Béla
1991 Így élt Katona József. Budapest.
- SZABÓ Attila
2004 A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából 19. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét.
- SZENDREI Géza
2001 Az ügyészi szervezet gyökerei. In: Fejezetek az ügyészség 130 éves történelméből. Szerk.: Dr. Horányi Miklós. Budapest.
- 2005 A magyar ügyészség évszázadai. Budapest.

MIKLÓS GYULA BORÁSZATI KORMÁNYBIZTOS JELENTÉSE 1884-ES SZERBIAI ÚTJÁRÓL

A XIX. század második felében az európai szőlőskertekben pusztító filoxéra terjedésének megakadályozására minden veszélyeztetett ország kormánya legelőször is a szőlővesszők forgalmazásának korlátozásával válaszolt. A magyar Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium szakemberei is első lépésként a szőlő gyökérzetén élősködő rovar külföldről – az Osztrák-Magyar Monarchián kívüli területekről – történő behurcolása ellen kívántak azzal védekezni, hogy az 1873. augusztus 21-én kiadott rendeletükkel mindennemű gyökeres vessző importját megtiltották.¹

A gyökeres szőlővesszők forgalmának korlátozásáról megjelent rendeleteket kiadó szakemberek nem sejtették, hogy a Monarchia területén lévő szőlők védelmére hozott intézkedésekkel már elkéstek, mivel az Ausztriában lévő klosterneuburgi szőlészeti és borászati szakiskola területén 1872-ben felfedezett filoxéra jelenlétét az intézet dolgozói titokban tartották. Az osztrák szakiskola tanárai azt remélték, hogy a külföldről vásárolt vesszőkön behurcolt kártevő elpusztítására alkalmas módszert rövid időn belül megtalálják, de amikor 1874-ben a környék szőlői is pusztulni kezdtek, a fertőzést tovább titkolni nem lehetett. Ezért a magyar földművelésügyi miniszter 1874. december 15-én kelt rendeletével a szőlővesszők behozatali tilalmát Ausztriára is kiterjesztette.²

Miután a klosterneuburgi telep üzleti könyveiből kiderült, hogy 1869 és 1874 között több száz magyar termelő vásárolt tőlük szőlővesszőket, rövid időn belül várható volt a kártevő magyarországi megjelenése. Ezért a földművelésügyi miniszter által felkért szakemberek megkezdték azoknak a szőlőknek a vizsgálatát, ahol a termelők a kártevő okozta tüneteket felfedezni vélték. Az ún. gyanús tőkék ellenőrzése során, 1875 szeptemberében jutott el Deininger Imre tanár Pancsovára, ahol rövid idő alatt kiderült, hogy a város határában közel 70 holdnyi területen a szőlők filoxérával fertőzöttek.³

A fertőzés felfedezését követően a minisztérium 1875. október 5-én kelt körrendeletében Pancsova város környékét zár alá helyezte és a szőlővesszők forgalmát a törvényhatóság területén megtiltotta.⁴

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Általános iratok (a továbbiakban: K 168) – 1882-5-44348 Jelentés a phylloxera ügyben 1872. évtől 1880. év végéig a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium (továbbiakban: FIK) által tett intézkedésekről. Budapest, 1881, 42417/1873. sz. FIK körrendelet.

² Uo. 22119/1874. sz. FIK körrendelet az összes törvényhatóságoknak. Budapest, 1874. december 15.

³ Uo. A Pancsován felmerült phylloxeravész tárgyában 1875. október 2-án kezdődőleg tartott ülés jegyzőkönyve.

⁴ MOL K 168 23264/1875. sz. FIK körrendelet Pancsova város közösségéhez. Budapest, 1875. október 5.

A szőlővessző kereskedelmi forgalmának további korlátozására azt követően került sor, hogy a Mathiász János és testvére tulajdonában lévő kassai szőlőtelepen is fertőzött tőkét találtak.⁵ Az üzleti könyvekből itt is kiderült, hogy a feltehetően fertőzött vesszőket 45 település 179 birtokosa vásárolta meg. Ezért a földművelésügyi miniszter által 1879. október 21-én kiadott két körrendelet a szőlővesszők forgalmának tilalmát az egész ország területére kiterjesztette.

A kormány a szaporító telepek teljes zárlatával egyidőben a minisztérium feladatává tette, hogy államilag ellenőrizhető kertekben biztosítsák azoknak a filoxérával szemben ellenálló amerikai szőlőfajtáknak a beszerzését, szaporítását és elosztását, amelyekkel a gazdák ültetvényeiket betelepíthetik. Az 1880-ban létrehozott Országos Phylloxera Kísérleti Állomás vezetője fáradozott azon, hogy különböző talajadottságú területeken a szőlővesszők szaporítására alkalmas ún. kísérleti telepet hozzon létre. Az 1881 januárjában született miniszteri döntés alapján három telepet létrehozására nyílt lehetőség. Ezen utasítás alapján hozták létre Gomba község határában a 10 kat. holdnyi filoxérával lepett szőlőkől álló ún. Farkasdi kísérleti telepet, amelyet a községtől tizenöt évre vettek bérbe. A másik, ún. Szendrői telepet a gr. Csáky László által díjmentesen átadott 7 kat. hold nagyságú fertőzött szőlőben, a Borsod megyei Szendrőn rendezték be. Ezeket az ültetvényeket főleg az élősködő elpusztítására alkalmas vegyszeres eljárások kipróbálására alakították ki. Az amerikai szőlőfajták szaporítására és szétosztására egy homoktalajú zártkert létrehozására is szükség volt. Ezért dr. Horváth Géza, az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás vezetője a Rákospalota határában működő istvántelki földművesiskola kezelésében lévő futóhomok bérbevétele mellett döntött, mivel ezen terület az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tulajdonát képezte, a 9 kat. hold átengedése az ún. Istvántelki telep létrehozására gyorsan megtörtént.⁶

Az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás dolgozói a rovarnak ellenálló amerikai szőlőfajták mellett a homokos talaj filoxéramentesítő hatását is vizsgálták. Első kísérletként a farkasdi telepen kiásott, kártevővel lepett tőkét ültettek el az istvántelki homokos talajba, és örömmel állapították meg, hogy az új környezetbe került élősködő 18 nap alatt elpusztult. A talajminták vizsgálata során kitűnt, hogy a homok mentesítő hatását laza szerkezete okozza, és amennyiben összetételében a kvarcsemek aránya eléri a 75%-ot, a filoxera életfeltételeit nem biztosítja. Az Alföldön található futóhomok talajában ez az alkotóelem 80% felett volt, ezért az ide telepített szőlők minden egyéb védekezési eszköz igénybe vétele nélkül megmenekültek a fertőzéstől. A fenti, 1881 tavaszán elkezdett kísérletek alapján döntött az ágazati miniszter arról, hogy Kecskemét határában az alföldi homoki szőlőtelepítés felgyorsításának érdekében állami telepet létesít.

⁵ Uo. 26222/1879. és 26692/1879. sz. FIK körrendelet valamennyi törvényhatóságnak. Budapest, 1879. október 21.

⁶ MOL K 168-1883-5-417 dr. Horváth Géza jelentése az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás 1881. évi működéséről. Budapest, 1882.

A fentiekkel egyidőben a szőlészeti ágazat minisztériumi felügyeletét is átszervezték. Az 1879 őszi országos borászati kormánybiztossá kinevezett Miklós Gyula kezdetben az Országos Központi Mintapince megalapításával, valamint a borászati vándortanítók szakoktatói hálózatának létrehozásával kívánta a szőlészeti és pincekezelési ismereteket elterjeszteni, és ezzel a magyar borok világszerkezését növelni. A miniszter 1881 nyarán a már említett feladatok mellett az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás, valamint az Országos Phylloxéra Bizottság tevékenységének irányítását is Miklós Gyula borászati kormánybiztosra bízta. Ezen intézkedés nyomán 1882-ben a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumon belül Miklós Gyula vezetésével önálló Borászati Osztály alakult. Ez az osztály a kártevő elleni védekezés mellett már az újratelepítések feltételeinek megteremtésére is egyre több pénzt és nagyobb gondot fordított.

A Borászati Osztály munkatársai 1882-ben már megállapíthatták, hogy a futóhomok mentesítő hatását az istvántelki kísérletek igazolták, ezért a filoxéra sújtotta hegyvidéki bortermelés pótlására a homoki szőlőtermelés növelésének programja általában is támogatható.⁷

Az istvántelki telepen végzett kísérletek értékelésére, és a további intézkedések részleteinek kidolgozására a miniszter 1883. január 6-ára szakértői tanácskozást hívott össze.⁸ A Miklós Gyula kormánybiztos vezetésével ülésező bizottságba dr. Horváth Géza, az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás főnöke, Molnár István, a budai vincellérképezde igazgatója és Koritsánszky János, a dunántúli terület vándortanára kapott meghívást. A fenti időpontban megtartott összejövetelen a négy szakember egy homoktalajú kecskeméti telep létrehozására az alábbi javaslatot tette.⁹

„A homoki szőlők ügyének fejlesztése céljából Kecskemét városával egy kísérleti telep, esetleg vincellériskola felállítása iránt a tárgyalások megindítandók. Ezen kísérleti telep feladata lesz:

- a) főleg az európai, illetőleg hazai homok-tenyésztésre alkalmas szőlőfajok szaporítása és azoknak nagyban leendő művelési módjának megállapítása,*
- b) a homoki szőlők terméséből nyert bor tulajdonságainak tüzetes tanulmányozásával kapcsolatban, a borkézelés módjának megállapítása, tanítása és a pincekezelés helyes irányba fejlesztése,*
- c) az amerikai alanyokra hegyi művelésre megkívántató alkalmas fajok tenyésztése, illetőleg ojtó vesszők nagyban leendő szaporítása,*
- d) az ojtás különböző módjainak tüzetes tanulmányozása és oktatása.”*

A kecskeméti állami szőlőtelep végleges helyének kijelölését részletes talajtani vizsgálat előzte meg. A vizsgálatot végző háromtagú bizottság megállapította: *„A kecskeméti állandó szőlőtelepnek szánt terület talaja úgy jelentékeny quarcz-homok tartalmánál, valamint csekély fokú víztartó képességénél fogva teljes mértékben bírja mindazokat a tulajdonságokat, melyek eddigi tapasztalataink szerint a szőlőt phylloxéra támadás ellen biztosítják”*.¹⁰

⁷ Közgazdasági Értesítő Budapest, 1882. június 15. (24. sz.) Jelentés az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás 1882. május havi működéséről. Budapest, 1882.

⁸ MOL K 168-1883-5-207 Javaslat a phylloxéra ügyben folyamatba veendő intézkedésekről. 1882. január 6.

⁹ Uo.

¹⁰ Közgazdasági Értesítő Budapest, 1884. október 23. (43. sz.) Jelentés az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás 1883. évi működéséről.

Gróf Széchényi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter megbízásából Miklós Gyula 1883. március 21-én utazott Kecskemétre, hogy a város vezetőségével az állami szőlőtelep létrehozásáról megállapodjon. A megbeszélés eredményeként a város előljárói vállalták, hogy a Kecskemét határában fekvő 200 kat. hold, nagyjából homokos talajú terület haszonélvezeti jogát díjmentesen a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium részére mindaddig átadják, ameddig azt a minisztérium szőlőtelep vagy más közgazdasági célra igényli.¹¹

Az új állami szőlőtelep vezetésével a borászati kormánybiztos Koritsánszky János borászati vándortanárt bízta meg, aki mellé segédnek Makay Sándor vándortanítót nevezte ki. A szőlőtelepen folyó munkát héttagú felügyelőbizottság ellenőrizte. A bizottság elnöki tisztének ellátására a miniszter Lestár Péter polgármestert kérte fel. A testület tagjai lettek: Muraközi János, Csilléry Benő, Szeles Kálmán, Parragh Gedeon, Csókás József és Máthé Sándor városi tisztségviselők, illetve gazdálkodók.¹²

Annak érdekében, hogy az új telep munkatársai a kitűzött cél szolgálatában minél jobb munkát végezzenek, nem csupán a vízellátást, a gazdasági épületek és a parcellák elhelyezését kellett részletesen megtervezni, hanem a szaporításra szánt szőlőfajták körét is meg kellett határozni. A szőlővesszők szaporításának és forgalmazásának jogát kizárólagosan birtokló állami telepek arra is alkalmasak voltak, hogy szakembereik a hazai szőlőállományban – a minőségi bortermelés érdekében – ún. fajtatisztítást hajtsanak végre. Ennek érdekében a földművelésügyi miniszter 1883-ban utasította az összes vincellévképző iskola igazgatóját és a vándortanárokat, hogy a kerületeikben található szőlőfajtákat írják össze és egyben a továbbtermesztésre javasoltokról felterjesztést készítsenek.¹³ A beérkezett válaszokat egy öttagú, a minisztérium által felkért bizottság vitatta meg, és ennek alapján állították össze azt a listát, amely az egyes borvidékeken termesztésre javasolt szőlőfajták felsorolását tartalmazta. A hazai termesztésben már jól bevált szőlőfajták megtartását az is indokolta, hogy a filoxérának ellenálló amerikai szőlők elég gyenge minőségű termést hoztak. Ezért a szakbizottság külföldi fajták elterjesztését csak indokolt esetben javasolta, mint pl. a vörösborok esetében, ha a kellő szín eléréséhez erre szükség volt.

A vörösborok festésére alkalmas szőlőfajtaként került a minisztérium Borászati Osztálya látókörébe az a Szerbiában termelt kadarka, amelyet főleg francia termelők vásároltak fel boraik festésére. A bolgár határ közelében fekvő Negotin város környéki szőlőskertek két kedvelt szőlőfajtájából a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1884 tavaszán 80 000 darab vesszőt vásárolt, amelyeket a kecskeméti szőlőtelepre szállítottak szaporítás céljából. A szépen fejlődő vesszők fajtaazonossága körül vita alakult ki, mivel többen úgy vélték, hogy a Szerbiából behozott két szőlőfajta már régóta Magyarországon is megtalálható. Ha ez igaz – szolt a kérdés – akkor az itthon termelt, a fentiekkel azonos szőlőkből miért nem nyerünk olyan sötétszínű végterméket, amely a hazai vörösborok festésére alkalmas. A titok rejtőzködhetett a szüretelés módjában, a borkezelés hagyományaiban, vagy akár a termőtalaj különleges összetételében. A kérdések megválaszolása érdekében döntött úgy Miklós Gyula kormánybiztos, hogy Wény János kerületi filoxéra fel-

¹¹ MOL K 168-1883-5-3411 Aktajegyzet 1883. március.

¹² MOL K 168-1883-5-3411 Minisztériumi levéltervezet Kecskemét város közönségéhez. Budapest, 1883. április 30.

¹³ MOL K 168-1883-5-6. Minisztériumi aktajegyzet a borvidékenként termesztési javasolt szőlőfajták meghatározásáról. Budapest, 1884. január 9.

ügyelő kíséretében a Negotin város környéki szőlőskertek tanulmányozására Szerbiába utazik. Az 1884. szeptember 29-én megkezdett tanulmányút eredményéről, szakmai tapasztalatairól számol be Miklós Gyula kormánybiztos az alább közölt útijelentésében, melyben nem csupán a két szőlőfajta beazonosításának történetét ismerhetjük meg, hanem a szerbiai város társadalmi életéről, a szőlőtermesztés és pincekezelés hagyományairól is színes képet kapunk. Miklós Gyula¹⁴ borászati kormánybiztos jelentése a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter részére a szerbiai Negotin városhoz tartozó szőlővidéken tett látogatásáról¹⁵

Nagyméltóságú Gróf Miniszter Úr¹⁶
Kegyelmes Uram!

Általánosan ismeretes, hogy vörös bort termő szőlőfajaink csakis a legkedvezőbb időjárás alkalmával érik el a fogyasztó közönség és a borkereskedelem által megkívánt sötét színt, míg ellenben a Szerbiában fekvő Negotin¹⁷ város vidékén termelt vörös borok éppen sötét, csaknem fekete színük miatt tűnnek ki, s emiatt különösen a francia borkereskedők részéről nagyon keresettek, akik rendszerint jó eleve az egész ottani termést lefoglalják és a világosabb borok festésére használják fel.

Nagyméltóságodnak szőlészettünk és borászatunk emelésére irányuló kegyes gondoskodása e téren is fényesen nyilvánult, midőn a f. év tavaszán a kecskeméti telep-re¹⁸ kísérletezés végett Negotinból a legsötétebb színű bort adó Cedireska és Sačinak fajokból 80 000 db szőlővesszőt behozatni méltóztatott.

¹⁴ Miklós Gyula (1832–1894) országos borászati kormánybiztos, miniszteri osztálytanácsos. Édesapja Borsod vármegye alispánja volt. A forradalom és a szabadságharc kitörésekor beállt honvéddnek. 1849-ben főhadnagy rangban a magyar hadsereg egyik legjobb lovasaként tette le a fegyvert Világosnál. A császári hadseregbe mint szekeres közlegényt sorozták be, de egy röpké félév alatt a 3. huszárezred hadnagya lett. Hamarosan leszerelt és Borsod megyei birtokán gazdálkodott. 1860-ban a szendrői járás főszolgabírójává választották. 1875-től két cikluson át országgyűlési képviselő. A parlamentben főleg a szőlészettel és borászattal kapcsolatos felszólalásaival tűnt ki. 1879-ben a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium munkatársaként országos borászati kormánybiztossá nevezték ki. 1882-ben az általa létrehozott Borászati Osztály vezetésének feladatát is ellátta. Munkássága főbb területei: a filoxéra elleni védekezés megszervezése, a Phylloxéra Kísérleti Állomás és az Országos Mintapince, valamint az újratelepítések érdekében állami szőlőtelepek létrehozása, az alföldi homoki szőlőtermesztés elterjedésében jelentős szerepet játszó kecskeméti telep munkájának biztosítása.

¹⁵ MOL K 168-1884-5-15377 Miklós Gyula borászati kormánybiztos jelentése... Budapest, 1884. október 9. A jelentés rövidített változata megjelent: Közgazdasági Értesítő 1884. december 18. (51. szám) Miklós Gyula országos borászati kormánybiztos jelentése Negotin város és vidékére – az ottani szőlőfajok tanulmányozása céljából – történt kiküldetéséről.

¹⁶ Gróf Széchényi Pál 1882 és 1889 között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter.

¹⁷ A bolgár határ mellett, a Timok folyó völgyében fekvő várost nyugati irányban alacsony hegyek övezik. Ezen hegyek keleti és déli lejtőjét termelték a híres negotini vörös bort. Az 1880-as években a város és környékén termő szőlőskertek a szerbiai borvidékek rangsorában a második helyen álltak. (Szerbia szőlőterülete az 1880-as évek elején 80 000 hektárt tett ki, amely a századfordulóra, a filoxéra pusztítását követően 30 ezerre csökkent.) Bővebben lásd: Németh József: Szerbia egyetemes leírása. Budapest, 1918. 482.

¹⁸ Miklós Gyula borászati kormánybiztos 1883. március 21-én utazott Kecskemétre, hogy a város képviselőjével az állami szőlőtelep létrehozásáról megállapodjon. A megbeszélés eredményeként a város vezetői vállalták, hogy a Kecskemét határában fekvő 200 kat. hold, nagyjából homokos terület használati jogát díjmentesen a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium részére átadják. Az új állami szőlőtelep vezetésével Koritsánszky János borászati vándortanárt bízták meg. A szőlőtelep munkájának ellenőrzésére – Lestár Péter helybéli polgármester irányításával – héttagú

Ezen szőlővesszőknek a fajtisztaság szempontjából célba vett kiválogatásánál a szőlőnövények levélalakzata többféle, s különösen a hazai kadarka fajjal való azonosságára engedett következtetni, minél fogva ezen kérdés felderítése és a minden irányba kívánatosnak mutatkozó megnyugvás elérése végett, a negotini szőlőknek a hely színén leendő megtekintése mutatkozott szükségesnek, mely célból, mivel ezt a f. évi 2650. számú felterjesztésben jelenteni szerencsém volt Wény János phylloxera kerületi felügyelő¹⁹ kíséretében múlt hó 29-én²⁰ Szerbiába utaztam.

Utazásunk Buziástól Radujeváig gőzhajóval történt és 30 órát vett igénybe, a Radujevác gőzhajó állomástól Negotinig terjedő 35 kilométer hosszú út pedig kocsi-val tétetett meg.

Negotin városa a kerületi hatóság székhelye, Szerbia déli részén fekszik, 8000 lakossal bír, s kizárólag kereskedelmi város, mely a Timok folyó által van Bulgáriától elválasztva. A város főbb utcái a kereskedők által annyira el vannak foglalva, hogy üzlet üzlet mellé sorakozik. A kereskedők magán lakásai azonban üzlethelyiségeiktől elkülönítve a többi városrészekben fekszenek.

Ezen város továbbá még a görög keleti püspökségnek, az úgynevezett Nasčalnig²¹ (főispáni) hivatalnak és a kerületi kapitányságnak is székhelye.

Említést érdemel még az itt lévő főgimnázium, az állami posta és távirda hivatal is, mely előbbi a forgalmat Magyarországgal Dekia városon át közvetíti, utóbbi pedig a táviratozást egész Európával lehetővé teszi.

A megyék és székvarosok közigazgatása önkormányzatának mondható. Ennek feje az úgynevezett Naschalnig (sic!), kinek állása körülbelül megegyezik nálunk egy főispánéval, ezután következik a kerületi kapitány, kinek állása a szolgabíróénak felel meg; a polgármesteri teendőket pedig az úgynevezett Klavni-Kmet²² végzi.

A naschalnig, valamint a kerületi kapitány és polgármester nemcsak közigazgatási és kezelési, hanem egyszersmind törvénykezési hivatalnokok is.

A kereskedelmi cikkekké legnagyobbrésze Ausztriából származik, egyedül a vasárúk hozatnak be Orsováról, honnan azok legelőnyösebb árak mellett kaphatók, az ottan tapasztalt kereskedelmi élénkség mindenestre hivatva lenne kielégíteni hazai

felügyelőbizottságot neveztek ki. A telep kialakításának munkálatai mellett már 1883 tavaszán megkezdték a szaporításra szánt szőlővesszők Kecskemétre szállítását és a telepen történő elültetését. A kecskeméti állami szőlőtelep létrehozásának célját dr. Horváth Géza az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás főnöke az 1883. évi jelentésében az alábbiak szerint határozta meg: *„E telep rendeltetését első sorban az képezi ugyan, hogy azoknak a szőlőbirtokosoknak, akik szőlőiket javítani és újítani akarnák, de magukat a szükséges szőlővesszőkkel, azok szállításának tilalma miatt különben el nem láthatnák, lehetővé tegye, hogy onnan hiteles fajú szőlővesszőket a phylloxera behurcolásának minden veszélye nélkül beszerezhessék. Nem csekély fontosságú azonban a kecskeméti szőlőtelepnek a második fő célja is, hogy ott a homoki szőlők okszerű művelése, a homoktalajra legalkalmasabb szőlőfajok kiválasztása és a homoki borok helyes kezelése tanulmányoztassék és gyakorlatilag bemutattassék, egy szóval, hogy a telep a jövőben oly fontos szerepre hivatott homoki szőlőknek mintaképpül szolgáljon.”*

¹⁹ Az 1881. május 3-án megjelent FIK körrendelet értelmében a miniszter minden törvényhatósági és járási székhelyen, valamint a háromszáz kat. holdnál nagyobb szőlőterülettel rendelkező községekben filoxera bizottságok felállítását rendelte el. Az így létrehozott városi, megyei, járási, valamint községi bizottságok munkájába a helyi szőlőgazdákat, orvosokat, gyógyszerészeket és tanárokat vonták be azzal a céllal, hogy a filoxera jelenlétének korai felismerésével a fertőzés gyors terjedését megakadályozzák. Az egy-egy kerülethez tartozó helyi filoxera bizottságok munkájának irányítását a minisztérium alá tartozó filoxera felügyelők végezték.

²⁰ 1884. szeptember 29.

²¹ Helyesen: Načalnik.

²² Helyesen: Glavni-Kmet.

gyártmányaink ottan leendő forgalomba hozatalát, miután az ottani kereskedelem azáltal is bír jelentőséggel, hogy a várostól 7 mérföldre eső körvonalon belül bármi-féle kereskedői üzletet folytatni tiltva van.

A benyomás, melyet a lakosság az idegenre gyakorol, bizonyos jólétre enged következtetni, melynek valószínű forrása az élénk forgalmú és jövedelmező kereskedelemben keresendő, míg a lakosok igényei aránylag igen csekélyek.

A lakóházak fa állvány és kötésből, egy sor téglavastagságú falból építve és cseréppel vannak fedve.

Az építőmesteri foglalkozást itt senki nem gyakorolja, hanem néhány Bulgáriából bevándorolt paraszt egyesíti magában a téglavető és építőmesteri foglalkozást, és mégsem tagadható, hogy az általuk emelt épületek éppenséggel nem kellemetlen benyomást tevő keleti stílusban épültek.

Korszerű építészeti modorban egyedül az újabb állami és más nyilvános épületek készültek. A forgalomban és kereskedelemben leginkább használt pénznem a dinár, mely egy franknak, vagyis 48,5 osztrák értékű krajcárnak felel meg.

Egy ily dinár ismét száz dínarskeparet foglal magában, 20 dinár pedig egy Mildort képez.

A pórnép még piaszterek (török pénznem) szerint számít, melyekből öt darab felel meg egy frank értékének. Ezen kívül szívesen számolnak még „Karatschauske-Paré” nevű pénznemmel is, melyből 200 darab esik egy dinárra.

Súly- és űrmérték gyanánt még mindig az „oka”²³ használatik.

A krainai kerület naschalnigja, kinek székhelye: Negotin, Zivko W. Angélitchnál tett első látogatásomkor benne egy minden tekintetben műveltebb, előzékeny urat volt alkalmam megismerni, aki a legnagyobb készséggel tette meg mindazon intézkedéseket, amelyek a szőlők általam kívánt megtekintését lehetővé tették, dacára annak, hogy az odaérkezésemet jelző értesítést csak onnani elindulásomkor vette. (Minek oka abban rejlik, hogy ott az időszámítás görög naptár szerint történik.)

Szükségesnek látom itt megemlíteni, hogy a negotini bor név alatt a kereskedelemben előforduló borok nemcsak Negotin város területén termeltetnek, hanem annak fő termelési helyei még: Kobischeritza, Lokoi, Palej és Mokranja községekben vannak, melyek Negotintól meglehetősen távolságra fekszenek.

Az egész úgynevezett negotini borvidék a Timok és Slatziza nevű folyók közé háromszög alakjában van beékelve.

Az említett községek közül Kobischeritza községe esik legközelebb Negotinhoz, mely a hajdani Combustica nevű római város romjain áll.

Habár ezen két község közötti távolság is 53 kilométerre terjed, ez a bor kivitelét legkevésbé sem akadályozza, mert Negotinig és onnan a Duna mellett Radujevázig minden évszakban járható, jó országút vezet.

Zivko W. Angélitch naschalnig intézkedései folytán Kobischeritzára tett utazásom alkalmával Krsta J. Banič negotini kereskedő lett kísérő gyanánt mellém rendelve. Kobischeritzában történt megérkezésükkor Krsta Radulovič skuptina²⁴ tag, Kosta Gyukič kerületi kapitány és Gyorgyevič Péter községi jegyző által igen előzékenyen fogadtattunk és általuk a kobischeritzai szőlőkbe kivezetettünk

E helyen mindenekelőtt meg kell említenem, hogy magukban a bortermelő községekben bent boros pincék nem léteznek, s hogy a bor eltartására épült borházak

²³ Egy oka űrmértékként 1,768 liter, súlymértékként pedig 1260 gramm.

²⁴ Megyei vagy kerületi közgyűlés tagja.

mind a szőlők közelében állnak s úgyszólván egy falut képeznek, hol szüretkor bizonyos élénkség tapasztalható.

Ezen borházakat szerb nyelven „Bivnicze”²⁵-knek nevezik. Ezek nem föld alatti pincék, hanem a föld színén fa és kő anyagból készült cserép- vagy szalmafedeles épületekből állanak, melyek bepadlászva sincsenek, úgyhogy egy ilyen borház helyiség belsejéből feltekintve a tetőzetet látni lehet, minek folytán az ilyen helyiségekben szabad légáramlat uralkodik.

A borházak 50-70 hektoliter űrtartalmú hordókkal vannak ellátva, melyek a cefre²⁶ erjesztéséhez és a borok kiejedése után egyúttal mint ászokhordók²⁷ is használatnak.

Ezen ászok és egyszersmind erjesztésre használt hordók francia módra készült hossz- szas alakúak, s részint faabronccsal vannak ellátva, megjegygetve, hogy a faabroncsok hársfahéjból sodort kötelekkel erősítettnek meg.

Az üres hordók akonáztatlanul²⁸ hevernek és használatuk előtt egyszerűen csak hideg vízzel szoktak kimosatni, a borkő a hordókból nem távolíttatik el.

Ami a szüretelést illeti, az itt még eléggé kezdetleges, mert a szőlők kiválogatása, a szőlőbogyózó²⁹ és malomnak³⁰ használata még teljesen ismeretlen.

A borok erjesztése tekintetében azonban ott, szemben több magyar vörösbor-termelő hazai községgel, már bizonyos haladás észlelhető, amennyiben az erjesztés nem kádakban, hanem hordókból történik, melyek a csaplyuk fenekének felső részén körülbelül 40 cm széles és 50 cm magas kinyitható ajtóval bírnak. Ezen ajtón keresztül a szőlőcefre vastag héjú, nálunk lopónak használni szokott tökből kivájt kupával merítetik a kádból a hordóba, s a mustos cefre felszínére való összeállása megakadályozása végett a képződő réteg időnként az e célra használt fa csomoszóval felkavartatik. Az ajtó ezen munka végeztével mindig zárva tartatik, s a bor kiejedése ideje alatt agyaggal betapasztatik. A bor a levegővel csakis az akona nyílásán keresztül érintkezhetik (ez pedig olyan kis területű, mint a mi legkisebb hordóink akona nyílása) ezen eljárás előnyét kétségbe vonni nem lehet, szemben több hazai borvidéken követett nyílt erjesztési eljárással, amely még mindig nyílt kádakban olyképpen történik, hogy a felül úszkáló szőlőhéjaknak a levegővel való érintkezésre tág tér nyílik, minek folytán az ecetsav képződése előidézettik. Mindezek elhárítása céljából a kettős fenekű erjesztő kádak mielőbb alkalmazásba vételére a bortermelő közönséget a szőlészeti és borászati vándortanárok³¹ útján ösztönözni újból feladatommá teszem.

Az erjesztő hordók dongái és feneke, valamint ajtajai finomra morzsolt égerfa levél és édes must keverékéből készült péppel vannak betapasztva. Ezen tapaszt oly szilárd, hogy a hordók, mint arról meggyőződtem, legkevesebbet sem szivárognak és a levegő behatolását a bortól elzárják.

²⁵ Helyesen: Pivnicze.

²⁶ Cefre: ebben az esetben a must a szőlő csomójával együtt.

²⁷ Ászok: a hordók alá helyezhető négyzetesre faragott tölgyfa.

²⁸ Akona: a hordók tetején lévő nyílás elzárására alkalmas, esztergályozott tölgyfadugó.

²⁹ Hazánkban ebben az időszakban már mind a kézi, mind a gépi szőlőbogyózót ismerték.

³⁰ Szőlődaráló.

³¹ Állami alkalmazottként dolgoztak. Rendszerint valamelyik szakiskola tanáráként a számukra kijelölt borászati kerületben a szakszerű szürettről és pincekezelésről tanfolyamokat tartottak, illetve a mintagazdaságok munkáját ellenőrizték. Egyúttal a kormány részére a szaktudósítói feladatokat is elvégezték.

A borházak célszerűtlen építésénél fogva nyáron, midőn a szabadban a hőmérséklet 30-35 fokra hág, a hordókban ez okvetlenül legalább 20-25 fokra emelkedik, a télen bekövetkező hideg időjárás folytán ellenben a bor erjedésében megakadályoztatik. Ez az oka annak, hogy az úgynevezett negotini borok csak a második, sőt gyakran csak a harmadik esztendőben érik el érettségüket.

A negotini borok hírneve leginkább azon körülménynek tulajdonítható, hogy általában csakis a fent nevezett két szőlőfaj termeltetik, minek folytán ezen borok egyforma jelleggel bírván, a kereskedők által könnyen felismertetnek.

Az ottani szőlőtő művelése a Fehértemplom, Versec és Pancsova környékén szokásos műveléshez hasonlít.

A szőlőtők karók nélkül, alacsonyan növesztetnek, a vesszők nem kötöttenek, a tőkefejek pedig egészen a földbe vannak mélyítve.

A metszés alkalmával a tőke fején két vagy három, mintegy 30 centiméter hosszú termővessző hagyatik meg, a szőlő többi vesszői pedig egy szemre visszametszetnek, oly formán, hogy egy szőlőtő gyakran 20 és még több vesszővel is bír. A metszés sarlóval történik.

A szőlők beültetésénél a sorok szélessége és a tőkék egymástóli távolsága tekintetében semmiféle rendszer nem követetik s ennél fogva a sorok és szőlőtőknek egymástóli távolsága nagyon különböző.

Az ültetés tavasszal szedett sima vesszőkkel, azok elhelyezése pedig ültetővas használata nélkül, kis gödröcskékben történik, miután ezen eszköz itt még teljesen ismeretlen.

A fentebbi eljárásnak azután az a következménye, hogy a szőlők sokszor még a hetedik évben sincsenek teljesen betelepítve, miután azok a havas eső által sokat szenvedvén csak gyéren fogamzanak meg.

Tekintettel arra, hogy ott egyedül csak az önálló tőke művelés dívik, a szőlőtőkék 100-150 évig is termést szolgáltatnak.

A szőlő megművelése ott még nagyon kezdetleges állapotban sinylik és egyedül csak kapákkal történik. Az ekének ezen munkánál való használata még szintén teljesen ismeretlen.

A kapáltatásra nézve mi sem mérvadó és mindeni annyiszor kapáltatja szőlejét, ahányszor azt jónak gondolja. A szőlő megmunkálását többnyire a tulajdonos és családja végzi, napszamosok ritkán használtatván.

A szőlőterületek a hegység déli lejtőin fekszenek, minélfogva a nap folytonos behatásának vannak kitéve. A talaj vörös agyagos homokból áll, amely felett vastag humusréteg van lerakodva. Ott a szőlők soha nem trágyáztatnak, a csekély mennyiségű trágya inkább a rétekre vitetik, és gyakran megtörténik, hogy az elszórtanul, kupacokba fekvé elenyészésnek van kitéve.

A szőlők kinézése általában jónak mondható, az idei szüret is kedvező eredménnyel kecsegtet úgy, hogy egy holdnyi területen 35-40 hektoliter cefrére lehet számítani. A helyszínén szerzett értesülés szerint egy akó bor, mely az ottani oka-számítás szerint 52 liternek felel meg, edény nélkül 10-12 dinárért adatik el. Az idei szüret Negotin területén és környékén f.(olyó) év október 10-én fogja kezdetét venni.

Megemlítésre méltó, hogy Negotin környékén hegyrendőri szabályok nem léteznek, a kártételek és egyéb kihágások az illető elöljárók által rendőri úton nyernek elintézészt, a községi elöljáróságok nagyobb hatáskörrel vannak felruházva, a községi bíró és jegyző 30 napig terjedhető fogság és 150 dinár bírság erejéig hozhat marasztaló ítéleteket, peres ügyekben pedig egészen 200 dinárig terjed ezen joga.

Az ottani királyi kormány nagy gondot fordít arra, hogy az újabban alkalmazott községi jegyzők, kik a községi testületek által életfogytiglanik választatnak és a törvényhatóságok által megerősíttetnek, kitűnő egyéniségek legyenek, s anyanyelvük mellett a francia és német nyelvet beszéljék, előny adatik azoknak, kik tanulmányaikat nagyobb részt a külföldön végezték, fizetésük havi részletekben az állampénztárból kiszolgáltatandó 1200 frank, ezen felül még a rendszeresített mellékjövendelmek után havonként 15-20 frankra számíthatnak.

A szőlők megadóztatása négy osztály szerint történik, s minthogy dacára ezen négy adóosztálynak, a birtok megadóztatása mégsem arányos, a szőlőterületek újbóli felbecslése egy igazságos adókulcs megállapítása céljából éppen most van folyamatban.

A Negotin területén fekvő szőlők megszemlélésekor feltűnt, miszerint az ottani Bivniczában dacára annak, hogy a szüret még el sem kezdődött, máris pezsgő élet uralkodik, s hogy ott ideiglenes kávéházak és vendéglők nyitattak, s a kenyérsütők is már hozzálátnak üzleteik berendezéséhez.

Mindezen jelenségek a közelgő szüret előhírnökei, amikor is a szőlőbirtokosok az egész szüret tartamára a Bivniczában tartózkodnak.

Ezek után ítélve az itteni szüreteknek egy élénk és jó látogatott vásárhoz kell hasonlítaniok.

E helyen nem hagyhatom megemlítés nélkül még azt sem, hogy a negotini szőlők területén a szőlőérés sokkal jobban előre haladt, mint Kobischeritza községben.

Minthogy Negotin város területén a phylloxera infectio három helyen észleltetett, mely a f.(olyó)év tavaszán szénkénnel gyérítettet, megszemlézés tárgyává tettük. A körülásott szőlőtőknél azonban a phylloxera jelenléte nem volt megállapítható. A gyérítés helye egy 1 méter mély árokkal véttetett körül, melyben oltatlan mész helyeztetett el, mely azután lett vízzel beoltva és földdel betemetve.

A szerb királyi kormány el van határozva a phylloxera ellen egész eréllyel megküzdeni.³² Azon nálunk is alkalmazott intézkedés, hogy az inficiált területek lobogó által legyenek jelezve és őrzés alatt álljanak, ott meglepő pontossággal vitetik keresztül.

Éppen Radujevátban való jelenlétemkor lett az oda hajón érkezett és a szerb kormány által bevásárolt 100 métermázsa szénkénnel partra szállítva, s a gyérítési eljárásoknál való használat végett az illető helyekre elküldve.

Ezzel kapcsolatban bátor vagyok megemlíteni, hogy Fritzmann S. negotini gyógyszerész (Beckerek környékéről oda telepedett, jelenleg szerb alattvaló) állítólag egy phylloxera irtószert fedezett fel, s megbízást nyert a szerb kormánytól, hogy ezen szerével 1000 inficiált szőlőtőn kísérletet tegyen, melynek eredménye annak idejében szakértők által fog megvizsgáltatni.

Ami már a Szerbiában termesztett kiválóbb szőlőfajokat illeti, ezek közül egyedül a Čedireska és Sačinak nevű szőlők fordulnak elő tömegesebb mennyiségben, és ott ezek tenyésztésére fektetik a fő súlyt, miután a Sačinak bő festőanyagot és cukrot tartalmaz, a Čedireska pedig a legtöbb mustot szolgáltatja. Ezen két fő faj szőlőn kívül, ámbár csekély mennyiségben, a szőlőkben elszórtan még egy más vörös faj is találtatott, az úgynevezett cigányszőlő, amely a mi Purcsin szőlőnkhez hasonlít, továbbá léteznek itt még más fehér fajok is, melyek azonban nagyon vastag héjúak és

³² Szerbia a Berni egyezményhez, amely a filoxéra elleni rendszabályokat rögzítette, 1884-ben csatlakozott.

nem édesek, de eltartásra is alkalmasak, minélfogva leginkább téli csemege gyümölcsül használatnak.

Ezen szőlőfajok leírását a következőkben van szerencsém előadni.

1. Cedireska

A Cedireska kevés festékanyaggal bíró szőlőfaj, mely fejlődése, kinézése, alakjai, vesszői, levelei és fürtszárai, nemkülönben termőképessége, sőt íze után is ítélve a kadarka szőlőhöz hasonlít.

Ezen vesszőfaj a rothadásnak nagyon alá van vetve, olyannyira, hogy most is gyakran lehet rothadt bogyókat, sőt egész fürtöket is találni, mégpedig ezen rothadás nem nemes, hanem rossz jellegű rothadás.

2. Sacinak két válfaja

a. A Sacinak I. sokkal finomabb vesszőkkel és azokon egymáshoz közelebb eső ízekkel bír. A bogyószárok sűrűbben fordulnak elő a fürtnyélen, gyümölcse is kisebb, tömöttebb és édesebb, mint Cedireskéé. A rothadásnak is kevésbé van kitéve, héjai dúsán tartalmazznak festőanyagot, mely a bogyózott csutkán is nagyon jól észlelhető.

b. A Sacinak II. dúsán termő, egymástól valamivel tágasabban fekvő ízekkel, rövid szárral, nagyobb és ritkábban sorozott bogyókkal ellátott szőlő, melynek látszólag kevesebb a festőanyaga, de a megaszásra nagyobb hajlama van, mint a Cedireskának, csak hogy ennél bővebben terem, s így a mi nemesített, úgynevezett török kadarkánkhoz hasonlít.

Az említett szőlőfajok ezen hasonlatossága folytán a fajazonosság iránti biztos meggyőződés szerzése végett mindkét fajból néhány leveles hajtást és egypár fürt termést hoztam magammal, s azokat f. hó 3-án Kecskeméten egy – tisztelettel alulírott kivül – Csilléry Benő gazdasági egyesületi elnök, Wény János phylloxera kerületi felügyelő, Koritsánszky János a szőlőtelep igazgatója s ifj. Gábor József asszisztensből álló bizottság jelenlétében előbb magának az állami kísérleti szőlőtelepnek, majd a termés azonosságára nézve folytatólag Csilléry Benő gazdasági egyesületi elnök úrnak szőlőiben a nálunk is termelt kadarka fajkkal összehasonlítottam.

Ezen összehasonlítás eredménye határozottan azon meggyőződésre vezette a bizottságot, hogy a Cedireska szőlő a közönséges kadarkával, a Sacinak pedig a nemes (török) kadarkával ugyanazonos, s csak a negotini mély humuszos talajnak s az ottani égalji viszonyoknak tulajdonítható, hogy ezen szőlők festőanyaga ott annyira kifejlődik, hogy az csaknem egészen fekete bort szolgáltat.

Egy alkalommal oda nyilatkozott a bizottság, hogy e két faj közül a Sacinak, mely a másikonál becsesebb és megfelelő távolságban ültetve nálunk is megéri és szép sötét színű bort ad, hazánkban való terjesztésre is nagyon ajánlható, míg ellenben a többi kadarka fajok, melyek honi szőlőinkben ezzel keverve fordulnak elő, de azt rendszerint elrontják, mert – kivált sűrűn ültetve – ritkán érik el a megkívánható fejlettségi fokot, a lehetőségig irtandók és Sacinakkal pótlandók.

Hogy azonban még nagyobb bizottságot és megnyugvást szerezzünk az előadottakra nézve, a Negotinból magammal hozott szőlőhajtásokat és fürtöket folyó hó 5-én még egy más bizottságnak is bemutattam, melyben rajtam kivül Dr. Horváth Géza, az Országos Phylloxera Kísérleti Állomás főnöke, Molnár István budai és id. Gábor József érdiószegi vincellérképezdei igazgató, Wény János phylloxera kerületi felügyelő és Koppély Géza vettek részt.

Ezen bizottság a budai vincellérképezde igazgatója által magával hozott közönséges és nemes (török) kadarka elnevezés alatt ismeretes szőlőfűrtök és szőlő herbáriumával tett összehasonlítás után is a már Kecskeméten észlelt tapasztalatokat minden tekintetben megerősítette s a Cedireska fajnak a közönséges kadarkával a Sacinaknak pedig a török kadarkával való fajazonosságát kétségen kívül helyezte.

Az e tárgyra vonatkozólag Kecskeméten és folytatólag Budapesten felvett eredeti jegyzőkönyvet van szerencsém tiszteletteljesen ide csatolni.

Az előadottak alapján azon tiszteletteljes javaslatot vagyok bátor tenni Nagyméltóságodnak, hogy hathatós befolyásával kegyesen oda hatni méltóztassék, hogy hazánkban a kadarka fajok közül ezen török vagy nemes kadarka (Sacinak) – mint nálunk annyira kívánatos sötét festanyagot szolgáltató és a rothadásnak legkevésbé kitett kadarka-fajnak – tenyésztésére fektessék a fő súly, ami ezen szőlőfajnak az állami szőlőtelepeken minél nagyobb mérvben leendő szaporítása által lenne elérhető.

Bátor vagyok még tisztelettel jelenteni, hogy említett szerbiai utazásom ideje alatt Wény János phylloxera kerületi felügyelő legnagyobb szolgálatkészséggel állt minden tekintetben rendelkezésemre, miáltal teljes megelégedésemet érdemelte ki.

Végül van szerencsém jelenteni, hogy ezen utazásunk alkalmával a szerbiai köz-igazgatási hatóságok részéről dacára annak, hogy a szerb királyi kormány hozzájuk intézett utasítása elutazásom napján vétetett kézhez, a legelőzékenyebb fogadtatásban részesültünk, s a nevezett hatóságok minden óhajtásunk elérésére a legnagyobb készséggel nyújtottak segédkezet, amiért is tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen szíves előzékenységért a szerb királyi kormánynak kegyes elismerését nyilvánítani méltóztassék.

Legvégül tiszteletteljesen bátor vagyok felkérni Nagyméltóságodat, hogy a hazai szőlőbirtokos közönségnek e tárgyban kívánatosnak mutakozó tájékoztatása végett ezen alázatos jelentésemnek a hírlapokban leendő közzétételére tisztelettel alulírott-nak felhatalmazást adni méltóztassék.

Legmélyebb tisztelettel lévén

Budapesten 1884. október 9.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Miklós Gyula

EGY FŐVEZÉRI LÁTOGATÁS ÉS TANULSÁGAI HORTHY MIKLÓS KECSKEMÉTEN

Horthy Miklós és Kecskemét

„Kecskemét ma reggeltől kezdve a fővezér várásának lázában ég. Az emberek lázas izgalommal, kipirult arccal járnak az utcákon. A katonák mindenütt ragyogóan, tisztán délceg sastollal járnak; az utcákon mindenütt tisztitanak, díszítenek. Csupa ünnepi hangulat minden. A fővezér történelmi jelentőségének a magyar lelkektől való öntudatlan megérezése ez.”¹ Számolva a Kecskeméti Közlöny tudósításának publicisztikai túlzásaival is, a fenti sorok jól érzékeltetik a fővezér 1920 eleji érkezését megelőzően a városban uralkodó közhangulatot.² A település lakói azonban már korábban is jelét adták Horthy Miklós iránti elkötelezettségüknek. 1919. november 23-án a nemzeti hadsereg kecskeméti bevonulása alkalmából rendezett ünnepi vacsora résztvevői a város közönsége nevében patetikus hangvételű – több ezrek által aláírt – táviratban üdvözölték a távollévő fővezért: „Vitéz fiaidat – Óh nagyvezér! S honfoglaló! – rajongva ünnepli Kecskemét népe. Hős szellemed is itt lebeg közöttünk, parancsot oszt... s mi hűen követjük azt.”³ Horthy, akinek politikai-hatalmi pozíciója ekkor még minden alkotmányos elismertséget nélkülözött, vélhetően szívesen fogadta a Duna–Tisza köze legnagyobb városának e közeledését. Köszönő sorában a Tanácsköztársaság alatt sokat sanyargatott, a megszállástól sokat szenvedett nagy magyar város hazafiságának impozáns megnyilatkozásaként értékelte a kecskemétiiek köszöntését.⁴

Talán e ragaszkodás gesztusértékű viszonzásának is tekinthetjük Horthy Miklós fővezér 1920. február 7-i kecskeméti látogatását. Horthy egyik életrajzírója szerint azonban a fővezért ennél sokkal konkrétabb cél vezette Kecskemétre. A látogatást megelőzően ugyanis, a kormány tagjai mellett, Horthy is kézhez kapta a Kecskeméti Polgárok Bizottságának memorandumát, amely felsorolta a szentkirályi

¹ Kecskeméti Közlöny (a továbbiakban: K. K.) 1920. február 8. 1. p.

² A K. K. első száma az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülésével egy időben, 1919. augusztus 6-án jelent meg. A Kecskeméti Lapok papírkészletének elkobzásával megindított, jogelőd és előzmény nélküli napilap „az egészséges, a magyar, a krisztusi valláserkölc alapjain álló, erős, boldog, nagy Magyarország” megvalósítását tűzte a zászlájára. A lap alapító főszerkesztője Kiss Endre ügyvéd, későbbi polgármester, majd főispán volt, aki tartalékos tiszt társaival (a Héjjas-testvérek, Liszka Béla, Dávid Nándor) és néhány nagygazdával 1919 áprilisában ellenforradalmi lázadást akart kirobbantani Kecskemét környékén. A második világháború után népbírósi eljárás indult ellene.

³ K. K. 1919. nov. 27. 3. p.; Kádár Gyula, a nemzeti hadsereg egykori tisztje emlékiratában így írt a reguláris haderők kecskeméti bevonulásáról: „Bennünket ezen a napon [ti.: november 22-én], az esti órákban riadóztatnak [...] Azonnal vasúti kocsikba rakódunk, és megyünk Kecskemétre. Ezredparancsnokunk közli, hogy ott egy Héjjas Iván nevű gazdálkodó vezetésével [...] terrorbandák működnek. Feladatunk Kecskemét környékén a közbiztonságot helyreállítani, a bandákat lefegyverezni. Reggelre érünk oda. A városban nyugalom. Fogadtatásunk hűvös. Sem éljen, sem zászló. Látszik, hogy az emberek ijedtek, megfélemlítettek.” Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest, 1978. 126–127.

⁴ K. K. 1919. december 11. 2. p.

ellenforradalmárok által a városban és környékén elkövetett politikai gyilkosságokat és ezek tárgyi bizonyítékait.⁵ Az emlékiratban a bizottság tagjai csodálkozásuknak adtak hangot, hogy a nyomozás három és fél hónap után semmilyen eredményt nem tudott felmutatni, egyúttal követelték a véres bűncselekmények elkövetőinek és értelmi szerzőinek bíróság elé állítását. A beadvány hatására Bárczy István igazságügy-miniszter nyomatékosan felkérte a fővezért, hogy a leghatározottabban utasítsa az ügyben illetékes katonai hatóságokat az eljárás gyors és erélyes lefolytatására, illetve befejezésére. Horthy hamarosan „választ adott” a miniszter levelére. A kecskeméti vizit sok más ünnepi eseménye mellett ugyanis, igaz, csak rövid időre, de felkereste a Héjjas család rezidenciáját, kinyilvánítva ezzel a tiszti különítmények iránti törtetlen bizalmát, amelyek segítségére a továbbiakban is igényt tartott a közelgő kormányzóválasztás során.⁶

Jelen tanulmányomban e fővezéri látogatás történetét dolgoztam fel, amelyre egy belpolitikailag rendkívül kiélezett időszakban került sor. Munkám során elsősorban a fellelhető levéltári forrásokra és a korabeli helyi sajtó anyagára támaszkodtam. A Horthy-ünnepségek a korszak területi és helyi közigazgatási szerveinek fondjaiban általában igen jól dokumentáltak.⁷ Kecskemét város tanácsának irataiban és törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyveiben azonban meglepően kevés adatot találtam témámra vonatkozóan.⁸ Ennek okát a fővezér közjogi pozíciójának rendezetlenségében és abban kereshetjük, hogy – bár a település vezetői az ünnepségen képviselték a várost – Horthy érkezése ekkor még nem számított hivatalos állami rendezvénynek.⁹ Ezt bizonyítja az is, hogy a fogadás megtervezését és lebonyolítását egy civilekből álló bizottság végezte, amelynek munkáját és a látogatás eseményeit a Kecskeméti Közlöny közleményeinek, cikkeinek, beszámolóinak és tudósításainak segítségével szinte a legapróbb részletekig nyomon követhetjük.

Az előkészületek

Horthy Miklós tervezett látogatását a Kecskeméti Közlöny 1920. január 6-i száma jelentette be. A híradás szerint a katonai alakulatok megtekintése okán Kecskemétre érkező fővezér a Duna–Tisza köze legnagyobb városának népével szemé-

⁵ A második lábjegyzetben említett ellenforradalmi csoport tagjai a románok kivonulása és a nemzeti hadsereg alakulatainak megérkezése között rendelkezésükre álló egy-két nap folyamán több mint félszáz személyt gyilkoltak meg Kecskeméten és környékén. Az áldozatok a proletárdiktatúra helyi vezetői és a város zsidó polgárai közül kerültek ki. Az 1919. áprilisi Kecskemét környéki ellenforradalmi mozgalomról és a fenti eseményekről részletesebben lásd: Romsics Ignác: A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben. Budapest, 1982. 100–104. és 181–182.

⁶ Vas Zoltán: Horthy. Budapest, 1981. 527–528. Az 1920-as kecskeméti Horthy-látogatásról l. még: Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Perneki Mihály. Budapest, 1983. 61–62.

⁷ Példaként említhető Horthy 1921-es és 1923-as kaposvári látogatása. Az államfő fogadásának előkészítése során külön vázlatrajz készült a vasúti fogadás rendjéről és a kormányzói menet útvonaláról. Itt szeretném megköszönni lektoromnak, Polgár Tamásnak, a Somogy Megyei Levéltár munkatársának, hogy a fenti ünnepségeket dokumentáló iratcsomókba bepillantást engedett.

⁸ Ugyanakkor a polgármesteri határidőnapló megőrzött néhány – e nagy nap eseményei illusztráló – különlegességet az utókor számára. A kötetbe illesztve többek között fennmaradt a város első embe-
reinek díszbédre szóló meghívója, a MOVE által rendezett műsoros est eredeti programismertetője.

⁹ A kormányzó 1930-as kecskeméti látogatására vonatkozó levéltári források viszont az 1950-es évek vélhetően politikai-ideológiai szempontok által vezérelt iratselejtezései következtében hiányoznak.

lyesen is meg kívánt ismerkedni.¹⁰ Január 5-én este alakult meg Katona József¹¹ elnökletével az a több száz tagot számláló fogadóbizottság, amely az esemény előkészítését végezte.¹² A városi tanács a látogatásról hivatalosan a bizottság január 8-án kelt leveléből értesült.¹³ A bizottság vezetői, Katona József elnök és dr. Szabó Lajos jegyző a város vezetőihez intézett megkeresésükben így fogalmaztak: „*Horthy Miklós fővezér készül városunkat megtisztelni látogatásával, természetes, hogy az Ő iránta tartozó hódolattal és Kecskemét város régi hírnevéhez méltó módon óhajtjuk fogadni.*” Az ünnepség előkészítését végző szervezők kérték, hogy az esemény fényének emelése érdekében a városi tanács, a tisztviselői kar és a törvényhatósági bizottság képviselői is jelenjenek meg a fogadtatáson, amelynek időpontját azonban ekkor még a fogadóbizottság sem ismerte. Szombatfalvi Majtényi Miklós¹⁴ polgármester ennek eleget téve felkérte az önkormányzati testület tiz tagját a fogadáson való részvételre, valamint utasította a város fogalmazói karát, hogy e jeles alkalommal, felelősségre vonás terhe mellett, teljes létszámban jelenjen meg.¹⁵ Egyidejűleg hasonló intézkedés megtételére kérte fel az államrendőrség főkapitányát a rendőrségi állomány tekintetében.

A következő hónap a lázas készülődés jegyében telt el. A központi bizottság hivatalos helyiségét a városháza első emeletén, a polgármesteri jegyzői irodában alakították ki. Az érdeklődők itt kaphattak felvilágosítást az ünnepséggel kapcsolatban, ugyanitt ajánlhatták fel, illetve adhatták át a város lakói a rendezvényre szánt természetbeni és készpénz adományait is.¹⁶ A Kecskeméti Közlöny folyamatosan közölte az ünnepség költségeinek fedezésére adakozó magánszemélyek és közületek nevét, valamint felajánlásaik összegét, de ugyancsak pontos felsorolását adta az újság a nem pénzbeli felajánlásoknak és juttatóiknak is. Az előkészületek során felmerült ötletek megvalósítására újabb és újabb albizottságok alakultak. Ezek közül talán az egyik legfigyelemreméltóbb, amelyet a szegények megvendégelésének megszervezése érdekében hoztak létre. A bizottság január 15-i ülésén határozat született arról, hogy a fővezér kecskeméti látogatása alkalmával nyolcszáz fő részére fejenként egy kilogramm kenyeret és tizenöt dekagramm szalonnát osszanak szét. Az elnök, Héjjas Mihály¹⁷ nemes felajánlást téve vállalta, hogy a kenyér árát kitevő 11 200 ko-

¹⁰ K. K. 1920. január. 6. 2. p.

¹¹ Katona József (1869–1945): Gyógyszerészeti vizsgáinak letétele után Debrecenben, Pozsonyban, majd Kecskeméten, édesapjának, Katona Zsigmondnak üzletében dolgozott, később saját gyógyszer-tárat nyitott. Leánya 1914-ben bekövetkezett halála után a gyógyszer-tárat eladta, és az apja által alapított szőlőszövetkezet igazgatását vette át. Gazdasági és művészeti témájú írásait a helyi lapokban publikálta.

¹² K. K. 1920. jan. 6. 2. p. A fogadóbizottságban, amelynek szervezete egy központi és több albizottságra tagolódott, a város lakosságának minden rétege képviseltette magát.

¹³ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1908/b. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: IV. 1908/b.), 559/1920.

¹⁴ Szombatfalvi Majtényi Miklós (1881–?): Közigazgatási pályáját 1905-ben, Udvarhely vármegyében kezdte, amelynek 1908-ban már főjegyzője volt. 1914-ben választották meg Székelyudvarhely polgármesterének, ahol egészen a román megszállásig tevékenykedett. Kecskemét város polgármesteri tisztét 1919. október és 1922. március közt látta el.

¹⁵ BKMÖL IV. 1908/b. 559/1920. Név szerint a polgármester a következő képviselőket kérte fel: Csősz Péter, Faragó Béla, Bóka Gyula, Wágner Vilmos, Eördögh Gyula, ifj. Móczár Gábor, dr. Jámor József, dr. Dömötör László, Máyerffy Zoltán és Gröber Mátyás.

¹⁶ K. K. 1920. jan. 14. 1. p.

¹⁷ Héjjas Mihály: Köztisztviselőben álló, jómódú kecskeméti birtokos család leszármazottja. Ősei a XIX. század elején kezdtek szőlőműveléssel foglalkozni a városhoz közeli Urihegyen. A Kecskeméti Pincészövetkezet igazgatójaként folytatója volt a családi hagyományoknak.

ronát saját pénzéből kifizeti: „Más időkben talán szegényesnek és silánynak tűnnék fel a megajándékozásnak ezen módja. Szerintem azonban a mai kenyér és zsír szűk világban több hasznát látnák a szegények a nekik juttatandó kenyér[nek] és szalonnának, mint egy ebédnek.”¹⁸

A fogadóbizottság közleményeiből kitűnik, hogy a szervezők figyelmét a legapróbb részletek sem kerülték el. A látogatás propagálása érdekében hirdetéseket tettek közzé a helyi sajtóban, plakátokon jelezték a várva várt nap közeledtét.¹⁹ Elrendelték a bevonulás és a rendezvények színhelyéül szolgáló Szabadság, Széchenyi és Kossuth tereknek, a Nagykörösi és a Vásári utcának²⁰, valamint a felsoroltakkal összefüggő közterületeknek nemzeti színű lobogókkal történő feldíszítését. A felvonulás útvonalán álló házak lakóit felszólították, hogy ablakaikat – a Szociális Nővédelmi Misszió kegytárgyüzletében és a Protestáns Egyletnél megvásárolható – piros-fehér-zöld zászlócskákkal és szalagokkal ékesítsék. A kereskedőket és az üzletlajdonosokat felkérték, hogy az ünnepség napján redőnyeiket ne húzzák le. A bankettet rendező hölgybizottság felhívást intézett a „hazafias gondolkodású” kecskeméti asszonyokhoz, hogy magyar motívumú étkészleteiket a díszebéd nemzeti jellegének erősítése érdekében engedjék át.²¹ Az előkészítést végzők egy másik alkalommal – a díszítés kellékeiül szolgáló – árvalányhaj és fenyőág gyűjtésére szólították fel a tanyán lakó leányokat és a városi polgárokat.²² A fogadóbizottság tervbe vette ingyenes ismeretterjesztő előadások tartását, amely a nemzeti hadsereg történetét és jelentőségét kívánta bemutatni az érdeklődő nagyközönség számára.²³ Döntés született a nemzeti hadsereg 1919. november 23-i kecskeméti bevonulását, valamint az azt követő ünnepség és táncmulatság eseményeit megőrkítő „Aranykönyv” készítéséről is. A január végére elkészült Horthy-album szerkesztését a Kecskeméti Református Jogakadémia tanárai végezték. A közel ötvenlappos, kézirásos kiadványt számos – a város nevezetesebb épületeit, tereit és utcáit, valamint a nemzeti hadsereg megérkezését ábrázoló – művészi illusztráció és jó néhány eredeti fénykép is díszítette, így az ötletgazdák és a készítők joggal reménykedhettek abban, hogy a mű elnyeri majd a fővezér tetszését.²⁴

¹⁸ BKMÖL IV. 1908/b. 3517/1923-es alapszámhoz tartozó 20236/1920. iktatószámú irat; illetve K. K. 1920. jan. 17. 1. p.

¹⁹ Már a Kecskeméti Közlöny január 11-i számának szalagcíme öles betűkkel hirdette: „*Horthy fővezér Kecskemétre jön – Városiak, tanyaiak készüljétek a fogadtatásra.*” Még a látogatás reggelén megjelenő lapszám is intézett egy utolsó felhívást a település lakosságához: „*Kecskemét városának, pusztáinak népe: szombaton félre minden gonddal, bajjal, jöjjetek valamennyien a Fővezér ünneplésére.*” A polgármesteri határidőnaplóba beillesztve fennmaradt egy plakát, amely a látogatás programját ismertette (lásd 1. sz. kép). BKMÖL IV. 1908/b. 1719. k. az 1920. február 7-i nap bejegyzéseivel be-
ragasztva.

²⁰ Ma a Petőfi Sándor utca.

²¹ K. K. 1920. január 18. 1. p.

²² Uo. 1920. január 15. 1. p.

²³ Uo. 1920. január 17. 1. p.

²⁴ Uo. 1920. január 11. 3. p.; A Joó Gyula, Meczner Sándor és Kováts Andor jogakadémiai tanárok szerkesztésében és utóbbi előszavával készült albumnak a fővezér részére történő átadását követő sorsáról nincsenek ismereteink. A kiadványt díszítő tusrájkokat, akvarelleket, fejleceket, keret és záró mintákat többek között olyan helyi művészek készítették, mint Dombi Lajos vagy Szabó Antal. K. K. 1920. január 28. 1. p. és 1920. február 12. 1. p.

Horthy Miklós

fővezér

Kecskeméten tartózkodása folyamán

az ünneplés sorrendje a következő:

Folyó hó 6-án, pénteken este 8 órakor fáklyás katonazene (takarodó).
Szombaton, 7-én reggel 7 órakor katonai ébresztő.

Délelőtt 11 órakor a fővezér különvonata beérkezik a nagy állomásra.
A vasútnál a katonai és esendő parancsnokságok jelentkezése; a diszszázad tisztelgése és a kormánybiztos-lóispán üdvözlő beszéde.
A vasúttól a menet a Körösi-utcai diszkapuig vonul, ahol a fővezért a polgármester üdvözlí.

A Szabadság-téren az ifjuság nevében Borbély Andor joghallgató üdvözlő beszédet mond és Dömötör Emilke csokrot nyújt át a fővezérnek.
A Széchenyi-téren: Katonai díszszemle. A Magyar Nők Szövetsége szalaggal díszíti fel a Nemzeti Hadseregnek legelső felszentelt zászlóját, amely jelenleg a kecskeméti gyalogezred őrzetében van. — Díszmenet a városháza előtt.

A díszmenet után: a Duna-Tiszaközi városok vezetőinek bemutatása; a szegények megvendégelésének megismerlése; a katonák elszállásolási körletének és az ebéd elosztásának megtekintése.

A Kaszinóban díszbéd, üdvözlő beszédek.

A városházán délután 4 órakor a helyőrség tisztikarának bemutatása.
5 órakor: a városháza dísztermében a tisztelgő küldöttségek fogadása.
6 órakor díszelőadás a Színházban. Előadás után tea.

Este a fővezér elutazik. A katonai és polgári hatóságok a pályaudvaron búcsúznak el.

A rendező bizottság.

1. kép: A fővezéri látogatást hirdető plakát

A látogatás eseményei

A február 7-én katonazene hangjaira ébredő lelkes városlakók már a kora reggeli órákban gyülekezni kezdtek a fellobogózott utcákon, az üzletek, a műhelyek és a hivatalok pedig bezártak.²⁵ A kecskeméti katonai állomásparancsnokság és a fogadóbizottság által közösen kialakított végleges programnak megfelelően Horthy Miklós két vasúti kocsiból álló különvonata február 6-án éjszaka indult a Nyugati pályaudvarról, és másnap fél kilencre érkezett meg Ceglédre, majd rövid pihenő után, pontban tizenegy órakor gördült be a kecskeméti nagyállomásra. A Himnusz elhangzása után, majd a kecskeméti gyalogezred díszszázad parancsnokának jelentéstételét követően a tengernagyi uniformisba öltözött fővezért Zsitvay Tibor²⁶ főispánkormánybiztos köszöntötte az Ébredő Magyarok Egyesületének és a magyar vasutasok képviselőinek jelenlétében: „Nagy Úr! Kegyelmes Fővezér Úr! A magyarok Istene hozta hozzánk Kecskemétre, a Duna–Tisza közének fővárosába, ahol kemény, nyakas ősmagyarok élnek.”²⁷ A gróf Ráday Gedeon kerületi kormánybiztos, Berzeviczy Béla altábornagy, Görgey György őrnagy és Magasházy László százados, valamint más magas rangú főtisztek kíséretében érkező Horthy örömmel nyugtázta, hogy egy nemzeti erényekben mindig tündöklő városba érkezett, majd hozzátette: „Olyan nehéz időket élünk, hogy minden erőt meg kell feszíteni, hogy megtaláljuk azt az utat, mely ebből a szerencsétlenségből kivezet. Itt minden rendben van, és ha mindenki így cselekszik, mint ez a város, akkor nem kell búsulni.”²⁸

A vasútállomást elhagyva egy rövid kocsikázás következett a belváros felé. A sor legelején a lovas rendőrök, majd közvetlenül mögöttük a kecskeméti bandérium ötvenfős csapata állt.²⁹ A rendőrfőkapitány és a fővezér kocsija között lovas csendőrök haladtak. Horthy testőrségét az első vadászvezred rohamsisakos vitézei alkották. A Nagykőrösi utca elején felállított diadalkapunál a városi hivatalok és hatóságok, a gazdák, a kereskedők és iparosok, valamint a munkások zászlókkal felvonult küldöttségei és óriási tömeg várta az illusztris vendéget és kíséretét. A város lakossága nevében Szombatfalvi Majtényi Miklós polgármester mondott üdvözlőbeszédet: „Nagyméltóságú Fővezér Úr! Kegyelmes Uram! [...] Örömmünnepe van ma Kecskemét városának és Kecskemét népének. Örömmünnepe, mert a nemzet vezérét falai között üdvözölheti, és mert Nagyméltóságod személyében a saját maga erős életakarásának testet öltését, a magyar haza feltámadását és az egész ország integritását lát-

²⁵ Az ellenzéki lapok tudósítói azonban arról is beszámoltak, hogy a látogatás előtt különítményesek szállták meg Kecskemétet és környékét. A fővezér ott-tartózkodása idejére pedig munkás-, és napszámosemberek és zsidók százait vettek őrizetbe. L.: Vas Zoltán: Horthy. Budapest, 1981. 529.

²⁶ Zsitvay Tibor (1884–1969): Diplomája megszerzése után 1909-től Budapesten ügyvédként praktizált. 1919 augusztusában részt vett a Keresztény Párt létrehozásában. Kecskemét kormánybiztos főispánjának tisztét 1919–20 folyamán töltötte be. Az Egységes Párt kecskeméti szervezetének alapítója volt, melynek jelöltjeként 1922-ben országgyűlési képviselővé választották. 1924-ben alelnöke, 1926 őszétől elnöke a nemzetgyűlésnek, illetve a képviselőháznak. 1929–32 között a Bethlen, majd az azt követő Károlyi-kormány igazságügy-minisztere. Minisztersége alatt vezették be – a biatorbágyi mérényletet követően – a statáriumot, és végezték ki Sallai Imrét és Fürst Sándort. Az Etelközi Szövetség egyik vezetője volt. A második világháború végén a népbírósi felelősségre vonás elől nyugatra menekült. Bővebben lásd Zsitvay Tibor: Magyarország 1921–1941. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és a személyi adattárt írta: Sipos Péter. Budapest, 1999.

²⁷ K. K. 1920. február 10. 1. p.

²⁸ Uo.

²⁹ A kecskeméti bandérium önkéntes alapon szerveződött lovascsapatát helybéli gazdák alkották.

ja. *Egy szívvel, egy lélekkel kívánjuk, hogy segítse meg a Mindenható, a magyarok Istene Nagyméltóságodat munkájában és feltett szándékában, kívánjuk, hogy merítsen erőt és kitartást a mi törhetetlen hűségünkből, megingathatatlan hazaszeretetünkből és mindennel szembeállni, mindennel dacolni kész erős akaratérőnkből. Isten hozta minálunk Nagyméltóságodat!*³⁰ A fővezér kocsijából kiszállva, néhány mondatban megköszönte a meleg fogadtatást és az iránta megnyilvánuló bizalmat, majd a lelkes közönség felzúgó éljenzése közepette továbbhaladt a menet a Szabadság tér felé, ahol – a sajtótudósítás szerint – már több ezer ember várakozott. Az összegyűlt sokaság előtt, a felvonulási útvonal mellett sorfalat álló, nemzeti színű zászlócskát lobogtató iskolás gyerekek és középiskolás tanulók, valamint az ifjúság szószólójaként Balázs Rudolf joghallgató mondott köszöntést, majd Dömötör Emilke, a néhai kecskeméti közjegyző kisfia egy gyöngyvirágcsokrot nyújtott át Horthy Miklósnak. A katonai díszszemlére a Nagytemplom előtti téren került sor. Az ünnepségről szóló leírás szerint a fővezér gyors, katonás léptekben haladt el – az újra felhangzó Himnusz hangjai alatt – a felsorakozott csapatok arcvonala előtt, amelyekről a helyi állomásparancsnok, Diendorfer Miksa³¹ alezredes adta le a jelentést. Ezt követően a Kecskeméti Magyar Nők Szövetsége nevében Tóth Irénke a kecskeméti leányok által hímzett „Benned és hős fiaidban bízunk” feliratú kék selyemszalaggal díszítette fel a nemzeti hadsereg legelső, ez alkalommal újra felszentelt zászlaját. A szemlén részt vett katonai egységek, valamint a kecskeméti lovas bandérium tisztelgő díszfelvonulása már a városházánál zajlott le, amely során egy váratlan esemény is történt. Az egyik gazdalegény lova felágaskodott, de az ifjúnak így is sikerült megülnie a jószágot, a kalapja azonban leesett a földre. A beszámoló szerint Horthy közvetlenségéről tanúbizonyságot téve szinte azonnal közbelépett, Máriaalky őrnagy azonban előzékenyen kivette a fővezér kezéből a fejfedőt, majd feladta jogos tulajdonosának.

A nyilvánosság előtt zajló események sorát a Héjjas család házában tett látogatás szakította meg rövid időre. A szegények megvendégelésére ezután a Pincészetkezet Damjanich utcai épületénél került sor. A jótékonyági akció gondolatát felvető Révész István³² prelátus és Muraközy Gyula³³ református lelkész hosszú szónoklatával igyekezett lelkesíteni az összesereglett több száz embert. Horthy beszédében az alföld szegénységéért a polgári demokratikus rendszert, a Tanácsköztársaságot és a román megszállókat kárhóztatta, egyúttal az ország rendjének a helyreállításra, munkalehetőségek teremtésére és új magyar feltámadásra tett ígéretet. Az élelem kiosztását a Héjjas család hölgy tagjai végezték a város igazolt szegényei részére előzetesen kiadott utalványok ellenében.

³⁰ K. K. 1920. február 10. 2. p.

³¹ Diendorfer Miksa: 1918 előtt a K. u. K. 46. ezredénél teljesített szolgálatot.

³² Révész István (1862–1929): 1907-ben választották meg a kecskeméti egyházközség plébánosává, 1912-ben X. Pius pápai prelátussá nevezte ki. Része volt a Kecskeméti Napló megindításában és a Katolikusok Lapjának szerkesztésében. Papi pályája során fő célkitűzése volt, hogy a közömbössé vált katolikus intelligenciát visszahódítsa az egyháznak, ennek érdekében számos vallási egyület hívott életre. Az ő idejében négy szerzetesrend telepedett meg Kecskeméten: az angolkisasszonyok, a Jópásztor nővérek, a Jézus Szíve Népleányok és Assisi Szent Ferenc leányai. Nevéhez fűződik a tanyai nép lelkipásztori gondozásának megszervezése, az általa alapított tanyai iskolák váltak a klebelsbergi oktatási intézmények mintáivá.

³³ Muraközy Gyula (1892–1961): Lelkészi hivatását 1918 és 1932 között gyakorolta Kecskeméten, amely során számos irodalmi műve és elméleti írása jelent meg. Tagja volt a város törvényhatósági bizottságának, emellett jelentős részt vállalt a helyi Protestáns Egyesület munkájában.

Horthy a róla elnevezett régi honvéd lovassági laktanyát is felkereste. A legénység számára bográcsokban készített pörköltet bicskahegyről maga is megízlelte, és készségesen fogadta a kecskeméti gazdaleányokat, akik a katonák részére felajánlott pogácsát, kalácsot és süteményt kínálták, a környék szőlősgazdáinak borából kapott kóstolót pedig egy bádóg ivópohárból fogyasztotta el. A fővezér kérésére a megvendéglésről fényképfelvétel is készült.

Az Úri Kaszinó-beli ebéd viszonylag szűk körben zajlott le, azon ugyanis a Kecskemét lakosságát képviselő huszonnét meghívottnon kívül csak a környékbeli városok és községek vezetői vettek részt.³⁴ A feltálatl ételeket helybeli hölgyek készítették, és magyar viseletbe öltözött leányok szolgálták fel. Az étkezést követően, a több mint kétszáz főnyire gyarapodó hallgatóság előtt elmondott pohárköszöntőjében Zsitvay Tibor főispán büszkén hirdette, hogy a földre sújtott magyar Ábel kemény koponyája kiállta a csapást, amelyet a vörös Káin mért reá, sőt fel is eszmélt a kábulatából és hosszú idő után magához ragadta kardját. Csak egy Magyarország van – jelentette ki – az, amelyet ezer éve Árpád vezér elfoglalt és most Horthy Miklós visszaszerzett. A tósztok sorában a főispánt követő Diendorfer alezredes határozott, katonás beszédében elevenítette fel a nemzeti hadsereg első alakulatát jelentő csongrád-csanádi gyalogezred 1919. júniusi megalakulásától eltelt bő félév eseményeit, majd az előtte szólóhoz hasonlóan ő is áldást kért az égietől a fővezérre. A hosszas éljenzés után Horthy emelkedett szólásra: „*Nem tudom érzéseimet megfelelő szép szavakba önteni annál is inkább, mert sajnos egész életemben távol kellett lenni hazámtól és jóformán elszoktam anyanyelvemtől is. [...] Ma olyan világot élünk, hogyha ellenségünk nem volna, akkor is nehéz volna a helyzetünk, ha belviszonyainkon akarunk segíteni. [...] Nem engedhetem meg, hogy ezentúl is ez az ezer jelszótól agyongyötört nép különböző pártokban forgácsolódjon szét. Egy szent irányt jelölt ki nekünk a végzet: a becsület, nemzeti, hazafias, keresztény irányzat.*”³⁵ Az ebéd legvégén három, virágokkal és babérral felékesített, almával, szőlővel és befőttel teli kosarat és egy kadarkával megtöltött díszkulacsot adták át a fővezérnek, aki a jelenlévők legnagyobb öröme, a kecskeméti leányok egészségére belekortyolt.³⁶

A városházán rendezett késő délutáni fogadáson hatalmas tömeg gyűlt össze. A közgyűlési termet zsúfolásig megtöltötték az egyházak, a hivatalok, a testületek, az egyesületek, a pártok, és a különböző foglalkozások képviselői. A rendezvényre emellett eljöttek Nagyköörös és Kiskunfélegyháza városának, valamint Ókéske és Örkény községének a küldöttei is. A fővezér megérkezése után elsőként Révész István prelátus szólalt fel, majd a városi tanács és a tisztviselői kar vezetőjeként Szombatfalvi Majtényi Miklós mondott újabb köszöntőt, bejelentve azt is, hogy Kecskemét lakossága már több mint kétmillió koronát ajánlott fel a nemzeti hadsereg javára. Szalay József kerületi főkapitány a rendőrség, Kiss János a helyi jogszolgáltatási szervek, özv. Pócsy Györgyné pedig a Magyar Nők Szövetségének delegáltjaként mondott rövid ünnepi beszédet. Sallay János Kiskunfélegyháza nemzetgyűlési képviselője, valamint Pálóczy Horváth István örkényi földbirtokos településük lakóinak üdvözlését tolmácsolták. „*A Duna–Tisza köze egy hatalmas kalapács, melynek nyele*

³⁴ A mai Rákóczi út és Klapka utca sarkán álló Úri vagy Városi Kaszinónak nevezett épület a Gazdasági Egyesület székházaként is funkcionált.

³⁵ K. K. 1920. február 10. 4. p.

³⁶ Uo. 2–4. p.

a Kegyelmes Úr kezében van.” – kezdte az előzőeknél jóval határozottabb hangvétellő felszólalását Héjjas Iván, majd hozzátette: „Sújtson le vele oda, ahova éppen szükséges, mi készen vagyunk!” A sorban őt követő Joó Gyula az oktatási intézmények, Trummer alezredes a MOVE helyi főosztálya, Petneházy Boldizsár bíró a menekült tisztviselők, Kovács Sándor a gazdák és szőlőbirtokosok, Pulius István a keresztényszocialista ipari és földmunkás szakszervezetek tagsága, Mayerfi Zoltán az iparosok, Dus Lajos hivatalfőnök pedig a posta- és távírda-alkalmazottak nevében köszöntötte Horthy Miklóst. A nemzeti hadsereg kecskeméti bevonulását megörökítő „Aranykönyv” átadását követően a fővezér a közelmúltról és a jövőről szólva, egyúttal megköszönve a megelőlegezett bizalmat, az összeseregletteknek így válaszolt: „Mikor 1918. november havában ránk szakadt a katasztrófa, sokáig gondolkodtam, [...] volt-e annyi erő [a] kezemben, hogy ennek a világborulásnak [az] előidézőit tönkretelhettem volna [...] ha akkor Károlyi Mihályt megfojtom, az egész ország, az egész világ, s talán a történelem is azt jegyezte volna fel rólam, hogy a szabadságot fojtottam meg. [...] ki kellett a keserű poharat inni [az] utolsó cseppig, de legalább megvolt az az óriási előnye, hogy nyomában az utolsó embernek is kinyílt a szeme. [...] Reformálni szeretnék. Eddig a szervezetlenség volt [a] fő oka bukásunknak, ebből csak a tökéletes szervezettség tud bennünket megmenteni. [...] Engem most beállítanak fehérterroristának, de én azzal nem törődöm. Az én lelkiismeretem mindig tiszta volt, s mindenkor jobb demokratának tartom magamat, mint a demokraták és a munkásság. [...] Hálás köszönetemet fejezem ki ezért a meglepő szívességért, fogadtatásáért és áldozatkészségéért, hiszen majdnem szégyenletes, hogy ez a büszke, gazdag hadsereg most odajutott, hogy koldulnia kell, de hát sajnos kellett. Bizony tömérdek pénzre van szükségünk, kiadásainak roppant nagyok, s ezekre hálával és köszönettel elfogadom az adományokat a nemzeti hadsereg nevében és még egyszer szívből köszönöm Kecskemét városnak és vidékének ezt a nemes és szíves fogadtatást, melyben részesített.”³⁷

Az ünnep utolsó mozzanata a Katona József színházban rendezett estély volt. A MOVE helyi erői által szervezett rendezvényen a város szinte valamennyi előkelősége megjelent. Az est során fellépő helyi és budapesti vendégművészek előadásában költemények, drámai dialógusok, operarészletek, műdalok és tradicionális szerzemények egyaránt elhangzottak.³⁸ A díszelőadás vége egyúttal Horthy Miklós fővezér kecskeméti látogatásának a befejezését is jelentette, aki a színház előtti téren gyülekező tömegtől elköszönve Zsitvay Tibor főispánnal együtt kocsiba szállt. A fővezér a díszőrség tisztelgő sora előtt elhaladva szállt fel különvonatára, amely pontban este kilenc óra ötven perckor hagyta el a fáklyákkal kivilágított kecskeméti pályaudvart.

³⁷ K. K. 1920. február 11. 1. p.

³⁸ Uo. 2. p.

HORTHY MIKLÓS ÖRAGYMÉLTÓSÁGA
A MAGYAR NEMZETI HADSEREG FŐVEZÉRÉNEK
■■■■■■■■ TISZTELETÉRE ■■■■■■■■
A MOVE ÁLTAL RENDEZETT ESTÉLY

MŰSORA.

■■■

1. Szózat. Játssa a Színházi Zenekar.
2. Proológ. Irtá: *Muraközy Gyula* ref. lelkész úr.
Előadja *Pócsy Riza* úrleány.
3. Kuruc dalok. Énekli *Szalma Sándor* úr, a kecskeméti színház tagja.
4. „Hungaria él.” Jelenet. Irtá *Bodnár István* úr.
Előadják a kecskeméti színtársulat tagjai.
5. Ária: Gounod „Faust” című operájából. Énekli *K. Wakots Margit* úrnő. Zongorán kíséri *Nosedá Károly* zeneszerző.
6. Tavaszi dal: Wagner „Walkur” című operájából.
Énekli gróf *Zichy Hermann* úr.

===== S Z Ü N E T. =====

7. a) „Még egy napot.” } Énekli *K. Wakots Margit*
b) „Mily gyönyör.” } úrnő. Zongorán kíséri a
c) „Piros rózsák.” } szerző: *Nosedá Károly*.
8. Nagy magyar télben. Irtá *Véghváry*. Szavalja *T. Laky Imre*, a belvárosi színház v. tagja.
9. a) Ária. Puccini „Tosca” című operájából.
b) „Ungeduld” *Schuberttől*. Énekli gróf *Zichy Hermann* úr.
10. Élőkép.

A műsor ára 5 korona.

Hungária-nyomda kecskemét.

2. kép: Horthy Miklós tiszteletére rendezett színházi est programja

Ami utána történt

Néhány nappal később, február 11-én a Kecskemét második országgyűlési választókerülethez tartozó Ágasegyháza, Köncsög, Külső- és Belső-Ballószög, Helvécia és Matkó választópolgárai nevében Héjjas Iván főhadnagy egy kérvényt nyújtott be a törvényhatósági bizottsághoz, amelyben kérte, hogy a testület intézzon feliratot az alakuló nemzetgyűléshez, hogy az ország kormányzójává Horthy Miklóst válasszák meg. Kérelmezte továbbá, hogy az állásfoglalást egy küldöttség személyesen adja át a kormány tagjainak.³⁹ Azt, hogy nem spontán kezdeményezésről volt szó, hanem vélhetően egy jól előkészített akcióról, jelzi, hogy a polgármester még ugyanezen a napon hivatalos hirdetőment bocsátott ki a rendkívüli közgyűlés összehívásáról.⁴⁰ A másnap délután megtartott ülésen a megjelent képviselők egyhangúlag elfogadták a támogató határozatot és megalakították a Budapestre indítandó delegációt.⁴¹ A Szombatfalvi Majtényi Miklós polgármester vezetésével, február 13-án útra kelt bizottság a fővárosba érve először Kecskemét város két nemzetgyűlési képviselőjét, Rubinek Gyula⁴² földművelésügyi minisztert, majd Pekár Gyula⁴³ államtitkárt kereste fel hivatalában, segítséget kérve ügyük támogatásához. A miniszterelnöki palotában, Huszár Károly kormányfőnél tett látogatást követően a küldöttség felkereste magát a fővezért is, aki ismételten megköszönte a kecskemétiak lelkes támogatását.⁴⁴

A követség hazatérése után, a mozgalmas napok elmúltával megkezdődött a számvetés: mennyibe is került Kecskemét városának, hogy 1920. február 7-én „méltó módon” vendégül látta Horthy Miklós fővezért. A nehéz gazdasági helyzet miatt a szervezők ugyan igyekeztek az ünnepség költségeit a lehető legkisebbre csökkenteni, a társadalmi adakozásból összegyűlt 13 814 korona azonban még így is csak egy töredékét fedezte a felmerült kiadásoknak. Ez derült ki a fogadóbizottság elnökének február 16-i leveléből is: *„Tekintetes Városi Tanács! A Horthy Miklós fővezér fogadására összegyűlt adományok nem fedezik a fogadás költségeit; úgyde ez az országunk biztosságát előmozdító, Horthy Miklós fővezér ambícióját, a vele való együttérző összetartásunkat bizonyító ünnepség városunknak, mint ez ország szívévé vált nagy erősségének is főfontosságú érdeke volt, s így gondolta ezt a várost képviselő rendezőbizottság minden tagja, különösen a bizottságnak városi törvényhatósági bi-*

³⁹ BKMÖL IV. 1908/b. 3009/1920.

⁴⁰ K. K. 1920. február 12. 2. p.

⁴¹ BKMÖL IV. 1903/a. Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. Az 1920. február 12-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve. 101–102. Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága is feliratot intézett a nemzetgyűléshez Horthy kormányzóvá választása érdekében. BKMÖL IV. 1908/b. ad. 3009/1920.

⁴² Rubinek Gyula (1865–1922): A magyaróvári gazdasági akadémia elvégzése után Kunbaján dolgozott gazdatisztként. 1894-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ügyvezető titkárává, 1906-ban igazgatójává választották. 1889-ben a Borászati Lapok, majd 1891-ben a Köztelek szerkesztője, később főszerkesztője lett. 1919-től a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és a Teleki-kabinet földművelésügyi minisztere volt. Az által készített földreformjavaslatot Nagyatádi Szabó István módosítás nélkül terjesztette be a törvényhozásnak. 1921 elején a kisgazdapárt tiszteletbeli elnökévé nevezték ki.

⁴³ Pekár Gyula (1867–1937): Jogi tanulmányai végeztével a bírói hivatás helyett az irodalmi pályát választotta. Elsősorban színdarabokat írt, de több prózai mű szerzőjeként is ismert. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, a Kisfaludy Társaságnak, elnöke a Petőfi Társaságnak. Egyik alapítója volt a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának.

⁴⁴ K. K. 1920. február 17. 1. p.

zottsági tagjai is, eleitől fogva az a gondolat érvényesült, hogy az ünnepség teljesen a város közönsége nevében történik, a költségeket is a város közönségének kell viselnie. Addig is a városi közgyűlésen tárgyalható lesz a teljes tiszta képet adó legapróbb részletekre kiterjedő számadás; kérem szépen a Tek. Városi Tanácsot, hogy a sürgős természetű kiadások fedezésére 60 000 (hatvanezer) koronára utólagos elszámolás kötelezettsége mellett, folyósítani szíveskedjék.”⁴⁵ A város vezetői – bár a látogatás nem számított hivatalos állami rendezvénynek – vállalták e nem csekély anyagi áldozatot, így már a kérvény érkezése napján tartott tanácsülésen odaítélték a kért összeget Katona Józsefnek. Rövid időn belül nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ennyi támogatás még mindig kevés. A szervezőbizottság kimutatásai (lásd I. számú melléklet) szerint ugyanis a fogadás teljes költsége összesen 91 718 koronát tett ki. A hiányzó összeg kipótlásával ekkor már összesen 77 904 koronára duzzadt támogatásról a törvényhatósági bizottság 1920. június 30-i ülésén született döntés.

A köztörténetből ismert előzetes politikai egyeztetéseket követően, a nemzetgyűlés március 1-jén Horthy Miklóst Magyarország kormányzójává választotta. A kecskeméti bandérium legénysége már másnap tisztelgő látogatást tett a Gellért Szállóban Horthynál, aki rövid táviratban köszönte meg a település lakóinak a támogatást: „Őszinte örömmel vettem Kecskemét város jókívánságait. Kecskemét fiai voltak az elsők, akik ragaszkodásuknak, szeretetüknek megható jelét adták, mikor küldöttségileg jelentek meg nálunk nemzeti viseletükben. A drága magyar föld erős derék népe biztosít engem arról, hogy Magyarországon nem érvényesülhet többé semmi, ami nemzetietlen s hogy jövő virul fel hazánkra.”⁴⁶

⁴⁵ BKMÖL IV. 1908/b. 3517/1923-as alapszámhoz tartozó 3432/1920 iktatószámú irat.

⁴⁶ K. K. 1920. március 7. 2. p.

MELLÉKLET

1.

Horthy Miklós 1920. február 7-i kecskeméti látogatásának költségjegyzéke

Horthy Miklós fővezér
fogadtatására kiküldött bizottság elnökétől.

Tekintetes Városi Tanács!

Hivatkozva folyó hó 16-án kelt beadványomra, melyben a Horthy Miklós fővezér fogadtatása alkalmával felmerült költségekre utólagos elszámolás kötelezettsége mellett 60,000 korona folyósítását kértem, hivatkozva továbbá az ezen beadványomra kapott 3432/1920 sz. végzésre, mely szerint a 60,000 kor. fenti célra kiutaltatott, ez alkalommal tisztelettel terjesztem be az ünnepségek költségjegyzékeit az alábbiakban:

3000 drb. kis zászlóért	2500 K.
„ „ „ pesti beszerzés költsége dr. Kálai Zoltán úr által	65 K.
„ „ „ zászlók leszállítása	50 ”
Sürgönyök a vidéki küldöttségek megkeresése iránt	180 ”
Nyomdai számla, falragaszok, belépőjegyek stb.	1430 ”
Művészi plakáthoz papíryanag	200 ”
Hegedüs könyvkötő számlája /díszalbum/	1081 ”
Művészi képek a díszalbumba	2700 ”
Aranyalbum munkadíja és anyaga	1500 ”
Jávorka féle fényképek díszalbumhoz	115 ”
Széll Nándortól papír	60 ”
Diadalkapu ácsmunkája	3000 ”
„ -hoz fenyőgallyak	1200 ”
„ „ drót 51 kg.	510 ”
„ Szabó Antal festőművész számlája asztalos, kárpitós és díszítő festészeti munkákért	6500 ”
Szabó Ferenc kárpitós díszítő munkája	200 ”
Szand János „ „ „	700 ”
Sárközy, Lestár és Szöllösi cégtől nemzetiszínű szalagokért	209 ” 20 f.
Biztosító tűk szalagokhoz	33 ”
átvitel 22, 233 ” 20 f.	

2.

áthozatal 22, 233 K. 20 f.	
Fekete Gyula könyvkereskedő számlája	307 ”
4 köbméter akácdorongfa kaszinó fűtéséhez	544 ”
2 ” ” ” fűzéshez	422 ”
300 kg. tűzifa ” ”	405 ”
Fafélvágás, pincébe és konyhába hordás, kaszinó takarítás	340 ”
Vízszivattyúzás a kaszinó pincéből fűtéshez	983 ”
” ” Garaci lakatos számlája fűtés	528 ”
5 kg. liszt /további 17 kg. liszt Gazd. Gözm. Ajándéka/	110 ”
2 lit. rum	60 ”
3 kg. cukor	180 ”
Só és cukor élelmezési hivataltól	905 ”
Vragassyné úrnő számlája salátákért	163” 60 f.
Baromfi, szalonna, húсок, fűszerek stb.	
Héjjas Mihály úr fizette és hitelezte	12,549” 40 f.
Sütés Bóka Jolán úrnő jegyzéke szerint	50 ”
Marhahús a katonák megvendégeléséhez	45, 920 ”
Dunszt és Pintér számlája katonák megvendégeléséről	3, 950 ”
Szakácsnék díjazása és más szolgálatok	400 ”
Irodai munkák díjazása	660 ”
Kézbesítés és meghívások teljesítése	255 ”
Szivar, cigaretta, szopóka, gyufa	753 ”
	összes kiadás: 91, 718 K. 20 f.

Az 1., alatt mellékelt kimutatás szerint részben adományokból, részben egyebekből befolyt	13, 814 K. 18. f.
marad fedezetlen összeg	77, 904 K. 02. f.

3.

Kérem, hogy a túllapon kitüntetett különbözeti összeget 77,904 K. 02. f.-t a 60,000 kor. Már kiutalt összeg betudásával folyósítani szíveskedjenek, elrendelvé együtt a számadásoknak átvizsgálását; annál inkább, mert egyes összegeknek a kifizetése már nagyon is esedékes lenne. Különösen felemlíteném Héjjas Mihály úrnak e téren való áldozatkészségét is, aki a bevásárlások jelentékeny részét hitelezte úgy, hogy az ő készkiadásaiért 12,549 K. 40. f.-rel vagyunk adósok.

Megjegyzem tovább, hogy a művészek igazán gyönyörű munkájáért, amit a díszalbumhoz készítettek, 2700 K. készpénz összeg van felvéve, de méltóztassék megengedni amidőn a művészek azon kérését tolmácsolom, hogy nekik a most folyamatban lévő természetbeni gyűjteményből maximális áron megfelelő terményeket rendelkezésükre bocsátani szíveskedjenek, mely esetben a 2700 K. mint kiadási tétel elesik. Kérem, hogy mi után a gyűjtés úgy is azzal a feltétellel indult meg, hogy abból 25% a tisztviselők igényét lesz kielégítendő, a művészek nagyon is méltányos kérését teljesíteni méltóztassék.

Végül ide mellékelem még második mellékletként Héjjas Mihály úrnak ajánlatát, amelyből kitűnik, hogy a szegények megvendégelését teljesen az ő áldozatkészségével teljesítette s ezen a címen is kb. 32 000 koronát áldozott.
Kérésemet ismételten a Tek. Tanács szíves figyelmébe ajánlva vagyok

kiváló tisztelettel:
Kecskeméten, 1920. február 26.
Katona József
rendező bizottság elnöke

Forrás: BKMÖL IV. 1908/b. 3517/1923-as alapszámhoz tartozó 3432/1920 iktatószámú irat melléklete. – Háromoldalas, géppel írt, Katona József aláírásával hitelesített tisztázat.

ADALÉKOK AZ 1950-ES ÉVEK „IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSÁNAK” TÖRTÉNETÉHEZ

A BÁCS-KISKUN MEGYEI BÍRÓSÁGOK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA KÖZELLÁTÁSI ÜGYEKBEN

A rendszerváltozás óta egyre többet tudunk a hazai kommunista rendszer, különösen a Rákosi-éra igazságszolgáltatásáról, ítélkezési viszonyairól, kirakatpereiről. Ismeretes az is, hogy a bűnüldözésre hivatott szervek ezekben az években sok ezer embert állítottak törvény elé a politikai és az igazságügyi vezetés direktíváinak megfelelően. A társadalomra ekkoriban leginkább veszélyesnek tartott bűncselekmények (mint a fegyverrejtegetés, tiltott határátlépés, izgatás, hatósági közeg elleni erőszak, társadalmi tulajdon vagy a közellátás veszélyeztetése) szankcionálása tömeges méreteket öltött, jelentős megfélemlítő hatást gyakorolva a lakosságra. A korabeli bírósági lajstromok bejegyzései között – a köztörvényes bűncselekmények mellett – valóban e fenti vádak szerepelnek leggyakrabban, közülük is kitűnnek magas számaránnyal a közellátási perek. A dolgozat ezt a jellegzetes, de kevésbé ismert pertípust szeretné megismertetni az olvasóval. A téma szorosan kapcsolódik az agrárszféra történetéhez – a korszak mezőgazdasági politikájának, a kulákkérdésnek, a begyűjtési-beszolgáltatási és a közellátási rendszernek részletes bemutatásától azonban ezúttal eltekintünk, hiszen e tárgyakban számos remek szakirodalmi feldolgozás született, a helyi viszonyok feltárása pedig épp hogy megkezdődött. A közellátási büntetőeljárások kapcsán elsősorban a jogszabályi háttérrel és az ítélkezési szokásokat vesszük górcső alá, illetve néhány érdekesebb pert ismertettünk.

I. A közellátási perek jogi alapja és gazdaságpolitikai háttere

A közellátás az 1940-es években vált kormányzati feladattá Magyarországon, a világháború során az élelmezésben bekövetkezett zavarok miatt ugyanis az állam kénytelen volt mélyrehatóan szabályozni a magánszemélyek gazdálkodását és fogyasztását, gondoskodni ellátatlan polgáraitól. Ehhez központi készletek felhalmozására volt szükség alapélelmiszerekből (hús, zsír, gabona, illetve liszt, cukor, burgonya stb.), hogy az ellátatlanok számára hatósági jegyre fejadagokat oszthassanak. A készletek felhalmozását a piac korlátozása és beszolgáltatási rendszer¹ révén oldották meg. Közellátási ügyek intézésére 1940-ben állítottak fel először egy speciális koordinációs szervet: az Országos Közellátásügyi Hivatalt, amely később Köz-

¹ Beszolgáltatás: az államnak hatósági áron történő, kötelező és előírt mennyiségben történő eladás.

látásügyi Minisztériummá szerveződött. A miniszter hatásköre a készletgyűjtés, a készletgazdálkodás és az ármegállapítás legfelsőbb irányítására terjedt ki. A vármegekben közellátási kormánybiztosságok (élükön főispánokkal), felügyelőségek, törvényhatósági közellátási bizottságok működtek, helyi szinten alispánok, polgármesterek, községi előljárók foglalkoztak az ellátatlanok nyilvántartásával, a beszolgáltatás irányításával és a készletek szétosztásával.²

A gazdasági rend büntetőjogi védelme céljából a háború alatt kibocsátott jogszabályok közül az 1941. évi X. tc. beszélt először közellátási bűncselekményekről, vétségnek vagy büntetnek minősítve azokat. A vétséget elkövető személyt, aki az ország közellátásának érdekét veszélyezteti azzal, hogy termelőeszközeivel nem a rendeletekben előírt terményt, avagy nem megfelelő mennyiséget állít elő, készleteit a forgalomba hozataltól visszatartja, nem megfelelő módon használja fel, vagy épségéről nem gondoskodik, készletét eltitkolja, a rendelkezés ellenére elidegeníti, felhasználja, illetve megsemmisíti, 1 évig terjedhető fogházzal kívánta büntetni a törvény (1. §.). Amennyiben az elkövetett cselekmény büntetnek minősült, azaz a vádlott visszaesőnek számított, vagy tettét 20 000 pengő értéket meghaladó készlet tekintetében követte el, büntetesként akár 3 év börtönbüntetést is megállapíthattak az ítélezők (2. §.). A jogszabály előírta a hivatalvesztést, valamint a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését, illetve megengedte az elítélt vagyoni viszonyaihoz mért vagyoni elégtétel kiszabását is (3–4. §.). Az 1940-es években a fentebb leírtak alapján ítéleztek közellátási ügyekben a járásbíróságokon és törvényszékeken felállított ún. uzsorabíróságok.³

Az 1946-ban, a gazdasági rend védelmében kibocsátott következő jogszabály már jóval összetettebb módon fogalmazta meg a közellátási bűncselekmény mibenlétét, és a büntetési tételek is jelentősen súlyosbodtak. A háborúba szinte belerokkant állam gazdasága ebben az időszakban saját lakosságát sem volt képes kielégítően élelmezni, hiszen az állatállomány vézesen lecsökkent, a természetlagot visszavetítő aszályos időszakok sújtották a szántóföldi termelést, illetve óriási tehertételként jelentkezett az ország területén állomásozó Szovjet Vörös Hadsereg és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellátása, valamint a hatalmas mennyiségeket kitevő jóvátételi szállítások. Mindezek ismeretében érthető a 8800/1946. M. E. sz. rendelet⁴ különös szigorúsága, amely egyes esetekben akár tízévi fegyház, sőt, halálbüntetés kimondását is lehetségesnek tartotta, megengedte a teljes vagyonelkobzást, valamint az elítéltnak az elkövetés helyéről (valamely településről) történő 5 évig terjedhető kitiltását.⁵ A jogszabály a közellátási bűncselekményeket 8 pontban sorolja fel, s az 1941: X. tc. kapcsán ismertetett „kategóriákon” kívül kitér a termények szállításával kapcsolatos kérdésekre és a hatósági engedélyek hamisítására is (7–8. §.), valamint súlyosan bünteti a közellátás területén tevékenykedő, kötelességét szándékosan

² A közellátás irányításában ezeket a háború alatti kormányzati elemeket alkalmazták 1945 után is.

³ Ezeket a bíróságokat az árdragító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. alapján az 5950/1920 M. E. sz. r. hívta életre. Az uzsorabíróságok (mint társasbíróságok) 3 taggal működtek: két szakbíró és egy ülnök részvételével. Ez utóbbi őstermelő volt, vagy a területileg illetékes kereskedelmi, illetve iparkamara által kijelölt ipari, kereskedelmi szakértő.

⁴ A rendelet az árdragító visszaélések és a közellátás érdekét veszélyeztető cselekményekkel kapcsolatos intézkedéseken túl a magyar forint értékállandóságának biztosítását célzó, különleges büntetőrendelkezéseket is tartalmazott. Magyar Közlöny, 1946., 169. szám. 5–7.

⁵ A teljes vagyonelkobzás és a kitiltás alkalmazását már a magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekeit veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről rendelkező 1940: XVII. tc. is megengedte. (5–8. §. Közsükségleti cikk készletének megsemmisítése.)

megszegő közhivatalnokot (17. §.). Az „elenyészően csekély mennyiség” tekintetében elkövetett, vétségnek minősülő cselekményeket 3 évig terjedhető fogházzal bünteti, a kodifikált szövegből azonban hiányzik ennek a mennyiségnek a konkrétizálása, mint ahogy a „gazdasági rend súlyos megsértésének” körülírása is.

1946-tól a gazdasági bűncselekményekkel kapcsolatos ítélkezés terén, azaz az uzsoraeljárásokban az egyesbíráskodás vált gyakorlattá.⁶ A súlyosabb cselekmények esetében továbbra is az uzsorabíróság tanácsa döntött.⁷ Az uzsorabírósági eljárást még ebben az évben rendeleti úton tovább gyorsították: a tárgyalást a vád benyújtása után legkésőbb 3 nappal meg kellett kezdeni, és 3 nap alatt érdemleges határozatot hozni. 1950-ben, a bírósági szervezet átalakításával, az uzsorabíraskodás is megszűnt, ettől kezdve a járásbírói büntetőtanácsok és a megyei bíróság járt el közelítési ügyekben. Ez utóbbi első fokos csak akkor ítélkezhetett, ha a törvény az elkövetett közellátási cselekmény szankcionálására a halálbüntetést is kilátásba helyezte, 1954-től pedig minden olyan ügyben is, amelynek társadalmi veszélyességi foka indokolta a megyei bírósági eljárást.⁸

A 8800/1946. M. E. sz. r. az ötvenes években is hatályos volt, kisebb módosító rendeletekkel kiegészítve.⁹ A gazdasági rend ilyen, erőteljes védelme, amelyet a korábbi háborús, majd újjáépítési időszakokban a lakosság közvetlen ellátásának biztosítására való törekvés magyaráz, immár teljesen más funkciót nyert. Az alábbiakban tárgyalandó igazságügy-minisztériumi leiratok, a perek magas száma (a szakirodalom 400 ezer elítéltről beszél a közellátási büntetőeljárások kapcsán) és a büntetések mértéke is mind arra enged következtetni, hogy a közellátási perek a kommunista hatalom nagyszabású gazdaságpolitikai elképzeléseinek eszközeivé váltak. Az ötvenes években Magyarországon – az újjáépítés sikere és a megváltozott körülmények ellenére – fennálló közellátási rendszer és ezzel együtt a parasztságra ráerőszakolt szolgáltatási szisztéma a mezőgazdaság regenerálódását, fejlődését akadályozta. Az adóztatás mellett a begyűjtés, illetve a szabadpiaci értékesítés korlátozása a leghatékonyabb és legbiztosabb módja volt az agrárágazatból történő

⁶ Ez azt jelentette, hogy az államügyész az olyan ügyeket, amelyekben 5 évnél súlyosabb főbüntetést előre láthatólag nem kellett kiszabni, uzsora egyesbíró elé terjesztette.

⁷ 1947-ben a legsúlyosabb gazdasági jellegű bűncselekmények feletti ítélkezés céljaira létrehozták az uzsorabírósági külön tanácsot, más néven munkásbírói bíróságot, az ítélőtábla székhelyén működő uzsorabíróságoknál. A munkásbírói bíróság öt tagja közül négy ún. munkásbíró volt, akiket az ítélőtábla kerületében levő ipari vagy bányai üzem testületi munkát végző, 30. életévét betöltött, büntetlen munkásai közül választottak ki. A külön tanácsot az Igazságügyi Minisztérium által kijelölt ítélőtábla vezette. A mai megye területén ilyen külön bíróság nem működött.

⁸ A fentiekre vonatkozó legfontosabb jogszabályok: 24 680/1946. M. E. sz. r. az uzsorabírósági eljárásban az egyesbírói hatáskör kiterjesztése tárgyában. Magyar Közlöny, 1946., 293. szám, 4. – 23 710/1946. M. E. sz. r. az uzsorabírósági eljárás gyorsítása tárgyában. Magyar Közlöny, 1946., 274. szám, 1. – 1947. XXIII. tc. az uzsorabírósági külön tanácsokról. 1947. évi törvény. Budapest, 1947. 263–266. – 1949. évi XI. tc. a népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről. Törvények és törvényerejű rendeletek. 1949. Budapest, 1950. 36–63. – 23 300/1950. I. M. sz. r. a gazdasági bűncselekményekre vonatkozó különleges bünvádi eljárási szabályok megállapítása tárgyában. Igazságügyi Közlöny, LIX. évf., 1950. 147–148. – 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951. Budapest, 1952. 9–48. – 1954. évi II. tv. a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1954. Budapest, 1955. 4–11.

⁹ L. pl. 56/1950. M. T. sz. r. a közellátást veszélyeztető bűncselekményekre vonatkozó egyes rendelkezések tárgyában. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek. 1950. Budapest, 1951. 243. A kihágás büntetése 6 hónap és maximum 24 ezer forint pénzbüntetés. A kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak mint rendőri büntetőbírósnak a hatáskörébe tartozik.

tőkeelvonásnak, amely révén – mint az köztudott – a nehézipari ágazat fejlődését kívánta elősegíteni az akkori politikai vezetés. E mesterségesen fenntartott szisztémának, valamint a mezőgazdaság szocialista átalakításának komoly ellentáborát, a paraszti rétegeket sajátos társadalmpolitikai és gazdasági intézkedésekkel igyekezett megosztani és ellehetetleníteni a kommunista hatalom. A tehetősebb, nagyobb földekkel, termelőeszközökkel rendelkező gazdákat a földadón és a beszolgáltatáson kívül az 1948-ban bevezetett, „mezőgazdaság-fejlesztési járuléknak” csúfolt különadó, termeltetési kényszer, valamint a tagosítási eljárások tették tönkre, míg a kis- és középparasztokat az évről évre fokozódó begyűjtési terhek kényszerítették be a térszekbe. E gazdaságpolitika következménye: a földek elhagyása, a parasztság nagyfokú elszegényedése, az árutermelésre képes rétegek tönkremenetele az ország élelmiszerellátásában erősen érezte hatását. A helyzetet azonban nem a gazdaságpolitika korrigálása, hanem a „bűnösök” felelősségre vonása révén kívánta megoldani a politikai vezetés. Ekkor vált szokássá a mezőgazdasági problémák büntetőjogi kezelése.

II. Igazságügy-minisztériumi utasítások a Rákosi-korszakból

Bács-Kiskun megye mindig fontos térségnek számított az ország élelmiszerellátása szempontjából, így a tárgyalt időszakban különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a megye pontosan teljesítse az előírt terménybegyűjtéseket, mindamelllett persze, hogy az egész ügyet egyfajta politikai presztizskérdésként is kezelték. A másik fontos tényező témánk szempontjából az volt, hogy a megye területén sok kulákot tartottak nyilván az országos listák, akiknek gazdasági erejét és befolyását, az ellenforradalommal szorosan összekapcsolódott múltját rendkívül veszélyesnek ítélte meg a kommunista pártvezetés. A közellátási fronton zajló harc sikeréért az illetékes begyűjtési és közellátási szerveken kívül a bűnüldözési hatóságok is sokat fáradoztak, és különösen fontos feladatot kapott az igazságszolgáltatás. Erről tanúskodnak a Kecskeméti Törvényszék, majd Megyei Bíróság elnöki irataiban fellelhető minisztériumi utasítások és a megyei bíróság elnökének tájékoztatói. A közellátással kapcsolatos bűncselekményeket e körlevelek különböző kategóriákba sorolva kezelték, így külön foglalkoznak a feketevágásokkal, a beszolgáltatás, a terményrejtegetés eseteivel, a mezőgazdasági munkálatok elmulasztásával és egyéb bűncselekmények, pl. az engedély nélküli terményszállítás kérdéseivel. Az utasítások elsősorban a kiszabható büntetések helyes mértékét igyekeztek meghatározni, illetve – a kommunista párt parasztpolitikájával összhangban – a földműves társadalom egyes rétegeivel szemben alkalmazandó diszkriminációra hívták fel az ítélezők figyelmét. A körlevelek rávilágítanak a közellátási bűncselekményekkel kapcsolatos bírósági munka kampányjellegére, az alkalmazott stratégiákra és a megvalósítandó gazdaságpolitikai, társadalmi célokra.

a) Megfelelő arányosság – éles határvonal

Az ún. feketevágásos ügyek kapcsán már egy 1948-ban keletkezett igazságügy-minisztériumi irat megállapította, hogy a bíróságok ítéletei meglehetősen enyhék a leggyakrabban előforduló közellátási bűncselekmények terén, így – tekintettel az engedély nélküli vágások okozta nemzetgazdasági károokra – az államügyészségekre fokozott felelősség hárul, hogy szigorúbb büntetések kiszabását indítványozzák, vagy perorvoslattal éljenek az enyhének tűnő ítéletekkel szemben.¹⁰ Mint azt egy 1950. évi utasításból megtudhatjuk, az említett bűncselekmények nemcsak az ország gazdasága szempontjából károsak, de egyben a „kuláktámadásnak” is megjelenési formái, nemcsak akkor, ha maga a kulák vág, hanem akkor is, amikor kis- és középparasztokat bujtogat ilyen cselekmények elkövetésére. A kulák és a vele egy megítélés alá eső hentes ugyanis nyereszkeskedési vágyból követi el tettét. A magyarországi szarvasmarha-állomány megvédéséhez tehát a bíróságoknak is hozzá kell járulniuk, s ehhez az alábbi büntetések kiszabása látszik célravezetőnek: szarvasmarha feketevágásáért a kulákot 6–12 havi szabadságvesztés sújtsa, míg a kis- és középparasztok ügyeiben 2-3 havi fogház kiszabása indokolt, amit – kirívó eseteket kivéve¹¹ – fel kell függeszteni. Engedély nélküli sertésvágás esetén a kulák 3–8 havi szabadságvesztést kapjon, a szegényebb parasztok pedig rövid időtartamú, felfüggesztett szabadságvesztés büntetést.¹² Az egy hónappal utóbb, 1951 januárjában kibocsátott igazságügy-miniszteri utasítás már azt javasolja, hogy az ítélkezők egyes súlyosabb ügyekben szabjanak ki 1 évet meghaladó börtönbüntetéseket is, amelyek „*majd észre térítik a kulákot, és meg fogja fontolni, hogy feketén vágjon*”.¹³ Még ugyanez év májusában a minisztérium a feketevágással kapcsolatos bűncselekmények üldözésének és a büntetések mértékének fokozását követelte a bíróságoktól. A körlevél határára a megyei bíróság elnöke a járásbíróságok számára megfogalmazott levelében a következőket írja: „*a kulák ügyekben a bíróságok ragaszkodjanak az egyszerű feketevágásoknál is a 2 év és ezt meghaladó ítéletekhez, amit több állat levágása vagy egyéb súlyosabb esetekben a törvényes maximum eléréséig emeljenek fel. Minden esetben ki kell szabni a megfelelő súlyos pénzbüntetést és vagyonelkobzást is.*” Változtatni kell ugyanakkor a középparasztok feketevágásos ügyeiben eddig követett gyakorlaton is. „*Annyi figyelmeztetés után most már érezhető szigorral kell tudatosítanunk, hogy a dolgozó paraszttal szemben sem lehet elnéző igazságszolgáltatásunk.*” Borjú- vagy marhavágás esetén felfüggesztés nélküli börtönt kell kimondani, „*de vigyázni kell a kulák és a dolgozó paraszt büntetése közötti éles határvonalra*”. Sertésvágáskor dolgozó paraszttal szemben elégséges az 500 Ft körüli pénzbüntetés, konkrét ügyekben azonban „*e pénzbüntetés mértéke olyan mértékben emelendő,*

¹⁰ BKMÖL XXV. 30/a. A Bács-Kiskun Megyei Bíróság (Kecskeméti Törvényszék 1950-ig) iratai. Elnöki iratok (a továbbiakban: XXV. 30/a.). 1948. El. I. A. 24. IM a Főállamügyésznek. 1948. november 27.

¹¹ Kirívó esetnek számít, ha az elkövető több állatot is levág vagy szembetűnő a károsító szándék.

¹² BKMÖL XXV. 30/a. 1950. El. XX. P. 41. A Budapesti Felsőbíróság elnöke a megyei elnöknek. 1950. október 31.

¹³ Uo. 1951. El. I. D. 2. IM-utasítás. 1951. január 13.

amely érezhető hátrányt jelent a vádlottnak”. Ha egyes területeken a feketevágás nagy méreteket ölt, dolgozó parasztok esetében sertésvágás miatt is lehet börtönbüntetést kiszabni.¹⁴

A terménybegyűjtés¹⁵ és a -készletek veszélyeztetését az állam szintén szigorúan büntetni kívánta. Annak okát, hogy a begyűjtési terveket több község és város nem teljesítette, megint csak a kulákok magatartásában keresték, akik igyekeznek, úgymond, magukat kivonni a beszolgáltatás alól és a dolgozó parasztokat is ilyen irányban befolyásolják. „A megyében végzett helyszíni vizsgálatok eredményei már most is arra engednek következtetni – olvasható egy 1950-ben keletkezett bizalmas tájékoztatóban –, hogy a kulákok sok esetben terményfeleslegüket nem adják állami készletbe, hanem tartalékolják, egyrészt azért, hogy azt a feketepiacon értékesíthessék, és így hasznukat növeljék, másrészt, hogy hiányok mesterséges előidézésével a közellátás terén nehézségeket támasszanak azzal a céllal, hogy azt később politikailag is kihasználják.”¹⁶ Ezért tehát a terményrejtegető és feketéző kulák vádlattal szemben példamutatóan szigorú büntetés kiszabása indokolt – hangsúlyozza a megyei bíróság elnöke. A szegényebb földművelők ügyeit a helyi végrehajtó bizottságok a legnagyobb körültekintéssel és gondnal fogják kiválasztani, „a bíróságok munkája tehát meg van könnyítve azzal, hogy nyilvánvalóan megszárt, nem nagyszámú és kellően előkészített kis- és középparaszti ügy fog csak e tárgykörben bíróság elé kerülni”. Ezeket az ügyeket nem szabad sablonos ügyeknek tekinteni, hanem annak a néhány ítéletnek olyan hatást kell kiváltani, „hogy azon okuljon a járás összes dolgozó parasztja.”¹⁷

A kommunista párt álláspontját beszolgáltatási ügyekben jól tükrözi az a szigorúan bizalmas megyei bírósági közlés is, amely szerint a gabonabeadásra kötelezett személy mulasztás esetén nem védekezhet azzal, hogy családtagjainak fejadagja és a következő évre szánt vetőmag visszatartása után nem maradt elegendő mennyiség a beadásra. „Helytelen tehát a kérdést úgy felvetni, hogy a beadást a fejadag megelőzi, vagy hogy köteles a fejadagot is beszolgáltatni”, hiszen ezzel „erősítjük azt a hangot, amely a fejadag címén a beadást szabotálja.” „Ha pl. a terhelt elcsépeelt 50 q-t, fejadagja, vetőmagja 20, beadása 40, s csak 25 q-t adott be, akkor a beadási kötelesség nem teljesítéséért elítéli a bíróság, s nem is döntő, hogy a mennyiséget 5 q-ban állapítja meg mellesleg, mert a hangsúly a beadás nem teljesítésén van, lényeg-

¹⁴ BKMÖL XXV. 30/a. 1951. El. I. D. 41. Ítélezés a feketevágási ügyekben. Egy 1951. május 3. napján kelt IM-rendelet továbbítása a járásbíróságok felé.

¹⁵ Az 1945-ös begyűjtési rendelet a beadandó mennyiséget birtoknagyság szerint állapította meg, s a kenyérgabona és a zsír mellett árpa, zab, köles és kukorica, valamint olajos magvak beszolgáltatását is előírta. 1946-tól évente növelték a beadandó termények körét, illetve mennyiségét, a beszolgáltatás alól mentesülők számát csökkentették. A beszolgáltatás menete a háborútól megszűnéséig, 1956-ig gyakorlatilag nem változott. A gazdák a betakarítást követő 15 napon belül kötelesek voltak beszolgáltatni a termény megfelelő hányadát, azaz felkinálni az államnak megvételre. A felvásárlást megbízott kereskedők bonyolították le, a beadás teljesítését a gazdakönyvbe jegyezték fel. Mulasztás esetén a gazda írásbeli felszólítást kapott, s ha 8 napon belül sem tett eleget kötelességének, a begyűjtést helyszíni elszámoltatás során hajtották végre. Amennyiben az elszámoltatott földműves gazdaságában eszközölt házkutatás során előkerült a beadandó termény, azt karhatalom segítségével elkobozták és elszállították, a gazdát pedig feljelentették az ügyészségen.

¹⁶ BKMÖL XXV. 30/a. 1950. El. XX. P. 36.

¹⁷ Uo. 1951. El. I. D. 8. Tájékoztató és jelentéskérés elszámoltatási ügyekben. A megyei bíróság elnöke a járásbíróságoknak. 1951. február 6.

gében a mennyiség másodlagos.”¹⁸ Szintén a gabonabeadás ügyét érintik a zsiszikes gabona beszolgáltatására vonatkozó bizalmas utasítások. Ezek szerint a kuláknak minden módja és eszköze (fertőtlenítés, tiszta zsákok, gondos, körültekintő vizsgálat) megvan ahhoz, hogy gondoskodjék a zsiszikkfertőzés elkerüléséről, míg a dolgozó parasztok anyagi lehetőségei kisebbek az intézkedések megtételére. Ha tehát a kulák zsiszikes gabonát ad be, „*úgy teszi ezt azért, mert károsító szándék vezet, vagy legalábbis teljes tudatában van annak, hogy a zsiszikkfertőzés a közellátásra nézve milyen következményekkel járhat.*” Ellenben a kis- és középparasztok esetében ez a szándék – egyes kivételektől eltekintve – általában hiányzik.¹⁹

b) Taktika „harc” közben

Az IM utasításai alapján közellátási ügyekben a kulákok ellen mindig ki kellett használni az ítélezésnél a törvény adta lehetőségeket. „*Indokolatlan, hogy a kulákokkal szemben nemcsak az enyhítő szakaszt alkalmazzák, hanem a büntetés közép-mértékét sem közelítik meg a legtöbb ítéletben. Ezentúl tehát a büntetés közép-mértékét általában alkalmazni és a törvényes lehetőségek között azt túl is kell haladni.*”²⁰ Kulákok ügyében, enyhítő körülmények alkalmazása miatt gyakran dorgálásban részesültek a megye járásbíróságai. A megyei bíróság elnökének egy dátum nélküli, pizskozatban megmaradt előadása a következőket tartalmazza: „*A 'szegény kulák' és a 'jó kulák', valamint az álhumanista 'öreg kulák' mellett a mi területünkhöz fűződik az a szomorú dicsőség, hogy bíróságaink feltalálták a 'homoki kulák'²¹, sőt a község neve után konstruált 'szanki kulák', valamint az 'igazságügyi kulák', sőt 'közigazgatási kulák', 'igazságügyi szempontból középparaszt' kategóriákat.*” A fenti gyakorlatnak azonnal és gyökeresen véget kell vetni. „*Bíráink ne azt nézzék, hogy a kulák büntetlen előéletű, hogy családja van, hogy egyébként nem gyilkolt, vagy a beszolgáltatásnak eleget tett, mert ez a bűncselekmények súlyát [...] nem csökkenti.*” A kulák a nép, az állam esküdt ellensége, és éppen ezért követi el a bűncselekményeket, vele szemben tehát a törvény teljes szigorát ténylegesen alkalmazni kell²². „*Az a bíró pedig, aki ezt nem tudja, vagy nem akarja, az nem alkalmas a proletárdiktatúra bírói funkciójára.*”²³

Az Igazságügyi Minisztériumból érkezett utasítások ugyanakkor az indokolatlanul súlyos ítéletek ellen is felszólalnak. Tudniillik ezek „*nem felelnek meg a Párt és Kormányzatunk parasztpolitikájának. A túl súlyos ítélet nem meggyőző és nem arányos, szánalmat kelt, nyugtalanságot idéz elő a faluban. A bűnöző kulákok cselekményeit megfelelő eréllyel kell megtorolni, a büntetésnek azonban a cselekmény*

¹⁸ BKMÖL XXV. 30/a. 1952. El. I. D. 48. Begyűjtési, gabonabeadási ügyek tárgyában. A megyei bírósági elnök a járásbíróságoknak. 1952. július 19.

¹⁹ Uo. 1950. El. XX. P. 39.

²⁰ Uo. 1951. El. I. D. 16. A kulákok feketézési és közellátási ügyeiben ítélezés.

²¹ A „homoki kulák” elmélet lényege a magyarázat szerint az, hogy „*a földek rosszabb minőségében keresték bíróságaink is annak okát, hogy megyénk a különféle termények beszolgáltatása terén általában elmaradt, illetve az utolsó helyen állt. Csak amikor a begyűjtésért folyó harc során egymás után kerültek bíróság elé a termények garmadáját több évre visszamenőleg felhalmozó, elrejtő kulákok, akiknek földje ugyancsak nem volt fekete föld, akkor döbbszünk rá, hogy a begyűjtésben való elmaradásnak első és döntő oka az ellenség szabotálása.*” BKMÖL XXV. 30/a.

²² Uo.

²³ Uo. 1951. El. I. D. 16. A kulákok feketézési és közellátási ügyeiben ítélezés.

súlyához képest arányosnak és meggyőzőnek is kell lenni. *A szembetűnő túlzás épp oly káros, mint az enyhesség és liberalizmus.*²⁴ Ezért például beadási kötelezettség elmulasztásával vádolt, 70 éven felüli, idős és törődött kulák vádlottak esetében csak egészen kirívó esetekben írnak elő az utasítások szigorúbb szabadságvesztés büntetést. Az átlagos esetekben az agg, beteg vádlottaknál felfüggesztett börtön mellett nagyobb mértékű pénz mellékbüntetést kellett alkalmazni.²⁵

Helytelennek és károsnak ítélte a felsőbb hatóság a kitiltásnak mint mellékbüntetésnek „nyakló nélküli” alkalmazását. *„Ez tisztára kuláklividálás, zavart kelt a faluban, nem is szólva a gazdaságilag hátrányos következményről, mert a föld legalábbis átmenetileg műveletlenül maradhat.”* – szól az indoklás. A kitiltást a továbbiakban csak teljes vagyonekobbzás esetében ajánlja a szakminisztérium.²⁶ Az ingatlanvagyon-elkobzások kimondását a megyei bíróság elnöke a Párttal és a Tanáccsal való előzetes megbeszélés alapján tartja célszerűnek, a súlyos esetekben. Ennek politikai és ideológiai okait – a fentiekkel egybecsengő módon – abban látja, hogy *„a sorozatos vagyonekobbzás kuláklividálás jellegű lenne, s ma még a kulák munkájára szükség van [...], másrészt a helyi viszonyok ismerete nélkül mi sem biztosítja, hogy az elkobzott ingatlant megművelni képes tszcs vagy állami gazdaság van-e a közelben”* amelyek egyébként is inkább munkaerő-, mint földhiánnyal küszködnek. A megyében kialakult gyakorlat szerint a bíróságok nem föld, hanem ház, ingó vagyontárgy vagy pénzértékben meghatározott vagyonrész erejéig mondták ki a vagyonekobbzást.²⁷

c) Gyors, hatásos ítéletek

Az igazságszolgáltatási szervek működése az iratok tükrében kampányjellegűnek tűnik. A fontosabb mezőgazdasági munkák kezdetekor gyors, elrettentő ítéleteket hoztak, disznóvágási időnyben soron kívül tárgyalták le a feketevágásos ügyeket. Az „időszerű” közellátási ügyeket az ügy kézhez vételétől számított, legkésőbb 8. napon tárgyalásra kellett bocsátani.²⁸ Az ügymenet biztosítása érdekében gyakran az igazságügyi dolgozók rendes évi szabadságolását is felfüggesztették.²⁹ A dunavecsei eljárás 1951 nyarán meglehetősen elmaradt az aratás kezdetével. A járásbíróságon rövid idő alatt három kulákot ítélték el többéves börtönre (1,5–2 év), pénzbüntetésre (1500–4000 Ft) vagyonekobbzásra (6000–10000 Ft–a vagyon fele), és kiutasításra (6 hónap–1 év), mert árpájukat nem kezdték el időben aratni. A büntetések hatására – a jelentés szerint – a munkák nagymértékben fellendültek.³⁰

²⁴ BKMÖL XXV. 30/a. 1951. El. I. D. 59. Feketevágásos ügyek tárgyalása az aratási munkák alatt.

²⁵ Uo. 1951. El. I. D. 25.

²⁶ Uo. 1951. El. I. D. 61. Az IM a megyei bíróság elnökének. 1951. július 6.

²⁷ Uo. 1951. El. I. D. 45. A megyei bíróság elnöke az igazságügy-miniszternek a Legfelsőbb Bíróság ingatlanvagyonekobbzási gyakorlatával kapcsolatban. 1951. május 26.

²⁸ Uo. 1951. El. I. D. 80. Időszerű közellátási ügyek soron kívüli tárgyalása. A megyei bíróság elnöke a járásbíróságoknak. 1951. november 9.

²⁹ BKMÖL XXV. 64. A Kecskeméti Államügyészség iratai. 1948. El. I. A. 38/31. államügyészek évi rendes szabadságának felfüggesztése a cséplési és begyűjtési bűncselekmények kapcsán indult ügyek ellátása miatt.

³⁰ BKMÖL XXV. 30/a. 1951. El. I. D. 55/4. 1951. évi aratás, cséplés és terménybegyűjtéssel kapcsolatos jelentés. A megyei bíróság elnöke az igazságügy-miniszternek.

1951 júliusában, mivel Bács-Kiskun megye országos viszonylatban igen rossz helyen állt tojásbeadásban, a bíróság elnöke a következőkről tájékoztatta a járásbíró-ságokat: „A hét folyamán az államrendőrség a tojás beadást ez ideig nem vagy elenyésző mértékben teljesített kulákok közül járásonként kb. kettőt át fog adni a vádhatóságoknak. Ezekben az ügyekben előállítással gyors ítéletet kell hozni megfelelő büntetéssel.” Az előállítások, a jelentés szerint kb. a beadási határidővel egy időben fognak történni. Ha a vádlott azzal védekezik, hogy a határidőig még be akarta adni a tojást, még ha őrizetbe kerül is, ennek nincsen akadálya, hiszen hozzátartozói a beadást teljesíthetik. Ha ez nem történik meg, akkor nyilvánvaló, hogy nem is akarta teljesíteni. „Az a nagyobb anyagi erejű kulák, aki a határidő előtt 1-2 nappal még egyáltalán nem vagy csak elenyésző mértékben tett eleget a tojás beadási kötelességnek, ezzel rossz példaadást nyújtott és a begyűjtési tervet és a közellátás érdekét veszélyeztette, akkor is, ha 1-jég még egy nap lenne is véletlenül. Ezek megfontolásával kell tehát a megfelelő ítéletet hozni.”³¹

A felsőbb irányítás azt is megszabta, mely időszakokban hány pert kell vagy lehet lefolytatni a bíróságokon. Az aratási időszakban például nem javasolták feketevágási ügyek tárgyalását, a dolgozó parasztokat ugyanis nem szabad elvonni az aktuális munkáktól.³² Júliusban kulákokat is csak egészen kirívó esetekben vigyen a bíróság elé az államügyész, sőt, az előzetesben levő kulákok esetében a közvédlők – népgazdasági érdekből – indítványozzák a szabadlábra helyezést, a bíróság pedig adjon helyt ezeknek az indítványoknak.³³ A tejbeszolgáltatás miatti bűnügyek számát – írja egy másik jelentés – le kell csökkenteni, járásonként csak egy-egy ügy legyen folyamatban, ellenséges érzületű és nagy mennyiséggel adós kulákok és dolgozó parasztok ellen.³⁴ Ugyanakkor, szintén aratási időszakban a beadott termények minősége körüli problémák megoldására „feltétlenül bíróság elé kell állítani, és keményen megbüntetni néhány olyan termelőt, aki egészen éretlen állapotban takarította be terményét, és megkísérelte annak beadását.”³⁵ Amennyiben például a nagy számban bíróság elé állított, őszi vetési munkákat elszabotáló kulákok ellen hozott ítéleteknek nem lenne fogantja, a rendőrség és az ügyészség a bűnvádi eljárások számát redukálni fogja. „[...] a várható előállítások száma megyei viszonylatban az eddiginek kb. 1/4-ére fog csökkenni”, ezekben az ügyekben azonban „azonnali, de alapos tárgyalás után az eddiginél súlyosabb ítéletek hozatala kívánatos”.³⁶

d) Tanító, nevelő szándékkal...

„Minden bírónak tisztában kell lenni azzal, hogy a kulák nem akar teljesíteni, minden praktikát felhasznál, a dolgozó egyéni paraszt pedig kisárutermelő, azaz lényegében kapitalista. Hogy a dolgozó paraszt lássa, hogy a kapitalista út elzárult előtte, látnia kell, hogy a kulák ellen csapásokat osztunk, mert az igazság az, hogy a szocialista fejlődés, a kollektív út a dolgozó egyéni paraszt érdeke is, még nem egyformán világos az egyénileg dolgozó parasztok mindegyike előtt. A meggyőzés mel-

³¹ BKMÖL XXV. 30/a. 1951. El. I. D. 52. Tojásbeszolgáltatás elmulasztása miatti bűnügyek.

³² Uo. 1951. El. I. D. 59. Feketevágásos ügyek tárgyalása az aratási munkák alatt.

³³ Uo. 1951. El. I. D. 55/3.

³⁴ Uo. 1951. El. I. D. 74. Tejbeszolgáltatással kapcsolatban indult bűnügyek.

³⁵ Uo. 1952. El. I. D. 74. Őszi munka.

³⁶ Uo.

lett fontos a kulákok érvényesülésének lehetetlenségét előtűk bizonyítani.”³⁷ A bíróságoknak tehát időről időre ki kellett emelni az ügyek sorából azokat, amelyek az osztályellenség leleplezésére, a dolgozók nevelésére, felvilágosítására alkalmasak voltak. Az ilyen pereket helyszíni tárgyaláson, az adott város vagy község nyilvánossága előtt folytatták le, az ítéletet hangos híradó útján és a helyi újság hasábjain is leközlötték. Ezeket az ügyeket úgy kellett tárgyalni, „*hogy a vádlott személyi és a cselekmény elkövetésének körülményei – nemcsak a vád tárgya, hanem a vádlott előző magatartása, esetleges erkölcsi hibái stb. megfelelően felszínre kerüljenek, kiemelődjenek mind a tárgyaláson, mind az ítéletben.*” A vádlottnak a cselekményen kívüli „*ellenséges és aljas mivoltára*” utaló egyéb adatok megfelelő hangsúlyt kapjanak. „*A tavaszi munkát elmulasztó kulákok – magyarázza a megyei bíróság elnöke – pl. még jobban megvetik a dolgozók, ha pl. egyébként is duhajkodó, feleségét ott hagyta stb. Ezek a körülmények is az ügghöz tartoznak, nem magánügyek, mint a régi felfogás vallotta.*”³⁸ Ha például a feketevágást munkás vagy dolgozó paraszt követi el, „*a tettes egyéniségét igen alapos vizsgálat tárgyává kell tenni. Meg kell állapítani, hogyan tett eleget beszolgáltatási kötelezettségének, illetve milyen a munkához való viszonya (munkaegység, norma, teljesítmény stb.). Az ilyen vizsgálat a legtöbb esetben arra fog vezetni, hogy azok vetemednek feketevágásra, akik az állami fegyelmet vagy a munkafegyelmet is megsértik.*”³⁹ Az ügyek kiválasztásakor vigyázni kellett arra, hogy nagyobb súlyú, jó nyomozati anyaggal rendelkező ügyek kerüljenek tárgyalásra, olyan körülmények pedig, amelyek a hallhatóság körében szánalmat ébreszthetnének a vádlott iránt (pl. öregség, betegség, sok gyerek stb.), ne legyenek.⁴⁰

„*Valamennyi bíróságnak át kell érezni azt a felelősséget, amely a mezőgazdasági munkák jó, pontos és gyors elvégzésének biztosításával kapcsolatban bíróságainkat terheli. Ezt a felelősségtudatot bírói karunkban erősíteni kell*” – fogalmazott 1951 nyarán a Kecskeméti Megyei Bíróság elnöke járásbíróságainak kiküldött tájékoztatójában.⁴¹ A bíróságok munkavégzését a rendszeres jelentésekhez fűzött értékeléseken túl az ítélezők ellen kilátásba helyezett szankciók révén is igyekeztek javítani a felettes szervek, ahogy ezt az alábbiak jól illusztrálják: „*figyelmeztetem elnök kartársat [ti. az adott járásbíróság vezetőjét], hogy a megyei bíróság területén szinte kivétel nélkül valamennyi járásbíróság hozott [...] meg nem engedett enyhe ítéleteket*” kulákok és feketézők ellen. „*Eddig az ilyen ítéleteket észrevételeimben kifogásoltam és helytelenségükre rámutattam. Ezentúl azonban minden esetben felügyeleti intézkedést fogok alkalmazni, súlyosabb esetekben pedig fegyelmi eljárást indítok.*”⁴²

³⁷ BKMÖL XXV. 30/a. 1952. El. I. D. 48. Begyűjtési, gabonabeadási ügyek tárgyában.

³⁸ Uo. 1951. El. I. D. 54–55.

³⁹ Uo. 1952. El. I. D. 57. A feketevágások fokozottabb üldözése tárgyában a megyei bíróság elnöke a járásbíróságoknak. 1952. augusztus 22.

⁴⁰ Uo. 1951. El. I. D. 54–55.

⁴¹ Uo. 1951. El. I. D. 55. Az 1951. évi aratás, cséplés és terménybegyűjtés során elkövetett bűncselekmények tárgyában.

⁴² Uo. 1951. El. I. D. 21. A megyei bíróság elnöke a járásbíróságoknak. 1951. március 15.

A fentebb idézettek alátámasztására idézünk a megyei bírósági elnök 1950. évi jelentéséből. „*A [kalocsai] járásbíróság gyakorlata súlyos kifogás alá esik, mert a kulákokat igen enyhén, s alig valamivel súlyosabban büntette, mint a közép- és kisparasztokat. Az esetleg szükséges intézkedés iránt az ügyek alaposabb kivizsgálása után kívánok előterjesztést tenni. Mindenesetre a járásbíróság elnöke,*

III. Közellátási perek a megye bíróságai előtt⁴³

A bemutatandó közellátási perek többsége a Bács-Kiskun Megyei Bíróság peres iratanyagából való, egyes ítéletek pedig a bíróság elnöki irataiban fellelhető jelentésekből vagy kimutatásokból. Terjedelmi indokok miatt ezúttal nem térünk ki azoknak a büntetőeljárásoknak az ismertetésére, amelyek a paraszti társadalmon kívüli rétegeket, vagy vagyonosabb embereket érintettek, pl. vállalat- és malomtulajdonosokat, üzemvezetőket, az élelmiszer- és könnyűipar egyéb szereplőit, illetve tsz-elnököket.⁴⁴ Az alábbi perelemzések a közellátási büntetőeljárásoknak azt a negatív szerepét példázzák, amelyet a kommunista pártállam sajátos agrár- és társadalmpolitikájában betöltöttek. Az összehasonlítás kedvéért a bemutatott esetek között számos 1946–1949 közötti is szerepel, így a büntetések mértékének növekedése az '50-es években jól megfigyelhető. A hatalmas iratanyagnak csupán töredékét képező, véletlenszerűen kiválasztott ügyek teljes, átfogó képet nem nyújthatnak, az osztálydiszkrimináció és a példastatuálás fentiekben már ismertetett szándékát azonban jól illusztrálják.

a) Feketevágási és beszolgáltatási ügyek

A háború óta a megfogyatkozott állatállomány védelme érdekében Magyarországon tilos volt borjút, illetve szarvasmarhát saját háztartásban leölni, sertést pedig csak engedéllyel vághattak a gazdák, ha az állat bizonyos súlyt elért. A levágott sertés után zsirdézsma járt az államnak, egyéb jószág esetén a bört kellett beadni vagy bejelenteni. Vágási engedélyhez egy gazda évente általában egyszer juthatott, ha azonban közellátási bűncselekmény miatt már elítélték, sem ő, sem hozzátartozói nem kaphattak hatósági engedélyt két évig. Ha az állat hirtelen megbetegedett, kényszervágásra volt szükség, az engedély beszerzésére viszont többnyire már nem maradt idő, ezt a védekezést azonban a bíróság nem fogadta el. A feketevágással kapcsolatos ügyeket jól illusztrálja az az 1949-es eljárás, amelyben egy hétgyermekes, 2 hold földdel és egy fél házzal rendelkező szegényparasztot egy nyomorékon született kisborjú engedély nélküli levágásával vádolt a kecskeméti törvényszék. A peranyagból kiderül, hogy a nyomozó rendőr bizalmas értesítésre jelent meg nála, a

mint már korábbi jelentéseimben is jeleztem, a vezetésre alkalmatlan, s leváltása iránti előterjesztésemet megismétlem.” BKMÖL XXV. 30/a. 1950. El. XX. P. 25/2.

⁴³ A megye területén lefolytatott közellátási perek számát és az elítéltek arányát illetően sajnos nem állnak rendelkezésre pontos adatok. A nagyságrendekre vonatkozóan mindössze két tényezőt tudunk itt bemutatni. A Kecskeméti Törvényszék mutatóiból például megállapítható, hogy a közellátási bűncselekmény miatt törvény elé állított személyek száma 1946 és 1949 között csaknem ötszörösére nőtt, és 1949-ben már csaknem ezer fő állt bíróság előtt a 8800/1946. ME. sz. r. valamely pontjával vádolva. Egy 1955-ös, a megyei járásbíróságainak jelentéseit összefoglaló tájékoztató szerint e bíróságok a januártól májusig eltelt 5 hónap alatt 1046 közellátási ügyet tárgyaltak. Az ügyek több mint felében, 645 esetben elmarasztaló döntés született, 128 alkalommal szabtak ki 1 évnél súlyosabb szabadságvesztést, 147 esetben pénzbüntetést, 36 esetben felfüggesztett büntetést. BKMÖL XXV. 71/a. A Bács-Kiskun Megyei Főügyészség iratai. Titkos ügykezelési iratok. 02/1955.

⁴⁴ A negyvenes évek végén több malom és könnyűipari vállalat vezetője került bíróság elé közellátási vádakkal. A korabeli sajtóból ismert pl. a kecskeméti Sertéshizláló és Gözmalom Rt. igazgatójának, illetve a Schiffer Cipőgyár vezetőjének ügye. Mindkettőjüket elítélték, az ítéleteket pedig hamarosan a vállalatok államosítása követte.

vizsgálat során pedig még 23 szarvasmarha levágását ismertették be vele. Mivel a beismerést a tárgyaláson nem erősítette meg, a szakértőnek felkért hentes szerint pedig a borjút nem gyakorlott módon vágta le, 1 hónap fogházbüntetéssel sújtották az ítélezők.⁴⁵ Egy másik szegényparaszt esetében, szintén borjúvágásért a bíróság 200 Ft pénzbüntetés kiszabását látta megfelelő büntetésnek. A büntetések kulák vagy hentes foglalkozású elkövető esetében rendszerint súlyosabbak voltak. 1946-ban egy hentes vásárlási és vágási engedély nélkül szerzett és vágott le egy 133 kg-os disznót, aminek a húsát a hatósági árnál drágábban értékesítette. A tettet a bíróság vétségévé fokozta le, s végül csak árdrágítás miatt kapott 14 nap fogházat és 3 év közügyektől való eltiltást. 1949-ben hasonló tettért (5 kg húst vett engedély nélküli vágásból és azt drágábban értékesítette) egy másik húsiparost árdrágítás és közellátás veszélyeztetése miatt összesen 15 napi fogházra és 500 Ft büntetésre ítélték, egy 60 holdas gazdálkodóra, szintén 1949-ben, 2000 Ft büntetést róttak ki birkavágásért.⁴⁶ A kiszabott büntetések mértéke tovább nőtt az ötvenes években. Egy 35 kg-os sertés levágásáért, 1951-ben a kisiparos elkövető 2 hónap börtönt és 500 Ft pénzbüntetést kapott, míg egy vagyontalan kubikus asszony 3 hónapos börtönbüntetését felfüggesztették.⁴⁷ A kecskeméti járásbíró egy marhakupec kulákat 6 hónap börtönre, 1 év közügyektől való eltiltásra, valamint a bűnjelként lefoglalt hús, zsír és bőr elkobzására ítélte, mert egy ürü kényszervágását utólag sem jelentette be, bőrét 24 óra alatt nem szolgáltatotta be, illetve levágott egy 60 kg-os disznót engedély nélkül. Egy másik kulák vádlott pedig 10 hónap börtönt, 1000 Ft pénzbüntetést, 1000 Ft vagyonrész-elkobzást, 3 év közügyektől való eltiltást és 6 hónap kiutasítást érdemelt egy sertés és három ürü feketevágásáért.⁴⁸

A beszolgáltatás elmulasztása miatt indított büntetőeljárások nagy része kenyérgabona be nem adása miatt indult. A vizsgált, 1946-ból való perek (23 eset) vádlottjait az ítélezők egytől egyig felmentették. A bíróság elfogadta védekezéseiket, hogy az orosz hadsereg által okozott károk miatt nem tudtak elegendő terményt beadni, vagy hogy beadás esetén saját családjuk kenyérfejadagja került volna veszélybe. Az 1947–48–49-es évekből fellelt, büntetéssel záruló ügyekben a szegényebb parasztságot felfüggesztett pénzbüntetésre, illetve rövidebb fogházbüntetésre ítélték. 1949-ben egy 56 holdas, hatgyermekes gazdálkodó 2513 kg búzaterményt nem szolgáltatott be az államnak, bevallása szerint azért, mert nem tudta, hogy tartozik. Első fokon 3 hó fogházat kapott és 3 év hivatalvesztést.⁴⁹ A budapesti felsőbb bíróság súlyos „közérdek- és társadalomellenes magatartás” miatt 7 hónap börtönre, 5 év hivatalvesztésre és 1000 Ft pénzbüntetésre súlyosbított.⁵⁰ Egy másik gazdát ugyanilyen büntetéssel sújtott a másodfokú bíróság jelentősen súlyosbítva az elsőfo-

⁴⁵ BKMÖL XXV. 30/b. A Bács-Kiskun Megyei Bíróság (Kecskeméti Törvényszék 1950-ig) iratai. Peres iratok (a továbbiakban: XXV. 30/b.). B. 3460/1949.

⁴⁶ Egy átlagos kulákcsalád havi jövedelme 960 Ft volt 1952-ban. – Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. Budapest, 1985. 216.

⁴⁷ BKMÖL XXV. 30/a. 1951. El. I. C. 5. és 5/2. Kimutatás a kecskeméti megyei bíróság és területén lévő járásbírók letárgyalt engedély nélküli vágási ügyekről. A kalocsai és kiskunfélegyházi járásbírók ítéletei.

⁴⁸ Uo. 1951. El. I. C. 5/2 és 5/5. Kimutatás a kecskeméti megyei bíróság és területén lévő járásbírók letárgyalt engedély nélküli vágási ügyekről. A kecskeméti járásbírók ítéletei.

⁴⁹ BKMÖL XXV. 30/b. B. 444/1949.

⁵⁰ 1 mázsa búza begyűjtési ára 60–80 Ft 1951-ben. – Závada Pál: Kulákprens. Budapest, 1986. 337.

kú ítéletet. A beadási kötelezettséget mindkét esetben a gazda letartóztatása után a család teljesítette.

Egy 1950-ben zajlott büntetőeljárásban egy ceglédi 47 holdas gazdát sújtott a megyei bíróság 6 hónap börtönnel, 3000 Ft pénzbüntetéssel és 3000 Ft vagyoni elégtétellel, ugyanis 9300 búzakilogramm helyett csak 5346-ot teljesített. Védekezését, hogy ha a többit is beadja, nem marad takarmány a beadandó sertések hizlalására, a bíróság nem fogadta el, hajlott korát és népes családját azonban enyhítő körülményként figyelembe vették.⁵¹ Egy másik esetben a kiszabott büntetés 1,5 év börtön, 1500 Ft pénzbüntetés és 1500 Ft vagyonelkobzás. A védő a tárgyaláson tanúkat kért annak bizonyítására, hogy a gazdának aszálykára volt, a bíróság azonban elutasította a kérést a vádlott „osztályhelyzetére vonatkozó társadalmi veszélyességére” hivatkozva.⁵²

Zsír- és tejbeszolgáltatási ügyekben a büntetés mértéke elsősorban a be nem adott mennyiségtől függött. Mivel a zsír drágább volt, mint a hús⁵³, a begyűjtési hatóságok ennek megfelelően az utolsó kilóig megpróbálták behajtani a tartozásokat. A zsír beadásának elmulasztásáért általában pénzbüntetést szabtak ki az ítélkezők, 2 kg-ért 30 Ft-ot, 4 kg-ért 60-at és így tovább. 1947-ben egy hétgyermekes, 25 hold földdel rendelkező gazdát 4 kg zsír miatt 150 Ft bírsággal büntettek, míg ugyanezért a tettért egy vagyontalan földművest felmentettek. A vádlottak gyakran úgy jártak pórul, hogy 60–70 kilós jószágukat 100 kilónak jelentették be, hogy hatósági vágási engedélyt kaphassanak, a zsírbeadást azonban nem tudták teljesíteni, mert az állat nem volt elég hizott ahhoz sem, hogy zsírja a család szükségleteit kielégítse. A bíróság az ilyenfajta védekezést (nem maradt volna a családnak, nem volt mit enni) szintén mindig elutasította.

Tejbeszolgáltatási ügyekben a néhány literrel tartozó vádlottakat a negyvenes években többnyire még felmentették, főleg, ha öreg, vagyontalan földművesek voltak. Birtokos gazdák ellen súlyosabb ítéleteket hoztak. 1947-ben például 15–16 holdas parasztokat büntettek 200 Ft-ra 211, illetve 226 liter elmaradásért. A vádlottak a súlyos nyári takarmányínséggel védekeztek: a tehéneknek nem volt mit enni, ezért nem adtak elég tejet. A beszolgáltatás elengedéséért – hangzik az ítélet magyarázata – a közellátási felügyelőséghez kellett volna fordulniuk (a beadás elengedése egyébként még így sem lehetett biztos), mivel ezt nem tették, a felelősség őket terheli. Érdekes, hogy mindkét alkalommal történt fellebbezés az ügyészek részéről (indok: a 200 liter nem „elenyésző mennyiség”, a tett tehát nem minősíthető vétségnek), s ezek után a büntetést még pár napos fogházzal is megtoldották. Az egyik vádlott esetében a hadirokkantságot, mint enyhítő körülményt, természetesen „figyelembe vették”.

Egy 1950-es perben egy 11 holdon gazdálkodó középparaszt került bíróság elé 855 l tejtartozás miatt. A tejgyűjtő helytől 11 km-re lakott, szállítási lehetősége megszűnt, túróbeadással akarta teljesíteni a kirótt tartozást. (A rendelet szerint csak vajjal lehetett kiváltani a tejbeadást.) A bíróság 6 hónap börtönt és 3 év közügyektől való eltiltást szabott ki rá, mivel „*újirtokos, [...] társadalmi veszélyességétől nem kell tartani*”.⁵⁴

⁵¹ BKMÖL XXV. 30/b. B. 3751/1950.

⁵² Uo. B. 3752/1950.

⁵³ 1952-ben pl. a nyers hús kilója a budapesti piacon 32, a sertészsír 48 Ft volt. – Pető Iván–Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története. Budapest, 1985. 259.

⁵⁴ BKMÖL XXV. 30/b. B. 2522/1950.

Végül egy 1952-ből való példa. Tojás- és baromfibeadási hátralék miatt 5 hónap börtönnel és 1000 Ft pénzbüntetéssel sújtottak egy kulákot, aki a járásbírói tárgyalásig végül is beszolgáltatta addigi elmaradásait. A vádlottat másodfokon a megyei bíróság 2000 Ft pénzbüntetésre és 1 év közügyektől való eltiltásra ítélte, bár 1951. december 1-jéig összes tartozását beadta.⁵⁵

b) Terménykészlet veszélyeztetése, feketézés

Az ország kenyérgabona-készletét a cséplések során vették nyilvántartásba, ezért a cséplést csak gépekkel, ellenőrök jelenlétében lehetett végrehajtani. A kézi cséplést, amely a bejelentés elmaradása miatt készletrejtegetésnek is számított, minden esetben büntették. 4 kereszt (kb. 160 kg) gabona feketecséplését 2 hó fogházzal és 3 év hivatalvesztéssel büntették.

1949-ben egy 75 éves özvegyasszonyra, aki 6 vékás rozsvetését nem jelentette be és kézi erővel csépelte ki, tehát „a terménynek a közellátás céljára zár alá vett készletét jogszabály rendelkezése ellenére eltitkolta”, 1 hónap felfüggesztett fogházat róttak ki.⁵⁶ Egy 40 holdas gazdálkodó 5 kereszt búza, 22 kereszt zab és 4 kereszt árpa rejtegetéséért 8 hónap börtönt és 5 év közügyektől való eltiltást kapott.

A csépléshez beosztott vezetőkkel és ellenőrökkel szemben, szabálytalanságok esetén, mint közhivatali mulasztásban vétkes egyénnel szemben jártak el. A cséplés hanyag felügyelete – a hivatalos álláspont szerint – lehetőséget kínált arra, hogy bárki gabonát vonjon el az állami készletektől, a közellátástól; az ilyen cselekményeket és elkövetőket tehát „társadalmi veszélyességük” arányában büntették. 1948-ban például két földműves ügyében ítélték a kecskeméti törvényszék, akik gabonagyűjtőként 6 mázsa 8 kg búzát, 29 mázsa 70 kg rozst és 55 kg napraforgómagot sikkasztottak. Fejenként 1 év börtön, 5 év hivatalvesztés, 6 hónap kitiltás és 200 Ft vagyoni elégtétel lett a vádlottak büntetése.⁵⁷ Egy másik esetben a vádlott cséplőgép-tulajdonos, az ellenőr jelenléte nélkül kezdte meg a cséplést, s miközben nem figyelt, két fiatalember elemelt egy-egy szakajtó rozst. 7 hónap börtönt és 5 év hivatalvesztést kapott mind a cséplés vezetője, mind a mulasztást elkövető ellenőr. A fellebbezés után büntetésüket 100-100 Ft vagyoni elégtétellel és 3 havi kitiltással toldották meg.

Zsizsikes, ocsús gabona beadásával a már begyűjtött készletek, illetve a kenyérellátás kerülhetett veszélybe. Zsizsikes gabona beadása miatt állították bíróság elé 1949-ben T. P.-t. A bűnjelet a szövetkezeti raktárból foglalták le, a vádlott padlásán egészséges gabonát találtak. A gazda szerencséjére (talán, hiszen az ügy folytatása nem ismert) a budapesti uzsorabíróság körültekintően felvetette azt a kérdést, hogy a vádlott beszolgáltatásából került-e a szövetkezeti raktárba a fertőzött gabona vagy sem, és további nyomozást rendelt el.⁵⁸ Egy másik gazdálkodó ügyében vádként az szerepelt, hogy 176 kg beszolgáltatott búzájába 166 dkg homok került. A homokot bűnjenként lefoglalták, a gazdát pedig beperelték, mivel „a rendes gazdálkodás szabályainak megsértésével terménynek a rendelkezés alatt álló készletének

⁵⁵ BKMÖL XXV. 30/a. 1952. El. XX. P. 42. Jelentések.

⁵⁶ BKMÖL XXV. 30/b. B. 726/1949.

⁵⁷ Uo. B. 4021/1948.

⁵⁸ Uo. B. 5787/1949.

használható állapotban tartásáról nem gondoskodott.”⁵⁹ Érdemes elgondolkodni azon, vajon mi módon sikerült kiválogatnia a nyomozóhatóságnak a búza közül a bűnjelként szolgáló 166 dkg homokot. Feltehetően az ügyész végül felismerte a vád neveltséges voltát, s ezért ejtette az ügyet.

Egy másik homokos gabona beadási eset vádlottja, egy hatgyermekes, 27 hold földdel rendelkező parasztgazda, nem volt ilyen szerencsés. A vád szerint beszolgáltatott gabonájának 170 kilogrammjában 7,5 kiló homok volt, az összes terményben (494 kg) pedig „valószínűleg 20-25 kg”. (A vád tehát nem rendelkezett pontos adatokkal.) A periratok alapján kiderül, hogy a gyanúsított a rendőrségi kihallgatás során első ízben beismerte bűnösségét, a további kihallgatások és a főtárgyalás alatt azonban tagadta, hogy szándékosan keverte volna homokkal a gabonát, s azzal védekezett, hogy a nedves terményre a kamra földes padozatjáról ragadhatott a homok a tárolás folyamán. A kecskeméti uzsorabíróság el is ejtette a vádat mondván: „*még ha igaz lenne is a vádlott homokkal keverése (sic!) akkor sem a közellátás érdekeit veszélyeztető cselekmény forogna fenn a vádlottal szemben, hanem esetleg csalás, mely cselekmény csak köztörvényi úton volna üldözhető, minthogy e tekintetben vád nem volt, a bíróság e tárgyban nem is tárgyalhatott.*” A másodfokon ítélező budapesti bíróság azonban elegendőnek találta a vádat a gyanúsított megbüntetéséhez. „*Ennek a homoknak a nagy mennyiségével bizonyított, hogy a vádlott szándékosan keverte ezt a homokot a termény közé, vagy rosszhiszeműen nem gondoskodott a termény közül való eltávolításáról.*” Büntetésként 300 Ft-ot szabott ki.⁶⁰ Az ítélet hasonló nagyságú egy 68 holdas kulákasszony esetében is (férje a per idején hadifogságban volt), akinek 14 zsák beszolgáltatott gabonájából két zsák ocsús volt. A szándékosság ugyan nem bizonyosodott be, így is 500 Ft büntetést kapott.

A terményszállítások korlátozásának a lényege az volt, hogy adott közigazgatási területről ne kerüljön nagyobb mennyiségű élelmiszer egy másikba a helyi közellátás érdekében, illetve, hogy a feketepiaci értékesítésnek, a feketézésnek, „batyuzásnak”⁶¹ elejét vegyék. A rendeletek meghatározták az egy fő által szállítható termék- vagy terménymennyiséget (ez például sertéshúsból 3 kg, tejből 2 liter, tejfölből fél liter, vajból és sajtból fél illetve 1 kg volt) és a szállítás módját (pl. burgonyát csak fogatolt járművel). A rendőrség folyamatosan ellenőrizte a közutakat és a vasutat, az engedély nélkül szállítókat a helyszínen letartóztatták, a csomagot pedig elkobozták. Egyes esetekben az eljárást ismeretlen tettes ellen folytatták, mivel a vonaton lelt húsos batyu gazdáját nem sikerült megtalálni. Kisebb mennyiségek szállításáért (pl. 3 kg túró, 10 kg borjúhús) enyhe pénz- illetve fogházbüntetést (10 Ft, 15 nap fogház) szabott ki a bíróság, a liszt engedély nélküli szállítását azonban nagyon szigorúan büntették. Egy 1948-as perben egy vagyontalan asszonyt 6 hónap börtönre, 3 év közügyektől való eltiltásra, 200 Ft vagyoni elégtételre és 1 hónap kitiltásra ítélték, mert orosz hadifogságból hazatérő férjének illegálisan szerzett lisztet, és azt engedély nélkül vitte haza.⁶²

⁵⁹ BKMÖL XXV. 30/b. B. 4062/1949.

⁶⁰ Uo. B. 3705/1948.

⁶¹ A parasztok vidékről felvitték az élelmiszert Pestre, és ott eladták.

⁶² BKMÖL XXV. 30/b. B. 3381/1948.

Az ötvenes évekből való mindkét példánkban egy-egy fiatalember a vádlott, akik engedély nélkül vásároltak és szállítottak kukoricát családjuk és állataik ellátására, nagyobb távolságból, kb. hasonló mennyiségben (1200 és 800 kg). A vagyon-talan, négygyermekes vádlottat az illetékes járásbíró 3 hónap fogházbüntetésre ítélte, mivel tette a közellátást súlyosan nem károsította, külsejéből és ruházatából pedig megállapítható, hogy „egészen szegény kisparaszt, aki csak a legnagyobb igyekezettel tudja magát és családját fenntartani”. A másik vádlott szülei azonban 15 holdas nagygazdák voltak, így vádlott „osztályhelyzeténél fogva nem vette figyelembe Népgazdaságunknak az engedély nélküli szállítások megakadályozásához fűződő nyomós érdekeit.” Az ítélkezők 6 hónap börtönre, 300 Ft pénzbüntetésre, 500 Ft vagyoni elégtétel szolgáltatásra, 10 év hivatalvesztésre és 2 évi lakóhelyről való kitiltásra ítélték az anyagiak tekintetében szerencsésebb családba született vádlottat.⁶³

c) Mezőgazdasági munkákkal kapcsolatos bűncselekmények

Mivel a mezőgazdasági munkálatok minden egyes mozzanatának döntő jelentőséget tulajdonított a kommunista állam, nemcsak a vetés, szántás, trágyázás elmulasztásáért, hanem e munkálatok határidőig való el nem végzéséért, illetve a gépek karbantartásának elmulasztásáért is törvény elé lehetett kerülni.⁶⁴ 1948-ban az őszi szántások körüli mulasztás miatt állították bíróság elé B. L. 52 holdas gazdálkodót, aki cséplőgép-garnitúrájával és traktorjával rendszerint mezőgazdasági bérmunkákat is végzett. A „tényállást”, a vád alapját érdemes szó szerint idézni: „Vádlott 1948. évi október hó elejétől kezdve a traktorral bérszántást végeztetett, s ezen munkálatokat Sz. J. gépész végezte. Vádlott az üzemanyaghoz szükséges hatósági utalványokat a szántási időszak elején előre beszerezte az illetékes iparfelügyelőségtől. Ezeket az utalványokat és a többi szükséges iratokat vádlott átadta Sz. J. gépésznek, aki elvállalta, hogy az elfogyott üzemanyag pótlásáról és a folyamatos beszerzéséről ő maga fog gondoskodni.(!) Vádlott csak átlagosan hetente egy ízben ellenőrizte a gépész munkáját. [...] Sz. J. gépész különböző (sic!) helyeken szántott, majd Kecskemét Városföldön 1948. évi október hó 28. napján a déli órákban befejezte a szántást, s akkor a traktorral visszament Bugacmonostorra, de azonban (sic!) erre az időre teljesen elfogyott az üzemanyagja, úgy hogy a traktorral további munkálatokat végezni nem tudott. 1948. évi október hó 29. napján reggel úgy 9 óra körül ezért levelet küldött Sz. J. gépész a vádlottnak, amelyben ezt a tényt közli, vádlott azonban ezt a levelet és üzenetet csak pénteken este vette kézhez, mert Kiskunfélegyházán volt a piac. Sz. J. gépész így pénteken estig a traktorral állt, nem dolgozott, ekkor látva, hogy a traktor tulajdonosa üzemanyagot részére nem küld, a traktort bevitte a bugacmonostori község háza udvarára, ő maga pedig hazament a Kiskunfélegyházához tartozó Páka községben levő lakására és csak 1948. évi november hó 2-án jelentkezett újra munkára. 1948. évi október hó 30-án reggel a vádlott megállapítva,

⁶³ BKMÖL XXV. 30/a. 1950. El. XX. P. 37. Termények engedély nélküli szállítása. 37/6. A dunavecsei járásbíró elnökének jelentése. 37/9. A kunszentmiklósi járásbíró elnökének jelentése.

⁶⁴ Az ítélkezők a Földművelésügyi Minisztérium által kiadott kis munkanaptárakból tájékozódtak az aktuális súlyponti mezőgazdasági feladatokkal és azok határidejével kapcsolatban. BKMÖL XXV. 30/a. 1953. El. I. D. 36.

hogy a traktor nem dolgozik és nem szánt üzemanyag hiánya miatt, kölcsönként a bugacmonostori Fékosz vezetőtől üzemanyagot és azután a vádlott fia, B. I. szombaton déltől egy fél napig még szántási munkákat végezett.”⁶⁵

A gazdálkodót a „tett” elkövetése után azonnal őrizetbe vették, s a bíróság az őszi szántási munkák hátráltatása miatt, közellátási bűncselekmény címén 2 év börtönbüntetésre, 5 év hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére, 3000 Ft vagyoni elégtételre, az illetékes községből 2 évi kitiltásra, traktorengedélyének megvonására és a bűnügyi költségek megtérítésére büntette. Az ítéletet, a vádlott költségén, a helyi lapban is közzétették. Az indoklásban a bíróság arra hivatkozott, hogy az őszi szántási munkákat sürgősen, soron kívül, közérdekből el kellett volna végezni, a gazda hibájából azonban a traktor 2 napos kényszerpihenőt tartott. Hibázott abban is, hogy a gépészre bízta az üzemanyag beszerzését, „*akinek pedig ez nem kötelessége*”. Ráadásul, a vádlott ellen 1946-ban már folyt eljárás, szintén közellátási ügyben, tehát „*a vádlott a közellátás tárgyát képező cselekményekre vonatkozó jogszabályok tekintetében nem tud megfelelő elhelyezkedést tanúsítani*”. Elmulasztotta viszont a bíróság feltenni azokat a jelentős kérdéseket, hogy mekkora terület maradt szántás nélkül az említett kényszerpihenő folytán, kinek a földje nem lett felszántva, és tényleg a vádlott tudtával ment-e haza a gépész stb., amikre csak a budapesti felsőbbbíróság világított rá a fellebbezés után. B. I.-t tehát a kecskeméti uzsorabíróság alapos nyomozás nélkül ítélte el. Másodfokon már csak 2 hónap fogházat és 600 Ft pénzbüntetést szabtak ki rá.

Szintén figyelemre méltó P. I. 72 holdon gazdálkodó paraszt ügye, aki aratás után, mivel közben kétszer is esett, kint hagyta a terményt a földeken három hétig, hadd száradjon. Július 26-án akarta behordani, erre a napra munkásokat is hívott, 24-én azonban felhőszakadás volt, s a gabona ismét elázott. A vád szerint a gazda szándékosan hagyta veszni a 20-25 q terményt, sőt még olyan kijelentést is tett, hogy „*a terményt úgyis elviszik, ott rothadjon meg, ahol van!*” Tettetásként a gazda két hűgát is letartóztatták. A vád a cselekmény szándékosságát akarta bizonyítani, a nyomozás és a tárgyalás folyamán azonban a tanúk, akik állítólag hallották e demokráciaellenes kijelentést, olyannyira zavarosan vallottak, hogy a családot nem lehetett elítélni.⁶⁶ Egy 1950-ben lezajlott perben az 52 hold szántóval, 2 hold szőlővel, 70 hold legelővel, 2 hold erdővel és egy tanyával rendelkező gazdálkodót az aratás késői megkezdése miatt állítottak bíróság elé. A gazda ráadásul még elég munkást sem vett fel az aratáshoz, így a túlrejt gabonában 50-60%-os szemvesztés keletkezett. Mivel tetteivel veszélyeztette az ország kenyérellátását, 1 év börtönnel, 1000 Ft pénzbüntetéssel, 2000 Ft vagyoni elégtétellel és 2 év kitiltással büntették. Védekezését, miszerint az aratást azért kezdte később, mert gabonája éretlen volt, a hirtelen jött forróság miatti gyors érést pedig azért nem fedezte fel idejében, mert a szőlőjében halaszthatatlan munkát végzett, egyébként is, bízott aratómunkásai talpraesettségében, a bíróság nem fogadta el. Az ítélet magyarázatában a szándékosságra és a vádlott „osztályidegen” mivoltára helyezték a hangsúlyt. „*Az osztályidegen vádlott a cselekményét éppen akkor követte el, midőn minden gabonaszemre szükség van, amikor a magyar dolgozók összessége a műhelyekben, a gyárakban s a földeken az országépítés hatalmas munkáját végzi, és ezt hátráltatta és akadályozta vádlott a*

⁶⁵ BKMÖL XXV. 30/b. B. 5084/1948.

⁶⁶ Uo. B. 3669/1948.

cselekményével, ami által a közösségi munka összhangját megbontotta”.⁶⁷ (A magyarázat végén az ítélezők elismerték, hogy az aratómunkások is hibásak voltak a történetekért, ezért kapott a gazda börtönt „csak” és nem fegyházat.)

d) Közellátási kirakatper 1951-ből

Végül egy, a megyei bíróság titkos iratai között talált per részletes ismertetése következik. 1951-ben közellátási bűncselekmények és fegyverrejtegetés miatt indult eljárás egy jómódú jánoshalmi kereskedő ellen. A rendőrségi jelentés szerint a község egyik legnagyobb kizsákmányolója és a Horthy rendszer hűséges kiszolgálója volt, akinek „leleplezése és példás megbüntetése a község dolgozóiból igen jó hangulatot vált ki. A község dolgozói mint kizsákmányolót, demokráciellenes magatartása miatt gyűlölik.” A kereskedő otthonában tartott házkutatás során fegyvereket, robbanószert, nagy mennyiségű szappant, mosószert, zsiradékot, feketevágásból visszamaradt húsféléket és lopott fát találtak. (Az aktában fényképsorozat mutatja be a bűnjeleket.) Letartóztatása után a rendőrségen elismerte, hogy a bűncselekményeket tudatosan követte el: „tisztaban voltam azzal, hogy ezen bűncselekményem zavart idéz elő a közellátásban. [...] A népi demokrácia ellensége vagyok.”

1951. július 9-én a kecskeméti államügyészség elnöke a nyomozati iratokat és a vádirattervezetet az igazságügy-miniszterhez felterjesztő levele összefoglalja számunkra mindazt, amit a kirakatperéről tudni kell: „A területileg illetékes [...] párttitkár elvtárs javasolta, hogy Jánoshalma községben az ottani moziban a helyszínen tartsuk meg a tárgyalást. A bűnügy nagy substrátuma, az óriási mennyiségű bűnjelkészlet, az egészséges kupec-kulák vádlott jó kondíciója, a helyben közismert harácsoló hajlama, jobboldali rokonsága, a ravasz helyezkedés közismertsége mind azt indokolják, hogy a tárgyalás a helyszínen legyen. Lássák a dolgozók a kulák – a kupec – igazi arcát – lássák az óriási bűnjelkészletet! Feltétlenül alkalmas ezen bűnügy helyszíni tárgyalása arra, hogy gyűlöletessé tegyünk a kulákokat a dolgozó parasztok körében. Nevelő, visszatarató hatása is volna. Ez volna egyben a kecskeméti munkásbíróság első hivatalos szereplése. [...] A [...] párttitkár elvtárs [...] gondoskodni tudna úgy a nagy nyilvánosságról, mint a helyiségről és a rendfenntartásról. [...] költség sem merülne fel, csak a bíróság, közvádló, terhelt és börtönőr kiszállásával kapcsolatban. A vádlott ingó és ingatlan vagyonából azonban bőven telik erre. [...] Az aratási munkák miatt célszerű a tárgyalásnak vasárnapi napon lennie, nehogy a dolgozókat kivonjuk a termelő munkákból.” A főügyész a továbbiakban így értékeli az Igazságügy-miniszter Kartársnak az ügy várható eredményeit: „Politikailag: az ügy feltétlenül alkalmas, nézeteim szerint a helyszíni tárgyalásra. Jogilag: példásan súlyos ítélet minden további nélkül kihozható a bűnügyből, a vádlott az ügyészség előtt teljes beismerésben van, valamennyi vádpont nagymennyiségű bűnjellel mint tárgyi bizonyítékkal bizonyítva van, a tárgyalás zökkenőmentességét biztosítva látom, valamint a kívánt politikai cél elérését is.”

Az igazságügy-miniszter leiratában elrendeli, hogy a kereskedő ügyét kössék össze a fia ellen – fegyverrejtegetés miatt – indult eljárással. A két ügy együttes tárgyalása politikai szempontok alapján kívánatos. Mivel a fegyverrejtegetés fog első vádpontként szerepelni, munkásbíróság az ügyben nem ítélezhet. A vádiratot is át

⁶⁷ BKMÖL XXV. 30/b. B. 2022/1950.

kell fogalmazni, mert „nem domborodik ki benne kellőképpen az elkövetett bűncselekmények egysége”, „politikamentes”, „indoklása [...] unalmas, fárasztó, érdektelen, és minden meggyőző erőt nélkülöz”. A vád mutasson rá „azokra a politikai indokokra, melyek K. F.-et a bűncselekmények elkövetésére bírták, valamint arra is, hogy K. F. ezen politikai beállítottsága hogyan befolyásolta fiát, az 1945-ben 15 éves fiatalkorút, tettének elkövetésében.”

A főtárgyalást a megyei bíróság 1951. szeptember 12-én tartotta meg a kiskunhalasi járásbíróság épületében. Az első rendű vádlottat 1-1 rendbeli fegyverrejtegetés és robbanószer jogosulatlan tartása, 6 rendbeli közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmény – többek közt áruhalmozás és feketevágás –, 1 rendbeli árdrágító visszaélés és 1 rendbeli lopás vádpontokban találták bűnösnek. 14 év börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra, 1 év kiutasításra, és a bűnjelek elkobzására ítélték. Fiát 2 rendbeli fegyverrejtegetésért 3,5 év börtönnel büntették. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Tanácsa 1952-ben „a társadalomveszélyességnek ily rendkívül nagy foka mellett” a teljes vagyonelkobzást és a kiszabható legnagyobb szabadságvesztés büntetés alkalmazását (15 év börtönt) látta indokoltnak.⁶⁸

IV. Összegzés

A szakirodalmakból és a jogszabályokból nyert információk révén kialakult kép a gazdasági bűncselekmények szankcionálásának fokozódó fontosságát mutatja a háború utáni években, az ún. fordulatot követő időszak eseményei pedig a kormányzat különösen erős törekvését jelzik a gazdasági élet központosítására, a központi gazdaságpolitikával szemben megnyilvánuló eltérő törekvések elfojtására. Magyarországon a sztálinista korszakban az igazságszolgáltatás felelős szervei közvetlen igazságügy-minisztériumi utasítások alapján orvosolták a kormányzat mezőgazdasággal kapcsolatos problémáit, a megfelelő helyen és időben, a megfelelő mennyiségben és súlyosságban születő ítéleteikkel. E szisztéma is támogatta, elősegítette a proletárdiktatúra iparfejlesztő gazdasági elképzeléseit, a mezőgazdaságból történő tökeelvonást, illetve az ágazat szocialista átszervezését. A közellátási perekben felelősségre vont paraszti rétegnek kevés esélye volt a védekezésre. A betartandó jogszabályok mindegyikét ismerni, a hagyományos termelési ágazatok helyett sokszor irracionális tervekhez alkalmazkodni, a fokozódó, a gyakori adminisztrációs hibák során igazságtalanul kivetett beadási terheket teljesíteni sokak számára bizonyult lehetetlennel.⁶⁹ A szigorú pénzbüntetések veszélybe sodorhatták a szegényparaszti családok megélhetését, a módosabb gazdákkal szemben alkalmazott vagyonelkobzások és kitiltó intézkedések jól működő gazdaságok tönkremeneteléhez vezethettek. A szabadságvesztés büntetések, esetleges rendőri bántalmazások megtörték a téveszesítő törekvéseket ellenzők táborát.

⁶⁸ BKMÖL XXV. 30/a. B-001-5/1951.

⁶⁹ Vö. Az 1950-ben érvényben lévő közellátási rendeletek jegyzéke 20 oldalt tesz ki. E jogszabályok alapos ismerete a helyes alkalmazás érdekében még az ítélezők számára is komoly felkészülést igényelt.

A vizsgált perekben jelentős különbség mutatkozik az 1946–47-ben és az ezt követő években lezajlott eljárások között. Az első kulákperek megjelenésének időpontja 1948, erre az évre teszik a történészek a mezőgazdaság szocializálásának meghirdetését. Már 1948-ban található olyan közellátási eljárást, amelyben nyilvánvaló az ítélkezők célja: a módos paraszt megfosztása vagyonától, termelőeszközétől. A vádak nem egyszer hamisnak tűnő tárgyi bizonyítékokra, bizonytalan tanúvallomásokra, feltételezésekre alapoznak. A vádlott osztályellenség mivoltára és szándékos károsító tevékenységére is többször történik utalás. A közellátási büntetőügyek többsége azonban jogilag megalapozott volt, a vádlottak valóban bűncselekményeket követtek el, amennyiben megszegték a fennálló jogrendszer szabályait. Lényeges azonban, hogy ezek a tömeges eljárások egy előre meghatározott politikai szándék megvalósítását támogatták: egy újfajta gazdasági rend létrehozását.⁷⁰ Ezt a célt szolgálták a koncepciós jellegű kulákperek, de vélhetően a kisiparosi szféra képviselői ellen, valamint az egyes könnyűipari vállalatok, malmok vezetői ellen lefolytatott eljárások is, amelyekről e dolgozat keretei között nem esett szó. Közellátási bűncselekmény vádjával büntették meg a családjának élelmiszert vásárló, vagy néhány szál fát kivágó munkásembert, és ugyancsak ezt a vádat használták fel rosszul működő téészek vezetői ellen, illetve olyan kirakatperekben, amelyek segítségével a falusi társadalom megosztását igyekeztek elérni. A közellátási pertípus széles körben alkalmazott eszköze volt a kommunista államhatalomnak, polgári felelősségére.

⁷⁰ Kahler Frigyes: Joghatalom Magyarországon. Kalocsa, 1993. 141.

**A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
LEVÉLTÁRA BIBLIOGRÁFIÁJA
2001–2005¹**

2001

1. IVÁN LÁSZLÓ:
Érsekcsanád református és római katolikus szülötteinek adattára 1760–1945. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 73–183.
2. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Adatok a Homokhátság XVIII. századi állatjárványaihoz. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 185–229.
3. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
A szellemi élet csirái a középkori Kecskeméten. = Forrás. 33. 2001. 5. 90–96.
4. KEMÉNY JÁNOS [közreműködő]:
A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban. Válogatott dokumentumok. ... vál. és sajtó alá rend. Jároli József, [A kötet összeállításában közreműködtek Nyulásziné Straub Éva, Czaga Viktória, Kemény János et al.]. Budapest. Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2001. 519 p., [32] t.
5. PINTÉR ILONA:
Laufenauer Károly levelei, 1888–1899. = Orvostörténeti Közlemények. 54. 1999. 1/4. 191–201.
6. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:
A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi Constantinum Római Katolikus Leánynevelő-intézet története, 1908–1948. Kiskunfélegyháza. Constantinum Intézmény, 2001. 96.
7. KŐHEGYI MIHÁLY:
Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 5–[71.]

¹ Előzményei a Bács-Kiskun megye múltjából 11., 14. és 17. kötetében jelentek meg.

8. MAYER JÁNOS:
Az elűzött észak-bácskai svábok németországi beilleszkedésének néhány kérdése. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 299–340.
9. ORGOVÁNYI ISTVÁN:
A déli határsáv 1948 és 1956 között. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 253–[297.]
10. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Kecskemét megyeszékhellyé válásra tett kísérletei a 19. század végén és a 20. század elején. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 231–251.
11. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Kecskeméti nemes hölgy a bécsi Burgban. Erzsébet királyné és Ferenczy Ida. = Honismeret. 29. 2001. 4. 85–89.
12. PINTÉR ILONA:
Gondolatok Takács Edit–Á. Varga László: Megjegyzések a szakmai követelmények tervezetéhez című írásának kapcsán. = Levéltári Szemle. 51. 2001. 3. 75–77.
13. TERENYI ÉVA:
A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1996–2000. = Bács-Kiskun megye múltjából 17. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 341–355.
14. TÓTH ÁGNES (szerk):
1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára. 2. javított, átdolgozott kiad. [Az adatgyűjtést végezte Orgoványi István, Pető Melinda, Tóth Ágnes]. [A kronológiát összeáll. és az életrajzokat írta Orgoványi István, Pető Melinda]. Az átdolgozást végezte Orgoványi István. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 1–2. köt. 847.
15. TÓTH ÁGNES–ORGOVÁNYI ISTVÁN (összeáll.):
Az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyében 1–4. = Jelentaló. [A Kecskeméti Lapok kulturális melléklete]. 2. 2001. 15. (2001. okt. 18.). 1–4.
16. TÓTH ÁGNES (szerk.):
Bács-Kiskun megye múltjából 17. Kecskemét. BKMÖL, 2001. 371.
17. TÓTH ÁGNES:
A Bács-Kiskun Megyei Levéltár fél évszázada. = Levéltári Szemle. 51. 2001. 1. 60–65.

18. TÓTH, ÁGNES:
Enteignung sowie zwangsweise Um- und Aussiedlung der Ungarndeutschen 1945–1946. = Beiträge zum Geschichtsbild der Donauschwaben. Wissenschaftliches Symposium 22–23. Oktober 1999. [Gesamtredaktion Franz Roth]. Salzburg. Donauschwäbisches Kulturzentrum, 2001. 47–75. (Donauschwäbische Beiträge 108.)
19. TÓTH, ÁGNES:
Migrationen in Ungarn 1945–1948. Vertreibung der Ungarndeutschen, Binnenwanderungen und slowakisch-ungarischer Bevölkerungsaustausch. München. R. Oldenbourg Verlag, 2001. 248. (Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte 12.)
20. TÓTH, ÁGNES:
Vermögensenteignung sowie zwangsweise. Um- und Aussiedlung der Ungarndeutschen 1945–1948. = Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde vom 25. bis 27. Oktober 2000. Herausgegeben von Hans-Werner Retterath. Freiburg. Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde, 2001. 47–61. (Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts 5.)

2002

21. APRÓ ERZSÉBET (szerk.):
Fond- és állagjegyzék. [Az anyag összeállításában részt vettek Cseri Gábor, Eszik Jánosné, Kőfalviné Ónodi Márta, Kemény János, Papp Imréné, Péterné Fehér Mária, Buknicz Józsefné, Rozsnyói Ákos]. 3. bőv. és átdolg. kiad. Kecskemét. BKMÖL, 2002. 166.
22. CSERI GÁBOR:
Kiskunhalas főbírói. = Kiskunhalasi almanach. Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas. Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2002. 33–38.
23. CSERI GÁBOR [közreműködő]:
Kiskunhalas országgyűlési képviselői. Összeáll. Gyarmati Andrea et al. [Közrem. Cseri Gábor et al.]. = Kiskunhalasi almanach. Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas. Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2002. 81–105.
24. CSERI GÁBOR [közreműködő]:
Kiskunhalasi életrajzi lexikon. Kiskunhalas múltjának jeles szereplői. Összeáll. Szakál Aurél, Gyarmati Andrea. [Közrem. Cseri Gábor et al.]. = Kiskunhalasi almanach. Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas. Kiskunhalas Város Önkormányzata, 2002. 149–252.

25. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR [közreműködő]:
Az 1848-1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. [... szerk. Pálmány Béla]. [A kötet szerzői Antall József ... Iványosi-Szabó Tibor et al.] Budapest. Magyar Országgyűlés, 2002. 1368.
26. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Állatjárványok a Duna–Tisza közén a XVIII. században. = Agrártörténeti Szemle. 43. 2001. 1/2. [39]–85.
27. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Az egészségügy kezdetei Kecskeméten (1660–1850). = Írott és tárgyi emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk. Mészáros Kálmán. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapesti Történeti Múzeum, Hadtörténeti Intézet, 2002. 101–123.
28. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Historiográfiai vázlat. Kecskemét 1686–1849 közötti időszakáról. = Forrás. 34. 2002. 2. 73–82.
29. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849). = Kecskemét története 1849-ig. [Kötetszerk. Bárth János]. [Szervező szerk. Csatári Bálint]. Kecskemét. Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 229–731. (Kecskemét monográfiája 1.)
30. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét története 1541-ig. = Kecskemét története 1849-ig. [Kötetszerk. Bárth János]. [Szervező szerk. Csatári Bálint]. Kecskemét. Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2002. 89–171. (Kecskemét monográfiája 1.)
31. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., jegyz., bev.):
Kecskeméti testamentumok 1. 1655–1767. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét, BKMÖL, 2002. 437. (Forrásközlemények 4.)
32. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR [ism.]:
Keserű sors. Katona József: Versek, tanulmányok, egyéb írások. = Forrás. 34. 2002. 12. 125–128.
33. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:
Hetényegyháza története 1952–2002. [Kecskemét]. [Önkormányzat.], [2002]. 167 p., [24] t.

34. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
„Első a tűzben utolsó a hátrálásban”. Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. = Kecskemét is kiállítja.... Gáspár András, Erdősi Imre, Lestár Péter, Muraközy János, 71. honvéd zászlóalj, 16. (Károlyi) huszárezred, Kecskemét város szabadcsapata. Szerk. Székelyné Kőrösi Ilona. Kecskemét. Katona József Múzeum, 2002. 79–130. (Kecskeméti a szabadságharcban 2.)
35. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
A tér névadója. [Noszlopy Gáspár]. = Hány üzletközpont. Noszlopy park. Kecskeméti Lapok. 98. 2002. 18. (máj. 9.) 1–2. Melléklet.
36. PINTÉR ILONA:
Identitászavar és szemléletváltás – Borsa Iván gondolatait továbbgondolva. = Levéltári Szemle. 52. 2002. 2. 62–64.
37. TÁNCZOS TIBORNÉ:
Pénzüzetek iratai a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban. Kiállításvezető. Kecskemét. BKMÖL, [2002]. 14.
38. TÓTH, ÁGNES [közreműködő]:
Bronztű, sisak ... Történelmi képeskönyv Bács-Kiskun megyéről. Szerk. Füzi László. [A kötet anyagát írta és a szemelvényeket összegyűjt. Bárh János, Ittész Mihály, Iványosi-Szabó András, Orosz László, Somogyvári Ágnes, Tóth Ágnes, V. Székely György]. [Kecskemét]. Forrás K., 2002. 175.
39. TÓTH ÁGNES (szerk.):
Kecskeméti testamentumok 1. 1655–1767. Összeáll., jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, BKMÖL, 2002. 437. (Forrásközlemények 4.)
40. TÓTH ÁGNES:
A kollektív bűnösség elve és a német kisebbség. = Kisebbségkutatás. 11. 2002. 3. 701–710.

2003

41. APRÓ ERZSÉBET (szerk.):
Péterné Fehér Mária–Mikolajcsik Lászlóné: Egyesületek iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárban (1651) 1824–1950 (1979). A X. fondfőcsoport fondjainak repertórium. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 262. (Segédletek 7.)

42. APRÓ ERZSÉBET:
Levéltári együttműködési és kutatási lehetőségek a Vajdaságban. = Magyar Levéltárosok Egyesülete két konferenciája. Kaposvár 2002. szeptember 4–6. Budapest, Balassi Intézet 2003. május 14. Szerk. Böőr László. Budapest. Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2003. 247–253.
43. APRÓ ERZSÉBET (szerk.):
Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). Összeáll., jegyzetekkel ell. és a bev. tanulmányt írta Tóth Ágnes. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 561. (Forrásközlemények 6.)
44. BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:
Kossuth Lajos kapcsolatai és emléke a Jászkun Kerületben. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 181–200.
45. BELLON TIBOR:
Egy sajátos paraszti életút a Kiskunságban. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 47–59.
46. FÜZI LÁSZLÓ:
Alkattan és regénytípológia avagy: Dosztojevszkij és Németh László. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 61–85.
47. HEGEDŰS ANTAL:
Kossuth Lajos megnyilatkozásai 1848/49-ben a dél-magyarországi lázadás kapcsán. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 171–180.
48. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét fennállásának 650. évfordulója. Ferdítések és tények városunk múltjából. = Kecskeméti Lapok. 99. 2003. 11. (márc. 27.) [4.]
49. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét polgárai és Kossuth Lajos kapcsolata 1848 szeptemberétől 1849 júliusáig. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 155–170.
50. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., jegyz., bev.):
Kecskeméti testamentumok 2. 1768–1781. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét, BKMÖL, 2003. 478. (Forrásközlemények 5.)
51. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR–IVÁNYOSI-SZABÓ ANDRÁS [munkatársak]:
Pásztorvilág gazdaszemmel. Gaál József intéző bugaci emlékei, 1928–1936. [Kecskemét]. Kiskunsági Nemzeti Park. Ig., 2003. 88.

52. KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA:
Kecskemét és Hetényegyháza egyesülése 1972–1982. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 231–248.
53. KÖVÉR GYÖRGY:
Kisemberek nagy (élet)történetei. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 19–27.
54. KÜR TI LÁSZLÓ:
Határperek és határkonfliktusok Lajos, Mizse és Bene történelmében. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 249–264.
55. MIKOLAJCSIK LÁSZLÓNÉ–PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Egyesületek iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában (1651) 1824–1950 (1979). A X. fondfőcsoport fondjainak repertórium. [Szerk. Apró Erzsébet]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 262. (Segédletek 7.)
56. PÁLMÁNY BÉLA:
Kossuth Lajos a rendi diéták követe (1825–1848). Különös tekintettel az országgyűlések hatásköri, szervezeti és ügyrendi demokratizmusa kérdéseire. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 89–116.
57. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–MIKOLAJCSIK LÁSZLÓNÉ:
Egyesületek iratai a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában (1651) 1824–1950 (1979). A X. fondfőcsoport fondjainak repertórium. [Szerk. Apró Erzsébet]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 262. (Segédletek 7.)
58. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Kecskemét két képviselője az 1848–1849. évi országgyűlésen. [Simonyi János és Karika János]. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 117–137.
59. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA (a katalógust összeáll.):
„A puszták metropolisza”. Kecskemét városképének alakulása a 19. század végén, a 20. század elején a tervrajzok tükrében. Kiállításvezető. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 18.
60. PINTÉR ILONA:
Pataj vásári pere (1810–1838). = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 209–230.
61. REZNÁK ERZSÉBET:
Küldöttségben Kossuthnál – A turini 100-as küldöttség. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 201–206.

62. SAJTI ENIKŐ, A.:
Sors, jellem, történelem: az eretnek Tito. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 29–46.
63. SÜLI ATTILA:
A Jászkun-kerületek népfelkeléseinek szerepe az 1848–1849-es szabadságharcban. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 139–154.
64. SZABÓ ATTILA (szerk.):
Kecskeméti testamentumok 2. 1768–1781. Összeáll., jegyz., bev. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 478. (Forrásközlemények 5.)
65. SZABÓ ATTILA–BOROSY ANDRÁS–KISS ANITA:
Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok 3. 1717–1730. Budapest. Pest Megyei Levéltár, 2003. 351. (Pest megyei levéltári füzetek 35.)
66. SZABÓ BENCE:
Levéltári Nap Bács-Kiskun megyében. = Levéltári Szemle. 53. 2003. 4. 78–83.
67. TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA:
Levéltári Nap Bács-Kiskun megyében. = Levéltári Szemle. 53. 2003. 2. 82–83.
68. TÓTH ÁGNES–ORGOVÁNYI ISTVÁN:
Bács-Kiskun megye. = A vidék forradalma, 1956. 1. Szerk. Szakolczai Attila és Á. Varga László. Budapest. 1956-os Intézet, Budapest Főváros Levéltára, 2003. 29–76.
69. TÓTH ÁGNES (szerk., bev.):
Bács-Kiskun megye múltjából 18. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 298.
70. TÓTH ÁGNES (összeáll., jegyz., bev.):
Pártállam és nemzetiségek (1950–1973). [Szerk. Apró Erzsébet]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 561. (Forrásközlemények 6.)
71. VAJDA ZSUZSANNA:
Sodrásban: személyiség és a történelem. = Bács-Kiskun megye múltjából 18. [Szerk. Tóth Ágnes]. Kecskemét. BKMÖL, 2003. 9–18.

2004

72. APRÓ ERZSÉBET (szerk.):
Kecskeméti testamentumok 3. 1782–1820. Összeáll, jegyzetekkel ell. és a bevezetőt írta Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 415. (Forrásközlemények 7.)

73. APRÓ ERZSÉBET (szerk.):
Kecskeméti testamentumok 4. 1821–1848. Összeáll, jegyzetekkel ell. és a bevezetőt írta Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 367. (Forrásközlemények 8.)
74. APRÓ ERZSÉBET:
A Magyar Levéltárosok Egyesülete vajdasági tanulmányútja. = Levéltári Szemle. 54. 2004. 3. 82–87.
75. ASBÓTH MIKLÓS:
Kalocsa településszerkezetének kialakulása és a kalocsai városrészek, közterületek nevének változásai. = Bács-Kiskun megye múltjából 19. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 363–464.
76. CSERI GÁBOR:
Fekete Imre polgármester levelei. Jelentések Kiskunhalas város helyzetéről a főispánnak. = Halasi múzeum 2. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 130. évfordulójára. Szerk. Szakál Aurél. Kiskunhalas. Thorma János Múzeum. Halasi Múzeum Alapítvány, 2004. 233–238. (Thorma János Múzeum könyvei 18.)
77. ERDÉLYI ERZSÉBET:
Névélettani vizsgálatok Kecskemét közterületi neveinek köréből 1850–1945. = Bács-Kiskun megye múltjából 19. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 289–361.
78. HORVÁTH M. FERENC:
Pest-Solt megye és Kecskemét város statisztikai és közigazgatási leírása 1857 és 1859-ben. = Bács-Kiskun megye múltjából 19. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 205–260.
79. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét társadalma a késő feudalizmusban. = Agrártörténeti Szemle. 44. 2002. 1/2. 131–177.
80. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., jegyz., bev.):
Kecskeméti testamentumok 3. 1784–1820. [Szerk. Apró Erzsébet]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 415. (Forrásközlemények 7.)
81. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (összeáll., jegyz., bev.):
Kecskeméti testamentumok 4. 1821–1848. [Szerk. Apró Erzsébet]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 367. (Forrásközlemények 8.)
82. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Koháry István, Kecskemét potior földesura. = Bács-Kiskun megye múltjából 19. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 5–33.

83. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Solt megye vázlatos története. Adatok Fejér megye közigazgatásának történetéhez. = *Laudatio et Salutatio*. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. [Szerk. Csurgai Horváth József, Demeter Zsófia, Vizi László Tamás]. Székesfehérvár. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2004. [223]–235.
84. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről. = *Bács-Kiskun megye múltjából 19.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 35–84.
85. KEMÉNY JÁNOS:
Madarász Adeline (Adél) leveleiből 1903–1931. = *Bács-Kiskun megye múltjából 19.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 261–287.
86. KNIPL ISTVÁN:
A Volksbundtól a Waffen SS-ig. A Volksbund helyi szervezetei és Waffen SS katonák Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községekben. = *Bács-Kiskun megye múltjából 19.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 465–494.
87. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA (összeáll.):
A bíraskodás 400 éve Kecskeméten a dokumentumok tükrében. A Bács-Kiskun Megyei Bíróság székháza fennállásának 100. évfordulójára 2004. október 8-án rendezett kiállítás katalógusa. [Szerk.] Bodóczy László]. [... a kötetet összeáll. Péterné Fehér Mária]. Kecskemét. Bács-Kiskun Megyei Bíróság, 2004. 95.
88. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–MUDRI ANDOR (a katalógust összeáll.):
Egyletek, társaságok a Duna-Tisza közén. [Kiállításvezető]. A kiállítást rend., a katalógust összeáll. Péterné Fehér Mária, Mudri Andor. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 21.
89. PINTÉR ILONA:
Pataj úrbéri pere (1795–1877). = *Bács-Kiskun megye múltjából 19.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 141–175.
90. SÓBER PÉTER [ism.]:
Cumania. = *Honismeret*. 32. 2004. 6. 119.
91. SZABÓ ATTILA:
Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században. = *Bács-Kiskun megye múltjából 19.* [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 177–203.
92. SZABÓ ATTILA (szerk.):
Bács-Kiskun megye múltjából 19. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 515.

93. SZABÓ ATTILA (ford., vál., jegyz.):
Helytörténeti részletek a Kecskeméti Ferences Rendház háztörténetéből. 1644–1950. [Szerk. Füzi László]. Kecskemét. Kecskeméti Lapok Kft., 2004. 183. (Porta könyvek)
94. SZABÓ ATTILA:
A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között. = Bács-Kiskun megye múltjából 19. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2004. 85–140.
95. SZABÓ ATTILA:
A nyársapáti termelőszövetkezetek története. = Nyársapát története. A középkortól napjainkig. [Szerk. Kovácsné Csonki Katalin, Bicskei Krisztina]. Nyársapát. Nyársapát Község Önkormányzata, 2004. 243–261.
96. TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA:
A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának népbírói fondjai. = Levéltári Szemle. 54. 2004. 3. 14–19.
97. TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA [ism.]:
Trezor 3. – az átmenet évkönyve 2003. Az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárának kiadványa. Szerk. Gyarmati György. Bp., 2004. 422 p. = Levéltári Szemle. 53. 2004. 4. 32–33.

2005

98. BODÓCZKY LÁSZLÓ:
A magyarországi ítélőtáblai rendszer története. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 257–263.
99. CSERI GÁBOR:
Kiskunhalasi kistérség, 3307. Balotaszállás, Harkakötöny, Kelebia, Kiskunhalas, Kisszállás, Kunfehértó, Pirtó, Tompa, Zsana. [Budapest]. Száz Magyar Falu Könyvesháza, 2005. 101. (Kincses könyvek)
100. ERDÉLYI ERZSÉBET:
A politikum térhódítása a kecskeméti utcanevekben. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 177–253.
101. GERHARDT, RUDOLF–MAČKOVIĆ, STEVAN–MATIJEVIĆ, ZOLNA:
Ismertető a Szabadkai Történelmi Levéltár bírósági fondjairól. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 333–344.
102. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Kecskemét város szervezeti és működési szabályzata. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 133–155.

103. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR:
Egy parasztszalád gazdasági és társadalmi emelkedése. A kecskeméti Ladányiak (1648–1853). = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 7–116.
104. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (ism.):
Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Szerk. ... összeáll. és bev. tanulmányt írta Égető Melinda. Bp., 2001. (Szőlőhegyek történetének forrásai, 1.) 246 p. ; Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). Szerk. ... jegyz. ellátta, s. a. r. Égető Melinda. Bp., 2002. (Szőlőhegyek történetének forrásai, 2.) 336 p. ; Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). Szerk. Égető Melinda. Összeáll. Égető Melinda, Dominkovits Péter. Bp., 2004. (Szőlőhegyek történetének forrásai, 3.) 260 p. = Levéltári Szemle. 55. 2005. 1. 67–70.
105. KEMÉNY JÁNOS:
Duna–Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 445. (Forrásközlemények 9.)
106. NÁNÁSI LÁSZLÓ:
Az állami igazságszolgáltatás kezdetei Kecskeméten (1851–1861). = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 301–314.
107. NÁNÁSI LÁSZLÓ:
Magyarország ügyészségének vázlatos története a kezdetektől 1953-ig. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 265–276.
108. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Betyárok Kecskemét környékén az 1848/49. évi szabadságharc után. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 277–299.
109. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA–MUDRI ANDOR (a katalógust összeáll.):
A bíraskodás 400 éve Kecskeméten. Kiállításvezető. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 20.
110. PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA:
Bírósági iratok a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára kiállításán. = Levéltári Szemle. 55. 2005. 1. 79–82.
111. SÁGI NORBERTA, V.:
A Kecskeméti Kiskert Szövetség megalakulása és működése (1917–1931). = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 157–175.

112. SÓBER PÉTER:
Beszámoló az V. Bács-Kiskun Megyei Levéltári Napról = Levéltári Szemle. 55. 2005. 2. 90–92.
113. SÓBER PÉTER [közrem.]
Magyarország városai. [Szerk. Karvalics László]. 4. [Írták és a városok bemutatásában közreműködtek: Adorján Márta ... Sóber Péter et al.]. [Budapest]. Égisz, 2006 [!2005]. 560.
114. SZABÓ ATTILA (szerk.):
Bács-Kiskun megye múltjából 20. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 400.
115. SZABÓ ATTILA–ERDÉLYI ERZSÉBET:
Nagykőrösi barangoló. Nagykörös. Nagykörös Város Önkormányzata, 2005. 64.
116. SZABÓ ATTILA:
Solt vidékének úrbéri viszonyai a 18–19. században. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 117–132.
117. SZABÓ BENCE
Ceglédi kistérség, 4302. Abony, Albertirsa, Cegléd, Ceglédbercel, Csemő, Dánszentmiklós, Jászkarajenő, Kocsér, Körösetetlen, Mikebuda, Nagykörös, Nyársapát, Tápiószőlős, Törtel, Újszilvás. Budapest. Száz Magyar. Falu Könyvesháza, 2005. 139. (Kincses könyvek)
118. SZABÓ BENCE:
Monori kistérség, 4305. Bénye, Csévharaszt, Ecser, Gomba, Gyömrő, Káva, Maglód, Mende, Monor, Nyáregyháza, Péteri, Pilis, Sülysáp, Úri, Vasad. Budapest. Száz Magyar Falu Könyvesháza, 2005. 147. (Kincses könyvek)
119. TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA:
A határhelyzetbe került Baja városstratégiái 1921–1930 között. = Limes. Komárom-Esztergom megyei tudományos szemle. 2004. 4. 23–42.
120. TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA:
Népbíróságok működése a mai Bács-Kiskun megye területén 1945 és 1948 között. = Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 315–332.
121. TERENYI ÉVA:
Bács-Kiskun megye múltjából levéltári évkönyv 1–19. kötet repertórium. Bács-Kiskun megye múltjából 20. [Szerk. Szabó Attila]. Kecskemét. BKMÖL, 2005. 347–374.

NÉVMUTATÓ*

- Adorján Márta 113.
 Antall József 25.
Apró Erzsébet 21., 41., 42., 43., 55.,
 57., 70., 72., 73., 74., 80., 81.
 Asbóth Miklós 75.
 Bánkiné Molnár Erzsébet 44.
Bánkúti Imre 27.
 Bárh János 29., 30., 38.
 Bellon Tibor 45.
 Bicskei Krisztina 95.
 Bodóczy László 87., 98.
 Borosy András 65.
Borsa Iván 36.
 Böőr László 42.
Buknicz Józsefné 21.
 Csatári Bálint 29., 30.
Cseri Gábor 21., 22., 23., 24., 76., 99.
 Csonki Katalin lásd Kovácsné Csonki
 Katalin
 Csurgai Horváth József 83.
 Czaga Viktória 4.
 Demeter Zsófia 83.
Dominkovits Péter 104.
Dosztajevszkij, [Fjodor Mihajlovics] 46.
Égető Melinda 104.
 Erdélyi Erzsébet 77., 100., 115.
Erdősi Imre 34.
Erzsébet [Amália Eugénia] 11.
Eszik Jánosné 21.
Farkas Gábor 83.
 Fehér Mária lásd Péterné Fehér Mária
Fekete Imre 76.
Ferenczy Ida 11.
 Füzi László 38., 46., 93.
Gaál József 51.
Gáspár András 34.
 Gerhardt, Rudolf 101.
 Gyarmati Andrea 23., 24.
Gyarmati György 97.
 Hegedűs Antal 47.
 Horváth M. Ferenc 78.
 Ittész Mihály 38.
 Iván László 1.
 Iványosi-Szabó András 38., 51.
 Iványosi-Szabó Tibor 2., 3., 25., 26.,
 27., 28., 29., 30., 31., 32., 39., 48.,
 49., 50., 51., 64., 72., 73., 79., 80.,
 81., 82., 83., 84., 102., 103., 104.
 Jároli József 4.
Karika János 58.
 Karvalics László 113.
Katona József 32.
Kemény János 4., 21., 85., 105.
 Keményné Pintér Ilona lásd Pintér Ilona
 Kiss Anita 65.
 Knippl István 86.
Koháry István 82.
Kossuth Lajos 44., 47., 49., 56., 61.
 Kovácsné Csonki Katalin 95.
Kőfalviné Ónodi Márta 6., 21., 33.,
 52.
 Kőhegyi Mihály 7.
 Kőrösi Ilona lásd Székelyné Kőrösi Ilo-
 na
 Kövér György 53.
 Kürti László 54.
Ladányi család 103.
Laufenauer Károly 5.
Lestár Péter 34.
 Mačković, Stevan 101.
Madarász Adeline (Adél) 85.
 Matijević, Zolna 101.
 Mayer János 8.
 Mészáros Kálmán 27.
 Mikolajcsik Lászlóné 41., 55., 57.
 Molnár Erzsébet lásd Bánkiné Molnár
 Erzsébet

* Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet 1997-ig, Orgoványi István és Pető Melinda 2000-ig, Rozsnyói Ákos és Dr. Tóth Ágnes 2002-ig, Mikolajcsik Lászlóné 2005-ig, Papp Irméné 2006-ig dolgozott a levéltárban. Dr. Iványosi Szabó Tibor a levéltár nyugalmazott igazgatója. A levéltár munkatársainak neve félkövér betűvel, a címekben található nevek dőlt betűvel szerepelnek.

- Mudri Andor** 88., 109.
Muraközy János 34.
Nánási László 106., 107.
Németh László 46.
Noszlopy Gáspár 35.
Nyulásziné Straub Éva 4.
Ónodi Márta lásd Kőfalviné Ónodi Márta
Orgoványi István 9., 14., 15., 68.
Orosz László 38.
Pálmány Béla 25., 56.
Papp Imréné 21.
Péterné Fehér Mária 10., 11., 21., 34., 35., 41., 55., 57., 58., 59., 87., 88., 108., 109., 110.
Pető Melinda 14.
Pintér Ilona 5., 12., 36., 60., 89.
Retterath, Hans-Werner 20.
Reznák Erzsébet 61.
Roth, Franz 18.
Rozsnyói Ákos 21.
Sági Norberta, V. 111.
Sajti Enikő, A. 62.
Simonyi János 58.
Sóber Péter 90., 112., 113.
Somogyvári Ágnes 38.
Straub Éva lásd Nyulásziné Straub Éva
Süli Attila 63.
Szabó Attila 50., 64., 65., 75., 77., 78., 82., 84., 85., 86., 89., 91., 92., 93., 94., 95., 98., 100., 101., 102., 103., 106., 107., 108., 111., 114., 115., 116., 120., 121.
Szabó Bence 66., 117., 118.
Szakál Aurél 22., 23., 24., 76.
Szakolczai Attila 68.
Székely György, V. 38.
Székelyné Kőrösi Ilona 34.
Takács Edit 12.
Tánczos Tiborné 37.
Tánczos-Szabó Ágota 67., 96., 97., 119., 120.
Terenyi Éva 13., 121.
Tito, [Josip Broz] 62.
Tóth Ágnes 1., 2., 7., 8., 9., 10., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 31., 38., 39., 40., 43., 44., 45., 46., 47., 49., 52., 53., 54., 56., 58., 60., 61., 62., 63., 68., 69., 70., 71.
Vajda Zsuzsanna 71.
Varga László, Á. 12., 68.
Vizi László Tamás 83.

ÖSSZEFOGLALÓK

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

ÁLLATTARTÁSUNK A HOMOKHÁTSÁG KÖZEPÉN A XVII. SZÁZADBAN

Kecskemét XVII. századi növénytermesztéséről e sorozat előző kötetében jelent meg egy viszonylag bő áttekintés. Ezúttal a kecskeméti források alapján az állattartás bemutatására kerül sor. Valójában nem kizárólag a város állattenyésztéséről készült el a növénytermesztéshez hasonló részletességű feldolgozás, hanem nyugodtan állítható, hogy szinte a Homokhátság egészének állattartásáról találhatunk itt minden korábbinál bővebb adatsorokat és elemzéseket.

A feldolgozás első fejezete az alföldi mezővárosokban kialakult sajátos adóalapnak, a marhaszámnak a fogalmát és gazdasági szerepét vázolja fel. Ennek minden korábbinál részletesebb bemutatása során nemcsak e tájegység jószágállományának a méretéről, az állattartás gazdasági súlyáról tájékoztat több statisztikai összeállítás, hanem az adónem időbeli módosulását és helyi sajátosságait is érzékelteti.

A feldolgozás egyik legfontosabb része a szarvasmarhatartás bemutatása. Tekintettel arra, hogy erről az ágazatról, az itt gazdálkodók állományáról korábban több túlzó megállapítás született, szükség volt a tények és adatok minél alaposabb feltárására. Az eddig készült történeti statisztikai összeállítások mellett az újabb adatsorok segítik nemcsak a tárgyilagosabb összkép megformálását, hanem azt is, hogy nagyobb tájegységeknek és végül az ország egészének szarvasmarhatartását tárgyyszerűbben lehessen bemutatni. A gazdasági hatások mellett kiemelt szerepet kapott a szarvasmarhatartás vagyoni- és társadalmi rétegtképző hatásának érzékeltetése. A feldolgozás egyik új eredménye az ágazat szervezeti sajátosságának felvázolása.

A lótenyésztés szintén kiemelten fontos ágazat volt ezen a vidéken az előző évszázadokban. Az évtizedeken át tartó háborúskodások során a lovak értéke, katonai és gazdasági szerepe tovább nőtt. Éppen ezért érthető, hogy a város tanácsa a század egy részében maga is tartott fenn önálló ménest. A statisztikai sorok jelzik, hogy a város társadalmi milyen arányban volt érdekelve ebben az ágazatban, és milyen mértékben segítette elő a lótenyésztés a mezővárosi társadalom gazdasági és társadalmi rétegződését.

A Homokhátság természeti adottságai kétségtelenül a juhtenyésztés számára nyújtottak legnagyobb lehetőséget. A város és a tájegység juhtenyésztésének méreteire vonatkozó adatok lényegesen nagyobb mennyiségben állnak rendelkezésünkre, mint amit eddig kamatoztattak. Mindenekelőtt a báránydézsmák lajstromai tették lehetővé, hogy nemcsak folyamatában lehetett bemutatni ennek az ágazatnak az alakulását, hanem az egyes gazdák állományának méreteire vonatkozóan is bővüljön ismeretünk. Állíthatjuk, hogy egyetlen más háziállat tartásáról sem maradt fenn olyan sokrétű és oly tömegű adat, mint a juhokról. Ennek köszönhető, hogy társadalmi beágyazottságát a legköriütekintőbben lehet dokumentálni. A juhászatból származó különféle árúk és termékek árának alakulását is minden korábbinál bőségesebben lehetett bemutatni, mint bármely más haszonállatnál.

A tömeges sertéstartás feltételei viszont a kukoricatermesztés széles körű elterjedéséig a Homokhátságon hiányoztak. Az erdők pusztulása és a nagyobb mocsaras területek hiánya miatt csak szűkebb körben és kisebb arányokban tenyésztették ezt a haszonállatot. Ennek ellenére széles társadalmi csoportok gazdálkodásában és az egész város élelmézésében mindvégig figyelemre méltó helyet kapott, bár kétségtelen, hogy sem a szarvasmarha-tenyésztés, sem pedig a juhtenyésztés szintjére nem tudott emelkedni. Az egyéb haszonállatok, a vadak és a madarak hasznosítására vonatkozó adataink lényegesen hiányosabbak, ezért erről a területről csak vázlatosabb képet lehetett megformálni. De még ezek az adatok is biztos támpontot nyújthatnak mind a korabeli természeti viszonyokon belüli tájékozódáshoz, mind pedig a további kutatásokhoz.

A feldolgozás révén a sokszor hézagos adatok ellenére sikerült a Homokhátság csaknem egészének állattartásáról minden korábbinál teljesebb és tárgyilagosabb képet felvázolni. Bár a környező települések állattartására érthetően csak utalások történtek, jól kirajzolódik, hogy a több tucat pusztát bérlő kecskeméti gazdák jószágállománya sokszor vetekedett a térség összes más településének értékeivel. Ez is számottevően hozzájárult ahhoz, hogy a térségen belül gazdasági súlya tovább gyarapodott, áruforgalma, kereskedelme a következő évszázadban tovább bővíthetett, és földrajzi helyzete, valamint közigazgatási szerepe révén a térség legjelentősebb mezővárosa maradt.

MOHAY ÁKOS

KECSKEMÉT FISCALISI HIVATALA 1848 ELŐTT

Megvizsgáltuk tehát a kecskeméti fiskális hivatal kialakulását, foglalkoztunk a hivatal betöltő személyekkel és meghatároztuk a fiskálisok feladatait 1793 és 1848 között. Nem válaszoltunk azonban eddig arra a kérdésre, hogy kicsoda az ügyész, mit is takarnak ezek az elnevezések *fiskális*, *ügyész* a vizsgált korszakban? A kérdésre nem egyszerű választ találni, a jogtudósok és a jogalkalmazók ma is vitatkoznak az ügyészség jogköréről és alkotmányjogi helyzetéről. Legkönnyebben úgy adhatunk választ a kérdésre, ha a modern, mai ügyészséghez képest próbáljuk meghatározni a fiskális fogalmát. A Magyar Köztársaság ügyészségének szerepét, feladatait az alkotmány XI. fejezete foglalja össze: 51. § (1) A Magyar Köztársaság legfőbb ügyésze és az ügyészség gondoskodik a természetes személyek, a jogi személyek és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek jogainak a védelméről, valamint az alkotmányos rendet, az ország biztonságát és függetlenségét sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözéséről. (2) Az ügyészség törvényben meghatározott jogokat gyakorol a nyomozással összefüggésben, képviseli a vádat a bírósági eljárásban, továbbá felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett. (3) Az ügyészség

közreműködik annak biztosításában, hogy mindenki megtartsa a törvényeket. Törvénytértés esetén - törvényben meghatározott esetekben és módon - fellép a törvénytesség védelmében

Elegendő összehasonlítani az alkotmány fent idézet sorait az 1785-ös fiskális eskü szövegével, és láthatjuk, hogy az alapvető feladatok, megegyeznek.

SOÓS LÁSZLÓ

MIKLÓS GYULA BORÁSZATI KORMÁNYBIZTOS JELENTÉSE 1884-ES SZERBIAI ÚTJÁRÓL

A XIX. század második felében az európai szőlőskertekben pusztító filoxéra terjedésének megakadályozására az Országos Phylloxéra Kísérleti Állomás dolgozói a rovarnak ellenálló amerikai szőlőfajták mellett a homokos talaj filoxéramentesítő hatását is vizsgálták, melynek során megállapították, hogy az új környezetbe került élősködő elpusztult. Az 1881 tavaszán elkezdett kísérletek alapján döntött az ágazati miniszter arról, hogy Kecskemét határában (Istvántelken) az alföldi homoki szőlőtelepítés felgyorsításának érdekében állami telepet létesít, ahol a Borászati Osztály munkatársai megállapíthatták a futóhomok mentesítő hatását.

A vörösborok festésére alkalmas szőlőfajtaként került látókörbe az a Szerbiában termelt kadarka. A bolgár határ közelében fekvő Negotin város környéki szőlőskertek két kedvelt szőlőfajtájából a Földművelési Minisztérium 1884 tavaszán 80 000 darab vesszőt vásárolt, amelyeket a kecskeméti szőlőtelepre szállítottak szaporítás céljából. A szépen fejlődő vesszők fajtaazonossága körül vita alakult ki, mivel többen úgy vélték, hogy a Szerbiából behozott két szőlőfajta már régóta Magyarországon is megtalálható. Ha ez igaz – szólt a kérdés – akkor az itthon termelt, a fentiekkel azonos szőlőkből miért nem nyerünk olyan sötét színű végterméket, amely a hazai vörösborok festésére alkalmas. A titok rejtőzködhetett a szüretelés módjában, a borkezelés hagyományaiban, vagy akár a termőtalaj különleges összetételében. A kérdések megválaszolása érdekében döntött úgy Miklós Gyula kormánybiztos, hogy Wény János kerületi filoxéra felügyelő kíséretében a Negotin város környéki szőlőskertek tanulmányozására Szerbiába utazik. Jelentésben nemcsak az 1884. szeptember 29-én megkezdett tanulmányút eredményéről, szakmai tapasztalatairól számolt be Miklós Gyula kormánybiztos – nem csupán a két szőlőfajta beazonosításáról –, hanem a szerbiai város társadalmi életéről, a szőlőtermesztés és pincekezelés hagyományairól is színes képet kapunk.

GYENESEI JÓZSEF

EGY FŐVEZÉRI LÁTOGATÁS ÉS TANULSÁGAI Horthy Miklós Kecskeméten

Horthy Miklós 1920. február 7-i kecskeméti látogatásának egyik érdekessége, hogy egy belpolitikailag rendkívül kiélezett időszakban került rá sor. A másik, hogy a fővezér érkezése, közjogi pozíciójának rendezetlensége miatt, ekkor még nem

számított hivatalos állami rendezvénynek: bár a település vezetői az ünnepségen képviselték a várost, a fogadás megtervezését és lebonyolítását egy civilekből álló bizottság végezte. A látogatás valódi okát is homály fedi. Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a Kecskemét város közönsége által küldött lelkes üdvözlő táviratok gesztusértékű viszonzása vagy a Héjjas család rezidenciájának felkeresésével a tisztí különítmények iránt töretlen bizalom demonstrálása vezette Horthyt Kecskemétre a kormányzóválasztás előestéjén.

NAGY ISTVÁN

A ZSIDÓKÉRDÉS KECSKEMÉTEN 1938-1943 KÖZÖTT

A zsidók Kecskeméten 1746 óta jelen voltak és az elkövetkező közel két évszázadban nemcsak a kereskedelemben, hanem a gazdaságban is vezető szerephez jutottak. A XIX. század végével politikai befolyást is szereztek.

A zsidótörvények végrehajtása tekintetében Kecskemét valószínűleg nem sokban tért el az ország többi településétől. Az első zsidótörvény végrehajtása gazdasági szempontból volt jelentős Kecskeméten. A törvény hozzásegítette a Hangyát ahhoz, hogy a kecskeméti Benedek-féle telepet bérbe vegye, mely az ország második legnagyobb baromfiexportőrré volt. A törvény végrehajtásának ekkor még nem voltak súlyos hatásai a városban.

A második zsidótörvény rendelkezései, és a törvény végrehajtásának céljából kiadott rendeletek sorozata már sokkal jobban visszazorította a zsidóságot, nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi és a politikai életből is. Ennek ellenére számos nagyvállalat, egyesület maradt továbbra is a kezükben, és előfordult, hogy a bankok igazgatói székében is találkozhattunk zsidó származásúakkal.

A második zsidótörvény hatására viszont a zsidók elvesztették az alapvető jogukat, és másodrendű állampolgárokká váltak. Politikai jogukat fokozatosan megnyirbálták, kezdve választójogosultságuk elvesztésével, folytatva a közigazgatási bizottságból és a virilis listából való kizárással. A zsidó fiatalokat folyamatosan hívták be munkaszolgálatra. Vagyonuk szabad prédává vált. Földjeiket a második és a „negyedik” zsidótörvény hatására összeírták, majd megkezdődött a kiigénylésük. Üzleteik sem lehettek többé biztonságban, bérleti jogukat fokozatosan felmondták, újabb kereskedést nem nyithattak, és a már meglévő boltjaik is idővel keresztény konkurensek kezébe kerültek. A zsidó kereskedőket a piacokról is kitiltották, áruikat szinte el sem tudták adni, és a megélhetésük is veszélybe került. A zsidó tanárokat elbocsátották állasukból, a zsidó vallású orvosokat és ügyvédeket viszont a kamara addig „védte”, ameddig az lehetséges volt.

A kecskeméti zsidóság életének jobb megértéséhez további kutatásokra van szükség, legfőképp az 1938-as évet megelőző időkre vonatkozóan. A szakdolgozatomban tárgyalt időszak – 1938–1943 – is további kutatómunkát igényel, ugyanis a levéltárban bőségesen van még feldolgozatlan adatmennyiség.

TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA

ADALÉKOK AZ 1950-ES ÉVEK „IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSÁNAK” TÖRTÉNETÉHEZ

A BÁCS-KISKUN MEGYEI BÍRÓSÁGOK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA KÖZELLÁTÁSI ÜGYEKBEN

A gazdasági rend büntetőjogi védelme, amelyet a korábbi háborús, majd újjáépítési időszakokban a lakosság közvetlen ellátásának biztosítására való törekvés magyarázott, az 1950-es évektől teljesen más funkciót nyert. A közellátási perek a kommunista hatalom nagyszabású gazdaságpolitikai elképzeléseinek eszközeivé váltak. A vizsgált időszakban Magyarországon fennálló közellátási rendszer és ezzel együtt a parasztságra ráerőszakolt beszolgáltatási szisztéma a mezőgazdaság regenerálódását, fejlődését akadályozta. Az adóztatás mellett a begyűjtés, illetve a szabadpiaci értékesítés korlátozása a leghatékonyabb és legbiztosabb módja volt az agrárágazatból történő tőkeelvonásnak, amely révén – mint az köztudott – a nehézipari ágazat fejlődését kívánta elősegíteni az akkori politikai vezetés. E gazdaságpolitika következménye: a földek elhagyása, a parasztság nagyfokú elszegényedése, az áru-termelésre képes rétegek tönkremenetele az ország élelmiszerellátásában erősen éreztette hatását. A helyzetet azonban nem a gazdaságpolitika korrigálása, hanem a „bűnösök” felelősségre vonása révén kívánta megoldani a politikai vezetés. Ekkor vált szokássá a mezőgazdasági problémák büntetőjogi kezelése.

SUMMARIES

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

**HUNGARIAN STOCK FARMING
IN THE MIDDLE OF THE HOMOKHÁTSÁG
IN THE 17TH CENTURY**

The Homokhátság already became an important area in the Middle Ages mainly because of its bigger stock farming by which it provided one of the most important exports of the country. As our written sources are incomplete and were ravaged many times, history still has not been able to draw a consistent picture of our economic development in the Early Modern Ages. The villages and market towns suffered great losses in the period of the Turkish occupation and during the expulsion of them. Only Kecskemét and Nagykőrös could save a considerable quantity of their old scripts. A comprehensive overview was published in the previous volume of this series about the cultivation of Kecskemét in the 17th century. This time the stock farming is presented on the basis of the sources of Kecskemét. We can find here data and detailed analyses of the stock farming in Kecskemét as well as of the whole Homokhátság similarly to the previous study about the region's cultivation.

The most important part of this study is about cattle farming, and its importance in the establishment of social and property status is emphasized in this essay. The new result of this working up is an outline of the structural characteristics of the sector. Horse breeding was also a dominant sector in this region in the previous centuries. The value, military and economic importance of the horses just grew further thanks to the many decades warfare. It is easy to understand that the town council also bred an own herd. The statistical data show that in what proportion the society was interested in this sector and that to what degree the horse breeding helped the financial and social stratification of the market town's population. The natural endowments of Homokhátság provided the greatest opportunity for breeding sheep. The data concerning the extension of sheep breeding are available in a much bigger quantity than what they have been able to utilize so far. The lists of sheep levies make it possible to extend our knowledge of the quantity of stock each farmer owned. The conditions of mass pig-breeding were not given in Homokhátság until the wide spreading of corn-growing.

The breeding of this domestic animal was carried out only in smaller proportions and extents because of the absence of bigger marshlands and the continual ruin of forests. However, it had an important place in the farming life of many social groups and in the catering of the whole town.

ÁKOS MOHAY

THE JURIDICAL OFFICE OF KECSKEMÉT BEFORE 1848

Nobody has studied so far the detailed history of juridical offices in the towns before 1848. This essay explores the establishment of the juridical office in Kecskemét. It shows the people who worked in this position and their duties between 1793 and 1848.

An interesting parallel can be drawn between the old juridical office of the town and today's Prosecution of the Hungarian Republic by the comparison of duties and roles of the two institutes. The study points it out that the two offices basically function in a similar way: they defend the right of natural persons, artificial persons and organizations that do not have an artificial personality and pursue all kinds of activities that violate or jeopardize order, security and independence. They represent the prosecution in court and supervise the legality of the prison service.

LÁSZLÓ SOÓS

THE COMMISSIONER OF WINE-GROWING, GYULA MIKLÓS' REPORT ON A TRIP IN SERBIA

In the second half of the 19th century the American grapes resisting the grape-louse and the relieving effects of the sandy soil were studied to prevent the spread of phylloxera that destroyed the European vineyards. It turned out that the parasite perished after getting into this new environment. On the basis of the experiments started in the spring of 1881 the minister of agriculture decided to establish a state yard near Kecskemét (in Istvántelek) to increase sandy vine planting on the Great Plain. The good influence of shifting sand made itself felt here.

The originally Serbian Kadarka showed up as a grape suitable for painting red wine. The Ministry of Agriculture bought 80, 000 vine plants of the two popular grapes from the vineyards in the vicinity of Negotin town situated near the Bulgarian border in the spring of 1884. These were taken to the vineyard of Kecskemét in order to propagate them.

Gyula Miklós commissioner decided to travel to Serbia because he wanted to study the way of grape planting and gathering, the tradition of viticulture and the composition of the soil in the vineyards of Negotin. In this report he gives an account of the results and professional experiences of the study trip that was started on 29 September 1884. We also get an insight into the social life of a Serbian town, the tradition of vine-growing and wine handling.

JÓZSEF GYENESEI

**A VISIT OF A COMMANDER-IN-CHIEF
AND ITS LESSON,
MIKLÓS HORTY IN KECSKEMÉT**

One of the most interesting aspects of Miklós Horthy's visit in Kecskemét on 7 February 1920 was that it took place in a very critical period of the internal politics. An other was that his coming still was not an official state program at this time because of his unsettled public position: the leaders of the settlement represented the town at the celebration, but the planning and execution of the reception was carried out by a committee consisting of civilians. The real cause of the visit is still obscure. It can not be clearly stated whether it was a formal answer to the enthusiastic greeting letters of the town residents or a demonstration of continual trust in the officer detachment (which was represented by a visit at the residence of the Héjjas family) that brought him here on the eve of the gubernatorial election.

ISTVÁN NAGY

**THE JEWISH QUESTION IN KECSKEMÉT
BETWEEN 1938–1945**

Jews had lived in Kecskemét since 1746 and in the following two centuries they gradually obtained a leading role not only in trade but in economy as well, and finally they gained influence in politics too. The execution of the First Jewish Law in Kecskemét had an economic impact first of all. The Law helped the Hangya to rent Benedek's yard in Kecskemét which was the second largest poultry exporter. There were no really serious effects of the execution of the Law in the city at that time.

By the Second Jewish Law the rights of the Jews were gradually curtailed, they lost their elective franchise, they were excluded from administrative committees and *viril* lists. They lost their wealth step by step. Their lands were compiled in a list and claimed by others soon. Traders were expelled from the markets so they could hardly sell their products and their subsistence was in danger too. Jewish teachers were dismissed from their position. However, Jewish doctors and lawyers were defended by the Chamber as long as it was possible.

ÁGOTA TÁNCZOS-SZABÓ

**AN ADDITION TO THE HISTORY
OF 'JURISDICTION' IN THE 1950S**

ADJUDICATING PRACTISE
OF THE BACS-KISKUN COUNTY COURTS
IN CASES OF PUBLIC SUPPLY

The criminal defence of economic order, which was explained with the necessity of the population's direct supply in the earlier wartime and at the time of reconstructions, gained a totally different function from the 1950s.

Public supply cases became tools of the communist power's grandiose economic idea. In the studied period of Hungary the current public supply system and the order of forced surrender for the peasantry hindered the regeneration and development of the agriculture. The most effective and certain way of capital absorption from agriculture was taxation and the restriction of sale on the open market. By these actions, as it is well known, the political power tried to help the development of heavy industry. The consequence of this economic policy, namely the leaving of lands, the large-scale pauperization of the peasantry, the bankruptcy of social strata that were able to commodity production had a serious effect on the country's food-supply. The political leadership didn't want to solve this situation by correcting the economic policy, rather they started to call the 'sinners' to account. In this period handling agricultural problems as criminal ones became a general custom.

TARTALOM

TANULMÁNYOK	5
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR ÁLLATTARTÁSUNK A HOMOKHÁTSÁG KÖZEPÉN A XVII. SZÁZADBAN.....	7
MOHAY ÁKOS KECSKEMÉT FISCALISI HIVATALA 1848 ELŐTT.....	129
SOÓS LÁSZLÓ MIKLÓS GYULA BORÁSZATI KORMÁNYBIZTOS JELENTÉSE 1884-ES SZERBIAI ÚTJÁRÓL.....	167
GYENESEI JÓZSEF EGY FŐVEZÉRI LÁTOGATÁS ÉS TANULSÁGAI HORTY MIKLÓS KECSKEMÉTEN.....	179
NAGY ISTVÁN A ZSIDÓKÉRDÉS KECSKEMÉTEN 1938–1943 KÖZÖTT	195
TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA ADALÉKOK AZ 1950-ES ÉVEK „IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSÁNAK” TÖRTÉNETÉHEZ A BÁCS-KISKUN MEGYEI BÍRÓSÁGOK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA KÖZELLÁTÁSI ÜGYEKBEN	249
TERENYI ÉVA A BÁCS-KISKUN MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT LEVÉLTÁRA BIBLIOGRFIÁJA 2001–2005	269
ÖSSZEFOGLALÓK	285

CONTENTS

STUDIES	5
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ HUNGARIAN STOCK FARMING IN THE MIDDLE OF THE HOMOKHÁTSÁG IN THE 17TH CENTURY	7
ÁKOS MOHAY THE JURIDICAL OFFICE OF KECSKEMÉT BEFORE 1848.....	129
LÁSZLÓ SOÓS THE COMMISSIONER OF WINE-GROWING, GYULA MIKLÓS? REPORT ON A TRIP IN SERBIA	167
JÓZSEF GYENESEI A VISIT OF A COMMANDER-IN-CHIEF AND ITS LESSON MIKLÓS HORTY IN KECSKEMÉT	179
ISTVÁN NAGY THE JEWISH QUESTION IN KECSKEMÉT BETWEEN 1938–1945	195
ÁGOTA TÁNCZOS-SZABÓ AN ADDITION TO THE HISTORY OF 'JURISDICTION' IN THE 1950S ADJUDICATING PRACTISE OF THE BACS-KISKUN COUNTY COURTS IN CASES OF PUBLIC SUPPLY.....	249
ÉVA TERENYI BIBLIOGRAPHIE'S OF THE BÁCS-KISKUN COUNTY 2001–2005	269
SUMMARIES	293

Nyomdai munkák:
ADRIA-PRINT
Nyomdaipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft.
6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Készült: 300 példányban

